

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

FEKETE, István

Kittenberger Kálmán élete / Kittenberger Kálmán's life

Eredeti közlés /Original publication:

1962, Budapest, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, 278 old.

Eredeti Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.001.225

Dátum/Date: 2015. augusztus / August 31.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

FEKETE, István: Kittenberger Kálmán élete / Kittenberger Kálmán's life,

AHU MATT, 2015, **pp. 1–314. old.**, No. 000.001.225, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

Magyar Afrika-kutatás, Kittenberger Kálmán életrajza vagy élet-regénye, Kittenberger vadászatai Afrikában, könyveinek ismertetése, trófea- és vadgyűjteményei és sorsa

African studies in Hungary, Kálmán Kittenberger's biography or life-novel, Kittenberger's huntings in Africa, description and review of his books, collections of trophy and game, the fate of those

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-
DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE
ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS,
STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

Fekete István

Kittenberger Kálmán élete

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ

Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest

Felelős kiadó: Szilvásy György igazgató

Felelős vezető: Benkő István igazgató

Felelős szerkesztő: Rónaszegi Miklós

Körülnézek a szobában tétován, úttalanul, pedig az emlékek itt suhognak körülöttem. Tollam százszor nekiindult már, aztán elakadt, mert az elmúlt idők eseményei ide-oda csaponganak, és a gondolatok hullámain egyre újabb hullámok lökik el előlem. Nem tudok parancsolni nekik, nem tudom összeszedni magam, nem tudok erélyes lenni, és rájuk kiáltani, hogy álljanak meg végre!... Nem tudok, mert itt nem lehet kiáltani. Itt csak sóhajtani lehet, s arra gondolni, hogy itt élt és itt feküdt a ravatalon... Kittenberger Kálmán.

Mert az ő szobájában, az ő asztalán nézem a papír sívár síkságát és tűnődöm, melyik a legrégibb emlék, ami hozzá fűz, melyik az első gondolat, amely maradandóan leszállna végre fészket rakni erre az üres sivatagra.

Kinézek hát az ablakon tanácstalanul: de csak egy körtefa virágzik az ablak előtt.

Nézem a hajlongó virágos ágat, hogy mit integet tulajdonképpen, hiszen nincs is szél, és ekkor emlékeim ködös zúrzavarában egyszerre megtalálom a fonalat...

Virág és tavasz.

Régi tavasz, vérszagú, szomorú tavasz: 1917.

Háború volt akkor. A katonavonatok jajgatva hujjogtak az éjszakába, és valakinek a mankója kopogott az utcán, mint a száműzött lelkiismeret. Egy öreg barátommal laktam akkor együtt, aki már befejezte a háborút. Rokkantként került hozzánk, inkább vendégnek, mint lakónak, aztán barátunk lett, végül családtag – amíg élt.

Azon a nevezetes estén szemrehányóan nézett rám (mint mindig, ha elmaradtam), és látszólag nem figyelt érdekes előadásomra, amely kétségtelenül a májussal és egy Sári nevű hajadonnal volt kapcsolatos.

– Ide sem figyelsz? – mérgelődtem.

– Nem! – mondta, és újra olvasmánya fölé hajolt, jelezve, hogy kihallgatásom véget ért, és szívügyeim – esetleg – csak később jöhetnek szóba.

– Mit olvasol? – kérdeztem gúnyosan. – Ki az a boldog halandó, aki le tudja kötni nehézkes érdeklődésed?

– Kittenberger! – Kicsoda?

– Kittenberger Kálmán. És most hagyj békén!

Tettem-vettem a szobában, és nem zavartam olvasásában, mert barátom ilyenkor nem volt türelmes ember. Idegeit a harctéren hagyta, és helyettük két géppuskagolyót hozott haza a mellébe, egyiket túlságosan közel a szívéhez...

Egy kivágott újságcikk fölé hajolt, amiről ma sem tudom, hogy jutott hozzá, és arra sem emlékszem, hogy nem Bársony István vagy másvalaki írta-e Kittenbergerről, vagy a szerző eredeti írása volt, hiszen ő ebben az időben hadifogoly volt Indiában.

Mindenesetre megkérdeztem:

– Kicsoda tulajdonképpen ez a furcsa nevű ember? Barátom sajnálkozva nézett rám:

– És te vadász vagy... magyar vadász? ...

– Eddig azt hittem...

– Hiba volt! Hát ide hallgass!... – És hajnalodott már, amikor eszembe jutott, hogy illene lefeküdni. De azóta, 1917 óta tudom, hogy kicsoda Kittenberger Kálmán. Elalvás előtt még megkérdeztem beteg barátomat, hogy szeretne-e oroszlánra vadászni?

– Persze – mondta –, de szalonkára még jobban... – Mire?

– Szalonkára...

Ránéztem. Szürke szemében szomorú lemondás volt, mint aki tudja, hogy az a két golyó örökre kiverte kezéből a fegyvert, és más vadászat nincs már számára, csak az emlékekben való böngészés.

Vadászni nem ő tanította meg, de vadásznak lenni igen!

Ha olyan hírt olvastunk valahol, hogy valami „szerencsés vadász” kócsagot lőtt, rétisast, hattyút vagy ölyvet... nekiültünk, leveleket írtunk újságoknak és hatóságoknak; szép és megható leveleket, hivatkozva törvényre, tudományra, emberségre, a pusztuló fajokra... de ezekre a levelekre soha választ nem kaptunk.

Egyszer aztán este lett. Az erdőben újra tavasz volt, de a szobában reménytelen szomorúság hamva szitáit, és szívünkre ráhullott a dér.

Aztán ráborult barátomra a nagy éjszaka...

Hagyatékában hiába kerestem a Kittenberger-cikket, de annak az éjszakának múlhatatlanságában mellém állt egyszerre az Afrika-járó magyar, aki olyan kedves volt holt barátomnak.

Mellém állt, és mellettem is maradt, pedig nem is ismertem.

De hát hogyan és kitől ismerhettem volna? Az újságok nem írtak róla, a tudományos folyóiratokban nem találkoztam nevével, s az a pár ember, aki ismerte, nem került közelembe. Még a vadászújságokban is csak egyszer olvastam, hogy hadifogságba került, azonban elhallgatott az is, hiszen sem cím, sem rang, sem vagyon nem tette indokolttá, hogy bővebben foglalkozzanak vele. Lehetséges, hogy a hírek között talán adtak pár sort az újságok is a kalandos afrikainak, de én hosszú ideig nem láttam nevét nyomtatásban.

Egyszer aztán mégis kiderült, hogy nem nyelte el a tenger, és nem ették meg a krokodilok, csak az angolok vitték el Indiába vendégségbe – igaz – szögesdrótok mögé.

Abban az időben nem volt még rádió, s a szegény magyar kutató vadász hogy is tudhatta volna, hogy a világ összedűlni készül. 1914-ben nagyon jó elefántos helyre került Ugandában. Júliusban újra kiváltotta vadászjegyét két elefántbikára is, mert emberei két óriást jelentettek, melyeknek lábnyomai abnormális nagyságúak voltak, jelezve az agyarak nagyságát is. Karavánját előre küldte ahhoz a banánültetvényhez, ahol ezek az óriások garázdálkodtak, s maga is indulóban volt már, amikor az angol „District Commissioner” (gyarmati hatóság) sürgősen Hoimába hívatta. Ott aztán beborult az ég és nem is derült ki 1919-ig.

A D. C. sokra becsülte a „gentleman” magyart – ami az angol nyelvben elsősorban feddhetetlen, becsületes embert jelent, tekintet nélkül származására, foglalkozására vagy vagyonára. „Mister Kitty” vadászatait már régen nem kellett ellenőrizni, amit pedig az angolok saját honfitársaiknál sem mulasztottak el, s a tilosba tévedt kalandort

akkor is kiebrudalták a kolóniából, ha az történetesen angol volt, elko-bozva egyúttal összes trófeáit is.

– I am sorry, Mister Kitty – mondta a D. C. –, ellenségek vagyunk! Őfelsége kormánya hadat üzent az önök királyának, és ön ettől a perc-től kezdve – hadifogoly. Fegyverei és minden ingósága átvételére már intézkedtünk...

A csapás nagy volt, és most már aligha tudjuk meg, hogy a hadifo-goly miket kívánt őfelsége kormányának... Jó egészséget aligha.

Aztán jött India, Ahmednagar, drótkerítés, és az elefántpuska he-lyett csúzli, amit a hozzá nem értők gumipuskának neveznek.

És öt esztendő, öt hosszú esztendő!...

Amikor a hadifoglyokat hazaszállító hajó Adenhez közeledett, és a Vörös-tenger izzó levegőjében megjelentek az afrikai partok, bizony összeszorult a szíve, és arra gondolt, hogy milyen csodás gyűjteményt hagyott a fekete földrészen, és hogy odahaza gyász és tél van.

1919. szilveszter este érkezett Budapestre abban a trópusi ruhában, amit az angolok adtak a hadifoglyoknak. Minden vagyona egy kis bu-gyor volt, és nem volt hely, ahova fejét lehajthatta volna. Az otthon már régen szétesett, szülei nem éltek, testvérei, rokonai vidéken, bará-tai – már aki megmaradt – szétszóródtak, s egy koldussá vált ország savanyú váróterem-szagában elhagyottabbnak érezte magát, mint a Ruvánasztyeppen, amikor egyedül maradt, és hónapokig nem látott embert.

Kittenberger ekkor harmincnolc éves volt, és olyan ember, aki nem adta fel soha a harcot senkivel és semmivel szemben. Pihent egy kicsit, s aztán inkább a hideget választotta, mint a váróterem füstös emberszagát. Mert hideg tél volt akkor, de az utasok elhasznált verej-tékpárájával vegyes, kihűlt füstszagot nem állta, mert nem dohányzott. Elindult tehát valahová, ahol meleg van és emberek vannak és nyo-mok, amelyek a múlt behavazott csapájára vezetnek. Ez a hely pedig csakis a kávéház lehetett, s a nyomravezetők a pincérek, akik a jó vadőr szemével és gondosságával tartották számon mindenkoron a vendéget, akiről mindent tudtak.

Persze a pincérek is változtak, hiszen ők is leadták a vérvámot a „haza oltárán”, amiről később kiderült, hogy csak a nagyhatalmi poli-tika, az imperialista vágy, a felszított nacionalizmus és a gyűlölet játé-ka volt.

De azért akadtak még utolsó mohikánok, göthös, lúdtalpú öreg pincérek, akik mindenkit ismertek a széles Budapesten, s akik minden másra „alkalmatlanok” voltak, csak erre a nehéz foglalkozásra nem.

– Kittenberger úr!... hát él még?

– Nem nagyon, Lajos. Mi van a többiekkel?

És ekkor kiderült, hogy ez elesett, az nyomorék lett, amaz eltűnt, de – hopp! – Tőry urat láttam tegnap...

Az Emke kávéház pedig egy család lett abban a pillanatban, amely a régi szeretettel fogadta be csavargó gyermekét.

– Megjött az „Afrikai” ötévi hadifogság után... – s ez elég volt. Hosszas tanakodás után valaki kisütötte, hogy látta Tőry Viktort, Kitty régi barátját.

– Ő meg az olaszoknál nyaralt... – mondta a hírhozó –, a Piavénái esett fogságba.

Tőry Viktor mint tudományos kutató, a Madarász-Adamofszky expedícióban vett részt Dél-Amerikában 1910-11-ben, amikor Kitty a Kilimandzsáro alatt „bogarászott” elefántokra és bivalyokra is; egyébként jó barátok voltak. 1912-ben Kittenberger nagy élőállatszállítmánnyal érkezett Budapestre, a megnyitandó új állatkert számára, de egyúttal pihenni is, mert az utóbbi afrika, évek „kissé megviselték”. Ezt mondta akkor Tőryneki majd így folytatta: „... szeretnék hosszabb pihenőt tartani idehaza, de van odalent egy kis farmom befogott élő állatokból. Kb. háromszáz darab vegyes vad. Ezeket nem bízhatom teljesen embereimre; nem lenne-e kedved egykét évet Közép-Afrikában tölteni? Lejönnél most velem, és átvennéd az állatok gondozását, én pedig hazajöhetnék pihenni. A költségeidet viselem.”

Tőry persze kapva kapott az ajánlaton, azonban – sajnos – az együttutazásból nem lett semmi. Kitty ugyanis nemcsak a vadállatokat szerette, hanem a szelídekét is, nevezetesen a lovakat... főleg azokat a nemes paripákat, amelyek a lóversenytéren vetélkednek. A jeles oroszlánvadász – úgy látszik – jobban értett az afrikai vadállatokhoz, mint az európai szelídekhez, mert lova – nagyobb összeggel megrakva – lemaradt, s így lemaradt az elszontyolodott jó barát is, aki azonban nem vette tragikusan a dolgot, és jó barátok maradtak továbbra is.

Ennek a jó barátnak a nyomait kellett most felkutatni, ami már gyerekjáték volt, hiszen ezek a nyomok nem vezethettek máshova, mint a Nemzeti Múzeumba.

Közben azonban Tőry is meghallotta, hogy Kitty előkerült a nagy zűrzavarból, s az ő útja is csak a múzeumba vezethetett.

„Meg is találtam – írja Tőry – az öreg Báránynál, a laboratóriumban. Elnyűtt katonaruha volt rajta, és ócska angol katonaköpeny. Siralmasan nézett ki, csak a szeme volt töretlen, és szükséavú volt, mint mindig.

„Megkérdeztem, van-e lakása, mire azt mondta, hogy van hát. Az Emkében, amíg ki nem söpörnek... Tekintve, hogy nekem volt már lakásom, felajánlottam, hogy – amíg jobbat nem talál – ossza meg velem. Mivel semmi csomagja nem volt, mindjárt el is jött velem. Thomaszék – lakásadóim – szeretettel fogadták, így majdnem egy évig együtt tanyáztunk.”

Egy napon aztán, amikor már nagyjából összekötözték a régi szálat, Kittenberger levelet kapott Kovács Líviától Nagymarosról, hogy nem tud-e valamit bátyja halálának körülményeiről, hiszen ő is Afrikában volt. Kovács Ödön – Kittenberger barátja – híres entomológus, ornitológus kutatóról akkor még csak annyi hír érkezett, hogy meghalt, és valahol a Nílus forrásvidékén van eltemetve. A család nem ismerte Kittenbergert, és talán valami csodát várt, mert a jó barát húga kérte Kittenbergert, hogy írjon, de még jobb lenne, ha Nagymarosra látogatna ki, amivel megnyugvást is hozna és végleges bizonyosságot a gyászba borult családnak.

– El kell menned, Kálmán! – mondta Tőry.

– Majd... kimegyek. Ilyen ruhában nem mehetek.

– Ne bolondozz, senki se kívánja, hogy frakkot húzz...

– Majd kimegyek...

És nem ment. Helyette Tory Viktor ment ki, aki röstellte a dolgot, és egyúttal különféle kegyes mesékkal mentegette barátját, aki „legközelebb kijön...” Hazaérve azonban keményen nekiment Kittynek, aki nehezen volt megmozdítható, minden ismerkedéstől irtózott, s általában kerülte a nőket.

„Arra semmiképpen nem tudtam rábeszél, hogy vegye fel az én ruhámat – mondja Tőry –, bár egyforma termetünk volt, de eszembe jutott, hogy van két-három régi ládája a múzeumban, Báránynak raktárában.

– Nincs azokban valami nyári ruhád?

Morgott valamit, előttem ismeretlen nyelven, azzal elment. Nemsokára egy csomaggal jött vissza, amelyben két khaki kabát és két nadrág volt.

– Na – mondtam –, van már ruhád...

– Te kacsafejú – dühöngött –, ezek itt mind trópusi ruhák, a kábatoknak nincs ujjuk...

– Se baj – mondtam –, az egyik nadrágból csináltatunk kabátujjakat...”

(Kittenberger szívesen adott neveket, főleg madárneveket azoknak, akik közel álltak hozzá. Tőry Viktor volt a „Kacsafejú”, a kistermetű Gajdács Mátyás – róla később lesz szó – volt a „Kolibri” és Vállas Lajos, a Franklin Kiadó öreg igazgatója a „Marabu”.)

De ha már a madaraknál tartunk, nem maradhat ki az a jelenet sem, amikor Tőry és Kittenberger egyszer az állatkertben sétáltak, és megláttak egy nagyon öreg marabut a tóparton búslakodni.

– Ez az én öreg marabum – mondta Kitty –, én hoztam Afrikából, a campemben töltött hosszú idő alatt majdnem teljesen megszelídült.

És elkezdte kisuáhili nyelven szólókatni.

A marabu felfigyelt, nézelődött, majd odasétált Kittyhez, és hagyta kopasz fejét megvakargatni.

De térjünk vissza Kálmán „felruházásához”.

A kedves háziasszony a nadrágból ujjakat szabott a kabátra, kivasalta, s ez az „átültetés” meglepően jól sikerült. Természetesen nem volt „Váci utcai darab”, de ők a József körút 62. alatt laktak, és nem voltak Váci utcai igényeik.

Igen ám! De a cipő...

Kálmánnak volt ugyan egy pár kiszolgált vadászbakancsa, de ez valóban használhatatlannak látszott már, tehát újra bele kellett kotorni az öreg ládába, ahonnét azonban csak egy pár szmokinghoz való topánka került elő. „Kissé” kivágott volt ugyan, de amikor a masnikat leszedték róla, úgy vélték, hogy esetleg használható...

De még mindig nem indultak Kovácsékhoz Nagymarosra, és nagyon kevésen múlt, hogy Kittenberger egyáltalán érkezett oda.

Egyik délután, amikor hazaérkezett, egy önműködő Steyr-pisztolyt dobott az asztalra, és mellé egy üveg szilvóriumot állított. Ezután levette dr. Schmidttől, a múzeum rovarföldvezetőjétől kapott felöltőjét, s a karján levő két lyukra mutatva azt mondta:

– Be tudnád stoppolni, Kacsafejú?...

– Miféle lyukak ezek? – gyanakodott Tőry.

– Egy katonaruhás majom belém kötött a nyilvános vécén, s mikor pofont ígértem neki, rám lőtt ezzel a nyavalyás pisztollyal. Kissé felvilágosítottam az ilyen lövöldözés káros következményeiről, elvettem tőle a pisztolyt meg a szilvóriumot, mert már elég részeg volt.

„A golyó csak súrolta Kitty karját – mondja Tőry –, és nem is beszélt róla többet. A kabátot bestoppoltam, a szilvóriumot megittuk, a pisztolyt meg eltettük emlékebe.”

Végül aztán mégiscsak elindultak Nagymarosra.

– Teljesen felesleges ez az utazás – dörmögött Kittenberger –, mit tudhatok én szegény Ödönről, hiszen én Indiában voltam. Nekem is csak egy levélnek a fele van meg, amit 1913-ban írt Nagymarosról Ugandába. Itt a levél, olvasd el!

Kovács Ödönnek ez a levele (és még pár levele) megvan, és itt fekszik előttem. Régi, kockás, elsárgult levélpapírok, de a betűk úgy élnek, mintha tegnap íródtak volna, s mögöttük felállnak idők és elmúlt emberek. Ez a levél innét, ebből a szobából indult el negyvenhat éve, annak, aki majd negyvennégy év múlva ebben a szobában fekszik ravatalon. Elment a levél Ugandába, onnét Kittyvel Ahmednagarba, Indiába, s onnét visszajött újra Nagymarosra ebbe a szobába, és él, s én szinte megbűvölve nézem, s kezem – ahogy forgatom – megmelegedik tőle.

„Nagymaros, 1913. nov. 16.

Kedves Kitty!

Leveleid mind megkaptam, és vételők óta folyvást készültem is rájuk válaszolni, de mindig az tartott vissza, hogy levélbeli megbízásaid máig is csak részben tudtam elintézni.

Balogh fényképészt legalább 25-ször kerestem telefonon, személyesen, mások által, reggel és délben, de sohasem lehetett otthon találni. Elutazásod után beszéltem vele, akkor meg is ígérte, hogy mindent elintézik mielőbb. Ha még mostanáig sem intézte el dolgaid, úgy legjobb volna, ha egy dörgedelmes levelet menesztenél hozzá.”

(Ez a Balogh fényképész valószínűleg a világszerte ismert Balogh Rudi – most már – bácsi, a legjobb európai fényképészek egyike, aki téma után járván, bizony keveset lehetett otthon.)

„A budapesti belga konzulátuson voltam, de ott a kongói viszonyokról nem tudtak felvilágosítást adni; azt ajánlották, hogy forduljak Brüsszelben a Ministère des Colonieshez, hová írtam is, múzeumi levélpapíron, és válaszukat a mai napig is várom.

Kongóba bizony szívesen mennék, nem is kéne, hogy csalogass, de mivel menjek? Azzal az 5 vagy 7 ezer koronával? így mégiscsak Abesszíniába veszem utam, ott már olcsóbban jövök ki. Meg aztán ott már hitelem is van, ami – tudod – mily hasznos dolog.

A Múzeumban türelmetlenül várják nagy küldeményed. Dr. Madarász beteg: májbaja van, és karlsbadi kúrát használ. Dr. Horváth igazgató visszértágulásban szenved, engem meg félig kirúgtak a múzeumból, ti. hallani sem akartak arról, hogy most kifizessék az abesszíniai anyag árát; a napokban ugyan Csiki úr átvette az ügyet, és reménnyel biztat, hogy talán valamit majd csak kapok, de ezzel az összeggel bajos a fölszerelést meg az utazást is fedezni.

Abesszíniából is rossz hírek érkeztek. A két ott lakó magyar közül az egyik meghalt gutaütés következtében, ami elég bosszantó halál lehet egy 10 vagy 12 éves afrikanderre nézve. A másik székely-magyar küldötte gyászjelentés különben szóról szóra így szólt egy levelezőlapra írva:

«Kedves Kovács úr! Itt minden úgy van, mint ahogy vót, csak a Jani szept. 30-án megnőtt. Üdvözlettel S. A. B.» Elég rövid és tartalomdús levél vala! Elpusztult egyetlen öszvérem is Abesszíniában. Ez is váratlanul, betegség nélkül ment a halálba.

Bárányos az elefánt- és rinólabakat meg az ébenfa elefántot még nem tudta eladni. Az érdeklődők igen drágállják. Hogy cikkeidet bátyád kiadta volna, nem tudom, nem hallottam róla semmit.

Azokra a lepkékre vonatkozólag annyit írhatok, hogy ha egy fajból 5-10 darabnál többet gyűjtöttél, hát ne igen remélj 1 Márkát, mert az öreg Mocsári, azt hiszem, ha látja azt, hogy van belőle elég, hát megmarad a régi jó «hatos» mellett, ami semmiképpen nem több 20 fillérnél. Szóval: hálátlan banda!

Reichenov pótkötete még nem jelent meg, és nem is hírlík semmi olyas, hogy egyhamar megjelenne. De nincs is rá oly nagy szükség, mert jól ismered már Kelet- és Közép-Afrika faunáját és a mi múzeumi gyűjteményünk anyagát is.

A múzeumőr D.-nek átadtam a madárbőr-árjegyzékekre vonatkozó megbízásodat, de azt hiszem, eredmény nélkül, mert ő «hihetetlenül el van foglalva». (Főképp foxiügyekkel...)

Tegnapelőtt hallottam Vajdánál, hogy a leopárdbőr szerencsésen a hazába érkezett. Sajnálom, hogy nem láthattam a bőrt. Melyik volt? Az első, vagy a majdnem 3 méteres!?

Bár már ihatnék én is pombét, mert itt már nagyon nyavalyás, nedves idők járnak. Különben már készülődöm az úthoz; öszvérládáim már készen vannak (épp ma pingáltam rájuk a betűket), most már csak a pénzt várom. Ha megkapom, bepakolok, s december közepén már én is fizethetek egy áldomást a trieszti főhadnagynak.”

A levél eddig tart – sajnos –, mert a többi része elveszett. Talán Afrikában, talán Indiában, talán itthon. De ez a levéltöredék is sokat mond, ha kicsit eltűnődik fölötte az ember.

Elsősorban azt, hogy Kitty Belga Kongóba készült – ez volt minden vágya –, s oda csalogatta Kovács Ödön barátját is. A majdnem Európa nagyságú őserdők titokzatossága vonzotta, mert tudta, hogy ezek akkor is (és még ma is) sok zoológiai és néprajzi titkot rejtegetnek.

– Engem vonzott ez a titokzatos világ, az óriáserdők örök homálya – mondta egyszer –, és nem féltem sem a kedélyre nehezedő, mindig párás, fullasztó rothadásszagtól, sem a „Kunguru”-tól (malária), mert ezen már túl voltam. Csodás gyűjteményt lehetett volna összeszedni, olyant, amilyen nincs több a világon...

És itt álljunk meg egy pillanatra, mert ez az egyetlen eset, amikor Kittenberger azt mondta és írta is, hogy „nem féltem”. És ha ezt mondta, bizonyára így is volt, mert egyéniségéhez úgy hozzátartozott a feltétlen és nyers igazmondás, mint a napfényhez a világosság. Az őserdők sötét titokzatosságától tehát nem félt – erre mérget vehetünk –, de egyszer sem mondta, hogy *soha* nem félt. Sőt!

– Én bizony nem tartozom azok közé a boldog halandók közé, akik a „félelmet nem ismerik” – mondta –, és nem is hiszek ebben, ha csak az illetőnek nincs valami agydefektusa. Az ilyen ember pedig Afrikában nem sokáig él. Szeretném én azt a halandót látni, akinek nem szorul össze a szíve egy támadó elefántbikától, és nem feszülnek meg idegei szinte a szakadásig. Hiszen helytáll az ember – mert nem tehet mást, és azért ment oda –, de ha a támadó óriást – aminél félelmetesebb látvány aligha van – feldöntötte az elefántpuska, bizony – néha – leül a vadász a biztonság és elmúlt feszültség langyos fürdőjébe, esetleg azért is, hogy a négerek ne lássák térdei citerázását.

De azt is mondta sokszor, hogy ébrenlétben soha nem félt úgy, mint álmában. Ennek oka azonban a malária ellen szedett sok kinin, vagy maga a malariás láz lehetett.

A kongói őserdőktől azonban nem félt, holott jól tudta, hogy ott ezer ismeretlen veszély leselkedhetik rá az ismeretlen növények, állatok és emberek képében. Bizonyára tudta, hogy lehetnek egyes növények, gombák, amelyeknek érintése soha nem gyógyuló kiütéseket, fekélyeket okoz, és lehetnek egyes állatok – a mikroszkopikus bolhák-tól, férgek-től a gerincesekig –, amelyek ellen abban az időben nem volt orvosság. És nagyon jól tudta, hogy a pigmeusok, maambák,

vámbutik és a még fehér embert nem látott, néha fán lakó őserdei törpék között emberevők vannak, akik mérgezett nyilaikat félelmetes biztonsággal kezelik, s mérgeiktől eldől a legnagyobb elefántbika is... mégis oda vágyott, és ha ő azt mondja, hogy nem félt, akkor ez úgy is van! örök kár, hogy ez a vágya nem teljesedhetett, mert nem volt pénze, mert az illetékesek foxijaikkal voltak „hihetetlenül elfoglalva”. Kittenberger tehát áttörhette az elefántfüvet, a bambuszdzsungelt, a Kilimadzsáró hóhatárát s a fekete földrész fehér foltjait, ahol előtte még nem járt fehér ember, a bürokrácia iszapfalát azonban sem ő, sem jóakarói nem tudták áttörni, így azután eladta trófeáit, a papírkosárnak és likórkészletnek kidolgozott elefánt- és rinocéroszlábakat, legszebb oroszlán- és leopárdbőreit, eladott mindent, és talán mégis bejutott volna Kongóba, ha nem jön az emberiség örök átka – a háború.

Fizetni tehát nemigen fizetett a múzeum. Legyünk azonban igazságosak: merev és szegényes keretei nem is nagyon engedték ezt meg – de azért a „nagy küldeményt türelmetlenül várták”; mert sok volt ott a lelkes ember is, akik azonban a költségvetésbe nem szólhattak bele.

Kovács Ödön valószínűleg elkeseredésében írhatta, hogy „hálátlan banda”, s ez inkább az ő viszonyaira vonatkozhatott, mert ő akkor már feláldozta örökségét a tudomány és a múzeum érdekében, s most még a valóságban átadott és bármely országban sokkal többre értékelt gyűjteményét is csak „részletekben” akarták kifizetni.

Kittenberger jó barátja és sorstársa volt Kovácsnak, és nemcsak azért kell vele foglalkoznunk, mert a levelei megmaradtak, és Afrika tudományos felkutatásáért áldozta életét, de azért is, mert Kittenberger életrajza hiányos lenne, ha összefonódott áldozatos életükről nem együtt emlékeznénk meg.

Kittenberger azelőtt sem ismerte Kovács Nagymaroson lakó családját, és – hadifogságból hazaérkezve, nem tudván barátjáról semmit – nem is tartotta sürgősnek ismerni. Amíg tehát Töry Viktor kínkeservesen kierőszakolja Kálmán barátjától a kimenetelt Nagymarosra, bőségesen van időnk elmondani, hogy ki volt ez a Kovács Ödön, akinek nevét egy-két tudós madarászon és bogarászon kívül Magyarországon ma sem ismeri jóformán senki.

Erdélyi ember volt, mint Körösi Csorna Sándor és Teleki Sámuel, de ő nem az őshazát kereste, mint a halhatatlan Csoma, és nem akart felfedezni sem hegyeket, sem tavakat, mint Teleki. Entomológus volt, azaz bogarász, főleg lepkész, de egyúttal vadász is, aki később a ma-

dárvilágot kezdte tanulmányozni, s ez itt lett végleges és igazi szerelme.

Apja már nem élt, és anyja nem akadályozta meg fia tudományos „szórakozását”, pedig Magyarországon abban az időben nagyon kevés ember volt, aki a tudományos rovar- és lepkegyűjtést ne tartotta volna gyermekded játéknak, enyhén szólva bolondériának; a madárgyűjtést pedig: a vadászat egy haszontalan ágazatának. Egy egész nemzedéknek kellett elmúlni, és a hasznos madarak millióinak elpusztulni, amíg ezek a furcsa és „bogaras” emberek bebizonyították, hogy egy olyan kis országnak is, amilyen mi vagyunk, nem kellene *százmilliókat* költeni növényvédelmi szerekre, ha a madárvédelmi törvényeket a legszigorúbban betartanánk, és főleg hasznos madaraink elszaporítását tűzön-vízen keresztül vinnénk.

Ha pedig valaki ezeket a „*százmilliókat*” a regényes képzelet túlzásának minősítené, kérdezze meg a növényvédelmi kutatóintézetet, és győződjék meg maga ennek a fantasztikus számnak valódiságáról.

Kovács Ödön tudományos és ezzel járó kalandos hajlamait azonban családja nem nézte rossz szemmel, és nem sajnálta az áldozatokat sem. Első útjára 1911-ben ment ki Abesszíniába – erre az útra vitte magával Gajdács Mátyás preparátort, Kittenberger „Kolibri”-jét, és 1912 májusában tért vissza. Útjának eredményességéről a múzeumok évkönyvei tanúskodnak. Abesszínia nagy része abban az időben geológiai, néprajzi és földrajzi szempontból is jórészt ismeretlen terület volt, amely azonban minden sanyarúsága ellenére is vonzotta az alig huszonnégy éves fiatal tudóst. Idegensége, csodálatos faunája, a kutatás és felfedezés láza gyönyörűséggel töltötte el, és rendkívüli nélkülözései inkább szenvedélyes ellenállásra ösztökélték, mint a legcsekélyebb meghátrálásra vagy lemondásra. Általában zárkózott, de megfelelő társaságban kedves, vidám bajtárs volt, rendkívül bátor, és cingár mivolta ellenére – vagy talán éppen azért – rendkívül szívós.

Leveleit is mindvégig valami kemény, kissé kesernyés humor jellemzi, de ezek a levelek sosem akarnak írójukban hőst mutatni, és sosem nagyképzűek. Minden sorában éppen úgy ott van a valóságnak az a minden kétkedést kizáró hatalmas ereje, amit Kittenberger könyveinek olvasásakor is érez az ember.

Abesszínia ebben az időben a vidékenként másként gyakorolt szokásjog, a főnökök, kiskirályok, miniszterek s végül a császár – Menelik – tetszés szerinti, teljesen önkényesen használt vagy nem használt „törvényeinek” hódolt vagy nem hódolt. Azt is lehet monda-

ni, hogy ököljog uralkodott, amelyben a cselvetés, az ellenfél és a gyengébb legazolása inkább elismerést szerzett, mint megbotránkozást vagy megtorlást. Egy jól sikerült rablóhadjárat dicsőséget jelentett a rablóknak és „törvényes akasztófát” annak, akit egyébként is kirabol-tak, ha – megmaradt.

Ennek az óriási, Magyarországnál tízszer nagyobb területnek akkor nagy része még ismeretlen volt, lakóinak egy része európai embert még nem látott, egyetlen vágyuk a fegyver volt és dicsőségük a gyilkolás. Erre az akkor ismeretlen területre, Dankáli-földre Kovács Ödön már nem jutott el, de Abesszínia „szelídebb” része sem mutatkozott be kegyesen!

„Nagyon rosszul tettem – írja 1911. február 28-án DireDa uából –, hogy nem hoztam mindent magammal. (Sátrat stb. stb.) Ez a nyomorúságos Abesszínia Afrika legdrágább helye. Egy kiló rizskása egy frank, egy rozszant háromlábú, használt, összehajtható szék (ami testvérek között sem ér többet 50 fillérnél) itt 6 frank. És így tovább. Már egész zsák Mária Terézia-tallér (kb. 5 korona) elfogyott. Február 18-án érkezünk ide, azóta mindennap mászkálunk sátor, öszvér meg egyéb szükséges holmik után. Mint az ószerekek házaljuk végig a «várost», mindenütt kérdezősködve, hogy mi van eladó? Bolt itt bizony nincs semmiféle, s úgy segít magán az ember, ahogy tud. Egy öszvér 35-60 tallér között van. Vettem már nyolcat, és még hatra van szükségem. Az itteni «kormányzó»-tól is vettem egy fehér háts öszvért, ami 72 talléromba került, és – mivel ez volt a legdrágább – még az éjjel megszökött vagy megszöktette Atonagatto, a «kormányzó», aki itt olyan kiskirályféle. Eddig kb. másfél hétig, naponta jártam hozzá, néha kétszer is, hogy beljebb mehessünk Abesszíniába, meg hogy a puskáimat kiadja, mert az volt az első dolga, hogy fegyvereimet elszedte. Mindennap azzal állt elő, hogy «holnapra» várja a választ Addisz-Abeabából. Végül aztán kiegyeztünk tizenkét üveg pezsgőben és öt tallérban, s lám, egyszerre «megérkezett» a válasz Addisz-Abeabából! Rendben lett minden, hanem a fehér öszvér csak nem került elő! Másnap ebben az ügyben meglátogatott Atonagatto, teljes kormányzói díszben, ötven naplopó fényes kíséretében. Nagyon restellte, hogy éppen az ő öszvérének «kellett» megszöknie, de alighanem hazaszaladt, háromnapos járóföldre. De sebaj!, ő hajlandó három katonát utána küldeni, ha – fizetem őket... Megmondtam neki, hogy fizeti a nyavalya! Végül mégis megegyeztünk, hogy katonái kapnak 3 tallér baksist, ha utánam hozzák a tékozló öszvért Addisz-Abeába. Az ide tizenöt

napi út, hát majd bolondok lesznek 3 tallérért oda-vissza harminc napot talpalni. A 72 tallérnak tehát vége...”

Következő levelében azt írja, hogy:

„...és ha így tart sokáig, nemsokára kénytelenek leszünk visszafordulni, mert a «köznyomor» már meglehetősen nagy. Társamnak nincsen sem inge, sem lábbelije. Egy vékony öltöny egész ruhatára, de azon is éppen 17 folt van, és ráadásul mindennap szakad rajta valami. Parafasisakját is madzaggal kellene már összekötözni...”

Magam valamivel módosabb állapotban vagyok, de általában mindenünk elnyűtt és rozoga. Sörétes puskám agya is jó ideje szindetikonnal van megragasztva. Az egyik Mauser-karabélyunk bőrburkolatát lerágta az éjszaka egy éhes sakál, s ugyancsak egy vakmerő sakál ellopta egyetlen jó talpú cipőmet, amelyet éjszakára kint felejtettem a sátor előtt. Ezek a ragadozók hihetetlenül vakmerők.

Ha az őr nem elég éber, odasompolyognak alvóhelyünkhöz, meg-rágják a sátorlapot, ha pedig künn találnak valamit – elhurcolják. Itt a pusztaságban pedig – hiába van pénzünk, akár ezreseink is – nem tudunk a hiányokon segíteni.

Különösen nyerges állatainkat kell féltve őriznünk. Tíz darab öszvérünk van még, egyik rosszabb gebe már, mint a másik, s napról napra várjuk elpusztulásukat. Ezekben a várakozásokban kimagasló öröm, ha postánkat megkapjuk. Ilyenkor – ideig-óráig – európai kedvünkben vagyunk, s még az avas vaj borzasztó szagát sem érezzük, amivel embereink magukat hetenként kifényesítik. Ilyenkor bűdös az egész vidék, pedig folyton esik, fúj a szél, és sokszor teljesen ködben vagyunk. Ezért jut idő íráshoz is. Ha nem sátorban lagnék, és nem kellené a tintát felkutatni valamelyik láda fenekéről, többször írnék. Hogy lőttem-e marabut? Nemcsak hogy nem lőttem, de színét sem láttam. Hanem láttam egy cövekhez láncolt orosz lánt (süldő korában fogták), s ez is valami, ha már az ember hat hónap óta Afrikában van. Eddig két öszvérem pusztult el. Az egyik Hamarajában törte ki a lábát, a másikat meg Harar előtt vitte el az ördög. A harmadik öszvérem most döglődik Hararban, Gábor generálisnál (Fitaurari), a hadügyminiszternél letétben. Valami lator amhara azt állítja róla, hogy az övé... A nagy por már egy hónapja tart, s most hallom, hogy az öszvér nem győzte kívánni a döntést, és megtért őseihez. Különben már rég megfizettem volna még egyszer az árát, hogy mehessek innét tovább, de nem tehetem, mert akkor valamennyi öszvérem eladója követné a jó példát, és mulatnának rajtam. Viszont Dire-Dauába, ahol hivatalosan

is be van jelentve a vásár, csak nem mehetek vissza egy öszvért perelni. Máskülönben nem panaszkodom, csak a láz jön meg pontosan minden második napon. Az én házi hadseregem parancsnoka. Zallaha azt mondja, hogy itt, 23 300 méter magasan azért van lázam, mert hideg van, Asszóban pedig, mert meleg volt. Van egy fizetéses európai szolgám is jelenleg. Egy berlini volt kolbászgyáros. Gyárat jött alapítani Abesszíniába, de útközben meglopták, s most engem szolgál élelmezés (értsd rizs és bab) fejében. Ha bélhez jutunk, köteles kolbászt gyártani. Addisz-Abebaig, ahova talán meg is érkezünk, velünk jön, s mi többé kolbászt nem eszünk.

Mindezektől eltekintve azonban *nekem igen tetszik ez az élet...* és sajnálom, hogy majd el kell hagynunk Abesszíniát. Január hóban Aruzsiban, a Dembel-tónál voltunk. Holnap indulunk innen az Omo völgyébe, a Margarit-tóhoz, amely tele van krokodilokkal. A Margarittótól a Stefánia-tóig már csak 5-6 nap az út. Vízilovat, lóantilopot annyit lőttünk, amennyi tetszett. Én három vízilovat lőttem, pedig nemigen jártam utánuk.

Zsoldosaim (aszkárik) ajánlatára a víziló húsát megízleltük. Sós-vízben főzve élvezhető, kissé édeskés. A nyelve azonban nagyszerű, de két napig kell főzni. Azután a jó forró afrikai napon megaszalódik, s így kitűnően konzerválódik is.

Strucc itt nincs, s a síkságon is kevés volt. Mindössze egy fészekalját találtam, két tojással.

Mikor Mulluban jártunk, éppen véres összeütközés volt az amharák és a Szomáliák között. Az ogadeni szomálit ekkor figyeltem meg, hogy milyen kegyetlen tud lenni a vérengzésben.

A bennszülöttek egyéni rablási hajlama nagy, de csoportokban teljesen megbízhatók. Hararban régebben maga az alkirály lopatta el az idegenek öszvéreit, s amikor ezért panaszt tettek Addisz-Abeában, azzal vigasztalták a kárvallottakat, hogy kerüljék el Harar tartományt, akkor nem lesz károsodásuk.

A folyóktól távolabb sokat szenvedtünk a szomjúságtól, és többnyire esővizet ittunk, néha *tollat*, árpasört.

Vadszegény vidékeken a kása (köles) és a pörkölt árpa járja. Helyenként kerül csirke is, amelyet egy-két skatulya gyufáért cserélünk.

Általában olcsó az élet, de aztán olyan is... S bizony a hetekig, néha hónapokig tartó viszontagságok megviselik a legerősebb és legszívósabb természetű embert is.”

Ezt a levelet Kovács Ödön első útjáról írta.

Ez az első út azonban örökségének jelentékeny részét felemésztette, s még az anyai szeretet is arra kényszerült, hogy a családi kasszát bizonyos óvatossággal bocsássa fia rendelkezésére. Ha Kovács Ödönre, anyagi lehetőségeire gondolunk, akkor tudjuk csak igazán méltányolni Kittenberger vállalkozásának nagyságát, aszkétai önfeláldozását, és hallgatag, konok bátorságát, ami több mint a veszélyben fellángoló pillanatnyi hősiesség.

Kittenberger mögött nem állt családi kassza, és önmagán kívül – ideszámítva egypár ember jóindulatú, inkább erkölcsi támogatását – nem számíthatott senkire, míg barátja már első útjára hatalmas karavánnal indult, sőt hazai preparátort is vitt magával, Gajdács Mátyást.

Ez az összehasonlítás természetesen nem von le semmit Kovács Ödön érdemeiből, mert később a Kittenbergeréhez hasonló csodálatos bátorsággal és elhagyottságban szolgálta a tudomány érdekeit, és végül ezért adta oda – a legtöbbet, amit ember adhat – fiatal életét is. Kovács Ödön első útja közel 50 000 koronába került – ami akkor valószínűleg nagyon nagy összeg volt –, s amit most második útjára a családtól kaphatott volna (alighanem az az 5–7000 korona, amit Kittenbergernek írt levelében említ), az csak kis hányada lehetett egy komoly abesszíniai gyűjtőút kiadásainak.

Kénytelen volt tehát gyűjteményét a Nemzeti Múzeumnak *eladni*, holott elhatározott szándéka volt, hogyha második útjáról visszatér, az egész nagy gyűjteményt a múzeumnak *ajándékozza*.

Hogy a Nemzeti Múzeumtól mennyi pénzt kapott gyűjteményéért, ezt nem tudjuk, lényeges azonban, hogy a családi kasszából kiperéselt összeggel együtt sem volt elég a második expedíció felszerelésére és kiadásaira.

Ki kellett tehát valamit agyalni, hogy az expedíció „kifizesse magát”, azaz „üzleti alapra” kellett helyezkedni. Mondanom sem kell, hogy a jól szervezett üzleti vállalkozásokat nem tudós bogarászok vezetik... bár az elgondolás olyan kitűnő volt, hogy a csoda megtörténhetett volna, ha 1914-ben ki nem tör az első világháború.

Kovács Ödön felfogadott két szakembert, újra Gajdács Mátyást, a preparátort és egy fényképészt, Dörflinger Sándort, aki filmezni is tudott. A családi kassza erre a szép tervre ismét megnyílt, hiszen kétségtelen volt, hogy az európai múzeumok szívesen megveszik a Nemzeti Múzeumnak már felesleges, ritka preparátumokat, és a mozik boldo-

gan megfizetik az egzotikus, soha nem látott filmeket. A pénz tehát dőlni fog...

Erről az útról azonban már csak Gajdács és Dörflinger jött vissza, az első világháború után, míg Kovács Ödön ott maradt valahol a Kék-Nílus forrásvidékén, ahova – teljesen ismeretlen területre – utolsó expedícióját vezette. Az expedíció természetesen szétugrott a felelősségre vonás elől, s a svéd és angol puhatolódzások is csak annyit eredményeztek, hogy „...elhalálózása körülményei ismeretlenek. Minden poggyászát, naplóját, amelyeket a bennszülöttek számára titokzatos holmiként jelentettek ősi szokás szerint áldozva az elhunyt szellemének –, elégették”.

Gajdács Mátyás ma is ott él Addisz-Abeában, s ott élt Dörflinger Sándor is haláláig, bár többször hazalátogattak, és Gajdács mindvégig baráti levelezésben volt Kittenberger Kálmánnal is.

Az expedíció 1914 januárjában indult el, tele reménnyel és bizakodással, hogy nemcsak csodálatos gyűjteménnyel, de gazdagon is térjenek vissza. Kovács Ödön közben Berlinben járt fegyverekért, sátrakért és egyéb trópusi felszerelésekért, és ott szerezte be azokat a szükséges fotókellékeket, amelyeket Budapesten nem lehetett megkapni.

A hajó Dzsibutiban kötött ki, és a kétnapos, eleinte emésztően forró, majd a pálya emelkedésével egyre kellemesebb klímájú utazás után az eukaliptuszerdők karéjában feltűnt Etiópia fővárosa: Addisz-Abeba.

Erről a második útról megmaradt levelei egy darabig beszámolnak az útról, de 1914 vége felé megritkulnak, s 1915-ben már csak kerülő úton írhat családjának, hiszen körös-körül ellenséges gyarmatok vannak, és megszakad levelezése Kittenbergerrel is, akiről gondolhatja, hogy hadifogoly lett. Utolsó, valóban legutolsó levelét 1915. december 24-én írta.

A hajóútról 1914. január 24-én, majd február 6-án Port-Szudánból levelet ír, amelyben nagyon elégedett Gajdáccsal és Dörflingerrel is, mert már az úton kialakul közöttük az ilyen úthoz szükséges összhang és jó viszony.

„Úgy látszik – írja haza –, jól válogattam össze ezt a kettőt. A fotográfus (amikor nem eszik) olyanokat mond, hogy majd a tengerbe dőlünk a nevetéstől, hogy ezek a nagyképmű angolok nem tudják mire vélni derűtségünket. Szerencsére a fotográfus többnyire eszik, az

egész étlapot végigeszi... ami szinte lehetetlenség, s ilyenkor alig várjuk, hogy mondjon valamit, újra megbotránkoztatva ezeket a bádog mistereket és söprűnyél misseket. Kittynek is írtam Ugandába, végleg lemondva Kongót, azaz nem egészen végleg, mert itt semmit sem tudhat végleg az ember.”

Dzsibutiban szállnak partra, Francia Szomáliában, s ennek Gajdács örül a legjobban, mert később a tenger kissé „mozgalmas” volt, s ezt nem bírta.

1914. április 2-án ír újra Kovács Dire-Dauából.

„Megváltozott itt két év alatt sok minden. 231 km-en kiépült a vasút, és kinézhattunk a vonat ablakán a hosszú Aszabot útra, ahol két éve tönkrement a karavánunk. Különös érzés volt visszaemlékezni erre a szomjhalállal küszködő útra, amelyet akkor egy hónap, most pedig tíz óra alatt tettünk meg. Hararba érve ott találtuk Senigoff régi barátunkat, aki csupán barátságból elkísér bennünket. «Fizetése» a koszt (ha lesz) és egy nyerges öszvér (ha nem döglik ki alóla). Senigoffnak nagy hasznát látom majd Godjamban és Gondarban, mert az ottani törzsfőnökökkel jó barátságban van. Neki ajándékoztam a panama kalapom, mert az övét mindennek lehetett nézni, csak kalapnak nem. Amikor azonban Addisz-Abebába értünk és Fitaaurari Siffari főnöknél látogatást tettünk, a kalap úgy megtetszett neki, hogy Senigoff kénytelen volt odaadni. De előbb vettünk rá egy széles, piros szalagot. Ez a szerencsétlen Siifari másnap «udvari» ebédre ment, fején a kalappal, s egy «vérbeli» herceg azonnal elvette tőle. Lehet, hogy holnap a császár, Lidzs Jassu (Jézus fia!) díszleg benne, én pedig vehetek két új kalapot. Egyet a főnöknek és egyet Senigoffnak.

Kitty írt Ugandából, hogy menjek, mert rengeteg a madár és a vad, őt már majdnem felöklelte a bivaly, végül is agyonlőtte. Engem biztos felöklelt volna, mert nekem nincsenek kötél idegeim, hát azért menjek Ugandába, hogy felökleljen egy erőszakos marha?

Majd írok neki, hogy hátha mégis elmegyek, mert Lidzs Jassu (Jézus fia) ráült az útlevelemre, s anélkül nem mehetek sehová.

Menelik temetése csöndben ment végbe, mert az elhalt császárt gyászolni itt olyan udvariatlanság az új császárral szemben, aminek végzetes következményei lehetnek...”

Ettől az időtől június 22-ig nincsen levél, sem Kittenbergertől, sem Kovácstól. Az útlevelet azonban a császári engedéllyel együtt valószínűleg megkapták, amiben nem kis része volt a mozifelvevőnek, ami Gajdács leveléből tűnik ki. Kovács elindult az ország belsejébe a fotográfussal, és Gajdácsot visszahagyta Addisz-Abeában a gyűjtött madarak preparálására, és talán meghagyta a preparátornak, hogy édesanyjának számoljon be az eseményekről, amíg ő olyan helyeken jár, ahonnet postát küldeni nem lehet.

Közben ugyanis Lidzs Jassu apját, Ras Michaeli Valló királyává kiáltotta ki, s a császárnak eszébe jutott, hogy a koronázást filmen kellene megörökíteni. Erről szól Gajdács levele Nagymarosra.

„Lidzs Jassu kerestette Kovács urat, szerette volna apjának, Ras Michaelnek királlyá koronázását megörökíteni. Adott volna öszvéreket, embereket, élelmet, mindent, de már csak egy hét van a koronázásig, Kovács úr aligha érkezhetik meg Vallóba időre. A fiatal császár, Menelik császár utódja (még ugyan csak trónörökös, de ő lesz a császár) nagyon kedveli a mozit. Múltkor is végignézett egy előadást Terrasnál (ez egy francia szállodás, ahol a szállodában mozi is van), nagy kísérettel. Egy másik alkalommal pedig egyik alkirály ment kíséretével filmet nézni, de jegyet váltani semmiképpen nem akart, így aztán – egy órai várakozás után – miután a vetítést nem kezdték meg – a társaság megsértve távozott. Az alkirály azt mondta: Olyan ember sem látja őt többé a házában, aki nem hitelez neki 20 tallért. (Ennyi lett volna egy egész társaság mozijegye.) Terras nem sírt utánuk.

Szóval ezek a fejedelmek nagy gazemberek. Sánthának (másik magyar, aki Abesszíniában fűrésztelepet épített) is volt egy jó esete Menelikkal, akinek fát, deszkát adott kölcsön, s amikor Sántha követelte a fizetést, azt kérdezte a legfőbb bíró, a «Császár szája», van-e írás arról, hogy Menelik elvitte a fát? Mire Sántha ide császár, oda főbíró – azt mondta, hogy «Ki látott olyan tolvajt, aki írást ad az ellopott holmiról?» Ezért jó ideig haragban volt vele a császár, de később kibékültek. Sánthának szép fafeldolgozó üzeme van, ahol a fűrészeket egy kis folyó hajtja. Nagyon ügyes ember, mindent maga csinált. Ha Menelik élne, Sántha már nagyon gazdag ember lehetne.

Menelik valószínűleg meghalt, de itt mindent titkolnak, nem tudni, miért. Ezért hívják Lidzs Jassut még mindig trónörökösnek, amíg Meneliket nyilvánosan el nem temetik.

Ha aztán majd egyszer mégiscsak megkoronázzák az utódot, a nép azt mondja, hogy Menelik csak elment a földről, de azért mégiscsak ő kormányoz, és védi az országot.

Kovács úr egészséges, jól érzi magát, csak nagyon sok a dolga, mert dr. Madarással könyvet akarnak kiadni Abesszínia madarairól, s most, a karavánúton is állandóan a jegyzeteket írja.

Tegnap meglátogatott egy előkelő öregember, aki eddig csak mesziről látott fehér embert, és állítólag 122 éves. Hát erre a számra nem esküszöm meg, de hogy százon felül van, az bizonyos. Arca millió ránc, de *vágtatva* érkezett, a földön azonban lándzsájára támaszkodva jár. Haja göndör és hófehér. Nagyon rokonszenves az öreg. A széket kétszer is körüljárta, mielőtt leült volna, mert még nem ült széken. Nagyon érdekelte a puska is, amiről eddig csak hallott... Az udvar fölé éppen egy kánya körözött (sok van itt belőlük, és vigyázni kell, hogy a húst ki ne kapják a szakács kezéből), hát ledurrantottam a kanyát, mire az öreg nagyon meghökkent, és hamarosan el is búcsúzott. Felült lovára, s elvágatott, míg szolgálai gyalog trappoltak mellette. Állítólag azon a vidéken, ahonnt jött, a hegyek között nagyon egészséges a klíma és a víz is, nagyon magas kort érnek el az emberek.”

Amíg Gajdács kényelmes preparálás közben ezt a levelet írta, Kovács és Dörflinger lóhalálában közeledtek Addisz-Abebéhoz, hogy eleget tegyenek a császár kérésének, meghallgassák kívánságait, s azonnal induljanak tovább Vallóba, ahova Lidzs Jassu, azaz „Jézus fia” szerint három nap alatt elérnek. Előzőleg azonban felhajtották fél Abesszíniát, küldöncök és lovasok rohantak értük, sőt a császár az egyetlen telefonvonalat is igénybe vette.

Kovácsékat a császár olyan pompával fogadta, mintha őket is meg akarta volna koronáztatni. Sebtében elmondta kívánságait, aztán elővezették a császári öszvéreket, és szegény Kovács rendkívül mérgesen és fáradtan, Dörflinger pedig elkeseredetten, de szép kísérettel indulhattak a nagy útnak, amely a császár szerint csak „három nap”. Meg is érkeztek Vallóba két hét múlva, s onnét írja Kovács ezt a rendkívül mérges és „erőteljes” hangú levelét.

„Valló, 1914. július 11.

Hát itt vagyunk Vallóban, törje ki a nyavalya. De nem három nap alatt értünk ide, hanem tizenhárom alatt! Mit is gondolt az a marha

császár, amikor bennünket sürgetve útnak indított? Az út majdnem négyszáz kilométer.

A nagy afrikai árkon is keresztül kellett másznunk, s utána még egy legalább 3500 méter magas hegyen, abesszíniai gyorsasággal, ami alatt az értendő, hogy minden nyergelésnél a málhás öszvéreket fél napig szedik össze. Itt már – különben – csak sóért és patronokért lehet vásárolni. A Mária Terézia-tallérért hat darab só-aprópénzt adnak. De mi nem vásárolunk, mert mi cs. és kir. potyafráterek vagyunk.

A koronázásról persze elkéstünk. Itt vagyunk most egy rakás ládával Managasától és karavánomtól több mint 400 kilométerre.

Négus Michael, a most koronázott galla király öreg ember, nehezen lehet vele valamit megértetni. Talán majd a fia, a császár rábeszéli az újrakoronázásra, hogy lefilmezhessük. De ha meg is koronázzák másodszor a kinó részére, miféle koronázás lesz az! Hiányzik a 15-16 ezres tömeg...”

„Valló, 1914. július 13.

Hát ma reggel 8-9 között lemoziztuk Vallóban Michael négust, a vallói királyt. Úgy dirigáltuk szegény öreget, mint egy közönséges boyt. Valóságos «direktor» lett belőlem, meg a birkák réme, mert mindennap küld a király egy szép birkát. Már egész rakomány birka-bőröm van.

A koronázáson vagy húszezer ember vonult fel. Mindenki nagyon jól akarta csinálni a dolgát, így aztán el is rontották a fölvonulást.”

„Valló, 1914. július 16.

Tegnapelőtt küldött a király egy rakás szőnyeget a sátramba. Valóságos trónuson ülök. De nagy tekintély is vagyok itten!! Egész nap a sátramban, szőnyegtrónusomon ülve (most is azon írok, azért olyan csámpás a levelem) fogadom az abesszin előkelőségeket. Milyen sokat tudnék írni, ha nem abajgatnának egész nap látogatásukkal az itteni hercegek. Már egész komoly, fenséges pofát tudok vágni, és főúri, abesszíniai módon tudom fogadni őket. Tegnap megint akkora fekete birkát küldött a király, mint egy ökör. Levágni sajnálom, így majd odaajándékozom ceremónia-mesteremnek: Ato Sejfunak, akit Michael király rendelt mellém, amíg országában tartózkodom.

A tegnapi nap megint nagyon tartalomdús volt. Reggel a templom udvarán harminc papot meg egy püspököt táncoltattam meg a mozinak. Aztán üzent a király, hogy küldött 500 lovas katonát meg egy csomó tábornokot, rendeztessek velük háborút... Az oroszlánsörényes tábornokok úgy ugráltak és üvöltöttek kívánságomra, mint a parancso-

lat, és a harci tűzben majdnem legázolták a gépet. Utána egy kivégzésen kellett részt vennünk. Egy asszonyt és egy öregembert végeztek ki.

A nyavalyások kövekkel vertek agyon egy embert.

Este megint magához hívatott a király, és két gyönyörű paripát ajándékozott, díszes harci nyereggel. A szügyükre királyi pecsét van sütve, ami azt jelenti, hogy amerre járok, a karaván előtt le kell borulni minden halandónak. Nahát, ilyen nagy úr lettem, de pofon is verem az adószedőt, ha hazamegyek.

Közben szidom magam, hogy miért kellett nekem idejönni, és mért nem mentem Kittyvel Kongóba, vagy akárhova. Ott is filmezhettünk volna, és nem kellene itt királyosdit játszani. Tavalý decemberben írt levele az ördög tudja hol hányódott, és most a «szőnyegtrónuson» egyszerre rám talált, írja, hogy végszükségben lőtt egy elefántot, amit a kormányzó nem is számított fel vadászjegyére. Az elefánt a fényképezőgép zörgésétől vadult meg; képzelem, mit csinálna a filmgép berregésétől... Döfi (Dörflinger egyszerűsített és magyarosított neve, a gallák adományozták neki) azt mondta, hogy ő tiszteli-becsüli Kitty urat, de az ilyen elefántdolgót nem szereti... Ő inkább vén királyt filmez, aki nem öklel, nem rúg és nem harap.

Mikor aztán elmondtam, illetve felolvastam Kittenberger levelét, amelyben írja, hogy egyik emberét szarvára vette a bivaly, s az utolsó pillanatban tudta csak agyonlőni a súlyosan sebesült ember mellett, Döfi végleg oda döntött, hogy akkor inkább műtermet nyit Addisz-Abeában.”

Következő levelét Addisz-Abeából írja Elvira húgának, 1914. július 22-én. Közben Gajdácsot – a közelgő esős évszakra és a kényes madárbőrök feldolgozására való tekintettel – felküldette Marákéba a baráti Tyihinov családhoz, ahol állítólag mindig süt a nap...

„Vallóból éppen csak hogy megérkeztünk. Az utolsó nap elfogott az eső bennünket, a folyók úgy megdagadtak, hogy alig bírtunk átkelni. Egy helyen – már nem is messze Addisz-Abeától – a mozis szamárral, gépestül s a filmes ládákkal együtt egyszerűen elmerült. Miután nagy ügyel-bajjal talpra állítottuk és kihúztuk, a gépből úgy öntöttük ki a vizet, akár egy lukas ladikból. A fotográfus mondta is, hogy ha ezekből a filmekből lesz valami, soha életében nem káromkodik többé, pedig egész úton ez kedvenc szórakozása volt. Felvettünk vagy

ezer méter filmet. Amikor ide érkeztünk, azonnal próbahívást csináltunk, ami – csodák csodája!! – sikerült. Úgy látszik, a ládák jól zárnak, a számár nem sokáig fürdőzött.

Most már csak a királyi lovak aggasztanak bennünket! Az úton még csak megjárta a dolog, mert a galláknak kellett etetni őket, de most már nincs abrak, ráadásul még válogatnak is. Egyszóval királyi lovak, a fene egye meg őket. S a szügyükön levő királyi pecsét előtt legfeljebb mi eshetünk hasra. És senki sem akar tisztességes árat adni értük, mert tudják, hogy meg vagyunk szorulva. Pedig maga a szerzőszámzat vagyont ér.

A nagy királyi pompa és jólét után nyavalyás világ ereszkedett reánk. Éjjel-nappal esik az eső, s ez a jó világ még szeptember közepéig tart. Pénzünk nincs, a kosztunk pedig az, amit a bánatos fotográfus kotyvaszt.

Amikor visszautaztunk, a határig nagy kísérettel jöttünk, mert a négyus saját testőrségét adta kísérőnek, és a határon megható volt a búcsú. A kíséret előkelőbb tagjaival össze kellett csókolóznom, mert így kívánta ezt a szokás, a hűség és szeretet. A hatás megvolt, mert sokan könnyeztek, s az Istent emlegették, hogy «oj-uj Zgihár, Zgihár», vajon mikor látjuk egymást viszont? Ugyanazok az emberek, akik a kivégzéseken legfeljebb ásitottak vagy a talpukat vakarták. Szóval: nehéz itt kiigazodni az érzelmek között...

Az utazás alatt Addisz-Abeában a császárt, Vallóban a királyt folyton értesítették szerencsés ide-oda érkezésünkről. Vajon mikor fognak ismét ilyen magas perszónák érdeklődni drága egészségem felől? Csak lennének már készen a felvételek! Sajnos, Pejtsiktől az előhívó szerek még mindig nem érkeztek meg, bár itt most megfelelő tiszta vizet (kell vagy 5 hektó) nehéz lesz szerezni, mert itt most minden víz olyan, mint a sűrű csokoládé. Ez azonban a császár dolga, ha olyan nagyon kíváncsi a felvételekre, mert mindennap érdeklődik. Hozasson a hegyekből, ha filmet akar. És ki tudja, meddig fogok a császári kegyben sütkérezni? Jelenleg olyan kegyben állok, hogy a többi európaít a guta környékezi. De a lovak neki sem kellenek...

Hát még mit írjak? Kossuth Ferenc és Ferdinánd trónörökös halálát tudomásul vettem, de legjobban szeretném, ha ezt a két dög lovat már eladtam volna, mert tönkre zabálnak. Közben zuhog az eső. Látnád csak a fotográfusnak azt az elszomorodott, gubbasztó alakját! A haja megnőtt, «művészhaja» van már, a szakálla a mellére ereszkedett, és fejét két keze közé fogva, egész nap egy lánán kesereg. Káromkodási

fogadalmát felfüggesztette. Egyébként Gajdácsra is nagyon haragszik, mert odalent őrá most süt a nap.

Hát így élünk most egy kerek szobában a fotográfussal meg ezzel a két nagybélű királyi lóval, és türelemmel várjuk egyik péntektől a másikig –, hogy mikor jön már a pénz vagy a fotografáló anyag?”

Ez a levél majdnem fél évszázados, és most már szinte történelmi távlatban lehet latolgatni, hogy Kossuth Ferenc és Ferenc Ferdinánd trónörökös halála miatt nem érdekelte Kovácsot annyira sem, mint a nyakán maradt két királyi ló eltartása. Akik azonban visszaemlékeznek ezekre az időkre, jól tudják, hogy Kossuth Lajos fia már nem volt több mint a nagy ember hétköznapi utódja. Ami pedig a trónörököst illeti, mindenki tudta, hogy a szó szoros értelmében utálja a magyarokat, s a monarchia minden népét eléjük helyezve, politikájában a magyarok számára csak az utolsó hely következhetett. Arra pedig Kovács Ödön igazán nem gondolhatott, hogy ennek az egy embernek a haláláért milliók fognak elpusztulni, mert éppen csak ez hiányzott még, hogy a már régen aláaknázott Európa felrobbanjon. Kovács nyugodtan tervezgetett tovább, szidta a lovakat, várta a postát, s amint javult az idő, visszarendelte Gajdácsot, és maga ment Marakóba, ahol „mindig süt a nap”.

1914. október 21-én Gajdács már újra Addisz-Abeában van, s ismét ír Kovács húgának.

„A háború kitörése óta semmiféle postát nem vesznek fel hazánkba. Ami azóta ment, az olaszok vitték el, ha ugyan feladták, és meg is érkezett. Ezt a levelet a konzulunk viszi, aki még hazautazhatik. Így meg tudom írni, hogy Kovács úr egy hónapja ment Marakóba, és jól van. Én és a fotográfus barátom holnap megyünk utána. Tegnap jött egy távirat a Külügyminisztériumból, hogy nekünk nem kell hazamennünk. Nem tudom, hogy is mehettünk volna haza, hiszen Dzsibutiban a franciák, Adenben pedig az angolok fogtak volna el bennünket. Kovács úr most már nem sajnálja, hogy nem ment barátjához, Kittenbergerhez Kelet-Afrikába (úgy tudom, őt nem tetszik ismerni, mert 1902 óta csak párszor volt Budapesten, s a múzeumban barátkoztak össze), mert barátja is biztosan hadifogoly.

Itt a fehérek között nincs semmiféle ellenségeskedés. Egy asztalnál ülünk angol, franciával, némettel, orosz, és még csak nem is politizálunk.”

Ezzel a levéllel a posta hosszú hónapokra megakadt. Az osztrák-magyar konzulnak még megengedték, az antanthatalmak, hogy hazautazzon, de utána már csak akkor írhattak levelet, ha valamely semleges állambeli jó barát vállalta, hogy semleges területen fel is adja a levelet. Az a háborún felül álló egymásra utalt, majdnem baráti érzület is megszűnt az ellenséges államok fiai között, amit Gajdács említ, mert a nemzetek most már egymás megsemmisítésére törekedtek, s az irtózatos veszteségek utáni bosszúvágy átcsapott az emberekre is. Helyzetük egyre elzártabb, és kiszolgáltatottságuk nőttön-nő, mert hazulról nem kaphattak pénzt, és úgy látszik, a császári kegy napja is lehanyatlóban volt.

1914. október 21-től 1915. április 8-ig csak annyit tudunk róluk, hogy kétszer is szökést kíséreltek meg abban a kalandos reményben, hogy valahogy semleges területre s onnét haza juthatnak. Végül is francia fogságba jutottak.

„Állandóan bántalmaznak és gyaláznak bennünket – írja haza Dörflinger –, naphosszat cipelnek bennünket 50-56 fokos hőségben a sziklás fennsíkon.” Dörflinger levele egy magyarbarát, Gullino nevű olasz útján került Magyarországra, aki a francia idegenlégióban szolgált, s akinek segítségével végül meg is szöktek, és visszakerültek Addisz-Abeába.

1915. április 8-án ismét régi szállásukon vannak. Előszedték az elraktározott holmikat és folytatták egyre nehezebbé váló életüket. A következő levél olasz bélyeggel, valószínűleg az olasz konzulátus útján érkezett.

„Várjuk a pénzt! írja Kovács. – Előhívtunk néhány száz méter filmet. Nagyon jól sikerültek, pedig kétszer is úszott az egész apparátus. Csodálatos masinák! Elpusztíthatatlanok. Az olasz nagykövetségen megkaptuk a veszteséglistákat. Olyan nagy, hogy lehetetlen végigböngészni. Dörflinger már talált két unokatestvért és egy sógort benne. Mi itt megvagyunk láz és pénz nélkül. Összegyűjtött madárbőreim be vannak csomagolva és elraktározva. Van eddig vagy 2400 darab. Gajdács hálátlan firma. Néhány tallérral többet ígért neki az orosz telepes, s itt hagyott. Nem is bánom, mert munkája az utóbbi időben már nem ért semmit, s dr. Madarász erre figyelmeztetett is, hogy nagyon felületesen kikészített bőroket küldtem.

Döfivel testvériesen jól megvagyunk, de ha pénz nem jön, tőle is el kell válnom, mert fizetni nem tudom.”

A Gajdácstól való elválás azonban már nem haraggal történt, amint ezt Gajdács Kittenbergernek elmondta. Gajdács kiválásában Kovács mintha egész munkája bomlásának kezdeti jelét látta volna, de aztán megnyugodott, hiszen munkatársát fizetni már nem tudta.

És amikor 1915. december 24-én utolsó levelét írta Addisz-Abeabából, már Dörflingert sem említi, tehát egyedül maradt. Döfi pedig elment saját szakállára törzsfőnököket fotografálni és festeni; meggazdagodott, és már csak látogatóba jött egyszer vissza Magyarországra a háború után.

Ez a megmaradt utolsó levél keserű humorával szinte bevezetője annak az utolsó útnak, ami később a Kék Nílus forrásvidékére, a jeletlen sírhoz vezetett.

„...itt lézengek már két és fél hónap óta üres zsebekkel, keresve az alkalmat, hogy kölcsönpénzen karavánom összeüthessem. És ha igaz, akkor majd mégiscsak útnak indulok, csak azt nem tudom még, mikor és hogyan. Azt sem tudom, én csatlakozom másokhoz, vagy mások hozzám, akiknek van ugyan valamelyes pénzük, de nincs se földrajzi ismeretük, se tapasztalatuk. A tevéket már útnak indítottam, s meggyünk majd utánuk vagy hatan. Csak azt nem szeretem, hogy rátámban indulunk, mert 30–40 napos úttalan út után, az ördög tudja, hogy fogunk találkozni.

A találkahely egy kimondhatatlan nevű folyó völgyében van, ahol «házakat» építünk, letelepszünk, és várjuk a háború végét. Hogy addig mit csinálunk, azt nem tudjuk pontosan, jobban mondva: nemigen beszélünk róla, mert a fantázia itt nagyon kártékony lehet. Azt hisszük, aranyat fogunk kapálni, özönvíz előtti állatokra vadászni, és mint tőkepénzesek fogunk visszatérni. Hogy hova? – ezt nem tudjuk. De erre nincs is szükségünk. Elég, ha terveink vannak, amelyeket hat teve sem bírna el. Hogy aranyat is fogunk ásni, azt abból sejtem, hogy az egyik teve akkora vasrudakat cipelt, amelyeket én fel sem tudnék emelni. Ez is bizonyossága annak, hogy csakis nagy darab aranyakat fogunk kiásni. Hogy pedig nagy állatokra fogunk vadászni, azt az óriási kaliberű töltények mutatják. Aki pedig elsüti majd a hozzávaló puskát, annak alighanem lerepül a kalapja, esetleg azonnal a feje is.

Mindenesetre szép kis társaság lesz. Kár, hogy nem lehet ott makarónt is kapálni, mert valamennyi útítársam nagy tisztelője a makaróninak... Az egyik megsúgta az olasz kocsmában, hogy a hatónknak (hitelbe) adott óriási tál makarónt egyedül meg tudná enni... írni tud-

nék még ezekről a jámborokról eleget, de a levélpapír is kölcsön van. Ezért a továbbiakban rövid leszek: kérek pénzt!!!”

1915 karácsonya után a függöny legördült, és nem lehetett tudni, hogy a szereplők mit játszanak, és van-e egyáltalán valaki a színpadon. Dörflinger és Gajdács ekkor már kiváltak az együttesből, s ők is csak annyit tudtak a továbbiakról, amit a feketék hírül hoztak, s ezeket a híreket csak nagy vonásaikban fogadhatjuk megbízhatóknak. 1920-ban Gajdács és Dörflinger Magyarországon jártak, s ezeket a híreket mondták el a gyászba borult családnak.

Bizonyos csak az, hogy Kovács Ödön 1919 novemberében halt meg, de már azt nem tudjuk, miben. Lehetett ez malária, fekete-vízláz vagy az Afrikára is átcsapott spanyoljárvány – de lehetett akármi más is, mert Afrika ebben a tekintetben is a ködös lehetőségek hazája. Emberei tisztelték főnöküket, akit sosem láttak gyávának, ezért megadták neki a végtisztességet, ami a saját főnökeiknek is kijár. Kőhalmot raktak sírja fölé. a sír mellett összes, személyesen használt tárgyait elégették, amelyekre – hitük szerint – a halottnak a túlvilágon is szüksége lehet.

Gyűjteményének nagy része és régebbi naplói azonban Addisz-Abebában voltak, ahova időközben is küldötte a ritkaságokkal megtömött ládákat. Ezek azonban – lényegtelen adósságai fejében – mind „letét”-ben, azaz zálogban voltak, amelyeket halálhírére pár száz tallérért elárvereztek.

Ezeknek a páratlan gyűjteményeknek további sorsa is olyan kalandos és tragikus, mint Kovács Ödöné, aki életét áldozta értük. Végül is a gyűjtemény egyik fele s a napló egyik fele New Yorkba, a Rothschild-múzeumba került, s ott a fél gyűjtemény meg is van. A fél naplót Rothschild kb. harminc éve a Magyar Madártani Intézetnek ajándékozta, de ez a napló az Intézet minden értékével együtt 1945-ben elégett.

A gyűjtemény másik felét a Nemzeti Múzeum Állattárában őrizték, s ez a gyűjtemény 1956-ban égett el, a napló másik felével együtt. Ami mégis megmaradt, az már csak töredék, és semmiképpen nem reprezentálhatja azt az önfeláldozó, hősies munkát, amellyel évek áldozatos küzdelmével össze lettek gyűjtve.

Kétségtelen azonban, hogy Kovács Ödön és Kittenberger Kálmán sorsa egymástól ezer mérföldekre is egy pályán futott, s nem rajtuk

múlt, hogy egy hanyatló kornak csak meddő és majdnem ismeretlen hősei lehettek.

És most térjünk vissza a hazaérkezett jó barátához, Kittenberger Kálmánhoz, akit Tőry Viktornak végül is sikerült Nagymarosra „előállítani”. Igen, ez a helyes kifejezés, mert Kálmán irtózott minden idegen arctól, minden formától, minden társadalmi kötöttségtől, és feleslegesnek is tartotta ezt az utat, hiszen nem tudott semmit szegény barátjáról, és a szomorkodókat semmiképpen nem tudta megvigasztalni. De – valljuk meg – az afrikai klíma és az ötéves hadifogság nem is finomították meg idegeit és felfogását a halállal szemben, amellyel annyiszor szembenézett.

Szóval: Kitty nem volt társadalmi lény, és nem volt „csevegő” természetű. Ezek után nem is csodálható, hogy – a kedves fogadtatás ellenére – inkább hallgatott, mégpedig mereven. Valószínűleg azon gondolkodott, hogy miért is jött ide tulajdonképpen? ...

És ezt valóban nem tudta senki, talán csak a nem is olyan „vak” Sors, mert a háziasszony, aki mindenáron ki akarta húzni a társalgás kátyúba akadt szekerét, csak hogy valamit kérdezzen, azt kérdezte:

–...és most hol van a lakása, Kittenberger úr? Kittenberger úr elvörösödött, Tőry Viktor pedig olyan mozdulatot tett, mintha bicskát nyomtak volna az oldalába. Ez ugyanis nagyon kényes kérdés volt. Kitty szerint „megalázó és szégyenteljes”, hogy neki – aki tett egyet s mást a magyar tudományos kutatás érdekében, és bőrét naponként vitte a vásárba –, neki nemhogy „lakása”, nemhogy „szobája”, de még egy saját „ágya” sem volt a milliókkal bőrző akkori Magyarországon.

– Ágyrajáró vagyok! – mondta ellenségesen, szemben az egész világgal, még a jelenlevőkkel is, ami ebben az esetben súlyos igazságtalanság volt, hiszen a szívek itt már kinyíltak ez előtt a megbántott, megalázott, kék szemű tudós előtt.

– Nahát, ez nem olyan nagy baj, kedves Kitty – úgy tudom, így szólította a fiam is –, látja ott szemben azt a kis házat? Ödöné volt... ma is úgy van, ahogy hagyta... hát, ha vállalja a Pestre utazás fáradalmait, jöjjön ki, és lakjon ott, mint a sajátjában, amíg csak akar...

Nagy csend ereszkedett ekkor a szobára, mintha a holt fiú végrendelkezett volna, és Kitty még nyögni sem tudott a meghatottságtól.

–... ott maga biztosan jól érzi magát, mert ott pihent szegény fiam is, afrikai útjai után. És még valami! Én ismerem magukat, hogy nem bírnak el semmi kötöttséget, hát vegye úgy, hogy az a ház a magáé, és

Afrikában van. Itt vannak a kulcsok... Jöhet, mehet, dolgozhat, tehet, amit akar, senki sem zavarja. És ide sem kell átjönnie holmi udvariasági látogatásra – ha nem akar...

Kitty erre talán azt mondta, hogy köszönöm... talán egy egész mondatot is mondott, mindenesetre „kiköltözött”. Először „csak úgy vadászosan”, egy hátizsákkal jelent meg, és talán be is nézett egy pillanatra Kovácsékhoz, de hosszabb időre semmi esetre sem, mert akkor feltétlenül megmondta volna, hogy a kackiás hátizsák és tartalma, körülbelül egész „vagyonát” képviselik. Jött és ment tehát Budapest és Nagymaros között, óvatosan és gyanakodva, nehogy olyan látszata legyen a dolognak, mintha ő bármiféle jogot formálna a kis házra, és visszaélve a jósággal, állandó letelepedésre gondolna.

Ez a gyanakvás és a dolgok aggályos mérlegelése még Afrikában ragadt rá, az első idők szörnyű küzdelmeiben, amikor egyszerre kellett megküzdenie az idegen klímával, a betegséggel, emberekkel, állatokkal, elhagyatottsággal és szegénységgel. Ott ugyanis nem a lévai szelíd erdők susogtak és a kakukkszavú domboldalak zárták be a határt; nem a Perc-patak vizecskéje csörgedezett, nem a zsombékos tavacska titokzatoskodott két-három vadrécével és pár nádírigóval. Ott nem a róka volt a „nagy” ragadozó és a szelíd őz a „nagy vad”... nem, mert ott minden végtelen volt gyönyörűségében és borzalmasságában egyaránt. Sokat, nagyon sokat adott Afrika annak, aki el tudta tőle venni, de mindent elvett attól, aki nem vigyázott minden lépésére, és nem mérlegelte előre minden mozdulatát. És különösen neki kellett kínoosan latra tenni minden eshetőséget, minden patront, minden szemkint és minden csepp teát, mert mindig egyedül volt, és ha itt-ott váratlan segítséget is kapott, számítani soha nem számíthatott senkire és semmire.

Kiköltözése átmenetinek látszott, bár néha napokig nem bűjt elő, s hogy ilyenkor mit csinált, ki tudná azt megmondani?

(Átnézek most erre a kis házra, Kovács Ödön és Kittenberger Kálmán házára, amely kívülről azóta sem változott. A körtefa már elvirágzott azóta, itt az ablak előtt, mióta írom ezt a könyvet, s a múlt időre emlékeztet, a két emberre, a jó barátokra – a Nílus menti örök ágyban és a Farkasréten.)

Kitty azonban lassan mintha a házhoz szelídült volna, mintha a kalandkereső, kutató világcsavargó vér lassabban csörgedezett volna ereiben, mintha az öt éves fogság salakja felszakadt volna: emlékeit kezd-

te rendezni, egy-egy cikket is írt, fényképeit világlapok is hozták, és ami fontosabb volt, jól meg is fizették.

Szövődtek lassan a hazai szálak is, és bizonyára jólesett neki, hogy az akkori vadásztársadalom, élén Bársony Istvánnal, szinte kivétel és fenntartás nélkül, tudományos vonalon is a legnagyobb magyar természetkutató vadásznak ismerték el. (A „kivétel”-re nem érdemes szót vesztegetni, hiszen közismert Tömörkénynek, a nagy magyar írónak az a mondása, hogy a „világon nemcsak sajt, de kukac is van”.)

Általában a magyar vadászok és természetkutatók Kittenbergert már régebben is számon tartották, ha nem is mind azzal a mértékkel, amit feltétlenül megérdemelt volna. Be kell azonban ismernünk azt is, hogy Kityt tartózkodó és nehezen megközelíthető egyénisége sokáig olyan homályban tartotta, hogy munkásságát teljes egészében csak a beavatottak ismerték és értékelhették.

Nem tudjuk, első levele mikor érkezett meg indiai hadifogságából, de a Nimród képes vadászújság 1917 novemberében emlékezik meg róla először, és az egész újságot neki szenteli.

„Egy magyar Afrika-vadász angol hadifogságban – írja Kerpely Béla. – Ki ne hallotta volna hírét Kittenberger Kálmánnak, a legbátrabb magyar vadászok egyikének, aki élete javarészét Afrikában töltötte, a minden nagyvad-vadászok álmát képező afrikai sztyeppeken. Az afrikai vadonok királyai, az oroszlán és tigris (?), a Nílus lomha őszallata, a víziló, a rettenetes vadbivaly, a leopárdok és az afrikai dzsungel megszámlálhatatlan fenevadjának vadászata volt eleme a mi kedves Kittenberger barátunknak. Ott érezte jól magát, közéjük vágyott mindig, ha néha-néha hazajött látogatóba Budapestre. Ott érte a háború is Ugandában sajnos. Sokáig nem tudtunk semmi biztos hírt Kittenberger felől, míg végre levél érkezett tőle a messze idegenből, ellenséges földről. Az angolok a háború kitörésekor elfogták, és Indiába, Ahmednagarba vitték, ahol internálták. Panaszos volt ez a baráti-lag írott levél. A «kedves», «művelt» angolok úgyszólván kirabolták a szegény magyar vadászt. Elszedték mindenét, megfizethetetlen értékű trófeáit, gyűjteményeit, drága fegyvereit, fényképezőgépeit és minden felszerelését. A művelt ángliusok dicséretére legyen mondva, Kittenbergert a többi magyar, osztrák és német alattvalóval egyetemben egy szöges drótkerítéssel körükerített területen tartják Ahmednagarban, a szó szoros értelmében vett rabságban. Micsoda élet lehet ez a rabság egy olyan embernek, aki egész életét kint töltötte a szabad természet

ölén? No de reméljük, vége lesz már egyszer ennek a háborúnak is, és hosszas rabságot sínylódott magyar vadásztársunkat igaz örömmel ölelhetjük majd ismét szívünkre jó erőben és egészségben. Mai számunkat Kittenbergernek szenteljük.

Tudatjuk Kittenberger Kálmán pontos címét is. Ha akad olvasóink között ismerőse, írjon neki pár sort.”

Kik írtak a hadifogolynak, azt már nem lehet felderíteni. Valószínűleg többen, de Kitty csak dr. Schmidtről, az entomológiai osztály vezetőjéről emlékezett meg, „a jó Tóni bácsiról”, aki angol szótárból írt neki meghatóan kedves leveleket. Hozzá tartozóinak írt leveleiből pedig egyetlen darabot sem lehetett felkutatni, de egyik unokaöccse pontosan emlékszik arra a levélre, amelyet apjának írt, amelyben „Mister Komisz Bánásmód”-ot és „Mister Rossz Ellátás”-t üdvözölte.

A Nimród képes vadászújság tehát megemlékezett a „legbátrabb magyar vadászok” egyikéről, bár szerettem volna hallani, hogy Kittenberger Kálmán mit mondott Kerpely Bélának az afrikai „tigris”-ről, amikor legközelebb találkoztak? Afrikában ugyanis nincs tigris. S ezt egy vadászlap szerkesztőjének mégiscsak illetett volna tudnia...

És meg kellene azt is kérdezni a Nimród szerkesztőségétől, sőt az akkori Magyar Nemzeti Múzeumtól, hogy ezen honfibúval eltöltött levélen kívül mit tettek Kittenberger Kálmánért?

Válaszoljon erre talán Kittenberger Kálmán egyik könyvének előszavával:

„...és nagyon bántott az elhagyatottságom. Az «összmonarchia» minden nemzetiségéből való hadifogoly kaphatott otthonról könyveket, csak a magyar nem. Ezt *nem az angolok* akadályozták meg, hanem a K. u. K. cenzúra, amely a magyarokat csak a rohamcsapatokban tartotta kíváncsi anyagnak. A «mi» cenzúránk buzgalma annyira ment, hogy még egy magyar nyelvű imakönyv sem tudott eljutni a messze Indiában sínylódó magyar hadifoglyokhoz. És nagyon fájt az is, hogy legelső kultúrintézményünk, a *Magyar Nemzeti Múzeum vezetésége sem törődött hadifogságban sínylódó megbízottja sorsával.*”

Szóval: nem tettek semmit!

Sem a Nimród, sem a Múzeum – pedig tehettek volna, mert nem az angolok akadályozták meg, hogy Kittenberger Kálmán csomagot, de

legalább pár magyar könyvet kapjon, hanem a császári és királyi cenzúra.

És ehhez a cenzúrához utat kereshetett volna a Múzeum a magyar kormányon keresztül, és nem nagy megerőltetésébe került volna a Nimród vadászlap szerkesztőségének sem, hiszen istenítője és kiszolgálója volt az osztrák főhercegeknek és az egész arisztokráciának is. Ezeknek pedig egyetlen szavukba került volna, hogy a cenzúra ijedten engedelmeskedjék. Egy ilyen egészen lényegtelen kérést nem is tagadtak volna meg.

De a Múzeum hallgatott, Kerpely pedig „hazafias” levelet írt a magyar vadászokhoz, hogy ők is írjanak levelet...

Ezenkívül nem történt semmi, és igazán nem rajtuk múlt, hogy Kitty hazakerült, sőt 1920 pünkösdjén nemcsak ágy-, szoba-, de „háztulajdonos” lett Nagymaroson, Kovács Ödön családja jóvoltából. Ez a ház, a szeretet, ami körülvette, a barátok ösztönző jóindulata adta meg azután az alapot, és most már ő is biztonságban érezte magát. Óvatos aggályosságát levetve mozgolódni kezdett valami után, ami állandó megélhetést jelent, de egyúttal „szakmába vágó” feladat is. Írásai egyre szélesebb körben jelentek meg, neve egyre ismertebb lett, csodálói és tisztelői táborra egyre nőtt, és egészen biztosan nem ő vetette fel a kérdést, hogy az egyik vadászújságot miért nem ő szerkeszti, hiszen minden reálisan gondolkodó magyar vadász világosan érezte, hogy zoológiai tudása és vadászmultja mellett még megközelítőleg sem jöhet senki más számításba Magyarországon. Ezt hangoztatta elsősorban a magyar vadászirodalom megteremtője és országosan tisztelt mestere, Bársony István is, úgyhogy végre 1920 szeptemberében a Nimród képes vadászújság már úgy jelent meg, hogy – Szerkeszti: Kittenberger Kálmán.

Nagy nap volt ez és fordulópont egész életében, de nem olyan nagy, hogy Kittenberger Kálmán egész életstílusán egyetlen millimétert változtatott volna. Maradt, aki volt: hűséges barát, a szűkre szabott, abszolút tudományos vadászirodalom puritán művelője, és szerény, de legyőzhetetlen harcos minden természetrajzi csodabogár és minden édeskésen „vadászias” nagyotmondás ellen.

Már a rövid beköszöntő is ígéret, hogy a múlt sokszor ifjúsági nivójú és személyi kultusztól csepegő vadászújságjának vége, és az új kormányos nem hajlandó a hazai vizek délibábos pocsolyáin személyi fuvart vállalni.

„Ezzel a számmal vettem át a *Nimród* szerkesztését – írja a «tisztelet olvasónak» –, és ha viszonyaink megjavulnak, s a papírínség és más nyomorúságunk részben is megszűnik, úgy minden erőmmel azon leszek, hogy lapunk a külföld első vadászújságjaival is felvegye a versenyt...”

És ez így is lett! Kínkeserves, rostáló, ellenségszerző, nehéz, küzdelmes évek után, de így lett.

Jellemző rá az is, hogy a szerkesztésében megjelenő első példány címlapját már Kovács Ödönnek, az elesett bajtársnak szenteli, féoldalnyi fényképen mutatva be kíséretével, köztük Dörflinger Sándorral, aki a fényképet hozta.

Dörflinger és Gajdács ugyanis akkor jöttek haza Abesszíniából, akkor hozták meg a szomorú hír végleges igazolását a családnak. Az Abesszíniából hazaérkező két magyar egyúttal okot szolgáltatott arra is, hogy pár sorban megemlékezzenek a *Nimród* olvasói előtt valószínűen ismeretlen Kovács Ödönről.

„Ez év elején jutott el hozzátartozóihoz az a szomorú hír – írja Kittenberger –, hogy Kovács Ödön, a kiváló abesszíniai vadászkutató múlt év novemberében, Nyugat-Abesszíniában elhunyt. Sokáig nem tudtuk, nem akartuk elhinni e lesújtó hír igaz voltát, s még sokáig reméltük, hogy ez a hír nem igaz, és mi viszont fogjuk még látni Kovács Ödönt, a fáradhatatlan, lelkes természetvizsgálót és a legönzetlenebb, leghűbb barátot.

Sajnos, a gyász hír igaznak bizonyult. Nemrégiben jöttek haza Abesszíniából Kovács Ödön expedíciójának tagjai, Dörflinger Sándor, ki az expedíció kinó-felvételeit készítette, és Gajdács Mátyás, az expedíció preparátora, aki Kovács Ödön barátomnak már első útján is kísérője volt az afrikai vadonságban. Sajnos, a páratlan gyűjtemény, hat hosszú év fáradtságos munkájának eredménye, még Abesszíniában maradt, de megszerzéséért erősen dolgoznak hozzátartozói, és reméljük, hiány nélkül érkezik majd meg rendeltetési helyére.”

Sajnos – amint már tudjuk –, ez a remény csak remény maradt. A család erőlködése gyengének bizonyult, a Magyar Nemzeti Múzeum pedig csak lagymatagon mozdult meg érte.

Kittenberger mindezekről még csak egyszer emlékezett meg a Hírlap 1948. április 24-i számában.

„Eleinte lepkész volt – írja barátjáról való megemlékezésében –, de később elcsábította Etiópia gazdag madárvilága. Ornitológus lett, és sok, addig ismeretlen madárral gazdagította a tudományt. Utolsó expedíciójának óriási – több mint ötezer példányból álló – madárgyűjteménye, sajnos, nem került a Nemzeti Múzeumhoz, noha *azt is éppen úgy, mint egész vagyonát, ennek az intézménynek hagyta.*

A háború alatt lehetetlen volt pénzt küldeni neki, és így kénytelen volt adósságokat csinálni. Halála után ezeknek az adósságoknak fejében potom áron elárverezték odakint a maga nemében páratlan gyűjteményt, amely így a Nemzeti Múzeum számára elveszett. Pedig alig egypár száz tallérról volt szó, amelyet Kovács Ödön rendes körülmények között – mint mondani szokták – a mellénye zsebéből is kifizetett volna.

A Magyar Nemzeti Múzeum akkori vezetősége nem mutatott semmi agilitást, pedig – azt hiszem – nem került volna sem különösebb fáradságába, sem sok pénzébe, hogy ezeket a természetrajzi kincseket megmentse.

Kovács Ödönből senki sem nézte volna ki a vakmerő, semmiféle veszedelemtől vissza nem rettenő utazót. Vékony, cingár ember volt, de szívós, mint az ostorszíz, s minden fáradságot, minden nélkülözést elviselt. Mint az afféle vándor–bogarász–madarász, szűkszavú ember volt, akinek csak ritkán oldódott meg a nyelve, és csakis akkor, ha a társaság kedvére való volt.

Egy ilyen alkalommal mondta el, hogy amikor a Gallaföld ismeretlen részein gyűjtött, leverte lábáról a láz. A betegséget semmibe vevő ember eszméletlenül feküdt tábori ágyán, úgyhogy személyzete azt hitte, hogy a fehér ember végét járja. Pedig a négerek nagyon félnek, hogy a hatóság majd felelősségre vonja őket, ha gazdájuk közben meghal, így aztán szépen megszökdöstek tőle egymás után. Leghűségesebb emberének azonban nagyon fájt volna, ha gazdája elpusztul, s így elhatározta, hogy felkeresi a jó napi járóföldre levő missziót, és majd onnét hoz segítséget.

Elgondolását tett követte. Félrebeszélő gazdája számára ott hagyott egy «girba» (kecskebőr tömlő) vizet, ráakasztotta a saját nyakáról levett, vadállatoktól védő «davá»kat (varázsszer, amulett), és aztán hajrá!

A szegény, magára hagyott beteg egyszer csak arra eszmélt fel lázálmából, hogy a sátorajtó széjjelnyílik, és belép hozzá egy magas, fehér köntösbe öltözött, ősz hajú, lobogó fehér szakállú valaki. Delíriu-

mában azt hitte: íme, lelke már elhagyta ezt a szomorú sárgolyóbist, és felszállt a boldogabb vadászmezőkre, hiszen itt áll előtte a mennyország kapusa, ámbár kulcs nélkül...

– Szent Péter!... – nyöszörgőit fel magyarul, de azután ráeszmélt, hogy a Nagy Portás talán nem tud magyarul... s így szépen «Laudetur Jesus Christus, Dominé»-val köszöntötte. És csak akkor ébredt a valóságra, amikor a missziós páter jó elzászi franciasággal hogyléte felől érdeklődött, és mindjárt kezelésbe is vette.

A dolog úgy történt, hogy a hűséges ember alig félórás nyargalás után találkozott a «fehér atyák» éppen körúton levő főnökével, aki messze földön híres ember volt mint a bennszülött törzsek legjobb ismerője, egyszersmind kitűnő orvos, aki ugyan fiatal ember volt, de a Danakilföld hamar megfehéríti a fehér ember szakállát. Különösen az ilyen emberét, aki sok olyan éjszakát élt végig, hogy inkább az ment csodaszámba, hogy még élt, mint az, hogy megöszült.

A páter azután a misszióba vitette a kiváló tudóst, ahol hamarosan talpraállt.

Kovács Ödön utolsó abesszíniai útjáról már hazakészülődött a háború befejezése után, amikor szabad lett az út számára. Meggyötört testén azonban megint erőt vett a láz, s – úgy látszik – ekkor már nem volt segítség a közelben, így azután azt sem tudjuk, milyen körülmények között hunyta le szemét örökre Etiópia állatvilágának nagy kutatója.”

Az új szerkesztő tehát azzal indult, hogy eltemette a múltat, eltemette bajtársát, és ígéretet tett arra, hogy amint a viszonyok engedik, olyan tudományosan szerkesztett szaklapot ad a magyar vadászok kezébe, amely a külföld bármely vadászújságjával felveszi a versenyt.

Igaz, hozzátette, „...ha viszonyaink megjavulnak...”, de ezek a viszonyok egyelőre nemigen akartak megjavulni. Valami azonban mégis történt, ami út volt a nagyon távoli cél felé. A Nimród családja, írógárdája megváltozott. Lassan változott meg, az igaz, de a tisztulás megindult. Egyesek kimaradtak... és újak érkeztek. Kittenberger személye szinte személytelenül is a lap színvonalát jelentette, amelyből majdnem magától hullott ki minden dilettantizmus, minden személyes dicsvágy, minden hatalmi törekvés és „kérlekalácssan” protekció.

Ez a nyesegetési művelet nem volt egyszerű, és nem is lehetett gyors. A megsértettek – természetesen – az amúgy is ellenséges másik vadászlaphoz pártoltak, abban a balga és bosszúvágyó hitben, hogy

„lássa a híres afrikai, mire megy nélkülünk”, és nem vették észre, hogy távozásuk milyen nyeresége lett Kittenberger lapjának.

Nem lehetett persze azt mondani, hogy egyszerre új szelek fújtak. Erről nem is lehetett szó, hiszen ebbe beletörött volna az afrikai bicska, de mozdult valami, mint amikor az alkonyi szél elindul az erdőből a tarlókra.

Az igazi értékek közül senki sem hagyta cserben Kittenberger Kálmánt, és most nagy nyereség volt a nem vadász, de tudós madarászok, zoológusok, őslénykutatók, ballisztikusok, fegyver- és lőszer-szakértők jelentkezése is. Ezek többnyire barátok voltak, és – természetesen – ingyen írtak a lapnak. Hiszen az eleinte öt-hatszáz példányban, a legrosszabb papíron megjelenő lap éppen csak hogy önmagát és szerkesztőjét tudta eltartani.

De ment!

Kezdett feltisztulni a látóhatár, javulni a papír, nőni az előfizetők száma, összeverbuválódni az a társaság, amely szakmai, tudományos és irodalmi szempontból is a legjobbat jelentette.

A gyomlálás azonban nehéz és kényes munkát jelentett, mert éppen a „határesetek” voltak azok, amelyeket inkább ösztönösen, mint valamilyen mértékkel kellett felmérni. A kéziratok egy részét nyugodtan vissza lehetett adni, hogy: „reméljük, fog még közölhetőt írni”. Ezek ugyanis elfáradtak az új szerkesztő meredek létráján... Egy részükkel azonban kísérletezni kellett, hogy „hátha kinövi magát”, ezeket meg kellett fejteni és talpaim, és ezt a munkát végezte sok türelemmel és szeretettel dr. Katona János, Kittenberger Kálmán nyugalmazott tanítóképző-igazgató bátyja.

Jánoskának (így szólítottam, mert szerettem) csak a szíve volt nagyobb, mint a tudása, és ritkán égő, kurta pipáját szopogatva, félnapot is eltűnődött egy-egy kézirat felett, amíg vagy sóhajtott egyet, és neki-feküdt a jó anyagból készült, de rémségesen elszabott ruhát – azaz írástűj formába önteni, vagy még nagyobbat sóhajtott, és írt valami szépet és megnyugtatót, ami talán jobban esett a jelöltnek, mintha írását közölték volna.

Katona János egyébként – később – novellákat is írt a Nimródba, s ezek a novellák – ahogy mondani szokás „a legkényesebb irodalmi igényeket” is kielégítették. A magyar nyelv tündöklő hajlékonysága, meleg ember- és állatszeretet, a mindennapi dolgok fölé emelkedő és derűs megbocsátás volt ezekben az írásokban, amelyekből sosem lettek merev és habarcsban dús irodalmi paloták, csak kis házak a „nagy

Duna mentében”, Léva környékén vagy a Kiskunságban, amelyeket majd száz év múlva lefényképeznek, hogy lám, egyszerű eszközökkel és a csend birtokában milyen nagyszerűt és maradandót alkothat egy Ember.

Bevallom, én is visszakaptam két félig szak-, félig elbeszélő írásmat, és – mélyen meg voltam sértve.

– Én közöltem volna – mondta János –, mert *azért...* ugye... elmentek volna... de Kálmán nem akarta. Azt mondja, hogy rád vigyázni kell, hiszen olyan szépen indultál...

Kálmán az ilyen kényes ügyeket rendszeren Jánosra bízta, mert tudta, hogy Jánosra haragudni nem lehet, hiszen elpirult, amíg az orvosságot beadta, és jobban szenvedett, mint a szenvedő alany. Jánuskát végül is meg kellett vigasztalni, s közben az ember tökéletesen elfelejtette saját sérelmét. Utána azonban jött a szívbéli bosszú, és úgy kikészítettük a nemes szerkesztőt és oroszlánvadászt, hogy azonnal visszaköltözött volna Afrikába, ha – hallja. Szerencsénkre: nem hallotta, de én elkértem a kéziratokat, és beküldtem egy kimondottan szépirodalmi képes hetilap szerkesztőségébe, és azonnal közölték is.

A két lapot azután alkalomadtán odatettem a szerkesztőségi asztal vegyes-saláta gyűjteményére, és vártam a bocsánatkérést.

Kálmán mosolygott, de elolvasta újra mind a kettőt, aztán eltolta maga elől a nevezetes írásműveket.

– Nincs szemük azoknak, akik ezt közölték – mondta. – Ez nem te vagy! És fülük sincs. Ez nem a te hangod. Tedd el, és egy év múlva letagadod.

Milyen igaza volt!

Nem is egy év múlva, valamit kerestem, és kezembe került a két elbeszélés. Megdöbbsentem. Olyan rossz volt mind a kettő, hogy azonnal begyűjtöttem velük, de Kálmánnak megmondtam:

– Igazad volt, Kálmán...

Mosolygott.

– Pedig Jánossal még össze is vesztünk rajta...

– Csodálom, hogy János nem vette észre – mondtam.

– János – nevetett –, János még rosszabbnak tartotta, mint én, de azt mondta, hogy téged nem szabad megbántani...

Ilyen volt tehát a rostálás még a legjobb barátokkal szemben is, nem lehetett tehát más mértékkel mérni a kívülállók írásait sem, mint ahogy saját, rendkívül tömör stílusában sem volt legfontosabb az irodalmi szint, hanem a feltétlenül megbízható meglátás, tudás, tudomá-

nyos alaposság és olyanokra való hivatkozás (az összehasonlításokban), akiknek kutatási eredményeit az egész világ elismerte.

Persze rendkívül nehéz volt a hazai „nagyságok” egyegy félig sült, nehézkes, idejétmúlt „művét” visszautasítani, és olyanokét is, akik a hivatal és rang trónusáról veszedelmesen visszaüthettek volna. Nem a személyekre – persze –, hanem a lapra.

Ilyenkor verejtékes tanácskozások folytak a „húzás”, az „átalakítás”, a „megszelídítés” mértékét és lehetőségét illetőleg, de bizony sokszor az émelyítő gombócot le kellett nyelni.

Kálmán ilyenkor tajtékozott, János hallgatott, és nem gyűjtött rá folyton kialudt pipájára, mert a levegő talán felrobbant volna. Végül is nem lehetett tovább várni, mert megjelent a szedőmester, és a „főszerkesztő” úgy nyújtotta át a nevezetes ember nevezetes kéziratát, mint valamely piszkos tárgyat, amelyen még illetlen rajzok is vannak.

Ezek a közlemények is ritkultak azonban azokkal a gyermekded fényképekkel együtt, amelyek egy-egy jómódú család magánszórakozásairól adtak hírt, lovakkal, kutyaikkal, délceg hajadonokkal és szikár erdőörökkel, akik láthatólag életük legnagyobb dicsfényében mosolyogtak az úrnő által lőtt őzbak társaságában.

A Nimród ekkor már olyan színvonalat képviselt, amely túl magas volt a magánügyek érdektelen kiszolgálására, és mindenkinek éreznie kellett, hogy nem óhajt az emberek szórakoztató vadászgatásaival foglalkozni. Nem érdekli a társaság, amely szokvány keretek között megölt ötven nyulat, hanem kizárólag a *Vad* érdekli, összes biológiai ismereteivel, a *Vadászat* érdekli, különleges és fejlődési lehetőségeivel, a fejlődő *fegyvertechnika* érdekli, a *vadszaporítás* és az a megfontolt vadászati „politika”, amely azután meggyőzte az illetékeseket, hogy a vadászat elsősorban nem szórakoztató és kisajátított sport, hanem elsősorban nagyon komoly termelési és nemzetgazdasági ág, amelynek elhanyagolását egy ilyen kis és szegény ország nem engedheti meg magának!

Emellett természetesen egy-egy novella – többnyire jó novella – enyhítette a szacikkék szabatos szárazságát, és kiegészítésül a „Különféle” rovat érdekes megfigyelései következtek madárvonulási adatokkal, biológiai – esetleg –, még el nem döntött furcsaságokkal, és olyan állatfajok megjelenésével, amelyeknek előfordulása kétes volt Magyarországon, vagy egészen újdonság.

Ezeknél a híreknél azután kíméletlen rostálás folyt, hiszen Kittenberger zoológiai tudása páratlan volt, és nemcsak hogy lapjában nem

volt helye a mesének és fantáziának, de még a napilapok „csodabogaraikat” is megfelelően „kikészítve” találta olvasóinak.

Természetesen előfizetője és többszörös olvasója voltam a lapnak magam is, hiszen erdei életemben, hosszú, magányos téli estéken annyiszor elolvastam a Nimródot, hogy bátran és jelesen vizsgálhattam volna belőle, ami előző vizsgálóimmal szemben kellemes változatosságot jelentett volna.

És semmiképpen sem gondoltam arra, hogy egyszer majd ennek a vizsgának ideje is elérkezik, s a vizsga – vannak még csodák! – valóban jeles lesz.

– Egy róka jár az eke után – mondta egyszer a traktorosunk –, már meg is dobáltam, mert mondom, hátha veszett kutya; de nem ment messzire, hanem leült a barázdában. Ráfordítottam a reflektort, hát: róka! Gyün a gép után, aztán kapkodja az egereket.

A traktoros legény nem volt költő, jól ismertem. Az a fajta ember volt, aki még felkérésre sem hazudik; az a fajta, akiből a kevés szavú, tiszta szemű öregek lesznek – ha megéri –, de a hír egy kicsit mégis lehetetlennek látszott.

Elkéstünk abban az évben a szántással, mert nem volt eső, s a tarló olyan volt, mint a beton, hát ment a traktor éjjel is. Egymásra tördelte a barázdákat, és kiforgatta az egereket, amelyek a szárazságban milliószámra szaporodtak, és mérhetetlen kárt okoztak. Ezeket szedte a róka szorgalmasan...

Ha igaz! – gondoltam, és kimentem megnézni azt a legendás rókát.

Hát, igaz volt! Az a csattogó, hörgő, dübörgő gép zajt és fényt okádva taposta maga alá a sötétséget, csendet és éjszakát, és mögötte harminc lépésre jött a róka, és szépen összeszedte a fészkekből kiforgatott álmos egereket. És – látszólag – nem félt egy cseppet sem. Ha fordult a gép, leült a fenekére, mint a kutya, betartotta az illendő távolságot, s elindult újra, ha ez a távolság biztonságos lett.

És ha akkor valaki meglőtte volna ezt a rókát, hát alighanem elővettük volna a legnagyobb franciakulcsot, helyreigazítani az illető eszekerekét, mert a rókát egyhangúlag munkatártnak, sőt barátnak éreztük, aki nekünk dolgozik.

Ezen gondolkoztam hazafelé menet, és eszembe jutott a vadász-könyvek ezerféle jó tanácsa, amely mind ennek a szegény rókának kiirtásáért íródott, tekintet nélkül mezőgazdasági hasznára, mintha csak szelíd vadászok és „vérszomjas” rókák lennének a világon. A haszonról és a segítségről, amit a szántó-vető embernek adott, szó sem volt,

vagy ha volt, ez csak mellékesen történt. És ezekben a könyvekben és vadászapokban nem a róka ésszerű gyérítéséről volt szó, az ember által megbolygatott természeti egyensúly helyreállításáról, hanem olyan kíméletlen és embertelen pusztításáról, amely nem számolt sem a tudományos tényekkel, sem a reális mérlegeléssel, mintha ezen vadászati írók kezét kizárólag a gyilkolás és pusztítás démona vezette volna. Csapda, verem, tör, mérge, horog, különféle gázokkal való lefojtás a lyukban, és természetesen a vadászat különféle nemei, amelyekben nem volt utolsó az a csodálatos ötlet sem, hogy a sörétszemeket kell sztrichninnel bemérgezni, mert így bármilyen messziről és csak egy szem sörét éri is a szegény rókát – kampec.

Ettől aztán végképp felfordult a gyomrom, s „tollat ragadtam” – ahogy mondani szokás –, hogy a traktoros rókatörténetét megírjam a Nimród vadászújság számára, amelynek szerkesztője akkor már Kittenberger Kálmán volt.

– Ha közli, közli, ha pedig a papírkosárba dobja, ám dobja.

A pár soros írást azonnal hozta a lap, de hozott a posta egy levelet is, amelyben a világ egyik legnagyobb vadásza, a legendás híró orosz-lánvadász és természetkutató teljesen igazat adott nekem, és kért, hogy írjak, írjak, mert ez a pár sor olyan jól van megírva, hogy nyitott kaput mutat azon végtelen térség és szépség felé, amelynek neve: Irodalom. Ő, egyedül Ő jelölte meg nekem az utat, amelyre akkor ráálltam, s ballagok rajta ma is, szívemben a hála melegével és a múlhatatlan szeretet rőzsetüzeivel. írni kezdtem. Először csak apró híreket, dühös hozzászólást pl. egy cikkhez, amelyben azt írta meg egy „minden-evő” vadász, hogy az ölyvekből – különösen a fiatalokból – milyen felséges „Ujházy-tyúkleves” készül... egy másik pedig a gólyát akarta mindenáron kipusztítani; végül elbeszéléseket. És jött a biztatás: írni, írni! írtam, de Kittenberger Kálmánt még mindig nem ismertem, bár többször jártam Pesten. Eb ura fakó! – gondoltam, én ugyan nem dörgölözködöm senkihez; majd szól, ha látni akar.

Hát szólt is.

– Ha Pestre jön, látogasson meg – írta –, csak kérem, értesítsen előre, mert én sem Pesten lakom.

Egy kis elfogódottsággal álltam meg az Egyetem utca négy előtt, és körülnéztem, mintha azt vártam volna, hogy az emberek is megálljanak, és elismerően irigyeljenek.

– Kittenbergerhez megy...

Az „eb ura fakó”-ról szó sem volt...

A Franklin-nyomda és kiadó négyemeletes házának lépcsőfeljárója ezen a napon semmi afrikai jelleget és oroszánvadász külsőt nem mutatott. Szürke volt, kopár, sivár és savanyúan bizonytalan, nyomdászagú. Nem tudom én, mit is vártam? Talán hogy a köpöcsészék helyett pálmák állnak a fordulók sarkaiban, és néger leánykák mutatják az utat a szerkesztőségi „termek” felé? ... Nem tudom. Felszuszogtam tehát a negyedik emeletre, ahol az egyik szobából éppen akkor jött ki egy ember, és megállt, amíg én az utolsó lépcsőket megmásztam.

Az az ember zömök volt, vállas, széles mellű, a szeme kutató és szürkén kék, mint a befagyott tó.

– Fekete István? – nyújtotta kezét. – Tessék! – És ment előttem, mutatva az utat a szerkesztőségi „termek” felé.

Ez a meredek fogadtatás sehogy sem volt ínyemre! Bánom is én, hogy hány oroszánt lött, a mennykő csapja meg ezt az afrikai stílust. És néztem kopasz fejét, kissé meghajlott, széles hátát.

Belépve azonban a szerkesztőségi odúba, kissé meghökkentem, mert a szemben levő falról egy óriás bivalyfej nézett rám, és köztünk csak egy íróasztal volt; az elképzelt terem egy kis szobára zsugorodott, s az íróasztalon a könyvek, kéziratok, csontfaragványok, írószerek, bicska és lappéldányok valódi afrikai összevisszaságban.

Kittenberger közben megkerülte ezt a reménytelen íróasztalt, és a szekrény aljából egy üveget és két poharat tett az asztalra.

– Én senkivel sem tegeződöm, amíg össze nem ütöttem vele a poharam – mondta, de még mindig olyan szertartásos hidegen, hogy a hátam borsódzott. Az üvegben azonban szekszárdi óvörös volt, s ez megnyugtató, mert aki ilyen nemes itallal kínálja a vendéget, az rossz ember nem lehet...

– Hát, szervusz! – mondta, és a szeme meleg lett és kézszorítása egész marokra való. – Az a traktoros róka kitűnő volt... de a többi is... gyújts rá, itthon vagy, én nem dohányzom. Így kezdődött. „Hát, szervusz” – ennyi volt az egész, és végződött 1958. január 4-én délelőtt, amikor megsimogattam verejtékes homlokát, és valami csodát vártam, amiről tudtam, hogy nem segít már. Kezét sem tudta felemelni, amikor megszorítottam.

– Szervusz – suttogta, de a fény már tört volt párás szemében, és tudva nézett olyan messzeségbe, amilyen messzeség ezen a földön nincs.

De hát akkor még abban a kis szerkesztőségi szobában ki gondolhatott erre. A szekszárdit hamar kivégeztük, s ettől a légkör észrevehe-

tően felmelegedett. Az íróasztal földrengésszerű állapota nem is tetszett már olyan reménytelennek, de ezt valahogy óvakodtam is szóvá tenni, pedig – ezt csak később tudtam meg – erre nagyon kényes volt.

– Jánoskám – mondtam egyszer később a bátyjának –, Jánoskám, valami rendet kellene csinálni ezen az asztalon...

János, az örökké pipázó és derűs János komolyan nézett rám.

– *Hozzá ne nyúlj!* Én is csak egyszer próbáltam meg, azonnal kitört rajta a „Furor Africanus”... majd megölt. Azt mondja: akkor nem talál meg semmit...

Maradt tehát az asztal a szétömlött papírlávéval, de a valóság az, hogy Kálmán mindig megtalálta, amit keresett. Kereste, az igaz, de megtalálta.

Jellemző azonban, hogy egyébként minden ésszerű ellenvetést meghallgatott, de a fölényeskedésnek, igazságtalanságnak vagy a parancsnak már a látszata is mérhetetlenül felfingerelte.

Ez volt az oka annak is, hogy nem magyarosította a nevét. Akkor már a tanárképző mellett a Nemzeti Múzeumnál is dolgozott, és testvérei mind Katonára magyarosították nevüket. Kittenbergernek is készen állt a kérvénye, hiszen pár fillérbe került akkor, hogy valaki Hunyadi legyen vagy Rákóczi, vagy akár Szentistvány (ami persze nem csinált senkiből sem Rákóczit, sem Hunyadit, még kevésbé Szentistványt...), amikor behívatta igazgatója, és parancsoló fölénytel tudomására hozta, hogy ilyen berger végű névvel az ő alárendeltje nem szaladgálhat a világban. Ennek az igazgatónak Bugarin Horváth Géza volt a neve, aki nem tudni, miért – az egyáltalán nem magyar dupla névhez mégis ragaszkodott. A berger végű ifjú tehát sarkon fordult, bement a szobájába, ahol fillérekért dolgozott és éhezett, összetépte a kérvényét, nem lett Katona, és maradt Kittenberger.

De ezt az inzultust soha nem feledte el.

– Óvakodj a kétnevű emberektől – figyelmeztetett.

Hogy azután a dupla nevű igazgatóval való szembehelyezkedést hogy úszta meg, nem tudom. Talán Biró Lajos állt melléje, vagy Herman Ottó, akik olyan szeretettel bántak vele. Herman Ottó sem magyarosította a nevét. De vele nem is lehetett volna packázni; így hát a jeles igazgató névmagyarosító törekvéseit egyszerűbb esetekre tartogatta.

Az is lehet azonban, hogy Kittenberger ajánlatosnak tartotta az összetépett kérvényről nem beszélni – nem tartozott felvilágosítással senkinek –, mert még évekig Katonának írták és szólították, sőt az ál-

tala felfedezett madárritkaságok egy része is a „Katona” névről van elnevezve. Amilyen zárkózott és elutasító volt minden magánügyében, feltételezem még azt is, hogy bátyjai sem tudtak a megsemmisített névmagyarosítási kérvényről, amely csak akkor derült ki, amikor már minden okvetetlenkedést keményen visszautasíthatott volna, de ez már nem is jutott eszébe senkinek.

(Későbbem kaptam meg dr. Boros Istvánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum és Természettudományi Múzeum főigazgatójának „Kittenberger Kálmán emlékezete” c. előadásának szövegét, amely végre hitelesen foglalkozik ezzel a bántóan önkényes névmagyarosítással.)

„A *Katona* nevet – írja dr. Boros István – Horváth Géza adta *Kittenbergernek*, az utóbbinak tudta és beleegyezése nélkül, egyszerűen csak azért, mert abban az időben különösen divatos névmagyarosításra – miután *Kittenberger* fivérei már korábban a *Katona* nevet vették fel – őt is kényszeríteni akarta. Mint egykorú feljegyzésekből megállapítható, 1903-ban, tehát Kittenberger távollétében, Horváth Géza a hivatalos akták külzetén a *Katona* nevet az eredeti név után még zárójelben használta, 1904-ben azonban már – ismétlem, Kittenberger legcsekélyebb hozzájárulása nélkül, sőt bosszúságára – a *Katona* név után a *Kittenberger* nevet tette zárójelbe, s végül, legalábbis a nevezéktanban, az utóbbit teljesen el is hagyta. Kittenberger szóbelileg többször tiltakozott az önkényes eljárás ellen, de eredmény nélkül. Hiába bizonygatta, hogy ő német eredetű neve ellenére is magyar ember, nem is tud németül, s hogy nem a neve, hanem a szíve, illetve érzései szerint magyar vagy német valaki. Horváth – aki egyébként, mint a múzeumi irattár adatai alapján hitelesen megállapíthattam, Kittenbergert becsülte, és munkásságát elismerően értékelte – annál inkább macskaszkodott. S nemcsak a leltárkönyvekben és a lelőhelycédulákon íratja Kittenberger helyett a Katona nevet, hanem a tiszteletére róla elnevezett állatok egy részét is így igyekezett elkereszteltetni még másokkal is. Eljárását Kittenberger megtiszteltetés helyett inkább megbotrántoztatónak tartotta, s bár legkevésbé sem volt hiú ember – sőt végtelen szerénység jellemezte –, keserűen szokta emlegetni Horváthtal lefolytatott vitáit, valahányszor az eset csak szóba került. És joggal, mert becsületes családi nevét külföldön nemegyszer az állat lelőhelyének, helységnévnek nézték, és még napjainkban is annak gondolják.”

De a „Furor Kittenbergicus”-t nem úszta meg mindig ilyen csendben.

Az első, nagyon eredményes afrikai útja után rövid időre hazajött, hogy a súlyos maláriát, oroszlánmarást és egyebeket a Rudas fürdő hévizeiben kifürödjön, amikor egy sokkal súlyosabb sértés érte.

Valamelyik Rákóczi úti étteremben járt, ahol ismerték már a többnyire magányos, kissé merev és hallgatólag „afrikai” embert, és olyanforma „elnéző” tisztelettel kezelték, mint amit az a nyegle kor az ilyen csodabogaraknak engedélyezett. A mellette levő nagyobb asztalnál ülő fiatal urak közül azután az egyik azt a „jó viccet” engedte meg magának, hogy az afrikai asztalán levő süteményes tálba egy sóval töltött mignont csempészett, mielőtt Kittenberger megérkezett volna.

Aztán várták a hatást, ami nem is maradt el.

Kittenberger – a saját és az ifjú vicces egyén szerencsétlenségére – éppen a preparált süteménybe harapott, és olyant ordított, hogy az étterem megdermedt.

– Ki tette ezt?

A szomszéd asztal – pillanatnyi meghökkenés után nem vett tudomást erről a „neveletlen” ordításról, de egy jól öltözött, bár rozoga ifjú mégis felállt, és odalépett a dühtől eltorzult arcú afrikai elé:

– Én! – és rendkívül lovagias állásba helyezkedett...

...azután valószínűleg felmosták... ami erősen megviselt állapotában határozottan szükségesnek mutatkozott.

Kittenberger azután odadobta névjegyét az asztalra, hazament, és várta a párbajsegédeket.

A komédia további részletei nem érdekesek és nem is világosak. A középkor eme „becsülettisztázó” csökevénye már akkor is nevetséges volt minden épeszű ember előtt, de tartotta magát, mert a múmiává bandázsozott lovagokat semmi baj nem érhet, és az újságok társadalmi rovata gondoskodott a fényesre köszörült becsület szellőztetéséről.

Kittenberger szabadsága amúgy is lejárt, boldogan csomagolt tehát, és ment vissza Afrikába, ahol egyenesebb a számadás; ami édes: az édes, ami sós: az sós, nincsenek igazgatók és nincsenek alárendeltek, és senkit sem védenek a párbajszabályok.

Jellemző rá, hogy ezekről a megalázó esetekről – a névmagyarosítás kivételével – sohasem beszélt, és csak a még ma is élő nénjétől tudom viharos ifjúságának egyes részleteit, amelyekben azonban mindig korrekt és mindig férfi volt.

Azt is nénjétől tudtam meg, hogy – igen – Kálmánt az iskolából is kicsapták.

A tanítóképzőt végezte akkor Léván, amikor barátaival együtt belekeveredett valami utcai csendháborításba. A nagy zenebonára érkező rendőrök csak őt ismerték fel, és csak az ő nevét jelentették a rendőrkapitánynak, aki egyébként Kálmánnak rokona is volt. Ez a rokon be akarta bizonyítani, hogy ő elsősorban kapitány, és közölte a szülőkkel, hogy a fiú vagy bevallja, kik voltak a „büntársak”, vagy kicsapatja. És hiába volt minden kérés, minden fenyegetés, Kitty nem árulta el barátait és – az oklevél helyett – kicsapták. A tanítóképzőt tehát csak a következő évben végezte el – jeles eredménnyel –, de társainak nevét akkor sem mondta meg.

Ezt is nénjétől tudom, pedig mennyi éjszakát és mennyi nappalt beszélgettünk át a szerkesztőségi elefántláb-papírkosár mellett, a bivalyfejek alatt, az Erzsébet-pincében, a kismarosí, szamosudvarhelyi, berendi, polányi, zsibói, kelemenhavasi vadászházakban, kalyibákban, erdei tüzek mellett, vidáman és mérgelődve, elégedetten és szótlanul, ha valaki elrontotta a hajtást, vagy a nagy disznó olyan valakire ment, aki elhibázta volna a bazilikát is, pedig az elég nagy, és nem is szalad...

A múlttól majdnem soha, vagy alig beszélt, s én tiszteltem zárkózottságát, pedig talán nem bánta volna, ha kikérdezem régmúlt dolgai felől. Most már sajnálom, de már késő. Lehet azonban, hogy ha élne – ma sem kérdezném. Így azután ez a visszaemlékezés talán hézagos marad és időrendjében zilált.

Most nemrég tudtam meg azt is, hogy érdeklődése a madarak iránt szinte eszmélésével egy időben kezdődött. Nénje – aki mindezeket elmondta – idősebb néhány évvel Kálmánnál, s a sokgyerekű, szegény családnál ő töltötte be a „nevelő” szerepét. Kálmánt – aki talán három-négy éves lehetett, és a kor divatja szerint szoknyát viselt – mindennap el kellett vinni a szomszéd sarokra, ahol egy kanári ugrándozott az ablakban, vagy füttyörészett kalickájában. Onnét minden esetben csak karhatalommal lehetett elvonszolni.

Egyszer, később, a szomszéd faluból jött meg – ekkor már tíz-tizenkét éves lehetett – rendkívül feldúlt állapotban, könnyes szemmel. Ez már csak azért is furcsa volt, mert a fiú egyébként a legritkább esetben sírt. Hosszas faggatás után kiderült a tragédia, ami napokra feldúlta lelkivilágát. A két falu közt erdő volt, s amint jön az erdei úton, egy kis madár szállt eléje, majdnem a lábához. A fiú megállt, s a

madárka csak akkor rebtent el, amikor újra elindult. De akkor is csak pár lépésre repült, s ott újra leszállt. A kis madár nem látszott betegnek, Kálmán csodálkozott, és meg akarta fogni. A madárka azonban ezt nem engedte, mire a fiú mérges lett, és hozzávágta a sapkáját. De a madárka alig rebtent fel a levegőbe, sötét árnyék vágott le, s egy sólyom már vitte is vergődő áldozatát.

– Én ökör, én hülye! – öklözte fejét a fiú – nálam keresett védelmet, és én a pusztulásba hajszoltam...

Napokig báncódott ezen, pedig akkor már „vadászember” volt, aki csúzlival járta a Léva környéki „prérit”, és hasonló madarakat talán lelőtt a telefondrótról, azaz sürgönydrótról, hiszen akkor még nem volt Magyarországon telefon. Ez azonban más. Ez *vadászat* volt, de az a kis madár *védelmet kért*, s ezt meg nem adni becstelenség, és fel nem ismerni a helyzetet – ostobaság.

Később – ő, sokkal később – Indiában, az ahmednagari hadifogolytábor drótkerítése mögött azonban nagy hasznát vette az ifjúkori csúzliművészetnek. Itt is csúzliágast faragott – ötéves hadifogsága alatt volt erre ideje bőven –, és nehéz mangánkaviccsal lödözte a repülőkuttyákat, mégpedig röptében.

– „Csodaember” – mondta az angol táborparancsnok, és szabadabb mozgást engedélyezett „Kitty”-nek, a táboron kívül is, ahol madarakra vadászott, amelyeket kitömött, és eladott vagy elajándékozott. Ez a szűkre szabott „kereskedelem” a foglyotábor életében a múltó évekkel egyre bővült, és – talán mondanom sem kell – elsőrendű tárgya a pálinka lett. Ez a búfelejtő folyadék pedig elsősorban a kígyóbőrök után befolyt rúpiákból volt beszerezhető.

India hemzseg a kígyóktól, s ezt a foglyok hamarosan szomorúan tapasztalták. Volt a táborban egy kedves, kövér német szakács, aki pipáját a konyha sötét ablakmélyedésében tartotta.

Egy reggel benyúlt a pipáért, de ki is rántotta kezét a homályos odúból.

– Donnerwetter! – mondta – valami megszórt.

Keze fején két tűhegynyire piros seb látszott, s a szakács estére halott volt. A tettes egy kicsi kígyó volt, a „Krait” (hindiül: halál), Indiának a pápaszemes kígyó után legveszedelmesebb kígyója. A táborban felcsapott az amúgy is erős bajtársi érzés bosszúálló szándéka, és valóságos hajtóvadászat indult mindenféle kígyó után. Ezeket „Master Kitty” megnyúzta és értékesítette, a táborparancsnok pedig nem tudta

elképzelni, hogy a tábor hangulata váratlanul honnét kapja a derűs és krakéler megvilágítást. Mert azt tudta, hogy *mitől*...

A gyanú Kittyre esett, hiszen csak neki volt engedélye a tábor körül csavarogni. A parancsnok nem szólt semmit, de megleste a „csodaember” útját, és ott várta, hogy leleplezze a jeles ital szállítóját.

Kittynek éppen jó napja volt. A bőröket jól értékesítette, és hátizsákja majd leszakadt a rakás üvegek édes terhe alatt; sőt egy hatalmas királykobra is útjába akadt, melyet rövid úton agyonvert, s a még kicsit mozgó rettenetes hüllőt az üvegek takarója fölé gyömöszölte. A kobra bőre nagyon értékes volt, igaz, aki ezzel a félelmetes kígyóval kikezdett, többnyire az életével játszott. Ő azonban megszokta már ezt a játékot, és csak akkor komorult el, amikor az egyik bokor mögül kilépett a parafa sisakos angol, és „kérte” Kálmánt, hogy nyissa ki a hátizsákot, mert a „vadászat” eredményére rendkívül kíváncsi...

Kálmán a pokolba kívánta az egyébként emberséges parancsnokot kíváncsiságával együtt, és azt mondta, hogy szívesen, de egy nagy kobra van a zsákban, és még él...

Az angol maga is szerette az erős italokat, és a humor iránt sem volt érzéketlen, tehát szélesen derült, kijelentve, hogy nyissa csak ki azt a zsákot, ő egyáltalán nem fél a kígyóktól...

Nem volt mit tenni. Kálmán nem tudta, hogy szabadul meg a büntetéstől, de azt sem tudta, hogy a kobra *valóban él-e még?*... Keserves-lassan bontogatta tehát a madzagot; az angol mosolygott, sőt le is hajolt, hogy jól szemügyre vegye a hátizsák tartalmát, de majd hanyatt esett a rémülettől, amikor a zsák szájából egy kobra emelte ki szörnyű fejét, és azonnal támadó állásba helyezkedett.

A parancsnok ezután verejtékesen és gyorsan távozott, Master Kitty pedig vidáman és végleg agyonverte a kobrát. És ettől kezdve senki sem volt kíváncsi Kitty hátizsákjára, az őrszemélyzet pedig megkapta a parancsot, hogy Kitty jöhet-mehet, főleg pedig a hátizsákjához ne nyúljanak, ha szeretik a családjukat!

Majdnem hasonló esete volt jóval később, már hadifogságának vége felé, egy óriáskígyóval. Ekkor már annyira megbíztak benne, hogy fegyvert is kapott vadat löni a tábor konyhája, de elsősorban a parancsnok számára.

Kitty megkapta a puskát a hozzá való patronokkal, amelyekkel azonban el kellett számolnia. Ahány patron: annyi vad, mert tudták, hogy a Master nemigen szokott hibázni. Elindult tehát egy lengyel hadifogoly társával, és nekivágtak a dzsungelnek. Kitty később leültette

társát, hogy várja meg, mert a kényes cserkészletben csak zavarta volna. Disznót akart lőni mindenáron, de disznó nem volt a sűrűben, hanem az egyik homoktisztáson ott sütkérezett egy kb. háromméteres óriáskígyó. Persze gyermekjáték lett volna fejbe lőni, de a patronnal el kellett számolnia, s az értékes kígyóbőrre is a parancsnok tartott volna igényt, így azután letette a puskát, és egy nagy kővel dobta fejbe a kígyót, s amikor az még feléje vágott, egy bottal verte agyon. A kígyó élt még egy kicsit, amikor a hátizsákba gyömöszölte, de vállálnia kellett a 30–40 kilós teher cipelését, ha nem akarta egyedül megnyúzni. A lengyel fiú pedig kiváló nyúzó volt.

Amikor nyögve a nehéz teher alatt visszaérkezett a lengyelhez, azt mondta, hogy egy leopárdot lőtt... és csodálkozott, hogy Jan a lövést nem hallotta...

A kolléga azután kibontotta a hátizsákot, amelyből a magához tért óriáskígyó sziszegő feje emelkedett ki. A lengyel azonban maga is kiváló kígyóvadásznak képzelte ki magát a négyéves hadifogság alatt, tehát nem tévovázott, hiszen a pythonnak nincs méregfoga. Elkapta a kígyó nyakát, ki vonszolta a hátizsákba, azután közakarattal végleg agyonverték.

Az angol táborparancsnok aznap hiánytalanul kapta vissza patronjait, másnap pedig a kígyóvadászok a háromméteres bőr árából legalább egy méter árát részint a lengyel-magyar barátság ápolására, részint általános búfelejtésre fordítottak.

Gyűjtőszenvetélyné és fáradhatatlan természetkutatásának azonban csak hadifogsága alatt voltak ilyen anyagi természetű rugói. Gyűjtött ő mindent, ami élt és mozgott, a bolhától az elefántig, de elsősorban madarakat, és amikor egyik oroszlánal volt valóságos kézitusája, jobb kezének összeroncsolt ujját saját kezűleg vágta le, szabályosan kiűzelte, és spirituszba téve elküldte a Nemzeti Múzeumnak. Innét ugyanis nemcsak kevés pénzt, de elegendő szemrehányást kapott, hogy kevés madarat küld. Aki ugyanis madárpreparálással sokat foglalkozik, annak a körme alatt mindig látható az arzénmérgezés nyoma; Kitty tehát felküldte ujját, hogy a köröm alatti arzénmérgezés nyomai-val is bizonyítsa szorgalmát.

A múzeum vezetősége s általában a tudományos intézetek akkori vezetői – csekély kivétellel – a magyar kutatókban alig látták meg a rendkívüli értéket, s a jóindulatú protektorok által kiharcolt filléreket is vékonyán csörgették azoknak a „maradhatatlan” embereknek, akik „nem értek a bőrükbe”, és egyszerűen csavarogni akartak az „állam

pénzén”. Elég talán Biró Lajost megemlíteni, aki a paradicsommadarak első és világhírű gyűjteményét hozta Új-Guineából, és aki saját fillérei mellett valósággal úgy koldulta össze azokat a filléreket, amelyek mellett aszkétai egyszerűséggel is állandóan nyomorgott.

A történeti hűség kedvéért meg kell azonban mondani, hogy a múzeum vezetősége (s általában a tudományos intézetek vezetősége) a legjobb akarattal sem lehetett bőkezű, mert az ország költségvetési rubrikáiban – már csak súlyánál fogva is – többet nyomott egy tenyészbika, mint a tudományos kutatók s általában a tudomány.

Tudományos kutató egyúttal áldozatkész ember is kellett hogy legyen, és ebben az áldozatvállalásban Kittenberger Kálmán sem volt kivétel.

„...feketéim elszökösnek tőlem – írta Bárányos Józsefnek, a múzeum főpreparátorának –, semmi tekintélyem nincs, mert tudják, hogy már a tölténym is elfogyott, és venni nem tudok. Most indulok el 2 (kettő) tölténnyel a folyó mellett gyűjteni, de ha megszomjazom, és vizet akarok meríteni, előbb fél óráig húszkilós szikladarabokkal kell a vizet bombáznom, hogy a krokodilok be ne rántsanak. Ha felfalnak a vadállatok, a ti bölcs gondoskodástoknak köszönhetem...”

Bárányos éppen akkor kapta ezt a levelet, amikor Kittenberger nővére is Pestre érkezett, hogy testvére sorsáról megtudjon valami „hivatalos” véleményt. Elképzelhető, hogy ezek után a család sem rajongott Kálmán „kirándulásaiért”, és gyermeküket félig-meddig elvesztettnek tekintették.

Bárányos tehát – aki jóindulattal kezelte fiatal barátját – becsomagolt valamelyes lőszert és konzerveket, de ment is egyúttal a szigorú levél az „igazgatóságtól”, hogy egy tudományos gyűjtő ne nagyvadakra vadásszon, hanem madarakat és lepkéket gyűjtsön, mert ezért lett kiküldve. Hogy mit csináljon a támadó oroszlánál vagy kafferbivalyyal, erre nem adtak tanácsot. Kittenberger 1910 előtt sokszor járt olyan ismeretlen területen, ahol előtte nem volt még fehér ember, s ahol a néger törzsek a legősibb állapotban éltek, és mit sem tudtak arról, hogy a szegény magyar kutatót nem szabad lelándzsázniuk. Fegyver tehát kellett mindenképpen, ezért kimustrált német katonapuskával, majd a híres német kutatótól, C. G. Schillingstől vásárolt Mauserrel vadászott, amely nem is volt jó kaliber, ezenkívül a gyenge (valószínűleg a Bárányos által küldött) osztrák patronok állandóan elakadtak az ismétlésnél, vagy csütörtököt mondtak. Ennek köszönhette súlyos sebesülését, amikor a támadó oroszlán letéperte, és ennek kö-

szönhetette a múzeum a leoperált ujját, amelynek arzénmérgezőes körme igazolta a szorgalmas madárgyűjtést.

De még nem tartunk itt. Az emlékek furcsa összevisszaságban bukkannak fel, de előbb-utóbb összeállnak, és egységes lesz az egyre homályosuló tükör, amelyet annyi szeretettel tartok öreg barátom arca és emlékei elé.

Egyelőre tehát menjünk vissza Lévára, a múlt század kilencvenes éveibe, amikor a kis – a legkisebb – Kittenberger gimnazista a piaristáknál, és történetünknek eme percében éppen elájult. Elájult mégpedig a templomban, pünkösöd napján. Hogy miért ájult el, azt most már nehéz lenne kideríteni, de a tanár, aki kivonszolta, azt mondta:

– „... persze, az ilyen gyerek ünnepen telezabálja magát...”

Kálmán ettől a megjegyzéstől egyszerre magához tért, s az önértékes „furor Kittenbergicus” itt jelentkezik talán először.

– Téved, tanár úr! – és a tökmag-ember kék szeme szikrázik – mi ünnepnap sem eszünk többet, mint máskor...

És a tanár ezt a gyűlölködő keménységet sohasem feledte el, és lehetséges, hogy ő volt az oka Kálmán átnyergetésének a tanítóképzőbe. Feltűnő volt ugyanis, hogy túl sokat tudott Kálmán csavargásairól. Pontosan tudta, hogy a makacs tanítvány mikor verekedett a Percsatorna partján, és mikor fogta a nagy halat a Liba-malom zúgójában, amikor diadalüvöltéssel lobogtatva a zsákmányt, hazáig rohant. Később azután – valószínűleg a sekrestyés révén – kiderült, hogy a jeles tanférfiú a templomtoronyból gukkerral leste Kálmánt – feltehetőleg a többi nebulót is –, hogy hol és miben vétenek az iskola magaviseleti szabályzata ellen.

A kis Kittenberger azonban nem bírta és nem is tűrte ezt a folytonos ellenőrzést, és – valószínűleg – ez volt az oka, hogy átment a tanítóképzőbe, egyenest Kriek Jenő természetrajztanár karjaiba. Ők azután teljesen megértették egymást, és a nagy vadász, világszerte ismert kutató mindhalálig szeretettel emlékezett meg erről a tanáráról. Tőle kapta az első alapos természetrajzi ismereteket, vele dolgozott a természetrajzi szertár rendezésén, és később ő adott lelkes hangú ajánlólevelet a Nemzeti Múzeumhoz, hogy kedves tanítványát segédpreparátornak felvegyék. Elsősorban tehát ezt is neki kellet köszönni, másodszorban pedig dr. Madarász Gyulának, a magyar madártani tudomány egyik legnagyobb művelőjének, hogy Kittenberger Kálmánt segédpreparátorként alkalmazták.

Ekkor azonban Kálmán már hosszú gyakorlatra tekinthetett vissza, amely – mint minden, ami életcélja felé vitte – tilosban kezdődött.

Kálmán a nyolcadik gyermek volt a családban, és alig találni magyarázatot arra, hogy honnét telt a szegény iparos apának a Világkrónikát és a Képes Néplapot járatni, amelyeket még évenként gondosan be is kötöttetett. És miből került megmaradt hat gyermekének taníttatására, bár mint jó tanulók, minden akkori kedvezményt megkaptak, és – koplalva bár – de mind diplomát szereztek. Segítségül volt anyai nagybátyjuk, aki a szomszédos Nemcsényben esperesplébános, de ez a segítség nem lehetett valami nagy, hiszen éppen Kálmánt a reménytelenség és éhezés majdnem az öngyilkosságba kergette. A pap nagybácsi egyébként szerette a fiúkat, akik minden vakációjukat nála töltötték, és itt elégítették ki tomboló vadászszenvedélyüket. Mert a két „nagy” fivér éppen úgy élt-halt a vadászatért, mint Kálmán; ha aztán útjaik el is kanyarodtak egymástól, mert Jánosból tanítóképzői tanár, majd igazgató, Sándorból pedig törvényszéki bíró lett.

A korkülönbség azonban igen nagy a testvérek között, mert János már főiskolás, amikor Kálmán még iskolába sem jár, és Sándor ekkor már nyolcadikos gimnazista. Gimnazista ugyan, de nagy vadász és főleg jeles állatkitömő, akihez az egész környék odahordta kitömésre a ritkább madarakat. Sándor a gimnázium természetrajztanárának volt kedvence, s ő tanította meg erre a mesterségre. Kálmánnak ez a bátyja volt a követendő példa, a csodált fivér, aki megengedte néha, hogy a totyogó öcs a titkok titkába, munkaasztalának fiókjába betekinthessen.

„Üveg madárszemek – írja egy helyen Kálmán –, szerszámok, kiöltött patronok, sörét és más titokzatos limlom között turkálni – bár tilos volt! –, számomra a legnagyobb gyönyörűséget jelentette.”

Ez a gyönyörűség azután nőttön-nőtt. Jött a csúzlíkorszak, és később egy elültöltő kapszliszisztoly-korszak is. Ezeknek az időknek két élő tanúja van még: Sándor Károly és Akucs István.

Sándor Károly így emlékezik vissza:

„1895 őszén ismertem meg Kálmán barátomat, amikor Lévára kerültem, mint az ottani tanítóképző elsőéves növendéke. A sors kedvező játéka folytán Kálmánéknál, a néhai jó Kittenberger János bácsinál kaptam lakást, s ott laktam az 1895-96-os tanévben.

Kálmán barátom a lévai piarista gimnáziumba járt akkor. A helyzetből adódott, hogy naponta együtt voltunk, s mint majdnem egykorú diákok, rövidesen megbarátkoztunk, bár Kálmán nem volt barátkozó

természetű. Nem volt benne a kamaszokat jellemző szertelenkedés, a felnőttek felé való kapaszkodás, sőt még a bakfisok sem érdekelték.

De már ekkor megnyilatkozott benne a természetszeretet, az ösztönös megfigyelés, kutatási vágy és a vadászszenvedély. Órákon át járta a város határát, csatangolt erdőn, mezőn, szőlőkben. Emlékszem, különösen a varjak élete érdekelte. Ezeket figyelte, s egy-egy útja után annyit s olyan vonzóan tudott beszélni tapasztalatairól, ahogyan csak az tud beszámolni, akit a természetben élők iránti rajongás fűt.

Volt neki egy kb. fél méter hosszú, egycsővű, elültöltő kapszlis pisztolya. Nem tudom, hogy jutott hozzá, de megvolt. Ezzel járt vadásztatni. Hogy feltűnés nélkül hordhassa fegyverét, kilyukasztotta télikabátja belső zsebét, s a hosszú mordályt a bélés mögé sülyesztette, így járt Kálmán barátunk vadásztatni a határba. Hogy szabadabban mozoghasson, néha ki is maszkírozta magát rongyos csavargónak, s ilyenkor valóban nem lehetett ráismerni. Egyszer engem is megtévesztett. Az esti ködös szürkületben megállított egy csavargó formájú alak, és lőtt varjat kínált megvétele. Én azonban egyáltalán nem akartam varjat venni. Az alak tovább erőszakoskodott, hogy milyen kitűnő levest lehet belőle főzni. Akkor aztán – végre – ráismertem...

A gyakori csavargás azonban kedvezőtlenül befolyásolta a tanulmányi eredményt, s emiatt igen gyakori volt a jogos atyai beavatkozás és dorgálás. (Ez a beavatkozás – a kor nevelési technikája szerint – alighanem nadrágszíj lehetett...) Szegény jó Kittenberger bácsi sokszor panaszkodott Kálmán fia csavargása miatt. Különösen a német nyelvben volt nagy az elmaradása, s ebből következik, hogy a némettanárral is állandóan hadilábon állt.

Közben már madarak preparálásával is foglalkozott..."

A másik kortárs, Akucs István úgy emlékezik meg, hogy „...zömök, erős, vállas fiú volt; komoly gondolkodású, beszédében kimért és nem nagyon közlékeny. Szabad idejét kilences flóbertjével nagyrészt a városon kívül töltötte. Gyűjtötte a madarakat és rovarokat Kriek Jenőnek, természetrajztanárunknak, aki Kálmán elhivatottságát korán felismerte. Már a képzőben ügyesen tömött, és hajnalonként ritkította János bátyjának, a varoshoz közel levő vadászterületén a vadállományt.”

Ebből a rövid emlékezésből mindenesetre kitűnik, hogy közben Kálmán erősen „fejlődött”. Most már a tanítóképezdei természetrajzi szertár részére gyűjtött és preparált, az elültöltő mordályt felváltotta egy „modern” kilences flóbert, és János bátyja területén vadászott, sőt

– amint János később elmesélte – orvvadászkodott. A lőtt vad azonban valószínűleg a „családban maradt”, ami lényegesen enyhíti a nemes szenvedélyből elkövetett, családias jellegű kihágást.

Itt kezdődött tehát a múzeum későbbi segédpreparátorának karrierje. Amikor Sándor bátyja elkerült hazulról, ő örökölte az irigyelt asztalt és fiókot és a kitömní való madarakat is. Ezzel foglalkozott akkor is, amikor kicsapták, és mindennapos vendége volt Báthy László, a másik iskola igazgatója, lelkes bámolója az ügyes kezű ifjúnak. Úgy látszik, neki más véleménye volt a kicsapott diákról, mint az okvetetlenkedő „rokon” rendőrnek és messzelátóval leselkedő tanár kollégájának... Egyébként is Kálmán rövidesen jeles oklevelet szerzett, és nyitva állt előtte az út a boldogsághoz...

Ez a boldogság egyelőre tizenkét forintos havi fizetéssel és egy fekvőhellyel kezdődött a múzeum preparáló helyiségében. Kálmán mindenesetre beiratkozott a tanárképző matematika-természettan osztályába. Tanult és dolgozott, új ismereteket szerzett a trópusi és egyéb madarokról, és a koplalás különféle jelenségeiről. Nem lehet tudni, hogy ezt a szállását miért hagyta ott, ámbár feltehető, hogy a boncolás és a száradó bőrök szaga is hozzájárult ehhez a nagyúri könnyelműséghez. Mindenesetre átköltözött Budára, az Attila utcába, és annyit koplalt már, hogy elkeseredésében öngyilkossági tervekkel foglalkozott.

Ennek a reménytelen, szörnyű lelki vívódásnak részletei homályosak, ezért nem is írok róluk, mert tartom magam öreg barátom regulájához, hogy vagy a tiszta valóságot írni, vagy semmit. A valóság pedig az, hogy valami váratlan segítség érkezett, amely feloldotta sötét terveinek szövevényét, de beláttatta egyúttal, hogy a békebeli, zsíros Magyarország székesfővárosában nincs hely és szalonna a jövő Kittenberger Kálmán részére. Azonnal megpályázta tehát az üresedésben levő tatrangi tanítói állást, a brassói havasok szomszédságában – hogyha már száműzetésbe megy, legalább vadászhaszon. Távolabbi terveiről azonban egy pillanatra sem mondott le, s a múzeumban úgy is tartották nyilván, mint aki minden kockázatot vállalva a trópusokra akar menni. Életének ezen tragikus idejéről a következőket írja:

„1902 őszén, részben anyagi okok miatt... félbeszakítottam főiskolai tanulmányaimat, és a hétfalusi csángó községek egyikében, Tatrangban állami tanító lettem.”

Ez a pár sor jellemző Kittenberger Kálmánra, minden írására és egész egyszerű, tiszta életére.

„...részben anyagi okok miatt.”

Ennyi az egész. Nem vádol senkit, nem panaszkodik, nem ír és nem beszél éhező nyomorúságáról, amely majdnem a sírba döntötte... „részben anyagi okok miatt”.

Az iskolaév megnyitásán már Tatrangban van, ahol nem sok időt töltött, de megszerette ezt a helyet, és kivétel nélkül valamennyi kollégáját is. A tatrangi kirándulás azonban nem sokáig tartott.

„Egy december eleji havas napon – írja –, mikor eredménytelenül jártam egy birkarabló farkas nyomában, otthon levél várt rám. Az öreg Bárányos József írt Budapestről. Levelében azt kérdezte, hogy volna-e kedvem Közép-Kelet-Afrikába menni? Sürgönyválaszt kért. Azt írja, hogy igenlő esetben ne legyek meglepve, ha az indulásra vonatkozó sürgönyt megkapom.

Bárányos levelének előzménye Damaszkín Arzén bácskai földbirtokos afrikai vadászkirándulása volt. Abban az időben a fekete föld-rész térképén még terjedelmes fehér foltok mutatták a teljesen ismeretlen területeket, de az európai hatalmak már nagyjában megosztottak a gyarmatosítható földrészen, sőt az angolok már kiépítették az Uganda-vasút 115 km-es első szakaszát is a tengerparttól Voiig.

Stanley és a többi nemes törekvésű, önfeláldozó felfedező után természetesen megjelentek a gyarmatosító csapatok, a kincskereső kalandorok, az első telepesek, a saját vagy államköltségen utazó kutatók, tudósok, misszionáriusok, kereskedők, világcsavargók és – a vadászok is. Az angol és német vadászexpedíciók híre bejárta a világot, s ezek a hírek olyan csodálatos vadbősről adtak hírt, amelyek elkápráztatták Európa vadászait, és – amint később kiderült – igazak is voltak. Ezek a hírek indítottak el egy-két magyar vadászt is, akik nem sajnálták sem a pénzt, sem bőrüket, és részben tudományos célból, kalandos vadászvágyból, esetleg belső meghasonlásból is nekivágtak egy ismeretlen földrésznek, hogy babérokat és trófeákat szerezzenek.

Ezek közül kimagaslik gróf Teleki Sámuel vadász- és felfedező útja 1886-1889-ben, amikor 1300 km-t tett meg teljesen ismeretlen vidéken, és felfedezte a Rudolf- és a Stefánia-tavat.”

Damaszkín Arzénnek nem voltak ilyen messzemenő tervei, erre nem volt elegendő pénze sem, de amint maga írja, „...részint a közügyek, részint magánügyeim meguntatták velem az ittlétet. Magammal és a világgal meghasonlottam”. Damaszkín Arzén csak epizódsze-

replő Kittenberger Kálmán életében, de fontos szereplő, mert ő indította el a legnagyobb vadász útját, akit szeretettel és becsülettel támogatott is. Útjáról korát messze meghaladó szociális felfogású és tudományosan is felhasználható könyvet írt, amelyet barátainak ajánlott, s amelynek előszavát a következő sorokkal fejezi be:

„Végül még arra kérlek Titeket, ajánljátok könyvemet ismerőseitek szíves pártfogásába, mert jövedelme Kittenberger Kálmáné, aki huszonegy éves korában elhagyta biztos állását, hogy egészségét, életét nemes hevülettel a magyar tudományosság szolgálatára szentelje.”

Ezenkívül el kell oszlatnunk azt a homályos hiedelmet is, amely szerint Kittenbergert egy Bornemisza nevű magyar ültetvényes vitte volna ki Afrikába. Nem! Kittenberger a saját egyévi tanítói fizetését áldozta erre a célra, és Bornemiszával csak addig dolgozott együtt, amíg az ki nem nevezte magát Kitty „gazdájának”... Amikor aztán ez a nevezetes „úr” nagyon kezdte váll veregetni a „gyakornokot”, Kittenberger szó nélkül faképnél hagyta főúri ambícióival együtt.

Azt persze nem tudjuk, hogy Damaszkín könyve mennyi pénzt jelentett a szegény magyar kutatónak, de ha az akkori olvasottságra és a nagyon szűk érdeklődési körre gondolunk, alig valószínű, hogy egy jó puska árára futotta volna, ha ugyan egyáltalán kapott valamit, és ezt el is fogadta.

Damaszkinnak ez a jó szándéka, úgy látszik, ugyancsak vállveregető baksisként hatott Kittenbergerre, mert családjának írt levelében mereven visszautasította, mondván, hogy ő ezt nem engedte meg, nem kérte, és neki senki pénze nem kell. Ennek az ügynek minden részlete homályos, s most már nem is derülhet rá világosság. És érthetetlen is kissé, hiszen a szegény magyar vadásznak nagy szüksége volt a pénzre, amit bizonyít az is, hogy amikor az oroszán összemarta, és lázban fetrengett, „nem tellett egy málnaszörpre sem”.

Ismerve azonban Kálmán túlhajtott érzékenységet és néha szinte érthetetlen merevséget minden, sokszor jóindulatú segíteni akarással szemben is, talán nem járok messze az igazságtól, ha azt hiszem: Damaszkínnal szemben nem volt igaza. Ez az ember mindenütt jóindulattal és betegségében mély részvétellel emlékezik meg róla. Elszántságát magasztalja, és hogy nem kerültek baráti viszonyba, talán nem is Damaszkín volt az oka, hanem a kor, amely születés és vagon szerint is osztályozta az embereket, főleg pedig Kálmán állandó kisebbségi érzése, amelyet nem tudott és nem is akart feloldani.

A könyv egyébként is 1905 karácsonyára jelent meg, és históriánkban még csak 1902 kora decemberében vagyunk, azon a havas napon, amikor Kittenberger az „öreg Bárányos” levelét megkapta.

Közben elindult a hivatalos és félhivatalos akció, amit, hála Damaszkín könyvének, pontosan tudunk.

„Barátom, Madarász Gyula dr., a Magyar Nemzeti Múzeum ornitológiai osztályának főnöke figyelmeztetett legelőször Kittenbergerre, aki Budapesten – mint szegény sorsú lévai iparosszülők fia – csak magánórák adásával tudta magát az iskolákon keresztülküzdni. A természettudományokért lelkesült, és szabad óráiban kedvtelésből eltanulta az állatkikészítést. E szakban később olyan ügyességre tett szert, hogy alkalmazást kapott a múzeumban csekély havi fizetés mellett. Madarász dr. ajánlása után világos volt, hogy Kittenberger nagyon hasznos útítárs volna, de nekem kezdetben nem volt szándékom, sőt módom sem arra, hogy útítársat vigyek magammal. Továbbá azt sem tudtam, hogy meddig maradok Afrikában? Nem megyek-e onnan tovább? Végül lelkiismeret-ellenes dolognak tartottam egy fiatalembert biztos – noha szerény – állásából magammal rántani a bizonytalanságba. De Madarász barátom nem tárgított. Nem akarta a jó alkalmat elszalasztani, hogy egy jó gyűjtőt szerezhet a Nemzeti Múzeum számára.

Hosszú tárgyalásokat folytattunk Szalay Imre dr.-ral, a múzeum igazgatójával, aki szintén ismerte Kittenbergert, és mindent megtett, hogy a dolgot nyélbe üssük. Végre abban állapotunk meg, hogy a Múzeum felszereli Kittenbergert a szükséges eszközökkel, és szerződést köt vele a beküldendő gyűjteményekre.

De hát az útiköltség?

Ennek megszerzésére az akkori kultuszminiszterhez fordultunk, de csakhamar sajnálatosan konstatáltuk, hogy a *magyar tudományosság nem rendelkezik annyi és olyan rendeltetésű pénzalappal, amelynek terhére egy preparátor útiköltségét el lehetne számolni*. Végül megtaláltuk a kibúvót: a miniszter egyévi szabadságot ad Kittenberger Kálmán néptanítónak, teljes fizetéssel, abból a célból, hogy mint gyűjtő, Afrikában szolgálja a magyar tudományt.

Az egyévi fizetés körülbelül fedezte az útiköltséget, és így Madarász dr. nagy öröme minden akadályt sikerült elgördíteni. Igen ám! De arról egészen megfeledkeztünk, hogy gazda nélkül kötöttük meg a vásárt, mert Kittenberger mit sem gyanított az alkudozásunkról, amit

az ő bőrére folytattunk. Telegrafáltunk tehát neki, hogy milyen feltételek alatt és mikor jöhet Afrikába. Még aznap megérkezett a rövid válasz: «Azonnal, bárminő feltételek alatt.» így jutott Kittenberger Kálmán a Kilimandzsáró vidékére, amelynek faunáját még ma is ernyedetlen szorgalommal és odaadással gyűjti a Magyar Nemzeti Múzeum számára.”

Igen, így jutott el, de Damaszkín feljegyzésének egy-két mondatánál meg kell állnunk. Az első az a mindenre elszánt vágy és akarat, amely a választáviratból kitűnik:

„Azonnal, bárminő feltételek alatt!”

A második pedig az a mondat, amely szerint Kittenberger Kálmán néptanító egész évi fizetése csak „körülbelül” fedezte a Budapesttől Mombasáig való útiköltséget. És azután? Ezt nem tudjuk, de későbbi nyomorgásaiból és egy-két keserű megjegyzéséből sejthetjük. A „bárminő feltételek” nem lehettek valami kedvezőek, de ezért sohasem panaszkodott. A haza vízre tette fiát, mint Mózeszt a kis kosárban; ha megmarad, hát megmarad, s végeredményben úgy még soha nem volt, hogy valahogy ne lett volna.

Erről az első útvjáról alig beszélt, írásaiban is csak pár mondattal emlékezik meg, és Damaszkintól sem tudhatunk meg sokat. 1902. karácsony este indultak el Budapestről, és feltehetőleg 1903. január első felében érkeztek meg Mombasa kikötőjébe, Kilindinibe. Sajnos, nem lehet tudni semmit a lévai fiú ismerkedéséről a tengerrel – amit aztán annyiszor megjárt –, hogy jó volt-e a hajóút, vagy viharos, és hogy megkörnyékezte-e a tengeri betegség, vagy nem. Egyáltalán, írásaiban alig foglalkozik a tájjal és az emberekkel, pedig sokszor teljesen szűz területen járt, és Afrikának azon részeit a maga legősibb valóságában látta. Csak ahol elkerülhetetlen, ott ír az emberekről, akkor is röviden, mert minden figyelmét az állatvilág köti le és a nyelvtanulás, hiszen jól tudta, hogy Damaszkín nem sokáig lesz Afrikában, s ő azután egyedül marad.

Mombasába való megérkezésük után mindjárt kimutatta foga fehéret Afrika, ami kevésbé vette elő a bácskai Damaszkint, mint a lévai Kittenbergert. Dél-Magyarországon abban az időben nem volt ritkaság a malária, a háromnapos hideglelés, és éghajlata is jobban hasonlított Kelet-Afrikához, mint a szellős, üde lévai klíma. Lehetséges, hogy Damaszkín át is esett ezen a fertőzésen, elég az hozzá, hogy Kitten-

berger jobban szenvedett a hőségtől, és a maláriát is azonnal megkapta.

A kontinens belsejébe vezető út első részét Mombasától Voiig a nemrég elkészült Uganda-vasúton tették meg, de ez csak 115 km volt, kisebb része a Mosiig tartó 295 km-es útnak. Damaszkín ugyanis Német Kelet-Afrikában akart vadászni, s ennek első nagyobb állomása Mosi volt, katonai erődítménnyel, s ahol nemcsak a szafárit lehetett véglegesen felszerelni, embereket felfogadni, de közvetlen híreket is kaptak, ami az expedíció további útját határozta meg. Voiban azonban vége volt a világnak, azaz a vasútnak, és mindennek, ami még Európára és a civilizációra emlékeztetett. 180 kilométeres út állott előttük, amit ezen a tájon „bara-bará”-nak neveznek. Valószínűleg a régi karavánutak maradványai voltak ezek az ösvények, ahol egy-két évtizeddel azelőtt még a fehér elefántcsont utazott a fekete elefántcsont – rabszolgaságba hajtott négerék – vállán, és fehérülő csontok jelezték az emberi tragédiákat s az elhullott állatokat.

A 180 km-ből Kittenberger 140 km-t „bámulatos kitartással gyalogolt végig” – írja Damaszkín –, de Tavettánál tovább – ahol a német terület kezdődött – már nem bírta. Itt jobb, ha megint Damaszkín naplóját vesszük elő, amelynek élő lapjairól, a szemtanú visszaemlékezéseiből szinte kicsap a láz, a szenvedés és a hősies önfeláldozás.

„Szegény Kittenbergert annyira gyötörte a láz, hogy innen már nem bírták lábai tovább, és poggyásszekerekkel kellett a még hátralevő, körülbelül 30 kilométer utat megtennie. Tekintve, hogy ezek a kezdetleges szekerek helyenként a vízmosásokon csak támogatva, tolva juthatnak keresztül, képzelhető, hogy a szegény beteg mily kínokat szenvedett, míg Mosiban nyugalomhoz jutott. Lovakat az egész Kilimandzsáró vidékén fellépő cecelégymiatt nem tarthatnak, minden szekér elé hat-nyolc szamarat fognak. Minden ilyen szekérhez ugyanannyi tartalékszamar van kötve, s miután minden ilyen szállítmánnyal négy-öt szekér indul egyszerre, képzelhető, ily nagyszámú csacsikaraván mily hajszozással és ordítózással halad előre. De úgy látszik, a szegény csacsiknak is nagy része a mérges légy szúrásának esik áldozatul, amint azt a Mosiig vivő út mellett heverő csontvázaik, a nemritkán túrhetetlen dögszag és végre a száz meg száz döggelcselyű bizonyítják. Mindezt a szegény betegnek éreznie, látnia és hallania kellett!”

Végre azonban mégiscsak megérkeztek Mosiba, ahol Kittenbergert egy katonaoorvos vette kezelésbe, és Damaszkín is a katonai erődítményben kapott szobát. Itt azonban őt is elkapta a malária, mert a voi fertőzést az ő jobban ellenálló szervezete sem bírta ki.

„Voi hegyek között, mocsaras katlanban fekvő malária-fészek, ahol pár napot kellett töltenünk, hogy a tehervonattal érkező poggyászt bevárjuk. Az angol területre nem váltottam vadászjegyet, s így Kittenbergerrel az időt a környék átbarangolására fordítottuk. Kittenberger botpuskáját vitte magával, érdekes madarakat lőtt és készített hazaszállításra. Barangolás közben, a sűrű bokrok között sokszor emberi koponyákra is akadtunk, amelyekből Kittenberger néhányat magával vitt a múzeum számára.”

Erről a botpuskáról később Kittenberger is megemlékezik, mert első madarát Afrikában – egy törpe jégmadarat – ezzel lőtte. „Némileg orvvadászva” – írja, mert mindig megírta az abszolút valóságot, s ezt most Damaszkín is igazolja, hiszen Voi még angol terület volt, ahova nem volt vadászjegyük.

Ez a botpuska kiváló orvvadász-szerszám, de említéséből nem derül ki, hogy ezen kívül kapott-e más fegyvert a múzeumtól, vagy az volt az első komoly fegyvere, amit Schillingstől vett? Az hogy „némileg orv vadászva”, valószínűleg úgy érti, hogy a jégmadár lövése nem volt vadászjegyhez kötve, és a botpuska Afrikában aligha számított fegyvernek; egyébként pedig sem az angolok, sem a németek nem tudták pontosan, hogy hol van tulajdonképpen a hiányos térképen berajzolt „határ”.

Az emberkoponyákra vonatkozólag pedig azt a felvilágosítást kapták, hogy azokat a hegyilakó *vataiták* néhai tagjai vallották magukénak. Ez a hegyilakó néger törzs egyébként messze elkerüli ezt a maláriás vidéket, de az éhínség nagy úr, és a *vataiták* lejöttek a vasútépítéshez, hogy éhen ne haljanak, mert abban az esztendőben rendkívül rossz termésük volt. A maláriás vidékek néger törzsei majdnem teljesen immúnisak a maláriával szemben, de a hegyilakók nem, s a *vataiták* betegek a bozótba húzódva, tömegesen pusztultak el.

„Én ezt eleinte túlzásnak véltem – írja Damaszkín –, de később szavahihehető egyének bizonyították, hogy való igaz. Különös kegye a

végzetnek, hogy a keselyűk most nem rajtunk, hanem Meimáridisz elhullott szamarain végzik egészségrendészeti működésüket.”

Ez a görög Meimáridisz ültetvényes volt Mosiban, kereskedő és fuvaros-vállalkozó, szóval derék levantinus, aki mindent megfogott és kihasznál, ami üzlet volt, s ami pénzt hozott a házhoz.

De a pénzen kívül szíve is volt, mert nemcsak Damaszkint vendégelte meg, hanem a beteg Kittenbergert hónapokig látta vendégül, amikor Mosi környékén gyűjtött, „Master Kitty” ugyanis az eredeti tervtől eltérően, nem tudta Damaszkín szafáriját követni. A láz csak nehezen hagyta el, de amint lábadozni kezdett, már elkezdte a gyűjtést is, és az angol, német, főleg a közép-afrikai négernyelvek tanulását. (Kitty memóriája csodálatos volt mindhaláláig. Több mint fél évszázaddal később, a Váci utcában összeszaladt egy idősebb néger egyetemi hallgatóval, és kisuáhili nyelven üdvözölte. A sötét bőrű atyafi először szinte megdermedt a meglepetéstől, és aztán majdnem a fehér rokon nyakába hullott az örömtől, s rövidesen egész csődület volt körülöttük...)

A folyton visszatérő láz azonban – lévén kinin volt elég –, ha meg is gyötörte, most már nem döntötte le a lábáról. Lefogyott és kiszáradt, mint a mahagóni, de hajtotta a kutatási láz, a vállalt munka elvégzése és a távoli tervek, amelyek messze túlnőttek a múzeumi bogarászás és madarászás keskeny vágányú, kötött lehetőségein.

Amikor öt hónap múlva Damaszkín visszaérkezik, a következőket írja naplójába:

„Este találkoztam Kittyvel. Szegény ismét maláriában szenved. Azért nem töltötte tétlenül az időt. A Nemzeti Múzeum számára két hatalmas láda állt elszállításra készen a Kilimandzsáró vidékén gyűjtött madarakkal, lepkékkel, rovarokkal tele. *A kisuáhili nyelvet már folyékonyan beszéli. Kitartását a malária dacára sem vesztette el, sőt vasszorgalommal tanulja a mászai nyelvet*, mert azon a vidéken is akar gyűjteni. Nagyon szeretné még a közép-afrikai nagy tavakat fölkeresni, hogy ezeknek faunájával is gazdagítsa a múzeumot.”

Elválásukról Damaszkín semmit sem ír, de az valószínűleg könnyebb volt már, mint először, amikor ő a vadonba ment – esetleg a soha vissza nem térésre –, Kittenberger pedig ott maradt szinte állandóan félig eszméletlen állapotban, s csak a német katonaoorvossal tudta

magát félig-meddig megértetni. Akkor jobban érezte az egyedüllét és társtalanság gyötrelmes kivetettségét, mint most, amikor egyetlen honfitársa és segítőtje végleg otthagya, hiszen a kisuáhili nyelvet – Afrika eszperantóját – már „folyékonyan beszélte”.

A malária akkori gyógykezelése nagyrészt drasztikus tapogatódzás volt, és a szervezetet majdnem annyira elővette, mint maga a betegség. Kittenberger erre később is sokszor panaszkodott – mert a kinint állandóan kellett szednie –, hogy a kinines napok utáni „másnaposság” a legrosszabb az összes mámorok utáni állapot között. Fejfájás, fülzúgás, szédülés következett, reszketett a kéz, és – ahogy ő írta – „bizonyos fatalizmus kellett ahhoz, hogy ilyen állapotban Afrika valamilyen veszélyes vadjával kikezdjen az ember”.

A malária később is sokszor elővette, de soha annyira, mint ez az első, amely megakadályozta abban is, hogy Damaszkint elkísérje öthónapos kalandozására. Pár napig a *barnában*, az agyagból vert katonai erődítményben feküdt, s innét került Meimáridisz ültetvényére, még mindig nagyon lázas állapotban. A jó görög is mindent megtett, amit megtehetett, de a betegség csak lassan vonult vissza, és szegény „Master Kitty” többnyire egyedül feküdt nehéz maláriás, kinines álmok között, amelyekből előjöttek a gyermekkori emlékek, a Percpatak melletti horgászások s a Liba-malom hűvös, tiszta zúgója, amelyben párázva hánytorgott az üdítő víz, de amelyből – jaj! – nem tudott inni, mert valahányszor lehajolt, hogy igyék, a víz eltűnt, s csak a forró levegő hullámozott a házikó mindig nyitott ajtaja előtt.

Hetek múlva aztán talpra állt. Gyengén, szegényen, elhagyottan, és körülötte az egész óriási földrész, amelynek sötét ismeretlenségében csak mikroszkopikus pontok voltak a lehetőségek, a tervek s az elképzelt eredmények.

– És mit csináltál akkor? – kérdeztük egyszer, a Gellértszálló teraszán, az öreg Duna megnyugtató közelségében. – Mit csináltál?

– Félttem! – mondta, és ez a válasz olyan mélységesen emberi és megrendítően becsületes volt, hogy utána nem is lehetett kérdezni már semmit. Nem vallomás volt ez, csak megállapítás és szürke tény, mint egy köszikla, amelyet úgysem lehet elmozdítani, hogy megtudja az ember, mi van alatta.

Nagyon bántotta, hogy a *szafári* már messze járt, ezért amint mozogni tudott, elkezdett gyűjteni, a szó szoros értelmében „tücsköt-bogarat”, hiszen erejéből egyelőre csak erre futotta, de a rovargyűjtést későbbben sem hagyta abba, hiszen ha oroszlánt lőtt is, első dolga volt,

hogy a halott királyt „lebolhavadássza”. Arról azonban nem emlékezett meg, hogy az oroszlánok bolhái valódi királyi bolhák voltak-e.

Mindenesetre, amikor öt hónap múlva Damaszkín megérkezett, két hatalmas láda állt elszállításra készen, tele rovarokkal, lepkékkel és madarakkal, preparálva vagy végleges preparálásra előkészítve, a Nemzeti Múzeum számára.

Mindez erejének végső megfeszítését jelentette. Gyűjtést a maláriás rohamok között, madarászást a Föld legveszélyesebb vadjai között – botpuskával, és az állandó függő viszonyt mindazokkal szemben, akik szállást adtak, vendégül látták, és emberségesen gyógyították. Akik ismerték Kittenbergert, jól tudták, hogy ez a viszony állandóan a megálázottság érzését tüzelte benne, mert még barátaitól is nehezen fogadott el valamit, és sohasem kért semmit. A függőségi viszonyt nem bírta, és még áldozatok árán is lehetőleg elkerülte.

De itt nem tehetett semmit!

Beteg volt, szegény volt és elhagyatott.

Nem nehéz elképzelni, hogy mit érzett, amikor C. G. Schillings expedíciója beérkezett a bómába dobolva, dalolva és kürtölve, a teherhordó emberek és állatok tucatjaival, csodás felszereléssel, csodás trófeákkal és mindennel, amivel egy önérzetes nemzet tudományos kutatóját felszerelheti. Valószínűleg fölszökött a láza azon a napon, bár útközben már találkoztak Bronsard von Schellendorf szafárijával, amelyről Damaszkín a következőket írja:

„Mosi fele útján találkoztunk Bronsarddal, aki szívesen meghívott sátrába (Kittenbergert, úgy látszik, nem hívták meg, de ő ekkor már valószínűleg betegen feküdt), amely felett a német birodalmi zászló lengett. Itt tanultam meg, hogy mennyire lehet Afrika belsejében is bizonyos fényűzést kifejezni. Volt barna sör, világos sör; volt fehér bor, vörös bor, sőt tűrhetően lehűtött pezsgő is került az asztalra.”

Ismétlem, nem nehéz elképzelni, mit érzett a szegény magyar kutató, a magyar tudományosság mostohagyermeké, aki azonban mégis elment az árverésre (Schillings már hazaindult, s itt elárvereztette felszerelését), és utolsó pénzén megvásárolt egy erősen használt 7 mm-es Mausert Schillingstől, akinek közben a német császár a „Professzor” címet adományozta. Meg is érdemelte! De mit érdemelt volna akkor Kittenberger, akinek csodálatos gyűjteménye fél évszázadig porosodott a Nemzeti Múzeum raktáraiban, mielőtt – elégett volna. Az árve-

résen aztán láthatta, milyennek kell lennie egy jól felszerelt expedíciónak! Schillings árverése egész kis vásár volt, egy-egy darabja értéke sebb, mint az ő egész trópusi felszerelése. És itt döbbsent rá arra is, hogy nem elég a bátorság, a kitartás, az áldozatkészség, mert a dupla sátrak, a fürdőkádak, a moszkítóhálók, a tökéletes fegyverek, a fényképezőgépek, a takarógarmadák, a trópusi fehérnemű, a ruhák, cipők, gumicsizmák elsősorban nem is a kutatót szolgálják, hanem a célt és az eredményt. Schillingsnek olyan patikafelszerelése volt, hogy az egy kisebb magyar városnak elég lett volna akkoriban, tömve a német gyógyszeripar remekeivel. A kígyómarástól a mennykőcsapásig volt abban mindennek ellenszere. Nem sokat vesződött tehát a betegségekkel, nem ivott pocsolyavizet, nem hevert tétlenül lázban fetrengve, hanem dolgozott és gyűjtött. És nem vesződött a preparálással, mert képzett preparátort vitt magával, és nem vesződött a teherhordókkal, mert fegyelmezett aszkárik tartották rendben az egész tábort. Folytathatnánk ezt még azzal is, hogy a német cégek vetélkedve és *ingyen* álltak rendelkezésre az expedíció felszerelésében... de minek folytassuk? Kesergett ezen eleget szegény Kittenberger, és hiába kesergett.

Az összehasonlítás persze sántít, hiszen az akkori Németországot egyáltalán nem lehetett összehasonlítani az akkori Magyarországgal, amely – végeredményben – csak része volt az Osztrák-Magyar Monarchiának. Igaz, gyűlölt, lenézett, de a jelek szerint nagyon szükséges része. Adott katonát és búzát, húst és zsírt, azonkívül pusztát, csikóst és gulyást. A magyar tudósok nem érdekelték a monarchiát, s ebben igaza is volt, mert a magyarokat sem érdekelte. Az osztrák ügy az mindig magyar ügy is volt, de a magyar ügy az egyáltalán nem volt osztrák ügy, s ebben egyáltalán nem az osztrákok voltak a hibásak.

Mindez persze nem tartozna ide, de szükséges az összehasonlítás érdekében, mert nemcsak német expedíció ment Afrikába, hanem un. *osztrák-magyar* expedíció is, mégpedig Dél-Afrikába, Holub dr. vezetése alatt.

Lássuk, hogy indult el, mit kapott, vitt Holub, és milyen támogatást élvezett mindvégig?

Könyvében – amelynek színvonala felett már ítéletet mondott az idő – többek között ezeket írja:

„Az Osztrák Északnyugati Vaspálya ez alkalommal is felajánlotta az ingyen utazást és szállítást. A Szász Kir. Államvasutak ingyen személyutazást engedélyezett, a Porosz Vasút az árakat mérsékelte, a

berlin–hamburgi vasútvonalon egész expedícióm minden felszerelése ingyen utazott, és még az angol Union-Line is elengedte a díjak felét.”

Igen! így utazott Holub, amikor „a magyar tudományosság nem rendelkezett annyi és olyan rendeltetésű pénzalappal, amelynek terhére egy preparátor útiköltségét el lehetne számolni”. Ezt írja Damaszkín, aki magával Wlassiccsal, a kultuszminiszterrel tárgyalt, míg végül is „megtalálták a kibúvót!” Kittenberger egyévi fizetése körülbelül fedezte az útiköltséget. Ezt úgy kell értelmezni, mintha Kittenberger egy évig a napot lopta volna Afrikában, és ingyen kapta volna azt az 5-600 koronát, amellyel a „magyar tudományosság” érdekében kiutazhatott dolgozni és szenvedni.

De menjünk csak tovább!

Holub dr.-nak – úgy látszik – joga volt még az önként jelentkező katonák között is választani, akik – tudvalevőleg – a legjobb, kemény, kiképzett, fegyelmezett emberanyagot képviselték. A kiválogatott katonák közül – ne panaszkodjunk! – Magyarországot Fekete János csongrádi pionír-katona mint *szolga* képviselte, az „osztrák hadikötelékből”.

Mennyire jellemző!

A katonák kiküldetése persze „közös” ügy volt, az osztrák-magyar „közös” pénzügy terhére, míg Kittenberger útja „magyar” ügy volt, amelyhez egy nyomorult magyar tanárképzős-preparátor néptanító egész évi fizetését kellett feláldozni.

De – menjünk még tovább.

„...a dél-afrikai sajtó a legmelegebben üdvözölt s az *osztrák-magyar* expedíció iránt a legmelegebben érdeklődött” – írja Holub –, s ezt az érdeklődést még csak fokozta az osztrák-magyar *Donau* korvett befutása a kikötőbe, Holubék fontosságának támogatására. A hadihajón fogadás volt az expedíció s a dél-afrikai angol előkelőségek tiszteletére, úgyhogy ez az expedíció a dél-afrikai kormányzati szervek legteljesebb támogatásával indulhatott útnak.

Micsoda különbségű

Kittenbergernek – amint panaszos levelében 1903-ban írja – két töltenye volt a Schillings árverésen vett, elhasznált golyóspuskájába, míg Holubnak harminc szekér állt rendelkezésére, és 21 000 töltenye maga hét szekeret foglalt el.

De Holubot egész Ausztria segítette, elsősorban Ferenc József császár, aki – ahogy Holub írja – „...oly nagy és igazán feszült érdeklődést tanúsított tudományos kutatásaim iránt”.

Nos, Kittenberger kutatásai iránt a magyar kormány nem tanúsított „oly nagy és igazán feszült érdeklődést”.

És ezért a megalázó megkülönböztetésért még csak el sem ítéltük az osztrákokat, mert azt tették, amit tenniük lehetett és kellett. A rugó az ügy fontosságának felismerése volt. Kittenberger elhanyagolása a tudomány lebecsülésére, népünk elmaradottságára s a vezető réteg élheteretlen közönyére vezethető vissza.

Bizony másként festett Holub expedíciója, mögötte az egész monarchia támogatásával, császári glóriájával és ajánlólevelével, mint Kittenbergeré, akit félhalottan szedtek le a szekérről egy botpuskával, nagyon csekély pénzzel és nagyon nagy maláriával.

Holubot egy birodalom tartotta számon, míg Kitty – szegény – egyszerűen elveszett a fekete földrészen, és saját lelkesedésén kívül csak Biró Lajos, Herman Ottó, Madarász, Bárányos, Damaszkín, egy-két jó barát és a család aggódó szeretetét vitte magával.

A rossz azonban Afrikában is éppen úgy elmúlik, mint a jó. A maláriás rohamok elmaradtak, valamelyes pénzt és patronokat kapott az árverésen vett Mauserbe, de ezekre a patronokra sokat panaszkodott, mert hol beszorultak, hol csütörtököt mondtak, s amikor az oroszán leütötte és majdnem végzett vele, ezt is egy osztrák gyártmányú, „jó hazai” patronnak köszönhetette.

Ebben a pillanatban azonban még nem tartunk itt. Az oroszánügy 1904-ben történt, s most még csak 1903-at írunk. A fiatal kutató vas-szervezete – mert valóban az volt – legyőzte a betegséget, és honosodni kezdett az európai embernek félelmetes klímához. És ahogy erősödött, reményeinek csápjai úgy nyúltak ki Mosi környékéről egyre messzebb és messzebb. Kittenberger nem volt álmodozó természet, de voltak vágyai, amelyek könyörtelenül hajtották, és voltak reményei, amelyeket a lehetőség határain belül valóra is váltott.

Mosi most már csak támaszpont volt, kiinduló bázis és raktár, ahova időnként visszatért pihenni, csomagolni és – *barátkozni!*

Meimáridisz, a derék levantinus is tartotta a régi jó viszonyt, bár családját már hazaküldte Görögországba, és maga is „nyugdíjba” akart menni. Csak arra várt, hogy ültetvényét valakinek eladhassa. Kitty sokszor emlegette ezt a minden hajjal megkent görögöt, aki „megfejte

még a kapufélfát is”, de őt ápolta, és mindenképpen segítségére volt mindvégig.

A barátkozás természetesen csak azokra a hasonló gondolkodású, kemény, tudományos célból vagy csak sportból és kalandvágyból vadászó emberekre terjedt ki, akiktől tanulni lehetett, s akik a lét és nemlét kérdésével éppen úgy nem foglalkoztak, mint ő. De az élet és halál kérdését – abban az időben – Afrikában feszegetni és mérlegelni valóban ostobaság lett volna, hiszen az elmúlás veszélye állandóan fejük fölött volt. Ennek az előidézője lehetett szűnyog és lehetett elefánt és minden, ami e legkisebb és legnagyobb élőlény között van, ide számítva az embert is.

A néger törzsek egy része még nem is látott fehér embert, más része halálosan gyűlölte, mert a rabszolgavadászok nagyrészt arabok, félvérek, szóval fehér emberhez hasonlóak voltak. Természetesen a gyarmatosítókat is betolakodott ellenségnek tekintették, és ha alkalom adódott, éppen úgy bántak velük, mint az ellenséges törzsekkel, akiket lehetőleg ki kellett irtani. Megölték tehát a fehér embert is, ha nem vigyázott magára, de megtámadták a felfedező, a vadászó vagy a térképező nagyobb szafarit is, s ha az alulmaradt, a fogságba jutott kutatók legtöbbször gyötrelmes halálnak néztek elébe.

A megtorlás persze még szörnyűbb lett – megmutatni a fehér faj fölényét, és elrettenteni a bennszülötteket hasonló cselekedetektől –, s ez bizony nem kultúrmunka volt. Ez háború volt a gyarmatosítás minden eszközével és minden következményével.

Kittenberger azonban nem akart gyarmatosítani. Fekete kísérei csak ritkán panaszkodik, és sokszor dicséri őket. Azt azonban sokszor mondta, hogy a teljesen „vad” teherhordók sokkal szerényebbek és tisztességesebbek, mint azok voltak, akik már jártak fehér emberek városaiban, akik látták a fehér kalandorok üzelmét, s akiknek szemében a „mzungu”, a fehér ember, inkább állat volt már, mint isten.

A „vadak” között is sokszor emlegette a kongói „nyamnyam”-okat (azandékat), akik három-négy évtizeddel azelőtt még valamennyien emberevők voltak, s akikre a városi, „kulturált” négerek mélységes megvetéssel tekintettek. Ezek a kis törpe négerek mindig vidámak, mindig szolgálatkészek voltak, és sohasem loptak. Nagy terhet – igaz – nem tudtak vinni, de amit vittek, arra vigyáztak, s a táborhelyre érve esetleg egy kis táncot lejtettek a lerakott terhek körül.

Igen, ezekben a vadakban még élt az ősi törvény, amely a lopást főbenjáró bűnnek minősítette. Ezek soha nem nyúltak idegen csapdá-

hoz, amelyben pedig ott volt a megfogott vad, és soha nem szedték ki a mézet idegen kaptárakból, mert a fejükhöz ők is ragaszkodtak. Az ősi törvények szerint ugyanis a tolvajt joga volt a tulajdonosnak elpusztítani, vagy a főnök elé hurcolni, ami ugyanazt jelentette, és nagyon sok enyhítő körülménynek kellett lenni, hogy „csak” a jobb kezét vágták le.

Természetesen voltak törzsek, amelyeket megtörni csak a legutóbbi időkben lehetett. Ilyenek voltak a rendkívül harcias, mindig támadó, bátor, büszke másszaiak. Ezek a fehér embert csak a legritkább esetben szolgálták, s akkor is csak mint vezetők. Masszái teherhordót nem látott soha senki, mert inkább éhen halt, semhogy terhet vegyen a vállára. Kittenbergernek egy ideig egy ilyen masszái suhanc volt szolgálatában, aki ha vadászára elkísérte, néha hajlandó volt a gukkert vagy kulacsot a nyakába akasztani. Ha azonban feltűnt valahol egy masszái ember vagy asszony, még ezeket is letette, mert szégyelte volna, ha őt „terhet cipelni” látják. Ez a nyurga legényke nem épített magának sátrat, de ha vihar kerekedett, minden további nélkül kirugdosta valamelyik vanyamvézi teherhordót a sátrából, és a dagadt izmú óriás azonnal és nyöszörögve engedelmeskedett, mert a „laiun” („aki még nem harcos”) kezében mindig ott volt a félelmetes lándzsa, s azt használta is. Ezek a másszaiak északi eredetű hamiták. Karcsú, magas, zsírtalan, acélizmú emberek, akiket élesen meg lehet különböztetni a környező bantu négerektől. Pásztornép, akiknek élete a harc és a marha. Kizárólag tejtermékeken és növényi kosztton élnek, de a tejbe – a marhák nyakából – vért eresztenek. Rablóhadjárataik célja volt elsősorban a szomszédok marháit elhajtani, s ha ez nem ment simán, kegyetlenül lelándzsáztak mindenkit, akit lehetett. De az *elmoránok*, a harcosok marháik védelmében szembeszálltak az oroszlánnal is, néha egyedül, és meg is ölték azt.

Voltak azonban kizárólagos oroszlánvadászataik is, amikor a bekerített állatkirály csak ritkán mentette meg fejedelmi irháját. Kittenberger – később, amikor már megtűrték legelőik mellett – sokszor kérte őket, hogy hívják meg ilyen vadászatra, amit meg is ígértek, de soha nem teljesítettek, s ennek oka fényképezőgépe volt, pedig ő éppen azt akarta használni.

A „buzogányizmú” vanyamvézi teherhordókat mélyen lenézték. Kittenberger egy ízben a tábor melletti patakban fürdött, és a masszái fiú nevetve nézte.

– Mit nevetsz?

A laiun aztán megmagyarázta, hogy a fehér úr alighanem sok terhet hordott hazájában, hogy ilyen „buzogányizmai” vannak.

A mosi lábadozás és ismerkedés napjaiban azonban még nem ismerte ennyire a másszaikat, s amit újonnan szerzett barátaitól hallott, az elég volt arra, hogy tartson tőlük. Magányos kunyhókban eltöltött éjszakák lázas álmait bizony a folyton leselkedő masszái harcosok is gyarapították.

Az újonnan szerzett egyik barát az angol *Selous* volt, minden idők egyik legnagyobb Afrika-vadásza. Kittenberger megcsodálhatta kevés, de kimagaslóan válogatott trófeáit és az angol fegyveripar remekeit, csak azt nem értette, miért nem ment a német katonai bómába lakni, ahova udvariasan meghívták. Többször belátogatott ugyan oda, fényképezgetett, de sátrát a településen kívül verte fel, mert – amint mondta – azt már megszokta.

Csak később, sokkal később, az első világháború alatt derült ki, hogy Selous nem szórakozásból vadászott Német Kelet-Afrikában, hanem az angol kormány megbízásából – egyszóval: kémkedett, mert az 1914-ben kitört háborúban az angol gyarmati csapatokat ő vezette, s ott is esett el.

De hát ki gondolt volna erre akkor, kivéve az angol titkos szolgálatot, amely – úgy látszik – hálóját a német gyarmatok körül már 1903-ban szövögette. Selous – természetesen – nem volt hivatásos kém, hanem valójában nagy vadász és nagy természetimádó volt a szó nemes értelmében.

Kittenbergerrel talán azért barátkozott meg, mert a magyarokat ismerte, hiszen többször vadászott Magyarországon is.

A másik szafiri (sokat utazott) barát Ruga-Ruga volt. Ezt a nevet a bennszülöttek adták neki, ami körülbelül csavargót jelent, mint ahogy ez a fiatal német az is volt. Hogy mi a valódi neve, nem tudta senki, de nem is volt rá kíváncsi senki. Sok ilyen kalandor élt abban az időben a gyarmatokon, akikkel a gyarmati hatóságoknak örökösen bajuk volt, s akiknek viselkedése egyáltalán nem emelte az európai ember tekintélyét. Zabolátlan, mindenre elszánt, kemény legények voltak ezek, akik sokszor börtön és más tragédiák elfelejtésére tették be maguk mögött a civilizáció ajtaját, s akiknek temetését végül is a keselyűk és hiénák rendezték a „*póri*”-ban, a vadonban. Voltak aztán köztük úgynevezett „gentleman poacher”-ek – ahogy magukat nevezték –, és Kittenberger azt mondja, ezek valóban gentlemanek is voltak, akikkel sem a bennszülötteknek, sem a hatóságoknak nem volt semmi bajuk, azzal pedig,

hogy átjártak Belga Kongóba elefánt-orvvadászni, nem törődött senki. A belgáknak ugyanis rendkívül zavaros vadászati törvényeik voltak, amelyeket nem tartottak be maguk sem, saját hivatalnokaik sem ismerték, és hogy az őserdei bennszülöttek akkor sem törődtek volna vele, ha tudtak is volna róla.

Amikor Kittenberger húsz évvel később – persze érvényes vadászjeggyel – Belga Kongóban vadászott, kísérője egyre unszolta, hogy lőjön elefántot, amennyit tud, mert a „belzsiknél nincs rend... s ebben az országban ilyesmit meg lehet tenni”. Ezt a vezetőt angol területről hozta magával, márpedig az angoloknak kiváló vadászati törvényük volt és kiváló kémszervezetük a négerek között is, úgyhogy a tilosban lőtt vad jóformán ki sem hűlt, már jött a kiutasítás, a trófeák elkobzása, ráadásul még a súlyos pénzbírság is.

A belga határon tehát állandó volt a csetepaté az orvvadászok és a határőrök között, rendszerint sebesültekkel és halottakkal mindkét részről. A „gentleman poacherek” ugyanis ismerték a belgák embertelen börtöneit és bánásmódját, lőttek az utolsó patronig, mégpedig jól lőttek.

Pedig ennek a könyörtelen határőrizetnek nem is az elefántcsont volt az oka, hanem az – arany! A belgák sejtették már, hogy a kongói medence milyen hallatlan értékű ásványkincseket rejt, és elegendő volt a gyanútlan és vadászjeggyel felszerelt kutatónak egy színes követ felvenni vagy letörni és vizsgálgatni, hogy a legsúlyosabb következményeknek és hosszú vizsgálati fogságnak tegye ki magát.

De Ruga-Ruga nem volt gentleman. Ruga-Ruga egy csavargó fiatal német volt, aki apjának szigorú bánásmódja előtt már tizenhat éves korában kiszökött Afrikába. Szolgált a németeket, szolgált az angolokat, de mivel mindenütt dolgozni kellett, hol az egyiket hagyta faképnél, hol a másikat. Közben megtanulta az afrikai nyelveket, és tolmácsként működött az európai expedícióknál. Legutóbb Bronsard karavánját vezette az angol területről Mosiba, és itt Meimáridisz fogadta fel Damaszkín szafárija számára.

Damaszkín azt írja róla, hogy huszonöt éves, erős, edzett ember volt, aki a sok nélkülözésnek kitett expedícióban alkalmas kísérőnek bizonyult. Érdekes, hogy amíg apjáról soha nem beszélt, anyját rajongásig szerette. Soha nem hazudott, s ha ezt kényszerítő szükségből megtette, vérbe borult arca azonnal elárulta. Kár, hogy gyermekkorában nem került jó kézbe, mert kitűnő ember válhatott volna belőle.

Amikor Damaszkín hazautazott, Ruga-Ruga Mosiban maradt, már csak azért is, mert súlyos maláriát hozott magával, és a szerzett pénzt is csak el kellett költeni. Maláriáját azonban főleg whiskyvel kezelte, és vendégszeretete határtalan volt, ami az elhagyott és egyáltalán nem barátkozó Kittenbergert is levette a lábáról. Kitty azonban hiába fékezte ezt a veszni készülő bajtársat; aki mindig és mindent feltett egy lapra, és vakon hitt elpusztíthatatlan szervezetében.

Ebből az időből származik az a levél is, amit Kitty Damaszkinnak írt 1904. április 24-én:

„...levelét ma vettem kézhez Mosiban, ahova a gyűjtöttek elszállítása végett jöttem tanyámról. Lettimába decemberben mentem. Az odaút sok nehézséggel járt, mivel út alig volt, s az arushachiniek nem akarták megmutatni az ösvényt.

Itt azután «házat» építettem banánlevelekből. Alighogy készen voltam a házépítéssel, az én dzsaggáim (szorgalmas földműves nép) a *szimbától* és a *csuitól* (oroszlán, leopárd) való félelmükben megszöktek. Ha egy csomó masszait láttak harci díszben (erre vitt az útjuk, amikor rabolni indultak) vagy egy oroszlán bömbölt, egészen megbolondultak, és kényszeríteni akartak a visszatérésre. Végül is itthagytak, és egészen egyedül maradtam ezen az elhagyott vidéken. Ez az állapot, ez az igazi Robinsonélet több mint másfél hónapig tartott. Vadroppant sok van; reggelenként hozzám jönnek a zebrák és a zsiráfok.

Ragadozó is sok van, én mostanáig, bár nem jártam utánuk, két hím oroszlánt és nyolc leopárdot ejtettem el, részint golyóval, részint csapdában. (Kittenberger oroszláncsapdát soha nem állított, de előfordult – talán két esetben –, hogy oroszlán ment bele az oroszláncsapdánál jóval gyengébb leopárdcsapdába.) Az első oroszlánom, amit lőttem, óriási állat volt. A bőrét, sajnos, embereim (akkor még voltak embereim) elrontották. A második oroszlán, fiatal hím, belement a leopárdcsapdába. Ennél komoly veszedelemben forogtam, mert a csapdába egy vastag ág is beszorult. Amikor odamentem, kiszabadította lábát és támadott. Mondhatom, sokszor voltam komoly életveszélyben, de ezek leírásával nem untatom.

Különben a hely valóságos eldorádó. Remek dolgok mennek most a Nemzeti Múzeumnak. Kár, hogy nincs elég munícióm, s embereim sem voltak.

Ha ugyan addig élek s a katonaság azt megengedi, reménylem, hogy jövő évre egy kis pénzt tudok összeszedni, hogy a Nyassza kör-

nyékén gyűjthessek. (Kittenberger valószínűleg haladékot kért önkéntesi évének megkezdésére.)

A másszaiai mostanában nagyon elszemtelenedtek. Schillings hatalmas karavánját is megtámadták egészen Mosi közelében...

Elefántokkal ismételten összejöttem, de a sebzett megint elment. (Három lépésről fejbe. Összeesett, de elment.) Persze emlegettem a szenteket, és hogy az afrikai szentek is megértsék, szuahéli nyelven.

Most egy nagyon szomorú dolgot kell elmondanom. A mi Ruga-Rugánk március havában, maláriából eredő fekete-vérlázban, Mosiban elhunyt. Pedig most nagyon jó sora lett volna. Hagenbeck (a legnagyobb német élőállatfogó és tudós) szerződtette 4000 rúpiával és a mellékeseikkel...”

Ebből az egyszerű levélből is kiragyg Kittenberger szerénysége, kitartása és bátorsága és – sajnos – szükségzsavúsága. Megértjük azt is, hogy maláriás lázálmaait miért szaporították a harci díszben elvonuló masszái harcosok, akik marhacsordát és jajgató asszonynépet hajtottak visszafelé véres lándzsáikkal, s akik a magányos fehér embert még megölni sem tartották érdemesnek, mert tudták, hogy nincs semmije, azaz van fényképezőgépe, ami esetleg pusztító *dava* (ártó vagy védő varázsszer) lehet. Egyedül, másfél hónapig egyedül – azt lehet mondani egész Afrikában. Nem számíthatott senkire, nem segítette senki az egész földrészen, és ha – mondjuk – „történik vele valami”, sohasem tudta volna meg senki, hogy mi történt vele. Ha a masszái harcosoknak úgy tetszett volna, ha lett volna valamije, amiért érdemes lett volna, hát elteszik láb alól, a fűkunyhót felgyújtják, őt bedobják a közeli folyóba, a többi pedig a krokodilok dolga. Kész! Aztán, majd hónapok múlva, ha Mosiban valakinek feltűnik a hiányzó magyar, talán ki is ment volna valami járőr, és nem talált volna semmit, hiszen a vadon trópusi vegetációja addigra már minden nyomot eltünttetett. Nem volt vele senki, a másszaiaiak pedig tudnak hallgatni.

Kittenberger mindezeket nagyon jól tudta és – maradt. Hallgatta a csodálatos oroszlánkoncerteket – néha olyan közelről, hogy a fűkunyhó remegett –, és hallgatta a polcon levő preparátumos üvegek csilingelését, ha valamely kígyó ott üldözte az egeret. A kígyó persze lehetett „jó” kígyó is, de lehetett „rossz” kígyó is, és nem lehetett egy kattanással odavilágítani a villanylámpával, mert ilyen lámpa akkor még nem volt. Gyufát és lámpát gyújtani persze lehetett volna, de a sötét-

ben okosabbnak látszott nem mozogni, mert a gyufa helyett hátha a kígyót fogja meg az ember...

– Kálmánkám – mondtam egyszer, amikor erről beszélgettünk –, engem ott helyben kitört volna a nyavalya.

– Én sem szeretem a kígyókat, elhiheted – mondta –, de nem is küldött oda senki. És ha már lementem, hát maradtam is. Különben is nem olyan nagy a veszély, mint amilyennek látszik, bár előfordulnak szerencsétlen esetek, de ennek sohasem a kígyó az oka. Egyetlen kígyómart embert láttam Afrikában, ezt is gyermekkorában marta meg, de nem halt bele... Igaz, a karja és keze csenevész maradt – ötéves gyermekkéz egy férfitesten –, és egyik szeme olyan lett, mint a kígyóé, de – megmaradt. Kitűnő vezető és csapdaállító volt fél kézzel is.

– És hogy gondoltad, hogy azzal a kotyogó Mauserrel fel tudod fordítani az elefántbikát?

– Nem az volt a baj – mondta –, mert lehetett azért azzal a puskával löni... ha elsült. És az elefánt három lépésre volt... hanem az volt a baj, hogy nem ismertem az elefánt anatómiáját. Ha ott lövöm meg, ahol kell, bizony ott is maradt volna.

– Ha elsült – mondom –, hát nem mindig sült el?

Ezt mondja el az ugyancsak Damaszkinnak írt 1904. szeptember 3-án kelt rövid és kivonatos levele.

„A Lettima-hegyek alól, súlyosan megsebesülve, tizenkét nehéz és sok apró sebtől és nagy vérvesztéstől elgyengülve hoztak a másszaiak Mosiba.

Június 11-én reggel leütött egy oroszlán. Mindez nem történt volna, ha puskám a második lövésre nem mond csütörtököt, midőn a meglőtt oroszlán támadott, és közelre kellett várnom, mert a magas fűben nem láttam.

Irtózatos küzdelem volt ez, és senki sem volt közelben. Végre bal kezemmel elkaptam a nyelvét, s azt erősen megrántottam. Ez a bestiát annyira zavarba ejtette, hogy volt időm a rossz patront kirántani, – ismételni, s ellenfelemet szembe löni.

Az oroszlán mellől nagy nehezen feltápáskodva, tanyám felé kezdtem vánszorogni. Útközben sokszor összeestem. Tanyám közelében azután végképp elhagyott az erőm, de akkor embereim jöttek és bevittek. Itt a nagy sebeket kimostam és bekötöztem, és a jobb kezem lecsüngő középső ujját levágtam (kedves operáció volt). Mauser puskám, mellyel, mikor az oroszlán leütött, védekeztem, most igazi kuri-

ozítás; úgy hiszem, beillene akármilyen gyűjteménybe; hat helyen látszik meg a foga.

Nagyon keserves dolog volt Mosiba jutnom. Az aruszasziniekkal (egyik masszái törzs) való hosszú huzavona után egy pokrócból készített ágyon cipeltek az úttalan vadonságon Mosi felé.

A sebláz is gyötört. És ez az állapot hat hosszú napon át tartott. Mosiban nem volt orvos, egy ügyes fekete betegápoló és Meimáridisz újították fel a régi kötelékeket. Innen a rambói misszióállomásra vittek gyógykezelésre, ahol elgyengült testemen 41 fokos epeláz vett erőt. Bizony, mostanában annyi volt a szenvedésből, hogy elképzelni csak az tudja, aki ehhez hasonlót átélt az afrikai vadonban.

Megsebesülésemből roppant sok károm van. Gyűjteményem, jegyzeteim nagyrészt elkallódtak, három hónapom elveszett.

Most a jó Meimáridisz úr ültetvényén tartózkodom, aki sok üdvözlét küld, és üzeni, hogy családja teljesen elhagyta Afrikát, s ő is a most már jól megérdemelt nyugalomba szeretne menni családja után, ha ültetvényeire találna vevőt.

Az én célom a Kilimandzsáró környékét és a magas régiókat még egyszer átkutatni, hogy azután nyugat felé menjek. Eddig a folytonos eső és köd miatt nem verhettem fel tanyámat a magasban. Most még különben is nagyon gyenge vagyok. Vérem nincsen, estefelé majd megfagyok. Remélem, régi erőm majd lassan visszajön.

Ruga-Ruga haláláról nem sokat tudok, mer én távol voltam Mositól, s amikor visszajöttem, akkor temették.

A következőket tudom róla. Életmódját megváltoztatta, nem dorbézolt. Halálának azonban ő maga volt az oka, mert két nap alatt lázas állapotban 10 gramm kinint vett be, és ez a dózis a jó Ruga-Rugával is végzett.

Sírját már teljesen ellepte a dudva és a kóró.”

Az oroszlánról és vadászatáról Kittenberger visszaemlékezéseiben lesz még szó, de ezt a levelet jobban meg kell néznünk, hogy vázlatos leírásában megtaláljuk Kittenberger Kálmán egész, szinte károsan szerény és egészen nagy egyéniségét. Ezt az egész „oroszlán-kalamitást” – kissé bővebben – leírta azután is, de ha ezt a valóban élethalálharcot nézzük – még mindig nagyon szürkén és hézagosan.

Egyszer, a szamosudvarhelyi vadászházban – jó hangulatban voltunk – előhoztam ezt az ügyet, mire azonnal vége lett a jó hangulatnak.

– Hogy érted ezt? – nézett rám. – Talán kételkedsz? Erre aztán mérges lettem, és azt mondtam, hogy igenis kételkedem.

Meleg, kék szeme egyszerre befagyott.

– De nem abban, amit leírtál – tettem hozzá sürgősen –, hanem abban, amit *elhallgattál*...

Olyan csend lett, hogy hallani lehetett a méhek egyhangú dongását a padláson, mert az ügyes vadőr elfogott pár elkóborolt méhcsaládot, s ezeket a vadászház padlásán tartotta.

Ez a csend nehezen oldódott fel. Kitty hosszan nézett maga elé, aztán elmosolyodott:

– Igazad van. Igazad van, de... olyan képtelen volt az egész... olyan csodával határos, és amit tettem, szinte magam sem hittem el, hogy inkább elhallgattam és lerövidítettem, semhogy hitelét veszített hazudozónak tartsanak.

– De nekem elmondhatod...

– Röviden...

– Nem röviden – dühöngtem most már –, részleteket!

– Na! Az oroszlán meglőttem – egy sörénytelen óriás him volt –, és az összeesett, de ezzel el is tűnt a magas fűben. Nem is mozdult. Azt hittem, vége; egy gyerek volt csak velem, mert madarásztunk, hát a sörétes puskával és a madarakkal hazaküldtem, hogy hozza az emberek nyúzásához.

A gyerek elment, vártam talán öt percig, de a csend valahogy gyanús volt. Az oroszlán sem nem hörgött, sem nem vonaglott, de a magas fűben nem is láttam belőle semmit. A puskát már az előbb beismételtem, hát – gondoltam – óvatosan közelebb megyek, amikor megmozdult a fű, s rekedt hörrenéssel lódult felém. A magas fűben csak akkor tudtam löni, amikor már 5–6 lépésre volt. Ez a lövés azonban csak egy csettenés volt, a patron nem sült el, s a következő percekről magamnak is nehéz beszámolnom. Jobb első lábával úgy leütött, mint egy kuglibábut. Szerencsére nem ágaskodott fel, hanem kiütötte alólam a lábam, és már rajtam is volt. Estemben szájába vágtam a puska csövét, amibe belemart, aztán jobb kezem felé kapott, amivel a fegyver agyát fogtam, s ekkor azt nyomtam a szájába. Hogy ekkor a középső ujjam teljesen átharapta, egyáltalán nem éreztem, s azt sem, hogy az oroszlán félig féloldalt rajtam feküdt, pedig lehetett két másza, ha nem több.

Az oroszlán azonban súlyos lövést kapott (nyakán ment be a golyó, és tüdejét is megroncsolta), mert vért hányt, és hörgése borzalmas

dögszagú volt. Közben – ezen később magam is sokat gondolkoztam, s erre nagyon világosan emlékszem – folyton a jobb hátsó lábára gondoltam, mert ez a lába félig a hasamon volt. Csak ne rúgjon, csak ne rúgjon – gondoltam –, mert ha hátrafelé kirúg, feltépi a hasamat. Most már éreztem, hogy nagyon nehéz. Fejét ekkor a karomra ejtette, mint-ha agonizálna, és nyelve bal kezem mellett lógott ki. Az oroszlán füle kicsi, és ennek sörénye sem volt, amiben megkapaszkodhattam volna, hát megrántottam a nyelvét, s ezzel a puska is szabaddá vált. Az oroszlán morgott, de nem mozdult, én pedig egész lehetetlen helyzetből – mellemen keresztben tartva a puskát – lassan ismételtam, és bal kezemmel egészen elől fogva a csövet, jobb kezemet hátrahúзва, hogy majd a karom ficamodott ki, szeme elé tartottam a csőtorkolatot, és elhúztam a ravaszt.

Éreztem és láttam, hogy a golyó és a légnyomás szinte összetörte a fejét, lelökte rólam a szörnyű fejet, hogy egész teste utána fordult, s azonnal megölte.

Ekkor az volt a gondolatom, hogy fel kellene kelni, és nem keltem fel. Nem fájt semmim, és jó volt feküdni, sőt valami olyan furcsa érzésem volt, hogy jó lenne aludni.

Nem tudom, talán még feküdtem volna, de amit rám hányt, olyan dögletes bűdös volt, hogy elkezdtem mocorogni, és elkezdtem egyáltalán *érezni* magamat. (Kittenberger nem dohányzott, és mindenféle szagra kínosan érzékeny volt.)

Jobb kezem középső ujjá elharapva egy darabka bőrön fityegett, s amikor felálltam, erősen megszedültem. Aztán a puskával botozva elindultam hazafelé.

Hát így volt, és csak később gondoltam rá, hogy nem ez a megmelegülés volt a csoda, hanem az, hogy a fertőzött, nehéz sebeket általános vérmérgezés nélkül úsztam meg. Utána átnéztem a szakirodalmat, és mondhatom, oroszántól eredő ilyen súlyos sebesülésekkel nem maradt meg eddig egyetlen európai ember sem.

Hogy mennyi ideig tartott ez a cécó, akkor sem tudtam, s ma sem tudom, de öt-tíz percnél tovább aligha. Hidd el, olyan nehéz az ilyesmit leírni, hiszen azt sem tudtam, mit miért teszek, és arra sem emlékszem pontosan, hogyan esett rám, és hogy feküdt, amint agonizálva ide-oda vonaglott. És hogy jutott eszembe azt a ronda, érdes, véres nyelvét megfogni... hát ezt ma sem értem. Akkor láttam először, hogy milyen hosszú nyelve van egy oroszlának. És éppen a kezem ügyébe esett...

Egy azonban bizonyos, hogy nagyon meg voltam ijedve, s talán ezért nem féltem. Szóval un. „halálfélelem” – ami pedig lázas álmaimban annyiszor kísértett – nem volt bennem. Hiányzott az álomnak az a tartós, misztikus félelme. De hogy ilyenkor mi minden jut az ember eszébe, hát azt már leírni egyáltalán nem lehet, mert valami derék elmeorvoson kívül senki sem hinné el. Az a zebradög, amiből szegény oroszlánom jóllakott, kétnapos volt... s amikor ezt az elképzelhetetlen szagú eledelt kihányta, a Kárpátia mellékhelyisége jutott eszembe, s egy ember, aki akkor lett rosszul éppen, amikor kimentem... hogy annak olyan savanyú borszaga volt...

Nagyon lassan ballagtam. Ruhám csupa cafat, és mindenütt csöpögött a vértől. Ennek látásától megint elgyengültem, s időnként mintha hintázni kezdett volna a táj. Ilyenkor mintha fekete fátyol lengett volna előttem, és a sokféle rovar zümmögése olyan volt, mint a távoli orgonaszó. Ekkor megint Léva jutott eszembe, amikor a templomban elájultam. Ugyanaz az érzésem volt, mint ott a templomban, de utána azonnal aggódni kezdtem, hogy embereim nem jönnek, és az oroszánt kikezdi a hiénák és a keselyűk.

Ekkor már le kellett ülnöm, de meggyőződése, ha tudtam volna, hogy az a rengeteg vér főleg az oroszlán vére, ez a gyengeség elmarad. Mindez tiszta autoszugesztio volt, mert fájdalmat úgyszólván semmit nem éreztem.

Amikor felálltam – nagyon ingott még alattam az anyaföld –, akkor bukkantak ki embereim a közeli bozótból, de meg is álltak abban a pillanatban, mert valóban nem lehettem valami bizalomgerjesztő látvány... Attól féltem, hogy elszaladnak, s ettől rettentő mérges lettem, ami határozottan jót tett. Megtaláltam a hangom, amitől aztán újra elindultak felém.

Az igazság kedvéért megemlítem azt is, hogy a masszái gyerek (ez volt, akit beküldtem értük, s a madarászásban állandó kísérőm) nem állt meg a többiekkel, és nem ijedt meg! Hosszú kését kiakasztotta az övéből, mert hátha az oroszlán él még, és itt van valahol közelemben, és meggyőződése, hogy támadás esetén sem szaladt volna el. Csodálatos nép ez!...

Végül mégiscsak a hónom alá kellett nyúlni, amíg betámogattak a sátramba.

Nagy baj volt, hogy már minden orvosságom, kötszerem elcsereberéltem néprajzi dolgokért, mert másnap vissza akartam indulni Mosiba, hogy a gyűjtött holmikat hazaküldjem a múzeumnak. Felmértem

tehát whiskykészletemet, hogy mennyit lehet meginni testem erősítésére, és mennyi kell még, ha nem lenne elég fertőtlenítő szerem, aztán jócskán ittam, kivételesen – tisztán.

A jobb csuklóm aggasztott legjobban, mert ott valami ér sérült meg. Ha elcsúszott a zsebkendő, amit még az úton kötöttem rá, csak úgy sugárzott belőle a vér. De a whisky hatott. Elkötöztük ezt is, s utána jött a legnehezebb, a leharapott ujjat le kellett operálni, mégpedig „rendesen”, azaz ki kellett ízeltetni. Hát erről nem beszélek, mert még most is ordítani tudnék, ha rágondolok. Mérgemben spirituszba tettem a levágott ujjpercét, s elküldtem a múzeumnak a köröm alatti arzénmérgezés jeleivel, ami minden *szorgalmas* madárpreparátor körme alatt látható.

Ezután tetőtől talpig lemosakodva, tizenkét mély lyukat, illetve szakítást számoltunk össze, és az aprókat már nem számoltuk. A válamtól a bokámig csupa lyuk, szakítás, karmolás. Minden jódot elhasználtunk, minden fertőtlenítő port, minden whiskyt – kívül és belül –, aztán a masszái fiút egy vakambával elküldtem Arusha-Chini szultánjához, mert jól tudtam, hogy másnapra járni már képtelen leszek.

Emberek készítették a hordágyat – két dorong közé kötözött pokrócot –, én pedig lefeküdtem, hogy most már megtettem mindent, amit lehetett, a végzet ellen pedig nem rugdalózom. Két emberem kiment megnyúzni az oroszánt, és amikor visszajöttek, mégis felverték félálomból, hogy árad a folyó, és ha sok eső volt a hegyekben, holnap nem tudunk átmenni.

Sátramtól nem messze folyt a Daryama, ami ilyenkor patak – márti. a száraz évszakban –, de ha megárad, egyszerre folyam lesz, mégpedig rohanó, őrjöngő nagy víz, amelyen még csónakon is bajos átmenni, márpedig nekünk csónakunk nem volt. De ilyenkor is előfordulhat egy felhőszakadás a hegyekben, ami napokra lehetetlenné teszi az átkelést.

Én azonban veszendő gyűjteményemre gondoltam, a sebekre, amelyek nem sok jót ígértek, az elveszett időre, talán már lázas is voltam, hát elzavartam az embereket jóslatukkal együtt, amit aztán másnapra nagyon, de nagyon megbántam.

A víz nem lett másfél méternél mélyebb, de olyan mindent elsöprő rohanással vágatott, hogy abban sem megállni, sem menni, pláne terhet vinni egyáltalán nem lehetett. Nem is beszélve a krokodilokról...

– Csak a fán lehet, Bvana – mondta az öregebb vakamba, s a hordágyvivők szó nélkül fordultak a „híd” felé.

Ez a híd egy kidőlt óriás fa volt, amit csak ilyenkor használtak, és ezen kényelmesen át is mehetett egy ember, de nem kettő, az ingóbingó hordággal. Ha csak rágondoltam, kivert a víz, de sem várni, sem más utat keresni nem lehetett. Azzal is tisztában voltam, hogy a legcsekélyebb billenés, rossz lépés, és sebeimre már nem lesz semmi gondom... a többi már a krokodilokra tartozik. Zúgott alattunk a folyó, és én mereven néztem az első hordágyvivő széles hátát, csodás kar- és vállizmaikat, amelyeknek játéka pontosan mutatta az egyensúlyozás és híd mozgásának kiparírozását.

Mert még mozgott is az az átkozott híd, és a három ember súlya alatt hintázni kezdett. Behunytam a szemem és nem is nyitottam ki, amíg le nem tettek a túlsó oldalon.

Csupa víz voltam, de izzadt volt a két derék teherhordóm is. Persze most már vidáman tárgyalták meg a vízbe pottyánásom különféle lehetőségeit. Szerencse még, hogy a hátamon nem volt seb, így kényelmesen megpihenhettünk.

Aztán elindultunk, és váltott teherhordókkal mentünk *hat napig*, amíg Mosiba értünk.

Sok afrikai vadász mondja – akiknek személyes tapasztalataik vannak –, hogy az oroszlánmarás s a karmok szakítása eleinte egyáltalán nem fáj, de később, aztán annál jobban. Teljesen igazuk van! Az én sebeim csak második nap estefelé kezdtek érzélegni, hanem aztán...

Egyetlen fájdalmas égés lett egész testem. Valószínű, nagy lázam is lehetett, mert úgy éreztem, elégek a külső és belső hőségtől. Utolsó napon elfogyott a vizünk, és embereimet, akik vízért mentek, szétzavarta egy elefántcsorda. Akkor tudtam meg, hogy micsoda kincs egy pohár víz. Egész éjjel nem tudtam aludni a szomjúságtól, bár lehetséges, hogy sebeimtől egyébként sem tudtam volna. Természetesen el voltam készülve, hogy a sebek kitisztogatása, a beragadt géz eltávolítása újból felszaggatja a már gennyedő sérüléseket, mégis úgy gondoltam a műtőasztalra, mint valami nagyon vágyott helyre, ahol vizet is kapok.

Mosiba valamikor késő délelőtt érkeztünk. Előre küldött embereim értesítették Meimáridiszt, s a derék görög már ott várt a katonai bóma kórházában, ami vályogból volt ugyan, de rendes és tiszta. És valóságos matracos ágyak... Ágyak!! Érted?

Az első szavam az volt, hogy – magyi! (Vizet!)

Orvos azonban – sajnos – nem volt. Előtte való nap szállították a tengerpart felé májfekélyét operálni, így csak az ügyes néger beteg-

ápolóra számíthattam, és a jó öreg Meimáridiszre, akinek szakálla minden szálát meg lehetett olvasni elfehéredett arcában, amikor a kötések letették a sebekről. Ezeket én persze már nem láthattam, mert ahhoz fel kellett volna ülnöm, amire képtelen voltam. Arról már nem is tudtam, hogy azonnal gyorsfutár ment Mombába, mert a betegápoló reménytelennek látta a helyzetet, s gondolatban – amint később bevallotta elbúcsúzott már tőlem Meimáridisz is.

Másnap estefelé azután megérkezett a jó öreg dr. Plötze, a kiváló trópusi orvos, de sebeim láttán még jobban elkomorodott, mint Meimáridisz. Nem tétozott azonban egy pillanatig sem. Megmosakodott, és „kitisztogatta összes sebeimet”. Tudod – ezt így elmondani, hogy – : „kitisztogatta...”, nagyon egyszerű... de mire azt mondta, hogy „kész”, már nyöszörögni sem tudtam.

A következő napokra már csak töredékesen emlékszem. Emésztett a láz, mozdulni sem tudtam, és lázálmaimban megjelent néha Léva, az Emke és egy-egy pohár jéghideg, habzó sör...

De a jó öreg Plötze komorsága napról napra engedett, és egyszer – talán két hét múlva – azt kérdezte tőlem:

– Mondja, Kitty, nem volt magának valamelyik ősanyja vagy apja – néger?

Azt mondtam, hogy ezt nem tudhatom, de nem valószínű, mert Magyarországon csak egyetlen négerrel tudok, aki egy mutatványos bódében szerepelt a ligetben, ez is józsefvárosi dialektusban beszélt németül, és reggelenként felesége mázolta és fényesítette feketére...

–... csak azért kérdem, mert ezekbe a sebekbe minden normális fehér ember már régen belepusztult volna. Ilyen sebeket és ennyit csak a feketék bírnak el, igaz, azok még nehezebb sérülésekből is kigyógyulnak. Úgy látszik, a magyaroknak valami különleges vérösszetételük van, és ez orvosi szempontból nagyon érdekes.

– Doktor úr, úgy gondolja, hogy... szóval túl vagyok?

– Igen, ez bizonyos, de még hosszú ideig kezelni kell.

Úgy látom, az epéje sincs rendben, mivel pedig én nem maradhatok, elviszem magát is. Így kerültem a rombói misszióstelepre, ahol az akkori viszonyokhoz mért rendes kórház is volt. És itt derült ki, hogy bizony az epémnel is baj van, pedig azt nem is bántotta az oroszlan... A vérvesztéstől, az állandó sebláztól amúgy is nagyon le voltam gyengülve, és nem hiányzott más, mint ez az epétől eredő betársulás, ami állandó 40–41 fokos lázat eredményezett.

Most már rövid leszek, mert aludni is kell valamit. Szóval: három hónap alatt talpra álltam, de még eltelt vagy fél év, amíg elmondhattam, hogy megint a régi vagyok.

Most pedig: „mindenki kosarába!”

Ezt a felszólítást Kitty minden vendége jól ismerte, és annyit jelentett, hogy: menjetek aludni, mert én is aludni akarok. És ez ellen nem volt apelláta.

Eredetileg ez a kutyáknak szólt, mert állandóan több kutyája volt, és minden kutyának kosara, amelyben aludt. A kutyák között pedig csodálatos fegyelmet tartott. Természetesen ők már étkezés előtt a megszokott külső helyen megkapták az ennivalót, de az meg volt engedve, hogy a kétlábú „kollégák” – mindig vadászokról volt szó – étkezésénél is jelen legyenek. Ebből az ünnepélyből csak büntetésből volt egyik-másik kirekesztve.

A kutyák tehát körülülték az asztalt – rendben, ahogy illik, nyeltek nagyokat, ha egy-egy nevezetesebb falat eltűnt valamelyik vadász szájában, de mindig diszkréten és fegyelmezetten, mert az asztalnál soha nem kaphattak egy falatot sem.

Mikor aztán vége volt a vacsorának, ők is megkapták a parancsot: – Minden kutya a kosarába!

És a kutyák azonnal távoztak.

Ez aztán szállóige lett, és feltétlenül érvényes a szamosudvarhelyi vadászházban is.

Elvackoltunk tehát, mert másnapra hosszú bolyongás volt előírva a távoli kopasz dombháton megmaradt kisebb erdődarabkákban.

Kint csodálatos csend volt, csak a kályhában hallatszott néha, amint összedőlt a zsarátnok. Hideg decemberi éjszaka volt, de mire a hold felkelt, már aludtam.

Az este és a másnap aztán nagyon kedves lett nekem, mélyen és kristálytiszta megmaradt bennem, és évek múlva le is írtam. Íme az akkori írás:

„Fekszem a szénával tömött nyoszolyámon, és hallgatom, hogyan omlik össze a parázs a kályhában. Mondhatnám azt is, hogy kandallóban, de nem mondom, mert ezek a szavak az emlékezés tiszta méhéből születtek, s így tiszták ők maguk is. Ámbár ez a kályha olyan kályha, amelynek anyja egészen biztosan kandalló volt, apja pedig a zsibói kályhás. Alakja a kandallóé, szerkezete a kályháé. Olyan, mint

egy kedélyes kofa, folyton beszél, perlekedik, duruzsol, és rengeteget eszik.

Most siránkozva sustorog, és mérgesen pattog néha, ami – azt hiszem – kályhanyelven a legsúlyosabb becsületsértést jelenti Jánosra, aki megint havas fát hozott az erdőről.

A szobában még puha félhomály ásítozik, s a tűz villanásának erőtlenszárnya ott repked az ajtón, ablakon és az asztal alatt.

Odakint köd.

Hét óra körül járhat az idő, és én még lélegzetem is visszafojtva sóhajtok, hogy fel ne ébresszem barátom, aki a szomszéd szobában alszik. Nem is szoba az, hanem inkább olyan kis benyílóféle, elhúzható függönnyel és két fekvőhellyel, ahol a mosdó van, és igényesebb vendégeinket szoktuk elhelyezni. Barátom ugyan nem vendég, de nagyon kényes mindenre, ami vele történik, és egyáltalán nem kényes semmi-re – ami mással történik. Ő meg van győződve, hogy én horkolok, s ez rettenetes baj, én tudom, hogy ő a horkolás mellett a fogait is csikorgatja, de ez szóra sem érdemes... Szóval ágytól már elváltunk, s ez nagy örömömre szolgált, amelyet azonban mutatni nem merek. Terror alatt vagyok – tudom –, de mit csináljak? Nagyon szeretem ezt a barátomat, és tűrök békességgel, sőt: örömmel...

És visszafojtom a lélegzetem, mert hátha felébred!? Aludnék még egy órácskát, de ha ő felébred, vége az álmoknak.

– Felkelnii!... felkelnii – énekli –, felkelniii... Ilyenkor csúnya dolgokat szoktam a fejéhez vagdosni, s ő élvezi, hogy mérges vagyok, mert megelégedetten énekel, zörög, jön-megy, intézkedik és – boldog. Közben borotválkozik. De nem ám egy helyben, nem ülve, hanem járkel, mint Orbán lelke és – énekel.

Először borotvafenőjét csattogtatja, ehhez néger indulók járnak; utána szappanoz, ilyenkor dudorászik, azután jön a borotva, s ekkor – végre – elcsendesedik.

És beleszól mindenbe!

– Nem borotválkozol? – kérdi. – Nem!

– Látod, én mindennap borotválkozom. Még Afrikában is...

– Az a te dolgod.

– De engem nem is szólhatnak meg. Jöhet bárki...

– Jön a nyavalya.

– De jöhet!

– Hát jöjjön! – dühösen rúgom le a takarót, és a kályha mellett meglangyosodott vízben mosakodni kezdek.

- Hohó! – üvölt – az én vízem!
- Nem érdekel.
- De már belemártottam a pamacsomat...
- Annak van olyan kellemes illata? Szeretem...

Az ilyen apró komiszkodást mindig méltányolja. Csillog a szeme, és szélesen mosolyog. Így kezdődik a nap.

Aztán elindulunk. Ő megy elől – mindig elől megy –, s apró lábai úgy mozognak, mint a motolla. Nem szólok semmit, tartom az iramot – ha belegebedek is! –, és csodálkozom az anyatermészeten, amely lőtüdőt adott barátomnak. Majdnem húsz évvel idősebb, mint én!... Megy és mosolyog, mert tudja, hogy a nyelvem lóg ki a háta mögött. Szerencsére megáll.

- Te, ezt a kis bokrost meg kellene zörgetni.
 - Lehet – egyezem bele örömmel. – Én mindjárt itt maradok...
- Gúnyosan néz rám:
- Te „pallón járó” vadász, hát azt hiszed, jön ide valami?
 - Bízd csak rám – legyintek.

A három hajtó János vezérlete alatt megkerüli a kis tuskést, és látom, amikor elindulnak. Cigaretára gyújtok. Barátom jóval felettem áll, és mérgesen csóválja a fejét. Ő nem dohányzik, és cigaretta a hajításban: szentségtörés. De a szelem jó, így vidáman, bár egy kis óvatossággal fújom a füstöt. Különben is: mi lehet ebben a pár holdnyi sűrűben? Egy-két árva nyúl talán...

Szerencsére néhány kis tisztásra is belátok, így nem érhet meglepetés.

– Hohó! dobbant meg a szívem – hohó! – A cigarettát óvatosan ki ejtem a számból, és mozdulatlanul lesem előttem a sűrűséget. Valamit láttam... Egy nyúl is bujkál a szederinda között. Nem, most nem kellesz! Szinte szétpattanok a feszültségtől, amikor a kalapnyi tisztáson megjelenik a róka.

– Durr! – és már kapom is puskám a nyúl felé, de cikázó gondolataim között ott van, hogy ez már telhetetlenség. Azt hiszem, az öreg kanálfülű is ilyesmit gondolhatott, mert nem mutatta magát többet.

A róka azonban gyönyörű. Barátom nézi és nevet:

– Most már elhiszem, amit a rókákról összefirkáltál. A róka minden szabály és józanság ellenére feléd ment...

– Szabály – legyintek –, érteni kell ehhez, öregem...

Újra egy kis darab erdő. Ez már komolyabb. Valamikor – a nagy erdőirtások idején – ezeket a hepehupás erdődarabkákat meghagyták,

mert nem kellettek a kutyának sem. Szántónak nem jó, erdő meg van itt elég. így aztán a nagy erdő körül, a messzeség havas tengerében mint kis szigetek sötétednek ezek a maradékerdők.

Tanakodunk. Persze suttogva. Barátom mást mond, János mester is mást, és én is mást. Mind a kettő érti a mesterségét, s én csak azért szólok bele, hogy szebb legyen. Persze leszavaztak. Végül elálltunk.

Gyönyörű helyet kaptam – majdnem a dombélen –, de én vagy lejjebb álltam volna vagy feljebb. Nem tudnám megmagyarázni, miért, de hát leszavaztak, s én nem mozdulhattam helyemről.

A köd felszállt, szakadozott, s helyenként kisütött a nap. Ragyogott a hó, s előttem egy vén körtefán egész csapat őszapó tornászott. Aztán megláttam egy óriási szürke rókát, amint bujkálva jött a bokrok között, és pontosan ott ugrott ki, ahova állni akartam. Szívtam a fogam, és az volt az érzésem, hogy ha már arra az alsó állásra nem engedtek, fel kellene menni a dombélre – alig volt tőlem húsz lépésre –, mert ez nem jó hely. Nem mentem! Konokul odaszögeztem magam a helyhez, hogy szemrehányást tehessek a tudósoknak. Pedig mehettem volna, mert akár fel, akár le, a meglövés veszélye ki volt zárva.

A róka nyomán parádésan elvágtatott még két nyúl... Nem! Nem megyek, ha barátom elefántjai futkároznak is ott!!

A puská sehol sem szólt. A hajtók még messze voltak. Itt-ott hallatszott egy-egy távoli ágkoccanás, kiáltás. A mátyások is szidtak valamit, de ez a domb túlsó oldalán volt.

Később egy fácskányuk tipegett át mellettem, egész barátságosan.

– Jól van, tyúkocská, csak eredj.

Aztán kitört a zenebona. Óriási láрма, amit nem értettem. Arra fordítottam a puskát, és golyóra pöccintettem a drillinget, de a zörgés nem közeledett.

Semmi!

A feszültség lassan elmúlt, és negyedóra múlva összeszállingóztak a hajtók. Kilenc disznó volt előttük, köztük egy szörnnyeteg. (Láttam a szántáson a nyomát, igen nagy lehetett.) Ha hallgatnak rám vagy én nem bicsakolom meg magam, és megteszem azt a húsz lépést, kényelmesen kilőhettem volna kettőt, mert kiváltottak a fél kilométer széles, sík mezőre. Irány a nagyerdő.

János izzadtán és izgatottan került elő. Magyarázott, de leintettem.

Kálmánra rá sem néztem. Igaz, ő se rám...

– Ja, öregem, ehhez érteni kell – mondtam később –, ez nem Afrika... hatszáz zebra egy határban, meg két csorda bivaly... legelészve...

De erre se szólt semmit.

Ment előttem, s a vállán láttam, hogy nevet.

De az idő – szép napos lett.

A kudarcot aztán eltapostuk. Hogy hány lépés kellett hozzá, nem tudom, mert a legközelebbi erdőcske messze volt. Szótlanul álltunk meg mellette, és János feltűnő szerényen adta elő terveit. Az erdőn keresztül egy nem nagyon mély bevágás húzódott felénk.

– Mit gondolsz? – kérdezte Kálmán. – Én odaállnék ahhoz a sűrűhöz.

– Jó. Én meg itt maradok a végén.

– Ne okoskodj – mordult rám –, nem jön ezen a fenéken végig semmi, itt már olyan keskeny...

– Itt maradok!

Dühösen elment, én meg bundámat magam alá gyűrve, leültem a hóra a napsütésben. Beletelik húsz perc, amíg elindul a hajtás. Leültem, és gondolatban többször meglőttem a nagy kant, meg rókát, szóval – mindent. Szellő se mozdult, s addig-addig tűnődtem a jó meleg napsütésben, amíg elszundítottam. Nem volt ez egészen alvás, és nem is tartott sokáig, s arra ébredtem fel, hogy barátom ropog felém.

– Ne ijesztteges! Idenézek, látom itt gunnyasztol, azt hittem, rosszszul lettél. Gyere gyorsan, mert a disznók arra felfelé törnek, talán elvágjuk még az útjukat.

Ránéztem a meredek hegyre.

– Nem megyek! Majd zerge koromban... Legyintett, és otthagyt.

Kicsit szégyelltem magam, de ha már kimondtam, nem is mentem. Felálltam és mérgeződtem. A hajtók lármája elveszett, és én szidtam magam lustaságomért. Hagyom itt az öreget lótni-futni, én meg rostokolok ezen a kilátástalan helyen – azaz...

A völgyfenéken egy róka ballagott felém. Közben megmegállt, és hátrafelé figyelt. Látszott rajta, hogy a veszedelmet maga mögött érzi. Odajött elém, és ott is maradt.

Kiültem újra a napra, és megvártam, amíg összejöttek a hajtók, János és végül teljesen kimerült barátom. A disznók világgá mentek.

Amikor már szépen együtt voltunk, csak annyit mondtam:

– Hozzátok ki onnét azt a rókát!!

Barátom nem szólt semmit. Levette kalapját, belenézett, aztán felnézett az égre aztán újra a kalapba, mintha azon tanakodna, földhöz vágja-e, végül mégiscsak visszatette a fejére.

– Együnk valamit – morogta –, de ha valaki ezek után nekem azt mondja, hogy a vadászathoz ész kell, gyakorlat, szenvedély vagy tudás, hát én lelövöm...

Aztán elnevette magát.

– Ül, alszik, cigarettázik és horkol... és minden róka rámegy! Na, add idébb azt az üveget.

Ragyogó, havasi délidő volt már ekkor. A szalonna kicsit fagyos, a bor kicsit hideg, de a szívünk csupa melegség.

Ebéd után nehezen mozdultunk. A párás kék-fehér messzeség, a rőzsetűz hamvas füstpántlikája, egy-egy szó, egy-egy tűnődőn fogyó cigaretta, és valami ősi szabadság álmódott körülöttünk.

Végül Kálmán bágyadtán felállt.

– Elülnék itt akármeddig is, de azért menjünk. Kialakult megint a libasor. Nehezen bár, de elrázódott a kis ebéd, lábunkba költözött megint a vágy s a remény – mentünk.

Még egy hajtás lesz, de az még messze van. Ez a hajtás már a nagy erdőben lesz, közel a vadászházhoz. Nyugatra hajlott már a nap, hidegen ragyogott egy-két mozdulatlan felhő, és szikrázni kezdett újra a hó. A déli napmelegből kék köd lett a völgyek alján, és az öreg erdő mély szakadékaiban már alkonyi derengés leskelődött.

– Hova akarsz állni? – kérdeztem Kálmánt.

Egy fahordó út ívelte át a meghajtható erdőrészt, és majdnem mindegy volt, hogy hova áll az ember.

– Oda a galagonyához.

– Jó – mondtam –, én meg felmegyek ahhoz a nagy tuskóhoz. Legalább látjuk egymást.

A hó már ropogott, és hideg lett egyszerre. Néztem az öreg fák zúzmarás oldalát, a széteső vén tuskókat, a kanyargó utat, és szerettem volna megkérdezni őket az erdő titkairól, az éjszakák rémségeiről, emberekről, farkasokról, akik erre jártak, de gondolat-kérdéseimre csak még nagyobb lett a csend.

Előttem, talán ötven lépésre, nagyobb bokor. Csak most vettem észre, és az az érzésem, hogy oda kellene mennem, de nem mozdulok, mert a hajtás talán már elindult, nagyon ropogna a hó, s ezt a csendet széttagosni most már nem szabad. Ez a csend már tíz perce épül, törékeny falai körülfoznak, és lerombolni már nem merem. Pedig az a bokor csak úgy szív...

Nem!

S ekkor megláttam a rókát.

– Talán – gondolom. Úgy fogja a szemem a komát, mint a lépveszsző a madarat. Talán rám jön... juj, miért nem mentem oda a bokorhoz! Ha ott vagyok! Még egy nyúl is! Messze a róka, messze a nyúl. A nyúl talán Kálmánra megy, de a róka köztünk tör ki, s egyikünk se éri el. Jaj, miket mondok magamnak!

Ha rálőnék a rókára, talán Kálmánra menne. Mindenesetre megpróbálom. No, most!

Lövésemre a róka olyan iramba csapott, mint egy vörös rakéta, de kinyújtotta a lábát a nyúl is. Azután már csak izgultam. Kálmán még nem látja egyiket sem, de látom, hogy készen van. A nyúl balra fog elrohanni mellette, a róka jobbról. Az út, ahol löhet, keskeny. Úgy izgulok, hogy reszketek bele.

Már látja őket... már méri az időt és a távolságot... szinte érzem, hogy másodpercre és milliméterre kell beosztani a két lövést... egyiket jobbra, a másikat balra. Nincsenek is közel...

Most!

A nyúl talán két másodperccel előbb ugrott át az úton, és még nem is ért el hozzám a lövés hangja, már átvágódott a puska a másik oldalra, és elsöpörte a rókát is.

Jaj, de szép volt!!

Idemosolyog az Öreg, és én szélesen megemelem rozzant kucsmámat.

Ropog a hó, mint az üvegcserep. A fák merevek, mint a kő, a hideg áll, és vág, mint a kés. A csillagok szikrázva villognak, s amikor kinyitjuk a vadászház ajtaját, a jó öreg kályha ránk teríti meleg szoknyáját.

Este van, de ez a nap nem múlt el, mert vannak napok, amelyek nem múlnak el soha.”

Húsz éve! Húsz éve írtam ezeket a naplómbe, és most úgy érzem: nem változott semmi, nem múlt el semmi, mert ami egyszer volt, az nem változhatik meg már soha. Ez a nap másnapja volt annak az éjszakának, amikor végre hitelesen és részletesen hallottam ezt a híres „oroszlán-kalamitást” – ahogy ő nevezte.

A róka–nyúl–dupla egyébként is jó hangulatba hozta, amit még fokozott a János által sült nyúl, amiből alig hagytunk valamit a kölcsönkért kutyának, Lupinak.

Ez az erős, talán farkaskutya-korcs, éppen úgy számon tartotta érkezésünket, mint gazdája, János sógora, aki meggyőződésünk szerint éppen olyan „gentleman poacher”, „nemes orvvadász” volt a mi terü-

letünkön, és Lupi segédletével, mint Kitty afrikai barátai. Ez azonban csak feltevés; Lupi nem beszélt, a faluban nem tudtak róla, nyom nem maradt soha, végül is Kitty egy legyintéssel lezárta az ügyet:

– Érti a dolgát! – mondta elismerően, de minden harag nélkül.

Azon az emlékezetes napon Lupi nem volt velünk, mert a kis erdődarabkákat átfésülték a hajtók is. Lupi csak akkor volt nélkülözhetetlen, ha a nagy erdőben főleg disznóra ment a játék, és olyan sűrűségekben, ahova a hajtók nem tudtak bemenni.

Vacsora után tehát bejött Lupi is a szobába tiszteletét tenni, s azonnal Kitty mellé állt, mert a kutyákat különös vonzalom húzta hozzá.

– Jó estét, kutya úr – tette kezét Lupi fejére –, hogy ízlett a nyúl?

Lupi majdnem a farkát csóválta ki a helyéből, és szeme ragyogott a boldogságtól, mintha tudta volna, hogy ez az ember csak a nagyon értékes négylábú vadászcimborákat urazza és magázza.

– Afrikában is megállná a helyét! – mondta – amíg el nem vinné a leopárd...

Lupi ezek után lefeküdt, és Kálmán cipőjére tette fejét, mint aki tudja, hogy ezekben az erdőkben nincsen leopárd, így nyugodtan átadhatja magát az emésztésnek.

Afrikában? – gondoltam – hátha be tudnám cserkészni az Öreget még egy kis megnyilatkozásra.

– Azt hiszem – tűnődött –, hogy ott, ahol van leopárd, a kutyák legtöbbször végül is ennek a foltos bestiának a konyhájára kerül. Úgy látszik, szereti a kutya húsát, mert néha a kunyhóból viszi el, de tudok esetet, amikor a vadász sátrából, az alvó vadász ágya alól vitte el a kutyát. Ennek az esetnek szereplőit ismertem, és másnap reggel láttam a kutyát is, amelyet a leopárd nem tudott elvinni, mert a vadász utána lőtt.

–... és – közelítettem meg a témát – a leopárd marása éppen olyan veszélyes a fehér emberre, mint az oroszláné? A vérmérgezés lehetősége éppen olyan nagy egyiknél, mint a másiknál?

– Persze... de ehhez a klíma is hozzájárul.

– Amit, ugye, a bennszülött már megszokott?

Kitty ekkor gyanút fogott, összehúzta a szemét, és rám hunyorgott, aztán elnevette magát.

– Ügyesen csináltad! ami igaz, az igaz. De olyan lusta vagyok, hogy nem vettem észre, milyen szépen vezetgetsz. Mit akarsz tudni?

– Azt a Najsebva-esetet, amikor nem fehér embert ütött le az orosz-
lán. A bizonyítékot, hogy a bennszülöttek valóban szereztek valami
védeltséget, az ilyen vérmérgezés ellen.

– Jó, de csak röviden...

– Kálmánkám – csengtem –, az első könyved igaz, hogy klasszikus
gyöngye a trópusi irodalomnak, de, hidd el, bárki más tíz kötetet írt
volna belőle. Én inkább azt szeretném hallani, ami kimaradt belőle.

– Jó. Az egész esetnek tulajdonképpen maga az öreg Najsebva volt
az oka, aki – amint tudod – karavánvezetőm volt, sokszor tanácsadóm,
mesterem, és néha majdnem anyósom. Bölcs, öreg néger volt, de a
szokásokból, babonákból nem engedett, és minden alkalomra úgy
megvolt a maga formaruhája, mint a diplomatának bizonyos alkal-
makkor a frakk.

Előző nap két zebrát lőttem csaléteknek, s ezeket kellett még kora
hajnalban becserkészní, hogy hátha lesz még rajta valami éjszakai ra-
gadozó. Elsősorban: oroszlán, mert a környék nagyon jó oroszlános
hely volt.

Azzal kezdődött, hogy az első zebra nem volt sehol, de a harmatos
füben jól látszottak egy hím oroszlán hatalmas nyomai s a vonszolás
útja, ami egy rendkívül sűrű bozótba vezetett. Ezzel tehát nem lehetett
mit kezdeni, mert csak egy teherhordó pót fegyverhordozó volt velem.

Ő hozta a Cordite-puskámat, míg nálam a 8 milliméteres Mannlic-
her-Schönauer volt.

A másik zebradögnél – bár magas füben feküdt – egész csomó állat
mozgott, s a messzelátóban két hím oroszlánt számoltam meg és nyolc
vagy kilenc nőstényt. Tépték a zebrát, folyton kavarogtak, így nem
láthattam pontosan, hányan vannak. Csak a két hímet, hiszen elsősor-
ban ezek érdekeltek. Az egyik óriás sörényű volt.

Sajnos, semmi fedezet nem lévén, hamar észrevettek bennünket, és
kereket oldottak a közeli bozótos felé.

Ez az egész vidék kisebb-nagyobb sűrűségekkel tarkított szavanna.
Vadban hihetetlenül gazdag, mert az egész tájat átszötte a Mahori ne-
vű vízmedencék sorozata. Ezek a medencék néhol összefüggtek apró
erekkel, néhol nem, és általában 5-15 méter átmérőjűek és 1-2 méter
mélyek voltak, amelyek sokáig tartották a vizet száraz évszakban is,
esős évszakban pedig teljesen egybefolytak.

Ezeket kerülgetve mentünk az oroszlánok után, s a zebradöghöz
már oda sem néztem, amikor emberem hirtelen megkapta vállam, és
csak állával intett a dög felé. Egy öreg nőstény oroszlán állt ott – ak-

kor már alig hatvan-hetven lépésre –, mérgesen morgott, farka egy darabig idegesen kígyózott, majd egy mordulással felvágódott. Nem lehetett várnom, mert ez mindig a támadás jele; ezt pedig mindenképpen meg kellett akadályoznom. Én nem szeretem a támadó oroszlánt, s ez a félelmetes felhördülés nagyon az idegeimre ment. Csak a fejét láttam a magas fűben, hát fejbe lőttem, hogy nem is moccan többet. Később kiderült, hogy a golyó egészen összeroncsolta a fejét a fogatörött, öreg nősténynek, akit társai valószínűleg nem engedtek a zsákmányhoz, s amikor még mi is zavartuk, végképp elvesztette a türelmét. Alapjában véve igaza is volt, de ezt akkor nem latolgattam, hanem szaladtam a többiek után, amelyek már majdnem elérték a sűrűséget.

A fekete sörényes ekkor megállt, és felém nézett. A sűrűséghez már csak egy ugrásra volt, és tudtam, ha elindulok, azonnal beugrik. A távolság kb. négyszáz lépés, és az oroszlán egész oldalát mutatta...

Letérdeltem, s lövésemre az oroszlán tűzben rogyott, de jól hallottam a golyó pattanó bevágódását is. Mégis, amikor közel értünk, felállt, és farát erősen vonszolva eltűnt a sűrűben anélkül, hogy újra löhettem volna.

Oda mentünk, ahol összerogyott, de nem sokkal lettünk okosabbak, mert vért alig találtunk, amiből a sebesülés minéműségére következtethettünk volna. Az ilyen sebesítés és a tudat, hogy a szegény vad kínlódik, mindig rossz éjszakát okozott. Ha a lövés végzett vele, rendszeren volt a dolog. Verekedtünk, s én maradtam felül, de ha elvesztettem a vadat, és tudtam, hogy nyomorultan kínlódik, néha napokig megkeserítette a szám ízét. Ez az érzés nagyon régi bennem, és ha már benne vagyunk, majd a végén ennek is elmondom a történetét.

Amint ott tanakodtunk a Mahori egyik medencéjének túlsó oldalán, ismét megláttam egy nőstény oroszlánt. Most már nem tanakodtam. Lövésemre összeesett, majd feltápászkodott, újabb lövésemre végleg elfeküdt.

Mivel egy második nőstény is biztosnak látszott, tovább vizsgáltuk a fekete sörényes becsúsza helyét a sűrűbe, amikor a lelőtt oroszlán felől halk morgás hallatszott. Először azt hittem, hogy ez az előbbi nőstény, de aztán láttam, hogy egy harmadik. Váll-lapon lőttem, mire felhemperedett, aztán nekiiramodott. Következő lövésemre felbukott, mert első lábát érte a lövés. Ekkor leült, szembefordult, s szügybe lőttem. Ezután támadni indult volna, de kalimpáló első lába akadályozta, hát inkább elcsúszott a magas fűben.

Nagy megkönnyebbülés volt ez nekem, mert az osztrák töltény ismét beszorult. Emberem a Cordite-tal távolabb állt, így ha a vad támad, alighanem baj lett volna.

Gyorsan kirángattam a beszorult töltényt, és – megkerülve a vízmedencét – átmentünk a második nőstény rálövési helyére, hát az ott is feküdt, azzal már nem volt semmi baj.

A harmadik csapását erős vérnyom mutatta. Talán száz lépést mehetett, s egy fa alatt húzódott meg, ahol aztán végérvényesen agyonlőttem.

De ekkor már a sok lövöldözésre megjelentek embereim is, élükön természetesen Najsebva, bőrökkel, tollakkal, talizmánokkal feldíszítve, fantasztikus pompában. Húséges öreg kísérőm ebből nem engedett, hiszen az oroszánvadászatok után ő volt a fő személy. Ő vágta fel, ő ügyelt fel a nyúzásra, és övé volt az oroszán zsírja is, mint általános csodaszer Afrikában és Indiában egyaránt. A négerek általában jó kereskedők, és Najsebva az oroszánzsírt valószínűleg jól értékesítette.

Én – természetesen – nem szóltam bele kísérőim különféle babonás hiedelmeibe és szokásaiba, amíg az nem volt veszélyes avagy vadászatrontó, de – különösen az új emberek – néha olyan zörgő vagy rikító „dava”-gyűjteményt hordtak nyakukon, lábukon, karjukon, derekukon, hogy a vad már messziről világga ment. Ilyenkor vagy megváltak a csilingelő amulett gyűjtemény től, vagy elküldtem őket. Ez a szó, hogy „dava”, nemcsak a tárgyat jelentette, amelyet valamelyik híres csodadoktortól vettek néha borsos áron, s amely hivatva volt a bajt elhárítani, hanem a szó maga is „dava”, azaz védő vagy kegyeletes hatást jelentett. Abban az időben nem járt még autó Afrikában, magával hordva a szafari víz- és élelemkészletét, s egy-egy víztelen, ismeretlen útnak nekivágni sokszor élet-halálra menő kockázatos vállalkozás volt. A „póri”-ban, a vadonban, ilyen fárasztó menetelés közben nemcsak állat, de embercsontok is akadtak, s ilyenkor kísérőink füvet, homokot vagy követ dobtak a csontokra, s azt mondták, „dava”! Néhol egész kis kupac volt már kődarabkákból, és a „szafirik”, a sokat utazottak el is mondták, hogy a körakás alatt melyik barát vagy jeles fekete vadász nyugszik, miután oroszán, bivaly, elefánt vagy éppen egy másik törzsbeli kolléga kiharcolta az árnyék világából.

A „dava” nemcsak védelmet, de tilalmat is jelentett. Ha valakinek gyöngytyúkláb volt a davája, az nem vadászott gyöngytyúkra, és nem is ehetett a húsából, és akinek elefántcsont karperec volt a csuklóján,

az nem evett az elefánthúsból. És ezt a tilalmat be is tartották. Sőt a családtagokkal is betartatták. Persze, a davát nem ők választották ki, hanem a törzs csodadoktora, és közrejátszott az a körülmény is, hogy a doktornak éppen milyen dava-gyűjtemény állt rendelkezésére.

– Neked nem volt, Kálmán?

– Nem. De egy időben a bivalyokkal annyi bajom volt, hogy embereim már csak húzódozva követtek, és megnyugtatójukra, főleg Najsebva tanácsára, kénytelen voltam a közeli falu varázslóját elhozatni.

A „doktor” úgy tudta, hogy a fehér ember nagyon gazdag, így először egy tehenet kért, hogy „biztosan” megszabadíthasson a gonosz varázslattól, amely bivalyvadászataimon üldözött, és miután ezt kereken megtagadtam, úgy gondolta, hogy egy nagyobb borjú is megteszi...

Végül is – az öreg Najsebva könyörgő pislogására – felajánlottam egy kecskét, amit a doktor kegyesen el is fogadott. Ezután megtérített. Az „abrosz” hét vagy nyolc szépen kidolgozott állatbőrdarabkából volt összevarrva, s ezekre egy tülökből különféle színű babszemeket öntött. A babszemek szétgurultak a különféle bőrökön, s ezekből jószolt.

– Már nem emlékszem pontosan, mit, de arra figyelmeztetett, hogy ha megszólal az „Onyesa Nyuki”, a méhészmadár, legyen készen a bunduki, a puska. Ezután rám fűjt, és hipnotizáló tekintettel mélyen a szemembe nézett. Végül elvezette a kecskét.

De embereim megnyugodtak, s ez volt a fontos. És másnap a méhész-kalauzmadár izgatott figyelmeztetésére ugráltak fel a magas fűből a bivalyok, és támadtak is, de készen volt a bunduki. Négy bivalyt lőttem egymás után, a negyediket utolsó patronommal, s olyan közelről, hogy estében majdnem leütött a lábamról...

Ezek után természetes, hogy Najsebva pompázatos kiöltözését nem tilthattam meg ilyen szertartásos alkalmakkor, és amikor megtudták, hogy még egy negyedik, egy fekete sörényes hím oroszlán is fekszik a sűrűben – talán el is pusztult már –, nem tudtam lebeszélni őket a hajtásról.

Nekem azonban, hogy szélesebb terepet lássak be, megint meg kellett kerülnöm a vízmedencét, és megkezdődött a hajtás. Lárma, kódobálás, vidám megjegyzések, szóval embereim nem vették komolyan a dolgot, s csak akkor hallgattak el, amikor a sűrűben fenyegető morgás hallatszott.

Azonnal „állj”-t sípoltam, és odakiáltottam embereimnek, hogy vonuljanak valami megmászható fa mellé, de a hajtók egy része már kiért ekkor oldalt a sűrűből, s egy újabb mordulással ott tört ki az oroszlán, ahol senki sem várta: embereim között.

De nem ám a sebzett hím, hanem egy pompás nőstény. A szétugráló emberek között képtelenség volt pontosan löni, így golyóm valószínűleg teljesen félrement, vagy csak horzsolta az oroszlánt.

Azt láttam még, hogy a fölcicomázott öreg Najsebva után veti magát, felágaskodik és lerántja. Ekkor nem törődve a vízmedence krokodiljával (pár nappal előbb láttam benne egyet), beleugrottam a vízbe, és rohantam hűséges emberem megmentésére. De hallottam óriás természetű fegyverhordozóm, Magombe felordítását, aki lándzsájával rohant Najsebva segítségére.

Erre az ordításra és az én nagy csobogásomra az oroszlán egyetlen ugrással ismét eltűnt a sűrűben. Mire odaértem, szegény öreg hívem már feltápáskodott, de a sok dísztoll és bőr és különféle davák csak még szomorúbbá tették erősen vérző, súlyos sebeit.

Gyorsan hordágyat vertünk össze, és hazaérve azonnal kezelésbe vettem az öreget, aki egyetlen jajszó nélkül tűrte a fájdalmas fertőtlenítést, csak arra figyelmeztetett, nehogy oroszlánszőr maradjon valamelyik sebben, mert akkor vége van.

Közben nagy adag morfiumot kapott és egy borjas tehenet, amelyet fájdalmának csillapítására azonnal elő is vezettem.

Legnehezebb volt fejsebeit körülborotválnom, mert a vastag, göndör haját borotvám sehogy sem akarta fogni.

Teherhordó embereim aztán három nap alatt megérkeztek az utegi álmokórtelepre, ahol Najsebva két hónap alatt teljesen meg is gyógyult, pedig az egyik lábikráját az oroszlán hátsó lábának rúgásszerű mozdulatával félig leszakította.

Az oroszlán hátsó lábában rettenetes erő van, s amikor az „én oroszlánom” rajtam feküdt, és hátsó lába a hasamon meg a lágyékom táján csúszkált, ettől a kirúgástól féltem, mert akkor azonnal végem lett volna.

Két hét múlva találkoztam dr. Bauer törzsorvossal, az utegi telep vezetőjével, aki örömmel újságolta, hogy betegünk lábikráját helyrevarrta, és teljesen meg fog gyógyulni. De a fejsebeiről mit sem tudott, azokat Najsebva nem is tartotta érdemesnek megmutatni.

Azokat a sebeket, amelyek egy fehér embert elpusztítottak volna.

Ezzel el is mondtam mindent.

– Igen – mondtam én –, csak még arról a régi érzésről nem beszél-tél, ami visszajön, ha megsebzelsz valamit...

Kitty megsimogatta Lupi fejét.

– Lupi, ha ez az ember még valamit kérdez, leszedheted a lábikrá-ját. Talán belehal, s akkor nem kérdez többet...

– Igen – mondta később –, régi emlék. János bátyámnak volt egy kis vadászterülete Léva mellett. Ő akkor már tanár volt, én meg diák, de néha kegyesen kivitt magával. Egy Mannlichert akart venni kéz alatt, és ezt mentünk kipróbálni. A puskát persze én fogtam a kocsin, mert kocsin mentünk, és hosszas könyörgésre megengedte, hogy egy kóbor macskára rálőjek, amely kb. 60-70 lépésre tőlünk elfelé ment a tarlón. Ez a terület nagyon jó foglyos terület volt, és tudod, éppen a fogolycsibékben a macska milyen kárt tud tenni.

Gondosan megcéloztam tehát a cirmost, a nehéz golyóspuska majd lelőkött a kocsiról, de a macskát mintha elkaszálták volna. Meg se moccant, a golyó úgy agyonvágta.

Két nap múlva ugyanezen a területen foglyásztunk, azaz foglyász-tak a bátyáim, én pedig hol hajtottam, hol a patrontáskát cipeltem. Ir-tózatossá vált.

Azon a tarlón mentünk végig, ahol a macskát lőttem, és csekély ke-resés után meg is találtam.

Még élt!!!

Érted?

Mozgó lárva volt az egész állat, de élt és *nézett!*

János bátyám azután végleg agyonlőtte, de engem hetekig kínozott a felelősségérzet, és azóta utána megyek minden sebzett vadnak, amíg vagy meggyőződtem, hogy kiheveri, vagy meglövöm még a saját bő-röm kockáztatása árán is.

Ha az a nőstény oroszlán nincs abban a sűrűben, és nem üti le Najsebvát, megtaláltuk volna a fekete sörényes hímet is, mert akkor már valószínűleg nem élt. Csak másnap mehettünk utána, de akkorra már a hiénák felfalták. És azóta állítom, hogy a mi házi macskánk vi-szonylag keményebb „vad”, mint az oroszlán. Akárhány antilop is van Afrikában, amelyik sokkal nehezebb lövést visz el, mint az oroszlán, bár a sebzett nyomkövetése nem is jár semmiféle veszéllyel, míg a sebzett oroszlánt azonnal követni – pláne, valami sűrű helyen – ön-gyilkosság. Ilyenkor feltétlenül támad, mégpedig közről, és a va-dásznak semmi esélye sincs a megmenekülésre. Így pusztult el gróf Hunyady László is, és még sokan. Bell, a híres elefántvadász írja na-

gyon értékes munkájában, hogy a Kenyában vadászó, jó hírű és nem kezdő negyven oroszánvadász közül húsz sebesült meg egy esztendő alatt, s húszból tíz bele is pusztult sebeibe. És ennek oka a mindenáron való oroszánlövés és a sebzett meggondolatlan nyomon követése volt. Az oroszán még az aránylag rövid fűvű sztyeppén is olyan csodálatosan el tud tűnni, hogy az ember három-négy lépésre elmegy mellette. El lehet képzelni, hogy a sűrűben a vadász – ha az oroszánnak van ereje támadni – majdnem biztosan elveszettnek tekinthető. Ha annak idején én is várok egy órát, az oroszán már valószínűleg elvérzett volna, tehát sebesülésemet nemcsak a rossz patron, hanem a magam tapasztalatlanságának is köszönhettem. Szerencse még, hogy a puska mindvégig a kezemben maradt, s ezzel úgyahogy védekezhettem, és védekeztem is, s ezt láthattad azon a Mauseren. És hogy a végén még löni is tudtam, ez már valóságos csoda.

– Most pedig: mindenki kosarába! – Megsimogatta a kutya fejét. – És ez magára is vonatkozik, kutya úr.

Kinyitotta az ajtót, és Lupi engedelmesen kivonult a sötétségbe.

Aztán elcsendesedett a ház, de sokáig nem tudtam még aludni. Gondolataim gyorsabban szaladgáltak az események és távolságok között, mint a fény, és összekötötték a történeteket ezzel a szerény, póztalan emberrel, akit szerettem, s aki a barátom volt.

Kittenberger Kálmánra sokan azt mondták, hogy „nehéz ember”, hogy merev és gögös, zárkózott, sőt rideg. De ezek nem ismerték őt. Nem barátkozott fűvel-fával, az igaz, és nem lehetett vele egyszerűen és váll veregetve „komázni”, ez is igaz, de azt hiszem, a saját életét élni minden embernek joga van. Néha goromba volt, ez is igaz, de *mindig felfelé*, és sohasem lefelé.

Élete nem volt rózsás, az bizonyos. Nem kapott kitüntetést, nem kapott állást, nem kapott elismerést. Igaz, nem is pályázott semmi ilyesmire. Egyetlen vágya volt, hogy az állatkert igazgatója lehessen, hogy kutatásait és az állatkert benépesítését folytathassa. Ettől is el-ütötte valaki, akinek a városi tanácsstagok között volt „összeköttetése”. Kittenbergernek nem volt. A lévai kisiparos utolsó gyermeke nem volt senki és semmi urambátyámnak ebben a süllyedő országában, ő „csak” Kittenberger Kálmán volt. Megverekedett az oroszánnal, a maláriával, a fekete-vízlázsal, csak a kilincsekkel volt baj: nem tudott kilincselni! Nem tudott dörgölődni, és nem tudott hajlongani.

Már akkor is „kemény volt a dereka”, és – sajnos még egyre keményedett, de most már fizikai alapon. Hogy ezt a sok afrikai bivalypecsenye tette-e, most már nem fontos, de gerince elmeszesedett, és nagyon nehezen hajolt. De soha nem kért segítséget. Ezen aztán nagyon felmérgelődtem.

– Kálmán – dühöngtem, amikor észrevettem, hogy megint a cipőjével vesződik – Kálmán, ide hallgass. Lehúzom a cipődet, felhúzom a cipődet, befűzöm a cipődet, feltekerem azt az ostoba lábszárvédőt, de nem leshetlek mindig, és ha legközelebb nem szólsz – összetörlek...

Úgy nevetett, hogy a szeme elkönnyesedett.

Aztán én is nevettem, és lehúztam a cipőjét.

Huszonöt évig veszekedtünk így nevetve, de soha-soha egy pillanatra sem haragudtunk egymásra.

Akkor, ott a vadászház elcsendesedett sötétségében mindezekre nem gondolhattam. Amikor arra gondoltam, amit pár perccel előbb mondott:

–...és védekeztem is. Láthattad azon a Mauseren.

Láttam! Sajnos, ez a puska annak az átkozott háborúnak zűrzavarában elveszett – örök kárára a magyar vadászati ritkaságoknak –, de én még láttam. Egy közönséges, 7 milliméteres, erősen megviselt golyós puska volt, amit egy kicsit jobb módú vadász már nem is vett volna kezébe.

De az agyán ott voltak az oroszlánfogak nyomai. Négy lyuk egymás mellett, fokozódó mélységű, fél és két centiméter között, és egy mély karcolás a nagyon kemény diófa agyon. Micsoda fogak és micsoda erő – gondoltam. És micsoda lelkierő... egy embertől, aki már alul volt!

– Nézd meg a csövét is...

Igen, ha nem látom, alig hiszem el. Hiszen Kitty először a csövet vágta a szájába... És a csövön, egy tenyérnyire a végétől és az irányzék mellett is a legkiválóbb és legkeményebb acélban is ott voltak az egy-két milliméteres lyukak és karcolások.

Erre gondoltam ott a sötétben, és elhatároztam, hogy hajnalban be is zsírozom a cipőjét, mert kemény volt már mint a csont.

Persze észrevette. Nézegette, forgatta, rám nézett.

– Derék gyerek ez a János...

– Igen – mondtam –, rendes ember. Aztán nevettünk...

Ilyenkor olyan volt az arca, mint egy gyereknek, mint ahogy az is volt mindvégig. A városi és társadalmi élet csalafinta, nagyképű és mechanizált útvesztőiben egyszerűen elveszeti.

Egyszer a Kossuth Lajos utca végén, a Múzeum körút keresztezésénél mentünk át, s már a közepén voltunk az átjárónak, amikor a rendőr keresztbe fordult. Kálmán azonnal megtorpant, és állva maradt, mi pedig a feleségemmel iszkoltunk át a pár lépésen, hiszen erre még volt idő. Én észre sem vettem, hogy lemaradt, s csak akkor fordultam vissza, amikor feleségem azt mondta:

– Nézze!

Ott állt Kálmán a jövő-menő autók és villamosok között, ámbár a rendőr védőszárnyai alatt, vele egy vonalban. Kis vadászkalapja tarkójára csúszott a nagy izgalomban. Maga volt a kétségbeesett elhagyatottság.

–...egy oroszánvadász... – tette még hozzá feleségem, aki a helyzeti humort sosem hagyja kiaknázatlanul.

Végül is felszabadult oroszánvadász barátunk.

– Miért nem jött, Kálmán? – kérdezte feleségem – hiszen még átjöhetett volna.

– Fene tudja, ilyen helyeken félek.

– Ne bolondozzon, maga, aki Afrikában...

– Hiszen ott is fél néha az ember – mondta –, de ez a sok gép itt összevissza... sose tudok köztük kiigazodni.

És ez igaz is volt. Sokat utaztunk együtt, és sokszor mondtam neki, hogy – ...csak azt nem tudom, ki dajkált téged Afrikában, hiszen mindig egyedül voltál.

– Az más! – mondta. – Sokszor úgy éreztem, ott vagyok *igazán* otthon, és a hazám csak távoli emlék, ahová nem is vágyódtam mindig vissza. Ha az ember egyedül van olyan emberekkel, akik ösztönösen és világosan egyszerűek, egyszerű és világos minden tennivaló. Eleinte persze nagyon nehezen ment minden, mert túl óvatos voltam, aztán nagyon könnyen ment minden, mert a kezdeti sikerek könnyelműségekbe szédítettek. Amikor azután megfizettem ennek is a tandíját, megtaláltam a középutat, megismertem Afrikát és benne magamat.

Egy ismerőse, akinek szafáriját egy ideig vezette, többek között ezt írja róla:

„...és Kittenberger barátom szemén keresztül láttam meg *igazán* Afrikát. Ő oltotta belém véglegesen azt a gyógyíthatatlan kórt, ame-

lyet Afrika-vadász-kórnak nevezhetünk. Nem tudott madár felrepülni, amelynek rögtön latin nevét is utána ne eresztette volna, és nem tudott bogár kibújni, amely személyes jó ismerőse ne lett volna; és a *Glossina palpalis* (az álomkórt beoltó légy) még meg sem csípett, tőle már tudtam, hogy ezen az alapon miként illik meghalnom.”

Kittenbergertől semmi sem volt olyan távol, mint a nagyképűség. Idehaza bizonyára nem a latin nevét „eresztette volna utána” valami felröppenő madárnak, de hát sok afrikai madárnak nincs magyar neve, vagy ha van, az angolból vagy németből lett – többnyire rosszul – lefordítva.

Tudományos megállapításait végtelen pontosság jellemzi, és a legkisebb ingadozás vagy kétely esetében is a legkomolyabb vadászok és természetvizsgálók véleményét állítja szembe a magáéval. Írásai minden kétséget kizáróan magukon viselik a feltétlen megbízhatóság, tudományos alaposág és kínos lelkiismeretesség minden bélyegét, hiszen másként nem is lehetett volna könyvének olyan igazi nagy sikere, éppen Angliában, a trópusi és tudományos vadászirodalom hazájában.

Kittenbergert többféle vad támadta meg Afrikában, de csak az oroszlan teperte le majdnem végzetesen, és az oroszlant mégsem teszi első helyre a veszélyesség sorrendjében.

Mivel ezt a veszélyességi sorrendet a legnagyobb Afrika-vadászok is mind felállították, érdemes Kittenberger véleményét is meghallgatni.

„Az afrikai «nagy és veszélyes vad» vadászatát leíró könyvek majdnem mindegyike felveti és megtárgyalja azt a kérdést, amelyre minden Afrika-járó vadásznak annyiszor kell élőszóval is válaszolnia – melyik is ott a legveszélyesebb vad?

Erre a kérdésre nagyon nehéz és talán lehetetlen is határozott választ adni. A körülmények annyira változók az ilyen vadászatoknál, hogy egyszer az egyiket, másszor a másikat tarthatja a vadász veszélyesebbnek. Innen van azután az, hogy olyan különbözők a vélemények a kitűnő megfigyelők és a minden tekintetben megbízhatónak ismert vadászok között még akkor is, ha majdnem ugyanazon területeken vadásztak.

F. C. Selous, Afrika legismertebb vadásza, akit általánosan a legjobb megfigyelőnek tartottak, feltétlenül az oroszlant mondta a legveszélyesebb vadnak. Utána jött a bivaly és az elefánt, amelyeknek ve-

szélyességét egyenlőnek ítéli. Az orrszarvú nála a legutolsó helyre szorul.

C. H. Stigand – akit írásai után kiváló megfigyelőnek tartok – a sorrendet így állította össze. Első az elefánt, amelynek vadászata semmi más vadászattal nem hasonlítható össze, azután az oroszlán és az orrszarvú. Legutolsó helyen áll nála a kafferbivaly.

Sir Sámuel Baker ugyancsak az elefántot teszi első helyre, másodiknak az orrszarvút, és az oroszlánt az utolsónak. Sir F. Jackson, Uganda volt kormányzója, kitűnő természetvizsgáló, a bivalyt tartja a legkomolyabb ellenfélnek. Az elefánt a második, az oroszlán a harmadik és a rinocérosz az utolsó helyre kerül nála. Megjegyzendő, hogy az említett tekintélyek közül ő lőtte a legkevesebb felsorolt veszélyes vadat, mindössze 90 darabot.

Jómagam a kérdéses öt veszélyes vadból (elefánt, oroszlán, kafferbivaly, rinocérosz, leopárd) úgy kétszáz körül ejtettem el, hadd mondjak tehát véleményt én is.

Olyan helyen, ahol az elefántot erősen vadásszák, és a lelövés az agyar súlyához van kötve, ott feltétlenül az elefántot tartom most a legveszélyesebb vadnak, mert a jó agyarast legtöbbször csapatból kell kilőni.

Második helyen az oroszlánt tartom a legveszélyesebbnek és utána a bivalyt. Az orrszarvú és leopárd csak ezekután jönnek az én megállapításom veszélyességi sorrendjében.

Megvallom, hogy ez a sorrend csak a legutóbb kristályosodott ki bennem, és volt idő, amikor az öt veszélyes vad közül az orrszarvát hittem a legkomolyabb ellenfélnek. És ez nem csoda, mert afrikai tartózkodásom első idejében a rinót mindig a legsűrűbb bozótban kellett felkeresnem, és sokszor kerültem nagyon csiklandós helyzetbe. Ebben az időben viszont az elefántot helyeztem oda, ahova most az orrszarvút.

Természetesen a bivalyt is máshova teszi a hosszú éveken át szerzett tapasztalat, és most már azt tartom, hogy veszélyesség tekintetében az elefánt- és oroszlánvadászat mögött messze elmarad.

Kittenberger nagyon rövid megszakításokkal kb. tizenhat évet töltött Afrikában, és elmondhatjuk, hogy a bejárt területek állatvilágát a bolháktól az elefántig majdnem tökéletesen ismerte. Ő maga mondta, hogy „majdnem”, mert – tette hozzá – „tökéletesen ismerni egy emberélet is kevés”.

Különösen a nagy esőőserdők egy része még ma sincs teljesen felderítve, és a tudományos kutatás – elsősorban a rovarok világában, de még a gerincesekében is – itt még sok meglepetésre számíthat.

Sokszor mondta, hogy látott „valamit” vagy hallott „valamit” egy pillanatra vagy rövid időre, amit nem tudott hova tenni ismereteinek bőséges magtárában, mert sem a látott lény, sem a hallott hang nem illett bele ebbe a gondosan rendszerezett magtárba.

Az őserdők végtelenségében, titokzatos félhomályában, a liánok, folyondárok, orchideák szövevényében kutatni és a látottnak vagy halottnak utánajárni sok idő kellett volna, de erre eleinte nem volt idő, mert a Nemzeti Múzeum „nagyon várta” a küldeményeket, ezenkívül magát is el kellett tartania, mégpedig jobban, mint ahogy a szerződéses fizetésből tellett.

Kittenberger nem azért ment Afrikába, hogy egy tudományos intézetnek beskatulyázott tisztviselője maradjon, nem azért vitte bőrét naponként a vásárra, hogy megrokknva kegydíjas ellátottja legyen az államnak. Ennél sokkal szélesebb tervei voltak, s ebből nem is csinált titkot. Múzeumi barátai természetesen megértették ezt, de más a termékeny barátság és más a gümőkórosan is halhatatlan bürokrácia. Rendkívül értékes gyűjteményei csak addig voltak sürgősek, amíg Pestre érkeztek, aztán feldolgozatlanul porosodtak majd fél évszázadig, végül részben elégték, éppen úgy, mint Kovács Ödön pótolhatatlan ritkaságai. Ha ezeket a természetrajzi kincseket idejében feldolgozzák és a Nemzeti Múzeumban őrzik, *talán* elkerülték volna a megsemmisülést. Talán – mondom –, mert ott volt a Madártani Intézet *világhírű és pótolhatatlan* madár- és tojásgyűjteménye, könyvtára, emberi számítás szerint biztosan elhelyezve az épület alagsorában (az intézet alkalmazottainak értékeivel együtt), amely nagyjában bomba-, de legalábbis tűzbiztosnak volt mondható, és mégsem maradt meg. Nem bizony, mert a németek benzingránátokkal, „német alapossággal” intézték el ezt is, ami a rombolási dühnek éppen olyan értelmetlen megnyilatkozása volt, mint Budapest gyönyörű hídjainak felrobbantása.

Kittenberger szinte felbukkanása óta halálosan gyűlölte Hitlert, ez irányban nem is tett lakatot a szájára.

Abban az időben olvastam Rauschning könyvét, amelyben leírja, hogy egy parádés fogadás alkalmával Hitler azzal tüntette ki a bemutatottakat, hogy „mélyen a szemükbe nézett”...

Kálmán tajtékzott!

– Irigy vagy? – kérdeztem, csak hogy ugrassam.

– Megörültél? – morgott, és gyanakodva nézett rám.

– Csak emlékezzél az öreg csodadoktorra, ő is rád fűjt, és „mélyen a szemedbe nézett”... löttél is már másnap négy bivalyt...

Egyébként az emberekkel nemigen törődött. Barátait – azt a keveset – szerette, ellenségei felett elnézett, és általában jóindulatú volt mindenkihez, de nem közeledett senkihez.

Egészen más volt az állatokkal szemben. Néha ellenfélként kezelte őket, de soha nem ellenségnek. És soha meg nem *alázta*, őket sem szóval, sem tettel. Soha nem mondta egyetlen állatról sem, hogy „dög”, hogy „rohadt”, hogy „undorító” vagy más ilyesmit, amelyben a mai magyar nyelv valóban undorító módon bővelkedik.

Egyszer az állatkertben a leopárd ketrece előtt álldogáltunk, és Kálmán éppen arról beszélt, hogy a leopárd izmainak és csontrendszerének felépítése talán a legtökéletesebb és legszebb a nagy macskák között, amikor egy apa állt mellénk kisfiával.

– Nézd ezt a ronda dögöt – mutatott a leopárdra, amely tekintetre se méltatott bennünket.

Kálmán megfogta a karom és elhúzott.

– Gyere – mondta –, mert pofon verem ezt a majmot. Még a „bestia” szót is ritkán hallottam tőle, s akkor is csak a „vadállat” szó helyett, s nem abban a gyilkos, sőt beszámíthatatlan értelemben, ahogy ma használatos.

Egyik nőtény oroszlánját is ott találták meg, „ahol *szegény* illatos reggelijét kihányta, s itt kapta meg a kegyelemlövést”.

Egy támadó hím oroszlánjáról pedig így ír:

„Már-már azt gondoltam, baj lesz. A gyorsan lött harmadik lövés azonban a vállán hatolt be, és feltétlen halálos sebet ütött rajta. Támadóm ekkor lassan megfordult, mintha tudta volna, hogy már úgysem képes távolról ártó ellenfelében kárt tenni. Aztán lassan, nyugodt méltósággal lépdelt a szanszevieriás felé, ahol lefekszik, és fel sem kel többé.

Oroszlánom kimúlását, amit itt olyan gyarló módon írtam le, olyan fenségesnek találtam, hogy igazat adtam a régieknek, akik az oroszlánt az állatok királyának mondták.”

Később azonban, amikor elefántok után kezdett járni, és megfigyelte ennek a csodálatos óriásnak ténykedését és rendkívüli intelligenciáját, bizonyos mértékig megváltoztatta nézetét. Az oroszlánt talán nem bántotta mint harcos királyát az állatoknak, de azt mondom, hogy tapasztalatai és megfigyelése szerint a *vadon igazi ura az elefánt*. Igaz

ugyan, hogy az elefánt ok nélkül nem támad, és nem akarja a vadon egyetlen lakójának sem az életét elvenni, de az elefántot – hacsak nem sebesült vagy beteg – nem is támadja meg semmi, csak az ember. Az emberen kívül nem tér ki a póri egyetlen lakójának sem. Nyugodt és bölcs. Az öreg bikák kivételével csapatban él, és sem a csapatot, sem az öreg bikák mogorva társaságát még az oroszlánnak, a „királynak” sem jut eszébe megtámadni, hiszen percek alatt felismerhetetlen pép lenne az oszlopvastag lábak alatt, melyek 4–7 tonna súlyt képviselnek. Az oroszlán egyébként az elefánt, a kinőtt rinocérosz és talán a víziló kivételével minden vadat megtámad, bár a kafferbikával való harcban néha maga is a porondon marad, és a zsiráf is rúgott már át a békésebb vadászmezőkre oroszlánt.

Ezeket a kolosszusokat azonban rendszerint többedmagával támadja meg, és végez is velük. Az ilyen támadásra azonban ritkán kerül sor, hiszen abban a mérhetetlen vadbőségben, ami Kittenberger vadászatainak idején Közép- és Kelet-Afrikában volt, a nagymacskák mindenütt terített asztalt találtak, és nem mérkőzni, nem sportolni akartak, hanem – enni.

Ez a vadbőség ma már elképzelhetetlen. Ő még látott elefántcsordát, amelyet óvatosan hatszáz darabra becsült, de ugyanezt a csordát egy másik kutatóvadász kb. hétszáz darabra becsülte.

A sztyeppék vadja állandó mozgásban van, de vannak időszakok, amikor a víz hiánya vagy a legelő kiégése hosszú vándorlásra kényszeríti. Ez a vonulás néha napokig tart. Kittenberger szokott óvatosságával nem mond számot, csak annyit, hogy a vonuló kérődzők száma sok-sok ezerre tehető. A kérődzőket természetesen követik a nagymacskák is, hiszen a végtelen csordák viszik a „húst”, s ez némileg hasonlít a madarak észak-déli vonulására, ahol a békés madársereget mindenütt követik a ragadozók is.

Kittenberger szerint a ragadozó madarak megmozdulása nemcsak életük fenntartását célozza, hanem egyúttal végrehajtják a természetes kiválogatást is, hiszen a nagy útban a gyengék fáradnak el először, és a betegek állnak ki a sorból, amelyek azután menthetetlenül a ragadozók konyhájára kerülnek. Hogy azután járványok idején a ragadozók működése s a dögevők hullaeltakarítása milyen hasznos egészségügyi tevékenységgé válik, arról nem is kell beszélni.

Ugyanezt teszik az oroszlánok is azzal az érdekes kivétellel, hogy a marhapestisben elhullott kafferbivaly teteméhez az általános megfigyelés szerint még a hiénák sem nyúlnak hozzá – amelyek pedig min-

dent megesznek –, nemhogy az oroszlán, amely a régi hiedelemmel el-lentétben, nagyon szívesen jár a dögre. Nagyon sok oroszánt löttek és lönek dög mellett esti vagy éjszakai lesen, de Kitty csak egy ilyen éj-szakai magaslesről számol be, amikor egy nagyon szép, fekete söré-nyes oroszánt akart megszerezni, s azt el is ejtette.

Több oroszánt lött hajnali cserkészeten az erre a célra előkészített zebra vagy más dög mellett, amikor sötétben kellett elindulni, hogy az éjszakai lakmározókat még ott ériék. De a legtöbb oroszánját hajtás-ban lötte. Egy alkalommal egy perc alatt hármát. Két hímet és egy nőstényt, amelyekből mind a két hím még támadott is...

Ez az egyetlen eset, amikor Kittenberger azt írja, hogy „büszkén ál-lottam a fotografáló masina elé...”, s ezt a csodálatos vadászélményt is drámai tömörséggel írja le első, klasszikus vadászkönyvében.

Mindössze két megbízható embere volt vele: Sindánó és Pandasárá. Az oroszlánok csapása egy mocsaras, füves területre vezetett. Ezt kö-rüljárták, s mivel a nyomok nem jöttek ki a füvesből, az oroszlánok-nak benn kellett lenniük. Ez persze nem a szokásos „hajtás” volt, hi-szen a hajtót az oroszlánok valószínűleg szétszedték volna, hanem an-nak egy afrikai módja. Felmászni egy fára s onnét kövekkel dobálni a meglapuló nagy macskákat.

„Miután Sindánó a fán elhelyezkedett, én egy nagy kört leírva, el-álltam az oroszlánok váltóját. Hátam mögött másod-karavánvezetőm és nyomozóm, Pandasárá állt a sörétes puskával. Elöttünk egy kétujj-nyi vastag, embermagas mimózafácska nyújtott valamelyes fedezetet, aminek persze semmi értéke sem lett volna komoly támadás esetén.

Sindánó intésemre a rongyaiba szedett kövekkel bombázni kezdte a sásos hely közepét, miközben – persze talán saját bátorítására – han-gos szóval szidta az előbújni nem akaró gyáva oroszlánok minden nemzetségét. Végre az egyik dobás – úgy látszik – nagyon közel járt az oroszlánhölgyhöz, talán érintette is, mert hangos morgással ki ug-rott egy szép vén nőstény. Hogy, hogy nem, az utána küldött első go-lyóm célt tévesztett, s amikor villámgyors ismétléssel egy új töltény szaladt a Mannlicher–Schönauer csövébe, jobbról is, balról is egy-egy hím oroszlán feje bukkant fel a magas fűből, és bambán bámultak fe-lém. De a nőstény oroszlán a legrosszabb ellenfél! Neki szólt tehát a második lövésem. Hallottam fölördítését és halálhörgését. Ebben a pil-lanatban már a nagyobbik oroszlán fejét vettem célba, de lövésemre nem esett össze, hanem rémesen morogva, fülét hátrahajtva, vadul ro-hant felém.

Mint utóbb kiderült, az első lövéseknél oroszlánom a lövés pillanatában kissé felkapta fejét, így a golyó állat súrolta. Második golyóm megállította rohanását, és a harmadik – már szinte kegyelemlövés – közvetlen közelemben végzett vele.

A harmadik oroszlán – egy majdnem sörénytelen hím –, amelyik a nagyobbik hímre lőtt lövésekre egy kis távolságra elszaladt, most értetetlen módon megfordult, és nekünk rohant.

– Piga, bvana, piga!... (Lőj, uram, lőj!...) – Rebegi emberem a hátam mögött, de ekkor már szól is a puska; támadóm megtorpan, aztán csak rohan felém, míg a második golyóm nyakszirten nem találja, s azonnal végez vele. Ekkor már alig volt tőlem hat lépésre. A nyitott szájjal felém rohanó oroszlánnak első lövésem a bal felső tépőfogát érte – agyarnak is nevezhetném bátran – és zúzta szét.

Hátrapillantok emberemre (még hörög mind a három oroszlán), aki félelemtől remegve, fakó arccal, kitágult pupillákkal bámul felém. Soha életemben nem láttam emberi arcon a félelmet ilyen drasztikusan kiülni, mint ekkor az övét. De amikor a hörgés elhalt, Pandasáró visszanyerte a színét, és nevetve nyújtotta felém kezét. Aztán Sindánóért mentünk, ki már kapaszkodott is le a fáról.

Míg Pandasáró a campbe szaladt emberekért és fényképezőgépert, Sindánó számtalanszor mondta el és mutatta be a történeteket. Ő biztos, ámbár szörnyen kényelmetlen páholyából jól látta az egész dolgot, olyan látványt, amiben kevés embernek volt része.

Nemsokára nagy ujjongással megjöttek embereim is. Mielőtt az oroszlánok bőrét lefejtették volna, gyorsan összehúztuk a ritka vadászsákmányt, s bár egy pillanatra elfogott egy parányi szájalomérzés, mégis büszkén állottam a fotografáló masina elé; mert – hiába! – három oroszlánt egy perc alatt még nemigen lőtt vadászember... Az oroszlánbőrök preparálásával foglalkoztunk másnap, így csak késő délután mentem az oroszlánok kadáverjeihez.

A messzebb álló fákön bután gubbasztottak a telezabált keselyűk és marabuk százai. A három kadáver helyén szérúnyi terület szinte fel volt szántva a viaskodó keselyűhad után, és a három oroszlánból nem volt egy cafatnyi hús, csak a szerteséjjel húzott csontok.

Ez az undorító kép leverően hatott rám, és gondolatban visszavezetett az emberi társadalomba, hol apró érdekekért vajmi gyakran fölládozzák jótevőiket azok, akik a cserbenhagyott jóságából éltek.

Itt is! A sztyeppe szárnyas sírásói hányszor falatoztak a három lelőtt állatkirály fejedelmi asztalának maradványaiból!”

Kittenberger közel tizenhat évet töltött Afrikában, és körülbelül hatvan oroszánt lőtt. Azért körülbelül, mert naplói elvesztek, és a pontos számra maga sem emlékezett. Minden oroszánt lőtte, mert oroszánra csapdát soha nem használt. Oroszánt csapdában fogni nem tartotta vadászhoz méltónak, pedig az oroszánbőrök eladása jó pénzt jelentett volna. Nem is díszítette lakását egyetlen oroszánbőr sem, pedig ezzel minden vadász szívesen eldicsekszik, mégpedig joggal.

Egy oroszánja ugyan belement a leopárdcsapdába, ez is kihúzta a lábát, bár benne hagyta egyik ujját a karommal együtt. Nagy volt aztán az öröm, amikor a legközelebbi hajtásnál olyan nőstény oroszánt lőtt, amelyiknek hiányzott egyik ujj, éppen az az ujj, amelyet a leopárdcsapdában pár nappal előbb már megfogtak.

Mostanában az állatkertekben állatódákat rendeznek be, és valóban nincs is kedvesebb látvány, mint a felnőttek ösztöneire még fel nem ébredt kis állatok paradicsomi békessége és esetlen kecsessége.

Jeles és hasznos elgondolás, kétségtelen, de nem új, mert Kittenbergernek már fél évszázaddal ezelőtt volt ilyen állatódája. Természetesen egészen más célból, mint a manapság létesített állatódák. Kittenberger szerette és csodálta itthon is és Afrikában is az egész csodálatos és titokzatos természetet, ebben elsősorban az állatokat; de ebben az esetben nem a tudományos kutatás és nem is a vadászat volt a fő cél, hanem a pénz. Első útját és kutatásait koldusszegényen, tapasztalat és felszerelés nélkül kezdte meg, mert a botpuskát, egy kiszolgált katonapuskát, egy öltöny trópusi ruhát és a parafa sisakot aligha lehetett „felszerelés”-nek nevezni. Márpedig ha valaki sikeresen akar kutatni és vadászni Afrikában, ahhoz minél jobb felszerelés kell. Sátrak, fegyverek, távcsövek, fényképezőgépek, gyógyszerek, ágy, asztal, moszkítóhálók, ruházat stb. stb. és nem utolsósorban emberek, akiket fizetni kell. Szóval: pénz kell. Mindezen tárgyak beszerzéséhez pedig a hivatalosan kapott „ellátmány” még csak töredéket sem jelentett, hiszen a Nemzeti Múzeum egész költségvetése nyomorúságos volt. Világosan megírta Damaszkín, hogy „... sajnálattal konstatáltuk, hogy a magyar tudományosság nem rendelkezik annyi és olyan rendeltetésű pénzalappal, amelynek terhére egy preparátor úti költségét el lehetne számolni”. Ebben az időben a magyar állam százazreket költött arabs és egyéb ménnek beszerzésére és a különféle bizottságok utaztatására. A ménekre természetesen szükség volt lótenyésztésünk fejlesztésére, de ha arra gondolunk, hogy egy ilyen mén hátsó lábából kitelt volna egy egész tudományos expedíció, mégis azt

kell mondanunk, hogy az arány a tudomány és a lótenyésztés támogatásában legalábbis sajnálatos.

És Kittenberger még arra sem számíthatott, hogy nagyon szorgalmas (és sokszor életveszélyes) munkával annyi ritkaságot küld a múzeumnak, hogy végre felszereli magát, mert éppen szegény Kovács Ödön figyelmeztette: nehogy egyfajta rovarból, lepkéből vagy bármiből sokat küldjön, mert az „öreg Mocsáry” nem egy forintot, de majd húsz fillért fog fizetni darabjáért.

Ki kellett tehát találni valamit, valami jövedelmezőbb mellékfoglalkozást, hogy egy komoly és minden tekintetben kielégítő felszerelésre szert tehessen. Ehhez pedig a trófeák, bőrök, elefántagyarak eladása nem volt elegendő.

Nem maradt tehát más, mint az *élőállat-fogás*.

Ez volt a legkifizetődőbb foglalkozás Afrikában, kivéve persze ha valaki aranybányát, diónyi gyémántot vagy „elefánttemetőt” talált. Ilyen emberrel azonban Kittenberger nem találkozott. Azon a tájon nem volt arany és nem volt gyémánt, olyan barlangokról is csak a négerek meséltek, ahova a halálukat megérző öreg elefántok elvonultak, százsámra hagyva ott a többi csont között a legnagyobb elefántagyarakat.

Maradt tehát – mint közelebbi valóság – az élő állatok fogása. Kittenberger már előbb is foglalkozott ezzel a gondolattal, de az állatok elhelyezése, illetve eladása, karámok felépítése, több száz méteres hálók beszerzése túlságosan bonyolultnak látszott, és ő nem szerette a bonyolult dolgokat. Egy 1909-ben kelt hazai levél azonban megoldotta ezt a kérdést is. „A hazulról jött levelek között volt régi ismerősöm, a boldogult Kovách Aladár mentőfőorvos levele is, melyben azt újságolta, hogy a budapesti állatkertet dr. Lendl Adolf irányítása mellett újra átszervezik, és az 1912. év májusában gondolják annak megnyitását, ő mint az új állatkert igazgatósági tagja, levelében arra kért engem, hogy a legkíváncsiabb vadállatok birodalmában, Kelet-Afrikában kíséreljem meg az állatfogást, a megnyitandó új állatkert részére. A felszólítást örömmel vettem, mert mindig szerettem apró vadállatok felnevelésével bíbelődni, és mindig is volt egy-két szelíd állatom gyűjtőcampemben.”

Mielőtt azonban hozzáfoghatott volna egy nagyobb szabású gyűjtőtábor megszervezéséhez, Siratiba kellett mennie Fernbach Bálint bácskai földbirtokos hatalmas expedícióját megszervezni. Kittenberger mint „fehér vadász” vállalta ennek az expedíciónak vezetését, ami

azonban nem tartott sokáig. Fernbach ugyanis mogorva és fölényes aggregény volt (akit saját familiája sem „imádott”), és aki – miként Bornemisza – szintén hazai és feudális magasságból próbálta Kittenbergert kezelni. Ez pedig nem ment, sehogy sem ment... Kittenbergert akkor sem lehetett kegyes leereszkedéssel vagy megalázó (és indokolatlan) fölényességgel elintézni, amikor ifjú és nagyon beteg jövevény volt Afrikában. Most pedig, majd tízéves és eredményes afrikai múlt után erről szó sem lehetett. A részleteket nem tudjuk, de tény az, hogy ezt a „gazdáját” is rövid úton faképnél hagyta, és elment állatokat fogni sok reménnyel, amelyek – a szép eredmények mellett is – csak részben bizonyultak aranybányának.

„Amilyen nehéz és körülményes az állatok fogása és fölnevelése – írja egy helyen –, éppoly nehéz munka és kockázatos vállalkozás azoknak szállítása. Már az elszállítás előmunkálatai is hónapokat vesznek igénybe.

Nagyon hosszadalmas lenne elmondanom, hogy mi módon történik a pusztaságok állatlakóinak továbbszállítása. Csak annyit említek meg, hogyha a befogott állatok *fele* eléri Európát, az már kiválóan szerencsés eredmény. Sajnos, nekem ezen a téren nagyon szomorú tapasztalataim vannak. Mikor egy pompás, a maga nemében páratlanul álló élőállat-gyűjteménnyemmel éppen el akartam indulni a Ruvána-sztyeppéről, gulyámban kiütött a marhapestis (Kittenberger 20-30 tehenet tartott állandóan a befogott fiatal vadállatok felneveléséhez), amely hamarosan átragadt a befogott kérődzőkre, és évek küzdelmes, költséges munkája úgyszólván egy-két hét alatt majdnem teljesen megsemmisült. Gyűjteményem roncsaival, hatnapi karavánózással elértem a Viktória-tó délkeleti partját. Ott néhány napig vesztegelnem kellett a dühöngő orkán miatt, majd vitorlás bárkára – úgynevezett dahaukra – szállva, Siratiba vitorláztam.

Útközben azonban rossz szelünk volt, emiatt a 16 órás út 50 órát vett igénybe, ami újabb áldozatokat követelt leapadt gyűjteményemből. Siratiban több hónapon át vesztegeltem, hogy állataimat kipihentessem, s kellő előkészületeket tegyek a hosszú, tengeri utazásra. Ezalatt elpusztultak azok az állataim, amelyek a marhapestis csíráit magukkal hozták. Viszont itt néhány új állatot fogtam gyűjteményem számára. Siratiból gőzhajón mentem Port-Florenzig, ahol az Ugandái vasútra raktam fel újabb nehézségek között állataimat, és háromnapi gyorsvonati utazás után értünk Mombasába, az Indiai-óceán kikötővá-

rosába. Itt takarmányszerzés és egyéb nehézségek leküzdése után végre tengerjáró hajóra szálltam, és 22 napi utazás után kikötöttünk Marseille-ben, ahonnét folyton vasúton utazva, végre Budapestre érkeztem szállítmányommal, amely annyi szerencsétlenség után még mindig 120 darabot számlált.”

Mivel Kittenbergert mint „oroszlánvadászt” úgy-ahogy talán megismertük, logikus folytatásának vélem életrajzát, mint állatfogóét is az oroszlánnal kezdeni.

„Az oroszlán – mondja – kivétel nélkül fiatal korában kerül rabságba. (Ha ugyan valamelyik állatkertben már nem rabnak születik.) Ezek fogása is legtöbbször az anyaállat halálával jár, mert a fiait dühösen védő nőtény oroszlánt le kell löni. Hogy az ilyen anyaoroszlánnal való verekedés az elképzelhető legveszélyesebb foglalkozás, azt talán fölösleges említenem.

Az egészen kicsiny oroszlánkölykök teljesen gyámoltalan kis jószágok. Egész nap hevernek, és csak az éhség készíti őket egy kis mozgásra. A nagyon lassan fejlődő oroszlánkölykök későbbben a legmulatságosabb kedvencei lettek táborom állatkertjének. Örökösen játékos kedvük volt, mint a kiscicáknak, és hamar összebarátkoztak más állatokkal, így például egyik oroszlánkölykőm – pedig már fejlett volt – nagyon összebarátkozott a Viktória-tó melletti állomásomon két fiatal foxival. Ezek rendesen eljártak hozzá, és naponként több órát játszadoztak együtt, s csak akkor ütött szét köztük, ha a kutyasok már túlságosan gorombák voltak vele. Ugyancsak ez a kis oroszlán próbált az antilopborjakkal is barátkozni, de azok egy pillanatig sem túrték meg maguk között.

Az állatkert számára két Ruvána-sztyepei oroszlánkölyköt hoztam. Az egyik – a szelídebbik – igen fiatalon került fogságba. Cuclival neveltük fel, és eleitől fogva jóindulatú, kedves kis állat volt. Kedvence volt mindenkinek, s ő is játszani próbált mindenkivel és mindennel, ami a camp közelében mozgott. Azért embereim „Szimba ja Uleja” (európai oroszlánnak) keresztelték el, s én mindig elfogadtam az embereim által adott neveket.

A másik, a «gonosz» már fejlettebb korban lett a mi rabunk. Talán sokáig emlékezetében maradt az a nap, amikor az ő hatalmas mamája felhördült... utána ostrompattanásszerű dörrenés, s aztán félelmetes anyja nem mozdult többé. De jött még borzasztóbb dolog is. Amikor me-

nekülni próbált, utána eredt néhány ember, akik kabátomat, majd saját ruháikat dobták a fejére, s azután már hiábavaló volt minden védekezés.

Nagyon elhanyagolt kis állat volt ez az új fogoly. Bundája tele bogáncssal és kullancssal. A tisztogatás is nehezen ment nála, mert le kellett fogni a dühtől szinte fuldokló kis sztyeppe-királyt. Az anya érdes nyelve a tisztogatás művelete alatt bizonyára nem csinált nála olyan tortúrát, mint ez az újfajta bunda rendbehozás. De talán ezt is elfelejtette volna, mert velem szemben már kezdett szelídebb lenni, amikor végtelen jogtalanság történt a szegény kis „Szimba Msenzi”-vel. (Néger oroszlán.) Egyik emberem a szegény kis rab állatot minden különösebb ok nélkül félholtra verte, s ettől a pillanattól kezdve a kis „néger oroszlán” nem tudott néger embert látni. Ha egy néger közeledett feléje, vadul rohant neki, és baj is történt volna, ha lánc elszakad, vagy széttöri kezdetleges ketrecét. Én ugyan megsimogathattam, de nagyon érezte velem is, hogy a simogató kezét nem szereti. Látnivalóan bántotta, hogy amíg társa szabadon járhatott, addig az ő mozgása mindig korlátozott maradt.

Érdekes és szomorú volt megfigyelni a két kis vad viselkedését, amikor a szabadon levő szimbák tartották borzalmasan szép koncertjüket. Míg az „Európai” is figyelt a hang irányába, s ezen érdeklődés a felébredő ösztön reflex-megnyilvánulása volt csak, addig a „Msenzi” vad nyugtalansággal ugrált, szűkölt, ordítani próbált, mintha a kint levő hatalmas szabadok segítségét kérte volna.

Bizonyára úgy érezte magát, mint mi később az indiai szögesdrót ketrecünkben, amikor valami lázadás hírért hozta a szél a Himalája felől... szinte érthetetlen, titokzatos módon.”

Kittenberger csak két kölyökorszlánról emlékezik meg könyvében, de ennél jóval többet fogott. Egészen érthetetlen érzékenységgel valahogy szégyellte a más állatseregleteknek, állatkerteknek eladott állatokat, mert ezért olyan „professzionátus” állatfogónak minősítheték volna, míg ő mindvégig elsősorban a tudományt akarta szolgálni, és szolgálta is.

Leopárdot is ötvenen felül fogott csapdában, de ezek éppen úgy nem kerülhettek állatkertbe, mint a felnőtt oroszlánok (amelyekre nem is csapdázott), mert a leopárdok eszeveszett dühükben addig rágták a csapda vasát, amíg minden foguk kitörött. Leopárdkölyökről nem írt és nem beszélt soha, így feltehető, hogy nem is fogott, mert a leopárd

amúgy is titokzatos vad, amely ott lehet mindenütt, még sincs ott sehol, és így kölykeit is nagyon el tudja rejteni.

Hiénát, sakált, szervált sokat fogtak csapdában, de ha ezeket az élőállat-gyűjteménynek szánták, a csapda vaskarjait szanszevieriarostokkal fonták körül, hogy a megfogott állat csontját ne törje.

A kisebb macskafélék csapdázásával nem is volt semmi baj, a sakállokkal sem, de a hiénákkal már vigyázni kellett, mert – mondta Kitty – „ha ezek nem lennének olyan végtelenül gyávák, tekintettel állkapcsukra és rettenetes fogazatukra, nagyon elől állnának a veszélyes vad rangsorolásában.”

De amilyen gyávák, ugyanolyan szemtelenek és falánkok is. Előfordult, hogy ugyanazt a hiénát kétszer is megfogták egy éjszaka, mert közben megszökött, és nyakán fityegett még az elrágott kötélvég.

Az állatkertbe két hiénát hozott Kittenberger; ezeknek egyike hosszabb ideig volt láncon mint „házőrző” a ruvánai tábor mellett, de már ott is rengeteg kellemetlenség volt vele, az állatkertben pedig egy kisfiúnak a karját egyetlen harapással leharapta.

A budapesti állatkert számára azonban nem is ezek a kisebb ragadozók kellettek elsősorban, hanem a kérődzők. Ezekből aztán fogtak is elegendőt. A fogott borjak számára egész csorda zebutehenet kellett tartani, s ezekkel a befogott kis kérődzőkkel érte a legnagyobb szerencsétlenség, mert a marhapestis és a hosszú út majd az utolsó szálíg elpusztította őket.

Ezeket – természetesen – nem csapdákkal, hanem több száz méteres és három-négy sorban párhuzamosan felállított hálókkal fogták. A hálók felállítása után a szanaszét legelő vegyes falkákat rendkívüli óvatossággal a hálók felé terelték. Megfelelő távolságban az eddig csak sétálgató feketék démonokká váltak; a vad persze oldalt ki akart törni, de ekkor a szárnyakon eddig elrejtőzött négerek ugráltak fel ordítva és lándzsával hadonászva, amitől a vad megzavarodott, s végül is a hálónak futott. A végtelenségig megriadt vad átugrik az első, talán második sor hálón, de végül is belekeveredik a harmadik vagy negyedik sor háló hurkaiba. Ekkor azonban már csak a borjak számítanak, a kinőtt vad soha, mert ezeket ugyan – nem minden veszély nélkül – meg lehetett volna kötni, ennek azonban nem lett volna semmi értelme, mert a kiállott izgalmak miatt egy-két órán belül úgysis elpusztultak volna.

A teendő ilyenkor a borjak lefogása volt, kiszedése a hurokból, és hálók elvagdósása ott, ahol a hasznavehetetlen és veszélyes felnőttek

belegabalyodtak. Nem kis gondot okozott ilyenkor a felizgatott emberek megfékezése is, mert a négerek az idős, és tartásra, szállításra alkalmatlan állatokat az utolsó szálig lelándzsázták volna.

Persze sokszor a véletlen is segített, amikor az élelemnek lőtt kérődző mellett ott lapult a borjú, s ez csak akkor derült ki, amikor oda mentek, hogy a húst hazavigyék.

Ezek a kisborjak aztán nagyon hamar megszeliődtek, megfelelő időben követelték a cuclis üveget, összebarátkoztak a szelíd zebutehekkel és borjakkal, és később azokkal együtt is legeltek.

Elképzelhető Kittenberger keserősége, amikor ez a „maga nemében páratlan gyűjtemény” pár nap alatt elpusztult, s a több száz darabból csupán töredék érkezett Budapestre.

Hogy zsiráfot fogtak-e ilyen hurokhálóban, erre semmi adat nincs, de ez valószínűtlen is, mert egyrészt a zsiráf a ritka szavannák lakója, amelyben meglepni és terelni aligha lehet, kiválóan lát, és toronymagasságból figyeli az eseményeket, másrészt tömegénél fogva ilyen hurokhálóban alig akadna meg, vagy összetépné.

Ha tehát valaki zsiráf- vagy rinocéroszborjút akar fogni, akkor az anyát agyon kell lőnie, így jutott Kittenberger a rinocéroszborjúhoz, amelyről nem is tudta, hogy ott van a magas fűben. De a mama támadott, és a kis rinó jelenléte csak akkor derült ki, mikor az anyja már agyon volt löve.

„Óvatosan közeledünk ahhoz a helyhez – írja Kittenberger a naplójában –, ahol a rinó összeesett, de újra megrémít a támadni akaró dühös állat fújása. Két emberem úgy elillant, mintha a föld nyelte volna el őket, én pedig lövésre kész fegyverrel vártam a támadást. Hát, uramfia! A nagy orrszarvú helyett egy apró kis rinócska perdült ki a sásból. Fegyveremet elzártam, a mellettem elrobogó kis rinónak elkaptam a nyakát, és megkezdődött a «tánc».

A kis rinó kétségbeesetten védekezett; nem is hittem volna, hogy egy ilyen csöpp állat (egy-két hónapos lehetett s talán száz kiló) olyan erőfeszítésre képes.

Hamarosan a földre kerültem, és a kis állat ide-oda hurcolt a leégett bivalyfüves bozót éles torzsái között. Kék foltot, folytonossági hiányokat bőven kaptam a küzdelem alatt, de ha egy ilyen kincset elcsíphetek, csak nem fogom útnak engedni. A szegény kis rinó kétségbeesetten sikoltozott, én pedig ordítottam embereimnek, akik végre meg

is jelentek, s a látottakon felbátorodva teljes erővel rávetették magukat kapálódzó foglyunkra.

Kötélünk nem volt, hát úgy segítettem magamon, hogy fél kézzel leoldottam csavaros lábszárvédőmet, s azzal a kis állatot nagy nehezen meg is kötöttük. Aztán megpróbáltuk a vállunkra emelve a sátramhoz vinni, de ebből nem lett semmi, mert rabunk a levegőben rugdalózni kezdett, s mi jobbra-balra dőlünk. Levettük hát lábáról a köteleket, nyakára kötöttük, jobbról, balról egy ember megmarkolta, én a farkát kaptam el, s így a közeli sátorhoz vonszoltuk.

A sátramnál gyorsan egy fához kötöttük, pokróccal leterítettük, és alaposan megmasszíroztuk az izgalomtól és kimerültségtől alig szuszogó kis állatot.

De milyen állapotban voltunk mi?! Ruháink (már persze inkább az enyém, mert kísérőimnek nemigen volt) széjjeltépve, mi meg a ránk tapadt vértől, koromtól (a kis rinó által kiizzadt csúszós, tapadós nyálkától) szurtosak, mint az ördögfiak.

A vén rinótehén már dermedten feküdt ott, ahonnan a rinócska ki-perdült, és csak másnap hoztam el pompás, hosszú szarvát. Szóval ez egyszer ebben is szerencsém volt.

A kis állat sokáig sírt anyja után, de éjjel már békességgel lefeküdt két emberem mellé, s amikor hajnalban megjöttek többi embereim, a kis állat kutya módra követett bennünket egészen a campemig.

Másnap már szoptatós üvegből ettettem.

A kis rinó aztán annyira megszokta ápolóit, hogy ha azok játékból elbújtak, azonnal furcsa, éles sivalkodással hívta őket. Kedves volt elnézni groteszk ugrándozását, amelyben benne volt a vén rinó minden jellegzetes mozdulata. De minden idegen tárgy, minden ismeretlen valami azonnal felébresztette benne az orrszarvúak oktan dühét, s meggondolás nélkül támadott.

Fogása után egy-két hét múlva egy kis víziantilop borját adtam melléje. Ezzel hamar összebarátkozott, és csakhamar elválaszthatatlannok lettek.”

Sajnos, ezt a kis rinót Kittenberger nem hozhatta magával Budapestre. El kellett adnia, hogy éppen a budapesti felszólításnak eleget tehessen, és árából a szafáriját állatok fogására rendezhesse be.

A kis rinó Indiába került (Kálmán aligha gondolhatta, hogy majd ő is utána megy és ugyancsak rabnak...), és a hírek szerint ott nagyon szépen ki is fejlődött.

Felbuzdulva a szerencsés rinófogáson (és eladáson), tervszerűen kezdett berendezkedni az állatfogásra. Karámokat építettek, és tejelő teheneket szereztek be, mert ezekből sok kellett. Teheneket azonban pénzért nem lehetett venni, hanem csak bivalybőrért. A vagája harcosok mindent megadtak egy bivalybőrért (mindenen két élőhasi üsző értendő), mert ünnepi felvonulásaikon és harci táncaikon a szépen megmunkált és harcban is értékes bivalybőr pajzs úgy hozzátartozott a parádéhoz, mint egy európai legénynek a – nadrág.

Ez a bivalybőr- valuta azután megint csak szaporította szegény Kitty lázálma, mert a régi bőroket már eladta, tehát újakat kellett szerezni, ami nem ment simán, mert a bivalyok tovább is ragaszkodtak a bőrükhöz, s a bivalylövés mindig halálos játék volt.

Rinót tehát nem hozott Budapestre, pedig fogtak még két borjút, de ezek nagyobbak voltak már, és olyan küzdelem volt lefűlelésük, hogy a kiállott izgalomba két-három nap alatt belepusztultak. Utána köztöheték sebeiket, mert a harcban Kitty s a többiek is elég súlyos sebeket kaptak.

Zsiráfot azonban hozott. Mivel ezt háromnapos korában fogták, fel lehet tételezni, hogy anyját nem kellett elpusztítani. Ez a feltevés annál is helytállóbb, mert – úgy emlékszem – összesen egy zsiráf bikát lőtt múzeumi célra, egyébként ezt a gyönyörű, szelíd, sok helyen teljesen kipusztított vadat nem tartotta vadászati objektumnak.

Ezzel az egyetlen óriás zsiráf bikával érdemes foglalkozni, mert ami nem sikerült Schillingsnek, aki pompásan felszerelt és európai preparátorokkal dolgozó expedíciójával sem tudott öreg bikát használható állapotban hazaküldeni, az sikerült Kittenbergernek, több mázsa só és timsó felhasználásával, s a maga által betanított embereivel. Az óriási bőrt kifogástalan állapotban szállította haza.

„Sajnos azonban – írja naplójában –, ez a munkám is, pedig erre méltán büszke voltam, mint a ruvái nagy emlésgyűjteményem nyolcvan százaléka – hiábavaló volt.

Az állattár emlős-osztályának akkori vezetője nem akart olyan «nem tudományos» dologgal foglalkozni, mint a kiállításos gyűjtemény, és így ezeket a dolgokat nem vette át, pedig ezt előre megbeszéltük, ha megállapodást nem is kötöttünk. Ezen felfogását azzal indokolta, hogy a «Magyar Nemzeti Múzeumot Afrika faunája *nem érdekli*».

A gyűjtemény aztán padlásról padlásra vándorolt, tűz is pusztította, és ami még megmaradt, azt ette a por, a nem gondozás, az évek. Most

már a Nemzeti Múzeum birtokában vannak (1926), de nem hiszem, hogy sok haszna vehető lenne köztük; a zsiráf bika bizonyosan nem. A kiállítási gyűjteményünkben megmaradt tehát az a szárnalmas állatkerti példány, amelynek pompás üvegszekrénye árából ki lehetett volna fizetni a fél – ha nem az egész – ruvánai gyűjteményt.”

De zsiráfborjút hozott haza az állatkert számára, s ez volt a szállítmánynak a legértékesebb darabja.

Madarakról nem emlékezik meg, hogy hozott volna, csak két marabut, s ezeknek egyike évek múlva meg is szökött. A szárnybénító operáció ennél – úgy látszik nem volt tökéletes, mert egy „szép napon” felszállt (a marabunak valószínűleg szép napja volt ez) és elrepült. Állítólag Fülöpszállás felett látták.

Kittenberger ezt a marabut többször meglátogatta az állatkertben, és nagyon remélte, hogy szerencsésen vissza is érkezett hazájába.

Állatfogó és – nevelő élményeinek leírását oly szépen fejezi be, hogy ez semmi magyarázatra nem szorul. Ez már szinte vallomás, amelyben benne van az egész Ember.

„A természet kifogyhatatlan erejének, csodás alkotásainak rajongó szeretete vitt ki, úgyszólván gyerekkoromban, Afrika vadonságaiba. Ott, a közvetlen érintkezés és szemlélet folytán ezen szeretet és rajongás csak fokozódott. A fogott állatok nevelése és ápolása közben tapasztaltam, hogy az egymástól legtávolabb álló fajok is csodásan összeszoknak, elválhatatlan jó barátokká válnak, bizonyítva, hogy az állatok legtöbbször sem állhat meg társaság és részvevő jó barát nélkül. Részt vesz annak bánatában, és újjongva örül, ha viszontlátja azt, akit szeret. Végül, az oktalan teremtményekben oly megható példáit láttam a hálának, hűségnek és ragaszkodásnak, hogy mintaképül merném állítani a teremtetés koronáját, az ember elé...”

És – természetesen – nem hozott elefántborjat sem. A bivalyborjú mellől még csak el lehet lőni az anyát, és ha a borjú még olyan kicsi, talán otthagyja a csorda is... de ez az elefántnál semmiképpen sem lehetséges. Az elefánt – elsősorban – egy pillanatra sem hagyja borját egyedül; másodsorban az anya maga is állandóan társaságban van, mégpedig a vadásznak nagyon veszélyes társaságban; harmadsorban, ha az anyát agyon is lőné, ott a többi anya és ott a csorda, amely magával viszi az árvát, vagy körülállja, ha ugyan le nem taposta már a kétségtelenül öngyilkos vadászt. És még ha a több mázsás elefántbébi

egyedül maradna is, ki tudná lefogni? Végül – és talán ezzel kellett volna kezdeni – épeszű vadász nem lő borjas tehenet, amiért meg is büntetnék, amikor bikát lőhet, amelynek agyarát ugyancsak jól megfizetik.

Elefántborjú fogása könnyebb Indiában, ahol betanított elefántokkal, betanított emberekkel, óriási költséggel, évszázados gyakorlattal emberderék-vastag cölöpökből álló karámokba terelik az indiai elefántot. Nagyon nehéz azonban az afrikai elefánt fogása még állami segédlettel is, amint azt a belgák a kongói erdei elefánttal megpróbálták. Ilyesmire azonban magánember nem vállalkozhat. Mindezekről függetlenül az afrikai elefánt nemcsak vadabb, de sokkal nagyobb és súlyosabb is, mint indiai rokona. Ennyivel természetesen erősebb is.

„Az indiai elefántbika – írja Kittenberger naplója – ritkán éri el vállmagasságban a három métert, míg Kelet-Afrika öreg bikáinak vállmagassága a három és fél métert is meghaladja. Természetesen súlyra nézve is nagy a különbség a két válfaj között. Az öreg afrikai elefánt bikák súlyát 6–7000 kg-ra teszik, míg az indiai 4–4500 kg. Az indiai elefánt agyara is jóval kisebb, és nagyon gyakori az agyartalan hím. Az indiai elefánttehenek agyara alig látható, míg az afrikaiaké nagyon tekintélyes.”

A belgák megpróbálták az afrikai elefántot befogni és megszelídíteni; Kittenberger szerint nagy költséggel és kevés eredménnyel. Az elefántfarm látogatásáról a következőket írja.

„Az elefántfarm vezetője egy fiatal belga lovastiszt. Nagyon kedvesen fogadott, és azonnal bemutatta állatait.

Az elefántok egy része legelőn volt, két első lábukon vastag láncbéklyóval. A nehezen mozgó állatok békésen legelték a csenevész mimózák ágait. Az «elefántpásztorok» – mind kongói aszkári uniformisban – a környező dombokra kapaszkodva fegyveresen őrizték a rájuk bízott állatokat.

Az elefántok másik része éppen a Dunguban fürdött, később azután azokat is felhajtották a többihez.

Ez a telep különben inkább fogó és szoktató hely volt. Ez volt a befogott elefántok előkészítő iskolája, ahonnan bizonyos idő múlva, amikor már megszelídültek, a nagy elefántfarmba, Apiba kerültek.

Az elefántokat itt nem «keddah»-ban (fatörzsekből épített karám) fogják, mint Indiában, hanem fiatal állatokat ejtenek foglyul, és – *állítólag* – legtöbbször anélkül, hogy az anyaállatokat lelőnék.

A már fejlett borjúval járó anyaállatot igyekeznek a csapattól elszakítani, és aztán a fogó vadászok a fiatal állat lábára hurkot dobnak és megkötözik. Ha az anyaállat támad, akkor először riasztó lövéssel igyekeznek elzavarni, és csak ha komolyra fordul a helyzet, lövik le a borját védő anyát. Minden egyes fogóvadászt 4-5 puskás vadász fedez ugyan, de még így is nagyon nehéz foglalkozás, és csak olyan kitűnő emberanyaggal lehet elképzelni és végrehajtani, amelyet az észak-kongói néger törzsek adnak.

Az egész kongói állatbefogás és – szelídítés még mindig kísérleti stádiumban van, és nehéz lenne megmondani, hogy az indiai eredményekhez hasonlót elérnek-e valaha.

Egyébként is: ma, a motorkorszakban mint teherhordók már elvesztették jelentőségüket. Rendszeres erdőkitermelés pedig, ahol az elefántok munkaerejét legjobban ki lehet használni, még alig van a kongói őserdőkben.

A befogottak mind «erdei elefántok» voltak. Könnyen elkülöníthetők ezek a keleti «bushelefántok»-tól (bozóti elefánt), mert jóval kisebbek; fülük is kisebb, majdnem ovális, míg a bushelefántok füle inkább háromszögletű.

Tovább utazva az egyik aranybánya mellett, a bánya vadászának fekete asszisztenseit láttuk kivonulni. Mennyi vadat kell ezeknek elejteni, hogy a bányák húséhes fekete munkásait ellássák?! ... A bányavadászok által zsákmányolt vad legnagyobb része elefánt. Persze, válogatás nélkül lövik az eléjük került vadat; a nagyagyarú vén bikát épúgy, mint a még agyartalan tehénborjút. Nem csoda, hogy a bányák környékén rövid időn belül a vadnak még írmagja sem marad.

Még a délelőtt folyamán befutottunk Áruba, Belga Kongó határvárosába, és végre megkaptuk «igazi» vadászjegyeinket. (Kittenberger szafárija eredetileg csak ideiglenes vadászjegyeket kapott, mert a belga vadásztörvény – amelyet a főtisztviselők sem ismertek, és nem is tartott be senki – akkor volt «átdolgozás» alatt.) Most végre megtudtuk azt is, hogy mire lett volna szabad vadászunk Kongóban, és mire nem. Mert nemcsak a fehér orrszarvút védi a Belga Kongó-i vadásztörvény, hanem még sok más vadat, amit nem tudott senki. Nevezetesen az okapit, a gorillát, a csimpánzt stb. De mi igazán ártatlanok let-

tünk volna, ha pl. okapit sikerül elejteni, mint ahogy jóhiszeműleg lőttem a csimpánzt is, amelynek bőre és csontváza a teherautón volt.

Az elefánt elejtésére vonatkozólag is új rendelet lépett életbe, amelyet szintén csak pár fehér vadász fog betartani, mert sem a bányavadászok, sem az őserdei törpevadászok nem vesznek tudomást róla. Ezt bizonyították azok a rothadó elefánthullák, amelyek egész környéket megfertőzték szörnyű illatukkal, s amelyektől az ottani fekete vezetők igyekeztek bennünket eltéríteni.”

Ez a kongói gyűjtőút azonban csak pár hétig tartott, 1929-ben, és Kittenberger utolsó útja volt Afrikában. Valamikor minden vágya Kongó volt, de erről a vágyról az utolsó afrikai feljegyzéseiben már nem beszél, ami nagyon természetes is. Amikor ez a vágy még lángolva égett benne, 25-30 éves volt, erejének virágjában, nőtlen, szabad ember, most pedig már neves író, szerkesztő, házasember és közel ötvenéves. 1902 és 1926 között egy világ dőlt össze, és benne „megváltozott Afrika” is. Ezt a címet adta második könyvének, amelynek hangjában benne vannak a fájdalmasan szép emlékek arról az Afrikáról, amelynek káprázatos állatvilága akkor még valóban érintetlen volt, s amelynek kultúráját még nem taposta el az áldásos és átkos európai civilizáció.

Amikor 1926-ban Kittenberger Kongóban elefántokra vadászott, már tudott mindent az elefántról, amit tudni lehet, nem úgy, mint 1903-ban, amikor első elefántját lőtte. Az elefánt nem esett el azonnal, és egy német őrmester vadászai találták meg. Az őrmester az agyarakat magának követelte, és mivel egy német őrmester szava – természetesen! – súlyosabb volt és hitelesebb, mint a magyar kutatóé – az agyarakat meg is kapta.

Abban az időben ugyanis Német Kelet-Afrikában – de más formában az angol területeken is – az ún. „nagy vadászjegy” birtokában meghatározott számú fekete vadászt tarthatott a vadászjegy birtokosa, aki nemcsak vadászott, hanem vadásztatott is. Hogy azután ezek az alkalmazott vadászok mindenre rálőttek, ami élt és mozgott, az természetes. Csak hús legyen és csont, nevezetesen: elefántcsont. Néha persze egy-egy vadász otthagytá a fogát, néha egymást lövöldözték meg, de ez beleszámított a mesterségbe. A kár, amit okoztak, nem is abban volt, amit meglőttek és ott is maradt, hanem abban a rengeteg megsebzett elefántban, amelyek járhatatlan helyekre vonszolták magukat, és ott pusztultak el. Így azután valóban van „elefánttemető” Afriká-

ban, csak szétszórva a papiruszmocsarak, bozótok és őserdők humuszában.

Ezek voltak ennek a „vadásztatásnak” a közvetlen következményei. De jöttek azután közvetettek is. Az elefánt nagyon intelligens állat, és jól megjegyezte, kitől kapta a sebet, amelytől nem pusztult el ugyan, de évekig kínlódott, és végül úgy megvadult, hogy szó nélkül taposott le embereket, ölt meg ártatlan teherhordókat, szórt szét szafárikat, amelyeknek még a ládáit is szétaposta, tekintet nélkül arra, hogy szardínia volt-e benne vagy értékes műszerek, köles vagy ritka preparátumokkal tele spirituszos üvegek. Kittenberger egyik barátja például lőtt egy elefántbikát, amely goromba magaviseletén kívül arról volt híres, hogy egyik agyarával „jeleket” írt a porba. A bennszülött vadászok ezen tevékenységéért el is nevezték „karáni”-nak, azaz írónoknak. Végül is sikerült az írnokot becserkészni és elejteni, mégpedig fektében, amikor éppen nem írt, hanem aludt.

Kittenberger Afrika-szerte találkozott azzal a néphittel, hogy aki fekvő elefántot meglát, nemsokára erőszakos halállal hal meg. Fekvő elefántot látni erdő- vagy hegyvidéken nagyon ritka dolog. A hegyvidéki elefánt soha nem fekszik le – egyébként pedig kitűnő hegymászó. A Kilimandzsárón olyan magasságban is találtak elefántnyomot, ahol már az erika is alig tengődik, és mindennapos a fagy és a dér.

Az „írnokot” azonban lapályon lőtték meg, és csak a közelebbi vizsgálatnál derült ki, hogy miért volt állandóan támadó kedvű. Valaki ugyanis már régebben fejbe lőtte ezt a szegény állatot, mégpedig a jelek szerint fáról, mert a feje tetején ment be a golyó, és az elgennyesedett csatorna évek alatt fúrta le magát az ormánytő felé, hogy kiürüljön. Ezért tartotta állandóan félre a fejét, mintha hallgatózna, s ezért feküdt le sűrűbben, mint egészséges társai, fájó fejét pihentetve, agyarára támaszkodva, s ide-oda mozgatva a földön, amelynek nyomai meglátszottak, azaz „írt”... És hogy miket írt, azt mérsékelt fantáziával is el lehet képzelni.

Kittenberger kb. kétszázat lőtt az öt legveszélyesebb vadból. Sajnos, a számok és a rekordmennyiség soha nem érdekelték, ezekről nem is beszélt; naplói elvesztek, így csak annyit lehet megállapítani, hogy húszon felül lőtt elefántot. Az azonban bizonyos, hogy ez a húsz elefánt mind nagy agyarú, vén bika volt, kivéve egy önvédelemből lőtt fiatal bikát és egy-két támadó tehenet.

Kittenberger felségesnek mondja az oroszán hangját, amely olyan, mint a mennydörgés. Ez a hang nem hasonlítható az állatkerti oroszla-

nok vérszegény mennydörgéséhez... és királyinak mondja egy támadó oroszlán elmúlását, amikor tudja már, hogy meg kell halnia – de a vadonság igazi urának mégis az elefántot tartja.

Aki már látott támadó elefántbikát – mondta –, és hallotta felbőszült trombitálását, amikor kinyújtott ormánnyal, mindent összezúzva ellenfelére ront, annak nem lehet kétsége, hogy ilyenkor az elefánt Afrika legveszélyesebb vadja, és vadászata a legnehezebb, de legférfiasabb sport a földön.

Nem lehet tudni pontos számot, ámbár csak az utolsó száz évben is százakra megy azoknak száma, akiket elefánt ölt meg, olyanokat is, akik nem is vadásztak rá. Ennek oka azonban a már említett sebzésekben vagy más ember által okozott háborgatásban keresendő.

Indiában az agyartalan hím elefántot általában „gyilkosnak” tartják, ilyen azonban Afrikában nagy ritkaság, és nem lehet tudni azt sem, hogy a látszólag ok nélkül embergyűlölő elefánt megvadulását mégis nem ember okozta-e? Mert előfordul, bár ritkán, hogy egy-egy elefánt rémévé válik valamelyik vidéknek, békésen dolgozó asszonyokat öl meg, azután eltűnik, hogy száz kilométerrel odább folytassa szörnyű tevékenységét. Egy elefántnak száz kilométer csak egy éjszakai séta, és el lehet képzelni a bennszülöttek megrémülését – ami néha keservesen megművelt földjeik elhagyására kényszeríti őket –, amikor egy ilyen hetvenmázsás rém megjelenik.

Nem lehet azonban azt sem mondani, hogy az elefánthús-kedvelő négerék kesztyűs kézzel bánnának ezzel az óriással, mert gyilkolják őket puskával – amióta van puskájuk –, és gyilkolták már azelőtt is kegyetlenül, emberi furfanggal és minden lehető módon. Mérgezett nyíllal, lándzsával, tűzzel, hurokkal, veremmel, sőt zuhanó lándzsával is, amelyet a rákötött súly tesz félelmetessé.

Egyszerű nyíllal természetesen semmi kárt nem lehet tenni az elefántban, de a mérgezett nyíl majdnem biztos eredményre vezet, ha az a vastag bőrt átütötte, és a növényi méreg a vérbe jut. Ezután már csak idő kérdése és szerencse dolga az egész. Idő kérdése, hogy a méreg hány óra alatt fekteti el az óriást, és szerencse kérdése, hogy nem találja-e meg más, és nem szerez-e tudomást róla a hatóság. A gyarmati hatóságok ugyanis nagyon tilalmazták a mérgezett nyíllal való elefántvadászatot, s az ilyesmiért nemcsak az agyarak elkobzása, de bőrtön is jár. Ugyanezt persze megkapja a fehér vadász is.

A lándzsával elejtett elefántok száma nagyon kevés, már ti. az olyan eset, amikor kizárólag lándzsát használnak. Mert – végered-

ményben – mind a verembe esett, mind a tűzben félig megvakult elefántot is agyonlándzsázzák.

Kittenberger kipróbálta a lándzsát is, és ennek meglehetősen humoros vége lett. Egy agyonlőtt elefánt mellett elkérte egyik emberétől ezt a harci és vadászszerszámot, és megpróbálta az elefántba belevágni. Meglóbálta a lándzsát, csak úgy vibrált, de félre kellett ugrania, mert a saját hasába ment volna a hegyes szerszám. A négerék dülöngéltek a nevetéstől, és megállapították, hogy a fehér ember kezébe a puska való, a lándzsa a feketék dolga.

A meggörbült lándzsát ekkor felkapta egy virgonc ember, egy követ egy másik követ egyenesre kalapálta, és az elefánt váll-lapja mögé vágta. Ez az ember a szafari legvéznább, leggyengébb tagja volt, és – íme – a rossz vaslándzsa majdnem háromnegyed méternyire merült el az elefánt testében.

Ilyen szerencsés lándzsadobás tehát előfordulhat a valóságban is, sötétben, itatónál, lesből vagy megszorítva pár lépésről, amibe az elefánt belepusztul. És ilyen lándzsadobásról beszél Kittenberger naplójának egy része.

„Két vezetőm egyike volt az elmondandó történet hőse. Furcsa néger volt ez nagyon, és sehogy sem tudtam vele rokonszenvezni. A külseje nagyon visszataszító volt, és hiába a jó szándék, ilyen külső benyomásoktól nehezen szabadul az ember, pláne ha az idegenkedés igazoltta is válik. Ezt az embert kisgyerekkorában egy pufogó vipera marta meg. A kígyómarást hosszú betegség után kiheverte, de a kígyóméreg rettenetes nyomokat hagyott rajta. A jobb kezén csak a mutató- és elsatnyult hüvelykujja maradt meg, s az egész kéz teljesen visszamaradt fejlődésében. Egy ötéves gyermek karja egy hatalmas, kifejlett ember testén!!! A kígyómarás jobb arcát is eltorzította, mert arcának ez a fele elhúzódott, és jobb szeme merev, hideg «kígyószem»-nek látszott.

Ez a fekete nem szívesen állt be hozzám vezetőnek, és csak Unyoró királyának egyik velem barátságban levő minisztere kényszerítette arra. Jól ismerte az őserdőt, hiszen ő volt a legjobb csapdaállító és hurok vet ő az egész vidéken, és ő szokta vezetni a száraz évszak nagy hajtóvadászatait is. De hát jövetelem előtt egy héttel «nagy vagyon»-ra tett szert, s innét volt húzódozása a szolgálat elől.

Azon az éjszakán magányos félkezű vezetőm arra ébredt, hogy a kunyhó körüli szegényes sambáját pár garázda elefánt pusztítja. Ő sem

volt rest, hanem lándzsáját kezébe véve kicsúszott a kunyhóból. A széllel számolva pár lépésnyire kúszott az egyik elefánthoz – amely éppen felhajította ormányát, hogy egy fiatal fát fosszon meg koronájától – amikor lándzsáját teljes erőből az elefánt torkába hajította. Az elefánt – egy közepes nőstény – négyszáz lépést ment még súlyos sebével, s ott kimúlt.

Vezetőm egyszerre gazdag ember lett. Azon a vidéken akkor éhínség volt, s így nagyon jól tudta értékesíteni az elefánt húsát, annál is inkább, mert az azon a vidéken lakó vanyorók legtöbbje megeszi az elefánthúst. A «szerkál», a hatóság is kiutalta az agyarak árának egy-negyedét, ami elég nagy összeg volt ahhoz, hogy a szolgálatnak még a gondolatát is kellemetlenné tegye.

Ez a félkezű kiringózi egyébként régi ismerős volt, szolgált már engem, amikor az angolok hadifogságba vittek, s ő volt az első, aki akkor megszökött tőlem...

Nagy volt a megrökönyödése, amikor majdnem tizenkét év után egyszerre csak a kunyhója előtt álltam. Úgy látszik, holmim «lefoglalásában» az angol hatóságon kívül ő is részt vett, és rossz lehetett a lelkiismerete, mert azonnal felismert, és egy hatalmas ugrással eltűnt az elefántfüben, ahonnét csak hosszas rábeszéléssel lehetett előcsalogatni. Végre is újra vezetőm lett, és elmondta, hogy még két elefántot lándzsázott le. Két év előtt azonban nagy szerencsétlenség érte, mert jó elefántölő lándzsáját olyan szerencsétlenül vágta egy óriásdisznó tarkójába, hogy az világgá ment a híres szerszámmal együtt.”

Kittenberger nem látott veremben fogott elefántot, de ilyen veszedelmes és csodálatosan eltakart gödröt, különösen Belga Kongóban – benne a felfelé meredő lándzsával – látott többet is, és hitelesnek tartja, hogy az ilyen bajba jutott társukat az elefántok kisegítik a veremből, ha azt a lándzsa agyon nem szúrta. Lőtt is egy bikát, amelynek combcsontja valamikor el volt törve, de összeforrt, s ennek az elefántnak a combján kívül is látszott egy hosszú forradás, amelyet nyilván a lándzsa szakított. Az ilyen verembe többnyire fiatal állatok esnek bele, amelyek már nem az anyjukkal járnak.

Ennél a vadászati módnál még kegyetlenebb az a főleg Kongóban üzött eljárás, amikor kilesve az elefántok tartózkodási helyét, a több méter magas elefántfüvet évről évre meghagyják, bár egyébként évenként meg szokták gyújtani. Az elefánt a zavartalanságot megszokja, nyugodtan pihen az évek alatt áthatolhatatlanná sűrűsödött, négy-öt

méter magas, kétujjnyi vastag szárú fűdsungelben, amikor egy szép napon – ami az elefántok számára nagyon csúnya nap – a feketék körülállják a meghagyott bozótot, és egyszerre körös-körül felgyújtják.

Az ilyen öregfüves bozóttűznél szörnyűbbet elképzelni sem lehet – mondja Kitty –, a lángok egyszerre csapnak fel, az égő, sűrű, több éves elefántfű úgy durrog, mintha száz géppuska szólna, s amikor végre a füstben, lángban megvakult elefántok végső kétségbeesésükben fejvesztve nekirohannak a tüztengernek, a feketék annyit lándzsáznak le belőlük, amennyit csak lehet. Természetesen itt is elsősorban a fiatal állatok esnek zsákmányul.

A kongói nagy őserdőkben még egy másik módja is van az elefántok elejtésének, s ez a fára felfüggesztett, külön erre a célra készült elefántlándzsa, amelynek nyele még több mázsa súlyú kolonccal is meg van nehezítve. Ezt az ejtőlándzsát liánrostokból vert kötél tartja a magasban az elefántok útja fölött. Ez a kötél levezet az útra is, és ha az elefánt rálép vagy belebotlik, a lándzsa kioldódik, és zuhanva beleszúródik az elefánt hátába. A szerencsétlen állat rohanva igyekszik menekülni, ami aztán betetőzi végzetét, mert a lándzsa a rohanástól ingamozgást végez, s a nagy súly egyre mélyebbre nyomja az állat testébe. A kongóiak egyébként fáról is vadásznak elefántra súlyos, mérgezett lándzsával. Ez aránylag a legveszélytelenebb módja az elefántvadászatnak, mert csak ügyességet és szerencsét kíván. Így azután a természet eme csodálatosan értelmes óriása egyre fogy Afrikában, és óriási területek vannak már, ahonnet teljesen kipusztították. Sorsuk nem kétséges, és csak idő kérdése, hogy végzetük – akár az európai vagy amerikai bölényé – beteljesedjék.

A mezőgazdasági kultúrával terjeszkedő ember és az elefánt nem is férnek meg egymással. Egy elefántcsorda egyetlen éjszaka alatt nagyobb ültetvényt is a földdel egyenlővé tud tenni, s a szegényes néger sambáknak egy-egy ilyen látogatás után nyomuk sem marad. Aztán jön az éhínség vagy más vidékre való költözés.

Az elefánt pusztulása a fehér ember megjelenésével kezdődött, s az most már nem áll meg az öntudatra ébredt Afrikában sem.

A múlt század utolsó éveiben még akadt angol vadász, aki szafárijával a tengerpartra való visszatértében 50–70 mázsa elefántcsonttal érkezett meg, ami igen nagy értéket képviselt akkor, és képviselne ma is.

A múlt század vadászai válogatás nélkül lőtték az elefántot, már csak 2–300 személyes szafárijuk élelmezésére is, és ebben az arány-

ban sebesítettek is elefántokat, amelyek aztán elpusztultak. Kittenberger járt Teleki Sámuel nyomában, ahol Teleki idejében még három-négyszáz főből álló csordák nem mentek ritkaságszámba. Ezeken a helyeken két-három napos járóföldön már egyetlen élő elefánt nem akadt, és csak az évtizedes, szétszórt koponyák és lábszárcsontok bizonyították a néhai elefántbőséget.

Az afrikai elefánt utolsó mentsvárai valószínűleg a teljességükben még ma is felderítetlen kongói őserdők s a Nílus papiruszmocsarai lesznek. A késői utódok is valószínűleg ezeket a helyeket jelölik meg végső rezervátumnak. Legtovább bizonyára a Nílus mocsaraiban tartják majd magukat, ahol – az általános következményektől eltérően – éppen az emberi civilizáció siet az elefántok segítségére.

A Nílus völgyzáró gátjai a szaporodó embert szolgálják, de feltartván a víztömegeket, táplálják az óriási terjedelmű papiruszmocsarakat is, amelyeknek a peremén sok elefántot lőttek már, de a csordákat ezekbe az ország-kiterjedésű mocsarakba követni egyáltalán nem lehet. Mi van ezekben a mocsarakban, és mi vár még felfedezésre, azt senki sem tudja.

Kittenberger 1929. február-márciusban vadászott utoljára elefántra Belga Kongóban – sőt Afrikában is –, de ezeket a vadászatok nem lehetett szerencsésnek mondani. Ha a balsiker csak egy hajszálnyira súlyosabb, aligha olvashatnám most töredékes, fáradtan és rossz világításnál írt napló-feljegyzéseit. Mert ezek már megmaradtak, és apró betűi úgy néznek rám, hogy látnom kell azt is, ami mögöttük van.

A sikertelenségeket lehet magyarázni, és lehet mentségeket keresni. Lehet szidni a sorsot, a véletlent, a körülmények gonosz összjátékát, de Kitty csak annyit mondott: alighanem ki vénültem...

Pedig nem ez volt az oka, hanem a vadászati rendetlenség, az agyonhajszolt vad, a kísérők, akikkel csak tolmács útján lehetett beszélni, márpedig elefánttámadás előtt rendesen nincs ott a tolmács, vagy ha ott is van, valószínűleg valamelyik fatetőn tartózkodik.

„Az «ígéret Földjéről» – mondja a napló –, Belga Kongóról különben már a hajón (hajón mentek ugyanis angol területről egy darabig Kongó felé, aztán teherautón) ismerőseimtől a lehető legrosszabb híreket kaptuk. Hogy már nagyon kevés az érdekes vad, mert a bennszülöttek kilőnek mindent. Kivált a nagy aranybányák környékén óriási a vadpusztítás, hol a szerződött bányavadászok bennszülött segé-

deikkel mindent lelőnek, ami szemük elé kerül. Az elejtett vad húzával élelmezik aztán a bányák bennszülött munkásait.

A vadásztörvényeik is – melyeket egyébként minden tisztviselő másként értelmez – csak a súlyos pénzért vadászó más nemzetbeli vadászt kötik, a bennszülöttek azt teszik, ami nekik jólesik. A tisztviselők ugyan nem vadásznak, de annál szorgalmasabban vadásztatnak bennszülött vadászaikkal és aszkárikaikkal (bennszülött katonák), és egy-két kerületi főnök a válogatás nélkül lőtt vad húrát a piacon árúsítja a bennszülötteknek. Ezeken a helyeken persze kilőtték már a vad írmagját is. így aztán nem sok kilátással kecsegtetett kongói utunk. Vigasztalt azonban az a nagyon ismert dolog, hogy az angolok és a belgák között erős ellentétek vannak, s így talán sötétebb képet festettek Kongóról, mint amilyen az a valóságban.

A belgák – állítólag – féltik az angoloktól Belga Kongót, a világnak talán leggazdagabb gyarmatát, és azért ridegek az ott utazó angolokkal szemben.

Megemlítem, hogy Kongó északkeleti részén mesésen gazdag aranybányák vannak, talán a világ leggazdagabb aranybányái, s így érthető a belgák féltékenysége és idegessége.

Az angol terület elhagyása óta a vidék karaktere rohamosan megváltozott. Itt már kisebb-nagyobb bambuszfoltok levéltelen szárai meredeztek a leégetett fennsíkon.

Majd később egész bambuszerdők következtek, és hamarosan feltűntek Áru, a belga határállomás házai.

A «Bulamadari» országában vagyunk!

Bulamatarinak nevezik a kongói bennszülöttek kerületük legmagasabb rangú tisztviselőjét, és Belga Kongót «Indzsi ja Bulamadari»-nak, ami annyit jelent: a «Sziklatörő Ország».

«Bulamadari» egyébként Stanleynek, a legnevesebb Afrika-kutatónak bennszülött neve volt, aki az elveszettnek hitt Livingstone – a másik nagy Afrika-utazó – felkutatása közben a Kongó vízeséses helyein csónakjait a parton vontatta, s az útbaeső sziklákat «összetörte», azaz felrobbantotta. Ezt a nevet örökölte azután a belga hatóság, amelynek csak annyi része van Kongó felfedezésében, hogy volt egy ügyes királyuk, II. Lipót, aki ezt a csodálatos, kb. Magyarországnál harmincszorta nagyobb gyarmatbirodalmát magánvagyonából egyszerűen megvásárolta, és végrendeletében Belgiumra hagyta.

Alighogy átléptünk a határon, már megkezdődtek a nyelvi nehézségek. Hiába kérdeztük a bennszülötteket kisuáhili, arab vagy vunyoró nyelven, nem értettek meg bennünket.

Az áruí adminisztrátor sem ismerte a környék vadászati viszonyait és törvényeit. Mondta ugyan, hogy hol lehetnek «még» elefántok, ez volt az egész felvilágosítás, amit adhatott. Ő is, mint a kongói tisztviselők általában, nem volt vadász.

Érdeklődtem, hogy óriás eland előfordul-e kerületében, de ennek az antilopnak a nevét sem hallotta még. Azt ugyan megkérdezte, hogy ismerjük-e a «waterbruck»-ot (a víziantilopot), mert az van...

Úgy néztünk egymásra, mintha a Kárpátokba mentünk volna medvét löni, és valamely megyefőnök azt mondja, hogy a medvének még a nevét sem hallotta, de hallomása szerint mókus, az van...

Legkülönösebbnek találtuk, hogy nem tudtak biztos felvilágosítást nyújtani, milyen és mennyi vadat szabad a vadásznak elejtenie, és azt sem tudták, hogy milyen vadfajtákat véd alcongói vadászati törvény.

A tulajdonképpeni vadászjegy aránylag igen olcsó, csak 200 kongói frank, de akkor még nem tudtuk, hogy ehhez mi minden járul... Igaz azonban az is, hogy ezzel a vadászjeggyel, a hátlapjára nyomtatott rendelkezések alapján, úgyszólván semmit sem volt szabad löni. Még olyan vadfajták lövését is tilalmazta a vadászjegy, amelyek egyáltalán elő sem fordulnak Belga Kongó területén.

Az elefántjegy 5000 frankba kerül, és két elefánt lelövésére jogosítja a vadászt, de a kongói hatóságok, ha a vadászathoz nem is értenek – a különféle adóztatásokhoz annál jobban. Az elefántagyarakat súlyra is megadóztatják, s ez kilónként 69 frank. És ha a vadász ki is akarja vinni az agyarakat Belga Kongó területéről – ami több mint természetes –, ezért az agyar értékének négy százalékát kell lefizetnie. Szóval és végeredményben a vámokért és vadászjegyekért 21 000 frankot kellett fizetnünk, ami elég komoly summa. Ez lett tehát a 200 frankos vadászjegyből.

A kereskedők itt többnyire görögök és igazán meglepett bennünket, hogy milyen kitűnően felszerelt üzleteket találtunk a kongói állomásokon.

Az egyik göröggel, akinél vásároltunk, össze is barátkoztunk, mert valamikor ő is szerződöttetett bányavadász volt, s tőle végre hasznos információkat is kaphattunk. Elmondta, hogy a bányamunkások számára leginkább elefántokat lönek. Persze válogatás nélkül. Tehenet, borját, bikát... ahogy jön. Állítólag egyszer egy óriási elefántbikát lőtt,

amelyből 7000 kg húst mért ki csont nélkül. A görög nagyon megbízhatónak látszott, egyéb adatai is mind helytállóak voltak, ebben mégis kételkedtem, de az is igaz, hogy senki sem mért még le elefántbikát az elejtés helyén, hiszen ahhoz daru kellene.

Azt is ajánlotta, hogy igyekezzünk megszerezni valamelyik nagyobb szultán barátságát, mert jó vezetőket csak ezek adhatnak, és eredményt csak így érhetünk el.

Azután azt is láttuk, hogy angol barátainknak némileg igazuk van, mert a főúton egy aszkári feldarabolt víziantilophúst árult egy gyékényen, természetesen a helybeli adminisztrátorral «egy gyékényen»...

Az autó tovább döcögött velünk, de vadnak nyomát sem láttuk sehol. A szembejövő feketék nagy része elültöltő fegyverrel járt, de új és lándzsa minden férfinál van. Néhányszor hajtóvadászatra menő vagy onnét jövő csoportokkal találkoztunk. Vállukon vadfogó háló, lábuknál csont-bőr, sakálokra emlékeztető hajtókutyák. Beszélni azonban nem tudtunk velük, hiábavaló volt minden kísérletezés.

Két-három emberünk már járt ezen a vidéken, és egyre biztattak, hogy nemsokára «rescamp»-et érünk, de az utasszállás csak nem akart feltűnni. Közben eleredt az eső, mégpedig kongói méretben. Mintha kádból öntötték volna. Kénytelenek voltunk az egyik aranybányánál megállni, s a bánya bennszülött főemberétől szállást kérni. Lakásához volt építve irodája is, és itt helyezkedtünk el.

Fekete házigazdánk nagyon jóképű, intelligens kinézésű fiatalember volt. Beszélte a kisuáhilit, és franciául is tudott. Ezenkívül láthatólag nagyon büszke volt kínosan gondozott, középén elválasztott frizurájára.

Határozottan az volt az elve, hogy az alkohol csakis tisztán élvezhető, mert amikor teájába whiskyt akartam tölteni, kijelentette, hogy kár volna a whiskyért, és azt tisztán kéri. Ezzel jó éjszakát kívánva, elköszönt. Ez is nagyon rokonszenves vonás volt benne, mert – különösen az idősebb néger előkelőségektől – nagyon nehéz megválni...

Másnap, késő délután robogtunk be Dungu állomásra.

A dungui görögök nagyon jól tudják értékesíteni az odavaló bennszülöttek faragási művészetét. A fundikat (mestereket) felfogadják, ezek aztán «nagyban» gyártják a különféle elefántcsont faragványokat.

Nagy kár, hogy ezek a fundik – köztük egy-két igazi művész – a görögök zsoldjában elvesztik művészetük eredetiségét.

Egy ilyen azande- (kongói néger törzs) művész faragványait éppen úgy megbecsülték, mint bármely nevesebb művész remekét. Mi is ennél akartunk egyet-mást faragtatni, de szerencsétlenségünkre művészünk valami törvényellenes dologért hosszú hónapokig láncra került.

Kongóban még megvan az az ősi szokás, hogy az elítélt rabnak nyakára hosszú láncsal ellátott vaskarika kerül, és öt-nyolc rab egy láncra fűzve indul a kényszermunkára.

Következő napon Niangarába, a tartományi székhelyre érkeztünk.

Útközben a kis 22-es «Walter»-rel lőttem két gyöngytyúkot és egy oribi- (kis antilop) bakot, mert már nagyon meguntuk a száraz és mérgegrága «kuku»-t, a nyakigláb afrikai tyúkot. A lőtt vadakat minden eshetőségre eldugtam, mert – az ördög nem alszik – hátha tilalom van még az oribire is; ezekkel a belgákkal sohasem vagyunk tisztában.

Az útról jobbra és balra a nagy őserdő nyúlványa sötétlett, de a kb. 30 kilométeres úton sem találtam egyetlenegy elefántnyomot, de más vadnyomot sem. Útközben megint hálós vadászokkal találkoztunk, akik – állítólag – majomra vadásztak. A kelet-afrikai néger törzsek még a legnagyobb éhínség idején sem nyúlnának majomhúshoz, de a kongóiak megesznek mindent, ami hús.

Niangarába érve tisztelegtünk a tartományfőnöknél, és nagy megnyugvással hallottuk (sajnos, írásban nem kaptuk meg), hogy a régi vadászjegyeken feltüntetett tilalmak már hatályukat veszítették, és most már csak az elefánt lelövése van számhoz kötve. Elindulásunk előtt azonban eljött hozzánk egy adminisztrátor, hogy a fehér rinó lelövése mégiscsak tilos. Tegnap este még egyszer áttanulmányozták a törvényeket, s akkor bukkantak rá erre a tiltó rendelkezésre.

(Az ördög se tud itt eligazodni...)

De egy jó hírt is hozott: hogy útközben olyan részeket érintünk, ahol előfordul a bongó, ez a hatalmas, fehérén csíkozott, pompás erdei antilop. Megmutattam a bennszülötteknek egy pár antilop fényképét, amelyek között azonnal felismerték a bongót, de azt mondták, hogy itt bangana a neve.

Az adminisztrátor mindenben a kezünkre járt, és hogy a teherhordók beszerzésén se akadjunk el, mellénk rendelte az állomás rendőrszaki őrmesterét, s csak később láttuk, hogy ezzel milyen hálára kötelezett bennünket. Az őrmester neve: Mdefu.

Elindulás után mindjárt megváltozott a táj. Erősen szavanna jellegű vidéken robogtunk Jakuluku felé, ahol a teherhordókat kellett összehozni. Mdefu szerint útközben érinteni fogjuk a bongós helyet is,

ahol egy jó kiringózt találunk. Ötven-hatvan kilométer után oda is érkeztünk; sajnos, a híres bongóvadász nem volt otthon. Nagybeteg felesége számára elment gyógyfüveket keresni a vadonba. Bizonyosságul elém is támogatták a beteg asszonyt, akit aztán elláttam lázcsillapító és egyéb gyógyszerekkel.

A vidék egyébként nem látszott bongós helynek. Kelet-Afrikában a magashegyi őserdőkben van a bongó hazája, ez a vidék pedig lapos, és csak az erek és folyók mellett vannak őserdőfoltok.

Délután érkeztünk Jakulukuba, ahol végleg megszűnt az autóval járható út. Gyönyörű olajpálmákkal szegélyezett úton mentünk a rest-campig (a pihenő állomásig), amely valamikor hatósági épület volt.

Mdefu azonnal küldöncöket menesztett a környékbeli «kapitá»-hoz (a szultán főemberei), hogy a szükséges teherhordókat összetoborozzák, de ezenkívül már tegnap megszólaltak az őserdők csodálatos rádiói, a tam-tamok, hogy a távollevő kapiták is küldjenek embereket.

Ilyen munkára ugyanis legtöbbször csak az megy, akinek muszáj. Bezzeg, ha hálós disznóhajtásra szólna a tamtam (fatörzsből vájt, messzehangzó, vályúszerű dobok), vagy azt jelentené, hogy elefántot lőtt a fehér ember, akkor özönlene mindenki, aki mozogni tud.

A jakulukui európaiak nem sok jóval biztattak, és figyelmeztettek, hogy ne bízzunk az exkannibál «nyamnyam» pagazikban (teherhordó), mert azok megteszik azt a tréfát, hogy terheikkel átlépnek szudáni területre, s akkor bottal üthetjük a nyomukat.

Informátoraink következetesen «nyamnyam»-oknak nevezték az ottani bennszülötteket, noha azok az azande törzshöz tartoznak; nem is olyan régen mind emberevők voltak, s az északi bennszülöttek ezért adták nekik a «nyamnyam» gúnynevet.

A pagazi-várás idegesítő unalmát azzal próbáltam elűzni, hogy Mdefut és testvérét, aki kiringózink lesz, a vadviszonyokról kikérdezzem. Bizony, nem sok biztatót hámoztam ki belőlük. Óriáselandról nem is tudtak, és elefánthíreik is bizonytalanok voltak. Az általunk bejárando vidéktől keletre lőtték az utolsó évek legerősebb agyarú elefántját, egy majdnem 190 font súlyú (kb. 85 kg) «Single tusker»-t, azaz egyagyarút. Az a vidék most az elefántok védőterülete, legalábbis az európaiak számára, de nem az ottani szultán számára, akinek vadásza lőtte a csodálatos egyagyarút.

Ez a szultán – Mdefu szerint – különben is hatalmas egyéniség, mert 3000 fegyvere és 1000 felesége van...

Ezek után a nagy szultán «hatalmas egyéniségében» nem kételkedtünk...

Mdefu nagyon biztatott, hogy lőjünk fehér rinocéroszt is, s amikor «ártatlanul» megkérdeztem, hogy egyáltalán szabad-e fehér orrszarvút löni, nagyon erősködött, hogy «ő» mint «a hatóság embere» csak tudná, ha tiltva volna. Persze nem világosítottam fel, hogy tévedett, hiszen az utolsó percig tévedtek a hatóság fehér főnökei is.

Másnap útrakészen vártuk a hiányzó pagazik beérkezését. Mdefu – mint egy hűséges puli – egyre terelgette az érkezőket, hogy azután tíz óra körül végre elindulhattunk. Igaz ugyan, hogy néhány terhet vissza kellett hagynunk, de ezeket másnap hiánytalanul utánunk hozták.

Utunk unalmas, jórészt leégett szavannákon vitt keresztül. Pár nyomot is találtunk; tehénilopét, víziantilopét, sőt elefántét is, de a nyomok mind régiek voltak. Vadnak színét sem láttuk.

Az őserdőszalagokban egyik patak a másik után keresztezte utunkat, s humoros jelenetekben nem volt hiány. A patakokat ugyanis terjedelmes mocsarak övezték rejtett, gyermekkád nagyságú elefántnyomokkal és egyéb lyukakkal. Elhasalni tehát már itt is lehetett, de a patakhoz érve akadtak, akik egy-egy átdőlt fán akartak áttornászni, egyúttal megóvni Niangarában vásárolt cipőiket. Egy-két fekete gigerli imponálni akart ugyanis a «városi» hölgyeknek, de még jobban a «vadaknak», tehát cipőt vásárolt a ravasz görög boltosok lelkes biztatására, így azután a mezítlábas «vadak» remekül szórakoztak a «városiak» rovására, és hasukat verték örömeikben, amikor a cipős atyafi beleródlizott a fekete mocsárba.

Végül is a Mbvázi nevű patak mellett vertük fel sátrainkat, jó késő délután. Mindjárt el is indultam egy kis hússzerző vadászatra, de nem láttam semmit, pedig nagyon szerettem volna embereinknek valami húst löni.

A «vadak» egyébként olyan kitűnően viselkedtek, hogy a mi rátarti embereink tanulhattak volna tőlük.

Este persze alapos megbeszélés. Mdefu azt mondta, hogy holnapután már elefántos helyen leszünk, s ezt állította a falu öreg vadásza is, aki a vezetőnk. Ez az öreg ismerte az óriáselandot, de már sok év óta nem látott egy darabot sem.

Másnap elfogyott az emberjárta út is, s egész délelőtt úttalan vadonságon át mentünk kelet felé. Délután a Nangongó-hegy alá értünk, s itt feltűnően sok volt a leopárdnyom. Hetek óta úgyszólván egy csapáson jártak ezek a nagy macskák. El is határoztam – hogy ha nem

lesz messze a táborunk –, estefelé ide visszajövök. Elefántcsapásokat is egyre sűrűbben találtunk, de mind régiek, s a nyomok feltűnően gyengék.

A Miti nevű pataknál vertük fel sátrainkat, de a leopárdos helytől háromóranyira, úgyhogy sem a cserkészetből, sem a lesből nem lett semmi.

Éjjel pedig olyan ítéletidő szakadt ránk, ami még Afrikában is a javának számít. Olyan orkán verte sátrainkat, hogy elrepülnek, ha kemény földbe vert cövekeken kívül még a fákhöz is nem lettek volna kötve. Aztán olyan felhőszakadás zúdult ránk, hogy azt hittem, elvisz bennünket a lezúduló víztömeg. Ezenkívül az égbolt, tetejétől az aljáig és körös-körül, kékes fényben úszott a megszakítás nélküli villámlástól. Ehhez méltó volt a csattogó, hörgő, ropogó, dübörgő zenei kíséret is olyan fény mellett, hogy bent a sátrakban is nappali világosság volt.

Nem sokat aludtunk, és ehhez mérten másnap már hét óra is elmúlt, amikor mozgásba jött a szafári.

Ezen a napon még többet csavarogtunk, kígyóztunk a patak- és mocsár-öserdőszalagokon, mint eddig, de vad majdnem semmi. Tekintettel azonban a jó elefántos hírekre, itt már bizonytalan időre vertük le sátrainkat. Éjjel újra hatalmas zápor, és egy kígyó csúszkált a sátramban, de villanylámpám elzavarta.

A következő nap azzal kezdődött, hogy az egyik sátorban két pápaszemes kígyót vertek agyon embereink. Az azandék azonnal kibelegték a kígyókat, kicsit megsütötték a tábortűznél, s nyomban meg is ették.

Közben még egy záport is kaptunk, úgyhogy csak nyolc óra felé indulhattunk nyomozásra.

Vezetőnek egy ifjú azandét jelöltem ki, remélve, hogy ez vadászbuzgalmában mégiscsak elvezet az elefántos helyre.

Most már láttam magam is, hogy sok elefánt jár erre. Egy helyen az enyészet szaga csapta meg orromat, és bár a suhanc vezető el akart téríteni, nem engedtem, és meg is találtuk egymás után három elefánttehén szétszabdalt, illatozó maradványait.

Igazat kellett adnom boyainknak, hogy az itteni msenzik (vad néger) «eldugják» előlünk az elefántokat, mert hiszen az elefánt az ő kecskéjük. Ha húsra van szükségük, egyet-egyet lelándzsáznak, mert itt nincs rend.

Mdefuról is megvetőleg beszéltek, és őt okolták az eddigi eredménytelenségért, mondván, hogy az itteniek fűtyülnek a hatóságra. A

vezetők pedig csak a szultánjuk parancsára vezetnének minket jó helyre.

A három elefánttehén lelándzsázása ilyen aránylag kis területen mégis feltűnő volt, ezért megkérdeztem vezetőmet, hogy miképpen vadásszák ők az elefántot.

A vadászatnak ez a módja elég egyszerű, s azt lehet mondani, veszélymentes. A kicsapázott elefántcsordát óvatosan – a széllal mindig számolva – körülveszik. Amint az elefántok szimatot kapnak, igyekeznek kikerülni a veszélyes közelségből a már ismert csapásokon. Természetesen nem törve-zúzva, hanem a legnagyobb csendben, mert az elefánt, szinte pneumatikus talpán teljesen nesztelenül tud járni. A hajtás és az alkalmas szél úgy van kiszámítva, hogy a csorda «megfelelő» úton menjen, és ez az út valóban megfelelő a négereknek. Már ti. azoknak, akik ugyancsak megfelelő fákon várják a csordát. Kezükben nehéz és nyílméreggel vastagon bekent lándzsa, amelynek nyélvégén súlyos agyagnehezék van bámulatos ügyesen odakötözve.

Ezt a nehéz lándzsát azután teljes erővel belevágják az elefánt hátába, s a szerencsétlen állat elveszítettnek tekinthető. Persze rohanni kezd, mire az ide-oda lengő agyagkolonccal nehezített lándzsa egyre mélyebbre fúrja magát, és ha nem is ölné meg az elefántot – ami fiatal állatnál gyakori –, pár óra múlva megöli a nyílméreg.

Ez a vadászati mód többnyire sikeres, de ezenkívül az azandék pusztítja még az elefántot minden kigondolható módon. És a tilalmak teljesen hiábavalók, mert a határvidékekre, a 3000 puskával és 1000 feleséggel felszerelt szultán birodalmába, a «Bulamadari» keze sem ér el.

Aztán mentünk tovább egyik mocsaras pataktól a másikig. Egyik átkelésnél egy óriási krokodílt zavartunk meg álmában, még jó, hogy valamelyikünk lábába nem harapott.

Úgy 11 óra tájban vezetőnk megállt, és még a száját is kitátotta, úgy hallgatózott, aztán ököllel mutatott egy irányba, ahol állítólag elefántok zajongását hallotta. (A néger vadászok a keresett vad felé mindig ököllel mutatnak, mert ujjal mutatni kész szerencsétlenség, azaz rossz duma...)

De mi nem hallottunk semmit, s a megjelölt irányban a nyomozók sem találtak friss nyomokat.

Dél felé, amikor már holtfáradtan csetlettünk-botlottunk az elefántfüben, újra elefántordítást hallottak embereink, s ezt már hallottuk mi is.

Az elefántfűben azonban az aránylag kis távolság is nagy, és sokáig nem találtuk a friss nyomokat. Végre aztán egyik emberünk felvette a friss csapást, amely kivezetett a leégett szavannára. Sajnos azonban azt is láttuk, hogy az elefántok valamitől megriadtak, és semmi remény nem volt, hogy utolérjük őket.

Estefelé kunyhóink közelében járt egy kis csapat elefánt. Egyik teherhordónk méhek után kutatott, s ekkor látta meg őket. Sajnos délután öt óra volt már, így hiába loholtunk a még meleg nyomokon, így is teljes sötétségben érkeztünk haza. Éppen jókor, mert mindjárt utána zuhogott a zápor.

Az eső másnap is esett, így csak a nyomozókat küldtük szerteszéjjel, fejedelmi baksist ígérve, ha jó elefántra akadnak, hozzátéve azt, hogy mi nem méretjük ki a húst, minket csak az agyar érdekel, a hús az övék.

Délig vártuk az elefánthíreket, hiába. Délután magam is kimentem, de éppen úgy eredménytelenül, mint feketéim. Halálosan fáradt voltam már, és – magamban – megállapítottam, hogy Kongóban is nagy ára van az elefántcsontnak.

Mégis láttam valamit. Az azandék váratlan kígyóvadászatát. Az előttem lépdegélő nyomozó kezében egyszer csak megremegett a lándzsa, előre ugrott, de akkorra a naja, az afrikai pápaszemes kígyó már becsúszott a termitadomb egyik lyukába. Embereim egy pillanat alatt körülállták a termitadombot, s a következő pillanatban már minden lyukra egy lándzsa meredt. Egyikük pedig a termitadomb tetejét egy vastag suhánggal kezdte püfölni. Sajnos hiába, mert a félelmetes kígyó biztonságosabbnak tartotta a termiták várának belsejét, mint az azandékkal kikezdeni, és nem jött elő. Az bizonyos, hogy az azandék nem félnek még a najától sem, pedig más néger törzsek fiai ugyancsak szerterobbannak, ha ez a hatalmas, mérges kígyó felemelkedik előttük. Ez a félelmetes kígyó ugyanis nemcsak harap, hanem köp is, mégpedig mérget, ellenfele szemébe, ami időszakos vaksággal, de mindig súlyos szemgyulladással és nagy fájdalommal jár.

Hazafelé ismét elefántmaradványokat találtunk, egy helyen veremben is, később pedig azt láttam, hogy a mocsárpatakok elefántútjain sűrűn sorakoznak az elefántvermek. Nem csoda tehát, hogy az állandó üldözés következtében annyira óvatosak az elefántok ezen a vidéken.

Hajnalban Mdefu sátram elé hozott egy azandét – az aznapi vezetőt –, aki állítólag az éjjel hallotta az elefántok zaját. Elinduláskor tehát

nagyon reményteljes volt a hangulat, amely a nap járásával egyre fogyott.

Mentünk-mentünk. Paulo, a magunkkal hozott vezető ismét hallotta az elefántokat, és szidta az idevaló vezetőt, hogy készakarva rossz irányba vezet bennünket. De hát hiába szidta, mert a kongói kolléga nem értett Paulo válogatott gorombaságaiból egy szót sem, és csak rejtélyesen mosolygott.

Az sem használt, hogy én félreismerhetetlen gesztusokkal mutattam neki, hogy mi vár rá, ha nem találunk friss nyomokra.

Hiába! Ezek nem akarják elárulni az ő «kecskéiket», hiszen azokból élnek.

Este Paulóval két csapdát állíttattam fel a hajnalonként közelünkben hörgő leopárdra, de hajnalban Szuedit, nagyszájú és nagyképű fegyverhordozónkat küldtem ki a csapdákat megvizsgálni.

Hadd fürössze meg az elefántfü harmatos, hideg zuhanya.

Nemsokára rohan ám a bőrig ázott atyafi:

– Fegyverre, siessetek! A leopárd elhúzta a csapdát!

Hamarosan leintettem, és megkérdeztem tőle, hogy látta-e a leopárdot?

Nem, azt nem látta, de csakis leopárd lehetett, hogy a csapdát olyan messzire el tudta húzni.

Tudtam! Tudtam, hogy nem mert utána menni, de tudtam azt is, hogy csak foltos hiéna lehet a megfogott, mert a leopárd nem *húzza* messze a csapdát.

Az azandék azonnal «harcvonalba» álltak, és így követtük a csapda vonszolása nyomát.

Egy bozótnál aztán felhördült a csapdával elakadt hiéna, de abban a pillanatban felharsant az azandék csataordítása is, és egy tucat lándzsa repült a hiénába.

A jelenetet alig lehetett szemmel követni, olyan villámgyors volt. Aztán Mdefu előéneklése mellett felhangzott az azandék diadalmi éneke, a megölt «ellenség» felett.

Nem tudom, mert nem értettem, mi volt a dal szövege, de valami barbár erő és vad dallamosság volt ebben a harci énekben. Önkéntelenül a zulu ezredek győzelmi éneke jutott az eszembe. Ezzel az énekkel végeztünk is ezzel a vidékkel, ahol az őserdő, a rendkívül nehéz terep és az azandék olyan jól őrzik az ő elefántjaikat.

Másnap ötórai gyaloglás után értünk be Jakulukuba. Ott mindjárt kifizettem a teherhordókat, de a legjobb tizenöt embert tovább vittük magunkkal új vadászterületünk, Dungu felé.

A kiválasztottak először elszontyolodva fogadták ezt a «megtiszteltetést», de csakhamar megvigasztalódtak, s amikor a teherautó megindult, ujjongva integettek és kurjongattak hazafelé ballagó társaik felé.

Március 5-én még nehezebben ment a felrakodás, mint amikor első utunkra mentünk innét észak felé. Embereink alaposan kihasználták a dungui «nagyvárosi» éjszakát, és legtöbbjük az átdorbézolt éjszaka nyomait viselte. Persze a vadonból visszatérőket még több «ndugu» (testvér) és még több «rafiki» (barát) ünnepelte, mint amikor először voltunk itt.

A dungui tartózkodást azonban egy éjszakára zsugorítottam össze, embereim nagy bánatára. Láttam és szagoltam ugyanis zsákjaikat, amelyek tömöttek voltak a szárított hússzeletektől, amelyeket a dungui testvérek nagyra értékelnek, és itallal viszonoznak. Semmi kedvem nem volt részeg pagazikat fogdosni, tehát hajnalban már indultunk is.

Irány: Biudi!

Már majdnem megérkeztünk, amikor súlyos defektet kaptunk, úgy-hogy legszükségesebb holmijainkat teherhordók vitték a biudi pihenő-állomásra.

Általában ez az aránylag rövid út is tele volt defekttel, s annyit mérgelődtem, hogy e vidék csodálatos szépségére nem is tudtam figyelni. Egyre gyakrabban értünk erdőfoltokat, s ezek között is egy olaj pálmás rész ragadott meg legjobban feltűnő szépségével. Az olajpálma gyümölcséből a bennszülöttek nagyon értékes olajat sajtolnak, amelyből boyaink nagy készletet vásároltak, és csereberéltek, annyira, hogy poggyászunk aggasztóan gyarapodott.

Biudiban mindjárt fogadott a nagy szultanátus kis uralkodója, egy 12-13 éves gyerekember, akinek feltűnő értelmessége és intelligenciája egy valódi nagy szultánt sejtetett.

A gyermekszultán mellett a helyettes és tanácsadó terheit a nagybácsi, egy pocakos néger vidám nagyvonalúsággal viselte. A nagybácsinak «éppen» a gyomra fájt, és tudomásunkra hozta, hogy a fájdalomra kizárólag a whisky hozhat enyhülést. Tekintettel arra, hogy újabb teherhordókra volt szükségünk, és ezeknek előállítása a nagybácsi hatáskörébe tartozott, így gyomorfájdalmát komolyan kellett ven-

nünk, valamint a kis szultán érdeklődését is a jobb minőségű cigaretták iránt.

Mindezeknek fejében erősen ígérték, hogy másnapra már együtt lesznek a szükséges teherhordók. Ez az ígélet annyira lelkes volt, hogy még én is bíztam a másnapi elmenetelben, noha Biudi mellett is aranybánya nyílt meg, ahova sok munkást kellett adni a szultánnak.

A másnapi elmenetelből azonban nem lett semmi. Alig néhány pagazi szállingózott elő, köztük olyanok, akik nem a huszonöt kilós terhet, de az üres ládát sem tudták volna elvinni. Bizony, az északi azandék sokkal különb legények voltak, mint ezek.

Délután eljött hozzánk a helybeli adminisztrátor két bányamérnökkel, és nagyon energikusan sietett a segítségünkre. A szultán nagybátyját saját kezűleg verte nyakon a teherhordók elmaradásáért, és további fenyegetésekkel buzdította, hogy végre elindulhassunk.

Várákozás közben kikérdeztem a bennszülötteket a vadállomány felől, és örömmel hallottam, hogy nemcsak sok az elefánt, de óriásdisznó is bőven akad. Amikor az agyarak nagysága felől érdeklődtem, olyan méreteket mutattak lándzsáikon, hogy megint éledezni kezdtek az északi kirándulás alatt alaposan összezsugorodott reményeim.

Március 7-én kora reggel kellett volna indulnunk, de a pagazik nem nagyon jöttek... Elmúlt 9 óra, el 10, el dél, de még mindig nem voltak együtt a szükséges teherhordók. Küldöncök jöttek-mentek ide-oda, de bizony nem tudtunk elmozdulni. A kedélyes szultáni nagybácsit azzal fenyegettem meg, hogy bemegyek Dunguba és hozom a nyaklevesosztogató adminisztrátort, amitől nagyon megijedt az öreg, mert szerencsére nem tudta autónk valódi állapotát. Végül délután mégiscsak összegyűlt annyi pagazi, hogy elindulhattunk.

A kis szultán még egy főembert is rendelt Mdefu segítségére a pagazik mellé, hogy azokat rendben tartsa, és élelmiszereket rendeljen számukra a táborozó helyeink főnökeinél.

Hatalmas, nagy darab néger volt ez a «szafári-rendőr», akit Mdefu «Tuktuk»-nak nevezett. Ma sem tudom, hogy ez név volt, rang vagy cím? Valószínűleg a szultán magánrendőrségében szolgált, és lustaságánál csak étvágya volt nagyobb. Amikor ezt a Tuktukot láttam, mindig a régi rabszolgavadászok embertelen hajcsárjai jutottak eszembe, aki meg volt győződve, hogy az atyafiak kizárólag az ő kiszolgálására teremtek, és azoknak nem is lehet más vágya, mint őt minden elképzelhető jóval ellátni.

Lassan indult neki és rendeződött el a szafári, de ezen az «elrázódáson» át kellett esnünk, mert ez minden kezdő napnak a velejárója.

Rövid, kétórás séta után a Gada nevű folyónál ütöttünk táborot. Szerettem volna tovább menni, de a Tuktuk erősen állította, hogy az elefántos hely még ötórányira van, azonkívül egy folyón is át kell lábalni, mert a víz rossz. Másnap kiderült, hogy az elefántos helyet kényelmesen elértük volna, de a Tuktuk lusta volt, a menetidőt illetőleg állandóan «tévedett».

A másnapi ötórás gyalogút megint csak felére zsugorodott, mert mindjárt az út elején elénk szaladt egy azande, hogy mentsük meg az elefántoktól, amelyek sambáját (kis néger ültetvény, inkább kert) már majdnem teljesen tönkretették.

Persze nagy örömmel vettük ezt a jó hírt, és nemsokára már fel is vettük a nyomokat, amelyeket egy darabig követtünk. Egy mocsaras patak partján a nyomokból aztán bizonyossá vált, hogy a csapatban érdemes bika nincs, így a kárvallott legnagyobb bánatára a nyomkövetést abbahagytuk.

Rövid utunk alatt elég sok elefánt- és néhány friss bivalynyomot is találtunk. Ide-oda kanyargó ösvényünk egy termitadomb mellett vezetett el, melyet már félig leromboltak agyaraikkal az elefántok. Már ti. a termiták várát borító agyaghalmot, amely sótartalmú lehetett. Az ilyen természetes sózókon egészen pontosan meg lehet állapítani az ott járt elefántok agyarnagyságát, mert a vajasokban ott van az agyar lenyomata. Itt is találtunk egyet-egyet, amely testvérek között is nyomhatott 80-90 fontot.

Ezen szemlélődés közben egy nagyon szépen színezett, a nilusi erdei antilopnál jóval nagyobb bushbuckot láttunk, és egy óriási pávián hímet, amely az elefántfűből kimagasló mimózáról nagy érdeklődéssel kísértte mozdulatainkat.

Ez az első kirándulás egyébként nagy csalódással járt, mert erősen hittem, hogy legalább az őserdőfoltokban óriásdisznó-nomokat találunk, de még régi nyomokra sem akadtunk.

Másnap hajnalban új vidékre indultam el. A patakok őserdőiben egyszer-kétszer olyan hangyatámadásban volt részünk – a meglökött ágakról ránk zuhanó hangyaesőben –, hogy minden esetben le kellett vetköznöm, ami szerencsére a trópusi ruhában könnyű dolog, de nincs is más út, hogy ezektől a gyűlölt gyötrelmekről megszabaduljon a vadász.

Vadat azonban egyáltalán nem láttunk, csak egy vörös farkú cerkófmajomcsapat menekült előlünk, amikor nagy robajjal menekültünk mi is a hangyáktól fertőzött erdőrészből. Tuktuk, úgy látszik, nagyon szerette a majomsültet, mert lelkesen mutogatott a szédítő ugrásokkal menekülő majmok felé.

Alig másfél órás nyomkövetés után egy leégett elefántfüvesen át közeledtünk az őserdő felé, amikor Tuktuk hirtelen megállt, és visszarángatta a kiringózit, aki különben is csapnivaló rossz nyomozó volt.

Később én is meghallottam az elefántok törését az őserdőben, de Tuktuk engem is visszatartott, egyre az erdő sötét, aljnövényekkel fedett részére mutogatva. A jelzett helyen végre én is megláttam egy pihenő elefánt legyezgető fülét. Az állat azonban a kelet-afrikai elefántokhoz viszonyítva kicsinek tetszett, és az agyarakból nem láttam semmit.

Tuktuk a combján mutogatja, hogy milyen óriási vastagságú az agyar, ami tekintettel a bámulatra méltó combokra, valószínűleg világrekord lenne. Az agyarakat azonban előbb nekem is kell látnom!

Paulo is mellettem van, és látom arcán, hogy ő már látja az agyarakat, aztán a vállát vonogatja... Ez pedig nem jó jel, mert Paulo ért az elefánthoz.

Végre! Fordul az óriás, és én is meglátom a «csontokat», és én is vonogatom a vállam. Paulo vigyorog... de Tuktuk reszket, mint egy jóvérű foxi, ha macskát lát. Mi meg vitatkozunk Paulóval az agyar súlyán, ő harminc fontra becsüli, én alig húszra. Közben alig voltunk tizenöt lépésre az elefánttól. Suttogó tippelésünket azonban alighanem meghallotta, mert lassan elindult, aztán nagy robajjal tűnt el a sűrűségben.

Tuktuk azonban még mindig erősködött, hogy milyen nagy agyarú volt a bika, s hogy igazát bizonyítsa, összeparancsolta embereit – szám szerint hármat –, hogy ő majd meghajtja az erdőt.

Tuktuk kezdett tetszeni nekem, az embereknek azonban annál kevésbé! De hát nem lehetett mást tenni, mert Tuktuk nagyon mutogatta a tenyerét...

Ezután Paulóval felkuporogtunk egy termitadomb tetejére, és vártuk az eseményeket.

Nemsokára kurjantások jelezték az őserdőfolt túlsó széléről, hogy megindult a hajítás.

Rövid idő múlva aztán megkezdődött a törés és ropogás az erdőben, a Tuktuk pedig egy fáról integetett, hogy az elefántok felénk tartanak.

Jöttek is! Elöl egy teljesen agyartalan vén tehén, utána egy gyenge agyarú tehén és két félig fejlett borjú.

Később, pár perc múlva kitolódott a sűrűből a bika is. Lassan ballagott. Fejét magasan tartotta, és fél füllel hátrafelé a hajtókra ügyelt. Könnyű lőtávolságra volt, de mégsem lőttem, mert előbbi agyarbecslésem jó volt, s az agyarak bizony gyengék voltak.

A meghajtott elefántok hamarosan eltűntek, és hazafelé ballagva némileg bántam már, hogy a gyöngé bikát futni engedtem. De az időnk olyan rövid volt, hogy talán nem volt okos dolog a válogatás.

197 Este pedig elhatároztuk, hogy tovább megyünk. Tuktuk állítása szerint hatórás gyaloglás után jó elefántos helyre érünk.

Másnap alig kétórás séta után feltűnően jól kezelt sambákhoz, egy nagyobb azande telepre érkeztünk. Tuktuk, úgy látszik, ezt kihagyta tegnap a számításból, mert – valószínűleg nagyobb eszemiszomot remélve – kijelentette, hogy ez az a bizonyos elefántkörnyék.

Persze tovább zavartam a szafárit. Tuktuknak pedig értésére adtam, hogyha visszaérkezünk Biudiba, bepanaszolom gazdájánál, aki aligha lesz jó hangulatban, ha nem kapja meg az eredményes vadászat után neki kijáró ajándékot. De ezenkívül szólok az adminisztrátornak is, hogy ilyen marha erős embernek tulajdonképpen a bányában lenne a helye, és nem a szultáni zsíros fazék mellett... Különben is, ha még egyszer félrevezet, házi kezelésben és előlegül kapja meg azt, amit a szultán utalna ki számára...

Tovább mentünk tehát, árkon-bokron, mocsarakon, és rendkívül fárasztó út után a Komódó nevű telepnél ütöttünk tanyát.

Hajnalban szétküldtem a nyomozókat, bár az utóbbi napok tapasztalata azt mutatta, hogy ezek gyakran elriasztották az elefántokat. Ezen a napon azonban elég hamar befutott az első hírnök, hogy felvette az elefántok csapáját.

Haja, pagazi! (Gyerünk, emberek!)

A nyomok gyengék voltak, de sose lehet tudni, hol csatlakozik valami erős nyom, ezért mentünk uiána.

Ezen a vidéken már nagyobbak voltak az őserdőnyúlványok, vadabbak, de érdekesebbek is. És egyre-másra kis patakok öntözték a talán évszázarezdes humuszt. Egy ilyen kis patak mocsaras partján végre megtaláltam a sokat keresett óriásdisznónyomokat. Úgy láttam, na-

ponként járnak arra, és nagyon megörültem, mert már féltem, hogy óriásdisznó nélkül megyünk haza, amit pedig szerettem volna megszerezni a Nemzeti Múzeumnak.

Később csimpánzok éjszakai fészkeire bukkantunk, amelyek nagyon hasonlítanak a nagy ragadozó madarak fészkeihez. A fészkek között volt egy óriás méretű, amelyet valami hatalmas hím építhetett magának, de valami miatt indulatba jöhetett az öregúr, mert a fiatal fa felső törzsét – pedig jó combvastagságú volt – eltörte! Mindenesetre félelmetes, nagyon szemléltető erőpróba!

Az összevissza csavargó elefántnyomok aztán egy csodálatos őserdei szakadékhoz vezettek, amelynek aljából 50-60 méteres faóriások nyúltak a magasba. Lent, a szakadék mocsaras tisztásán óriási páfrányok. Egy kidőlt famatuzsálem koronája a szakadék túlsó peremén akadt meg, s most ez a természetes híd a páviánoknak és cercófma-jom-hadaknak volt a korzója.

Ősrégi, mélyen kitaposott elefánt-bara-barán (úton) ereszkedtünk le a meredeken, és csak leérve láttuk, hogy egy nagy «edó»-ba érkezünk. A kongói őserdőkben így nevezik azokat a rejtett tisztásokat, ahova az őserdő minden vadja a természetes szóókra inni vagy zsákmányt szerezni jár.

Az elefántok egész mély barlangokat ástak ki a sótartalmú agyagban, néhol mélyen a faóriások gyökérzete alá. Feltűnő volt, hogy a legnagyobb barlangot főleg tehenek látogatták. Száz meg száz vékony tehenagyar vésése látszott a nagy odú falán. Bivalynyomot azonban egyetlenegy sem találtunk. Úgy látszik, ez kimondottan az elefántok szóója volt, és a vadon állatfejedelmei talán felségsértésnek vették volna, ha egy bivaly az ő szóójukra merészkedik. Ki ismerhetné az őserdő törvényeit? ...

Kissé távolabb aztán megtaláltuk a bivalyok szóóját is. Ezek kisebb és alacsonyabb üregek voltak, és – a nyomokból láttuk – ide jártak az óriásdisznók is.

Szinte megbűvölve álltam ezen a nehéz illatokkal telt csodálatos helyen, és sóhajtván gondoltam vissza az elveszett múltra, amikor a mindenben hiányt szenvedő magyar kóbor természetvizsgáló és gyűjtővadász csak egyben volt mérhetetlenül gazdag: az időben.

Milyen nagyszerű megfigyelőhely lett volna egy ilyen erdő a nap és év minden szakában! Kora hajnalban, amikor a születő világosságot a különben olyan csendes kolobusz-majmok karéneke üdvözli, a déli nagy csendben, amikor az őserdő fojtó, nyomasztó lehelete még a

lármas turakóknak is csendet parancsol; a sokhangú alkonyatkor, amikor a fekete arcú csimpánzok «gómája» (dobolással vegyes tánczene) mindig idegenszerű, új, változatosságban hallatszik valahonnan felénk, és éjszakákon, amikor minden fa liánokkal átszőtt koronájából az őserdei éjszaka legnagyobb csendháborítójának, a fán élő patás állatnak, a hyraxnak lárma hallatszik... és amikor a sok titokzatos, soha meg nem oldott madár- és emlőshang közepette váratlanul megszólal egy őserdőbe tévedt, óriásdisznóra vadászó oroszlán mennydörgése.

Szinte megbénított egy ideig az emlékekkel és régi vágyakkal összekeveredett sok új benyomás.

Hazafelé mentünkben még két nagyon erős elefántbika reggeli nyomát is kereszteztük, és a messziről hallatszó csimpánz-sivalkodás volt a kísérő zenénk. Úgy találtam, hogy – végre! – jó helyen táborozunk!

Másnap hajnalban sötétben, fáklyafénynél indultam. Ezeket a fáklyákat még Dunguban vettem. Valami gyantás, szurkos anyagból készülnek, s nyelük egy háromágú vessző. A fáklyát tehát lábra lehet állítani, ha a bennszülöttek a kunyhók előtti térségen isznak és gómáznak.

A nagy erdő felé vettem az irányt, de közben elefántnyomokra találtunk, s ezeket követtük, míg csak meg nem győződünk, hogy a csapatban érdemes bika nincs. Kivergődve az őserdőből, újra elefántfübe értünk, s ekkor egy bolond optikai csalódás áldozata lettem. Az elefántfü helyenként le volt már égve, de az újra kihajtott sarjfü is már derékig ért. Egy ilyen leégett foltra kibukkanva egy nagy, fekete állatot látok magam előtt mozogni.

– Hála legyen Dianának! – és Paulo kezéből kaptam a puskát. – Hát mégis lesz a Nemzeti Múzeumnak óriásdisznója!

– Vacsa, bvana! Kanga!... (Hadd, uram, gyöngytyúkok...) – mondja Paulo, és csodálkozva néz rám...

De már akkor én is láttam, hogy az elefánttrágyán összebújt gyöngytyúkcsoport alkotott szememben óriásdisznót. És kettő még úgy is állt, mint «Mukulu», az óriásdisznó két füle...

S amikor a gyöngytyúk nagy rikácsolással szárnyra kaptak, akkor hallottuk meg az elefántok törését, hátunk mögött az őserdőben.

Nyomukból aztán megállapítottam, hogy csak egy közepes bika van a csapatban, de napjaink már nagyon múltóban voltak, hát mentünk utánuk.

Végre közvetlen előttünk voltak az elefántfűben. Látni azonban semmit nem lehetett belőlük, aztán szelet kaptak, és már bent is voltak az őserdőben.

Félrelöktem az előttem járó négert – a kirongózit elvesztettük valahol az elefántfűben –, és rohantam az elefántok után, hogy lássak belőlük valamit. Egy fa mellé ugrottam, mert hallottam, hogy a törés zaja megfordult és felém közeledik. Egy pillanattal később kettévált a sűrű aljnövény, és magasan kibukkant egy szürke elefántfej. Egy fiatal elefánttehén jött egyenest felém, aztán – szerencsére! – elfordult, és jobbra csörtetett tova. Utána egy borjú, s végül egy öreg tehén.

Arra gondoltam, hogy egy nagyon híres német vadászkutató a helyemben a «legnagyobb életveszedelem»-ről írna, pedig csak az elefántok forogtak volna abban, ha jó az agyaruk. Egy-két nap múlva ezt a gúnyos, gonoszkodó gondolatot – *még* ha igaz is – nagyon, de nagyon megbántam!...

Mögöttem is nagy volt a csörtető zaj. Ott állítólag négy elefánt rohant el, amelyekből Paulo látott is egyet.

Az elefántokat valószínűleg az elefántfűben elvesztett kirongózi zavarta meg, aki csak késő este vánszorgott be a campbe, s azt mondta, hogy egy nagyon erős agyarú elefántbikát látott...

Az ilyen hír – persze – lehet igaz is...

Március 14-én újra fáklyafénynél indultam a nagy edóhoz. Még alig volt fenn a nap, már mélyen jártunk az őserdőben, és méltán reméltem, hogy az edóban legalább bivalyt fogok látni, s akkor kideríthetem, itt megkezdődik-e a vörös törpebivaly birodalma, vagy nem.

Mikor az edó előtti őserdő mélyen kitaposott elefántországútjára értünk, az ott csatangoló vörös farkú cercófbanda szitkozódása miatt semmi reményem nem lehetett, hogy az edóban valamilyen vad is megmaradjon. Elkeseredésemben egy öreg hímet a kis 22-essel lepatintottam, amire egyébként is szükségünk volt.

A Kilimandzsáro környéki bennszülöttek szerint vadászat kezdetén majmot lőni nagyon szerencsétlen dolog, és talán ott is hagynák e hiedelmet nem tisztelő fehér vadászt, de az azandék ilyen babonáról mit sem tudnak. Igaz, ezek a majomhúst kiválónak tartják (talán a még nemrégén fogyasztott emberhúsra emlékezteti őket?) Míg az északi rokonok nem nyúlnak a majomhúshoz, még ha éhen halnak sem.

Mivel az edónál csak egy-két friss bivalynyomot találtunk, tovább mentünk, és csak később találtuk meg az elefántok nyomait. Paulo szerint ezek is tegnap estiek voltak, és nem is valami erősek, úgyhogy

csak ímmel-ámmal követtük őket. Közben megláttam egy szép erdei gyöngytyúkot, s azt – tekintet nélkül az elefántokra – meg is lőttem gyűjteményünk számára. Aztán keresni kezdtük az ösvényt, amelyen jöttünk, amikor a fényképezőgépet hordó gyerek megállt, hogy ő hallja az elefántok törését. Az irány nem volt biztos, ezért ide-oda kóvályogtunk egy darabig, amikor én is meghallottam az elefántokat. A kísérőket visszahagyva Paulóval s az aznapi vezetővel indultunk a zajongás irányába.

Gyalázatos rossz helyen voltak!

A mocsaras mélyedésben magas és a legkisebb érintésre is erősen zörgő phrynum eltakart mindent. Ez a phrynum a nyomkövető vadász legnagyobb ellensége. Olyan magas és olyan sűrű, hogy a legnagyobb elefántot is eltakarja, s ebben minden vad teljesen védett a meglepetés ellen, még akkor is, ha kitaposott elefántjárás vezet rajta keresztül.

Na és a hangyák!

Ilyen helyen érik a vadászt a leggyötrelmesebb hangyatámadások. Kivált egyféle hangya volt a réme az ilyen mocsaras tisztásoknak. Hosszú, gyors mozgású, fullánkös bestiák voltak ezek, amelyeknek szúrása fájdalmasabb volt, mint némelyik skorpióé.

Szelünk is rossz volt, csak nagy kerülővel tudtunk az elefántok közelébe jutni. Alig néhány lépésnyire voltunk tőlük, de mégsem lehetett látni belőlük semmit, csak a folytonos recsegés, ágtörés és gyomorkorgás árulták el közelségüket.

Felmásztam tehát egy termitadombra, hogy lássak valamit a nyolctíz lépésre levő elefántokból, és két kis fa is volt ott, amelyek megmenthettek volna az esetleges ijedtségből származó letaposástól, de máris ész nélkül menekültem a liánokból rám támadó hangyáktól.

Ekkor rohant hozzám a kiringózi, hogy egy nagy agyaráú bikát látott. Loholtunk a megadott irányba, útközben még lekapkodtam magamról a belém csípett hangyákat, és Paulóval – aki a tartaléktöltényeket szorongatta – egyszerre láttuk meg a bikát, mert a kiringózi – tekintettel a forró helyzetre – eltűnt.

A bika már valami gyanúsat érzett, mert nagyon nyújtogatta az ormányát. Sajnos, nem volt erős bika, de már csak öt-hat napunk volt Kongóban, hát elkaptam Paulótól a nehéz elefántpuskát.

Jóval magasabban álltam, mint az elefánt, és egy-két pillanatig számíthatnom kellett, hogy hol is lehet az a pont a szürkülő elefántfe-

jen, ahol úgy lehet meglőni, hogy azonnal vége legyen. A bika közben kissé elfordult, s abban a pillanatban fejbe lőttem.

Hangtalanul csuklott össze, s olyan helyzetben maradt, mintha élne.

Utána – tőlünk balra – törve-zúzva robogott el egy csapat, és éppen indulni akartunk, hogy megnézzük a nyomaikat, amikor a hátunk mögött tört ki irtózatos zenebona. Azt hittem, a fejbe lőtt magához tért, és most jön visszafizetni a gorombaságot...

De ekkor már láttam – annyi időm volt csak, hogy egy fa mögé ugorjak –, hogy egy másik nagy csapat elefánt zúdul felénk. Önkéntelenül eszembe jutottak tegnapi gúnyolódó gondolataim...

Most aztán valósággal a nyakamon voltak az elefántok! Egy tehén alig volt tőlem két lépésre – akár meg is érinthettem volna –, ugyanakkor a hátam mögött három lépésre rohant el ordítva, zúgva-törve egy másik. Egy nagyobb állat nagyon felém vette az irányt, már-már lőni akartam, amikor közvetlen mellettem elfordult. Ezután még néhány elefánt rohant el mellettünk – köztük egy igen nagy testű, sajnos, az agyaráit nem láttam.

Alig néhány pillanatig tartott ez az elefántorkán, utána néhány perc múlva már messziről hallatszott ingerült trombitálásuk. Feltétlenül nagyon felingerelt, felbőszült állapotban voltak ezek az örökösen hajszolt állatok, és dühtől vezetett, vak nekiiramodásuk azért volt olyan zajos és romboló.

Igazán nagyon örültem, amikor embereimet a fák mögül épségben láttam előbukkanni. A kirongózi látszott legmegviseltebbnek...

Paulo ragyogó arccal állt elém, és tenyerével száját félig eltakarva, nevetve mondta a néger legnagyobb indulatszavát, hogy: – «Ló!» és utána sokatmondóan csettintett egyet az ujjával. Nagyon sajnálkozott, hogy a nagy testű elefántot nem lőttem le. Ő sem látta ugyan az agyarakat, de azok szerint biztosan nagyok voltak, s egyébként is ismételtén megnyugtató, hogy «itt meg lehet az ilyen dolgokat tenni...» Paulónak – ezek szerint – önálló fogalmai voltak a vadásztörvényekről.

Mikor aztán teljesen lezajlott az elefántos céció utóhatása, a szokásos összevissza magyarázgatás, visszamentünk a lelőthöz, amely annyira «élő» volt, hogy a kirongózi csak nagy unszolásra merte feléje dobni lándzsáját, mert még mindig félt, hogy lábra kap.

El is hibázta teljesen.

Ebből is láttam, hogy az északi azandék sokkal, de sokkal különbségű, mint a déliek...

Most aztán nyugodtan szemügyre vehettük zsákmányomat. Meg kell hagyni, hogy szépen bukott össze, s a lövés után már egyetlen mozdulatot sem tett. De az agyarok bizony gyengék voltak, eltekintve azonban mindentől – 2–3000 frank is több mint a semmi, s valami betérült a drága vadászejegy árából.

Másnap nagy volt az elefántjárás. Nem kevesebb, mint kilenc kisebb csapat elefánt keresztezte az ösvényt, sajnos, mind gyenge nyomok voltak.

Később egy azande társasággal találkoztunk, akik a tegnap lőtt bikám húsából akartak részesülni, s azt újságolták, hogy a negyedik patakon túl két nagy elefántbika reggeli nyomait látták.

Ez a hír nagyon felvillanyzott, mert egyedül vagy párosán járó bikák – ritka kivétellel – mind erős agyarú állatok.

Átérve a negyedik patakon, meg is találtuk a nyomokat, amelyeket gyengéknek tartottam ugyan, de követtem mindaddig, amíg egy mocsaras kiöntésnél világosan nem láttam a jól kirajzolt nyomokból, hogy két tehenet hajszolunk.

Tehát bolondját járatják velünk! Egyedüli hasznunk az volt, hogy egy elhagyott samba helyén teleszedhettük hátizsákomat gyönyörű citrommal.

Március 16-án táborunktól délre fekvő kis hegyek mögé igyekeztem. Arra még nem jártunk, mert arról a tájról sohasem kaptunk elefánthírt. De nem is látszott elefántos vidéknek. Az elefántfü majdnem tökéletesen le volt égve, a sarj még alig ért derékig, és helyenként egészen rövidfüves tisztások is voltak az antilopfélék legelőhelyei.

Elefántnyom sehol, s mivel a szafari húskészlete fogytán volt, egy felénk szaladó varacskos kant fejbe lőttem. A golyó a fején ment be, a combján jött ki, és embereimnek nagyon tetszett ez a lövés. Paulo ugyan három szót nem tudott az itteniek nyelvén, és a kiringózi még annyit sem Paulo nyelvén, de azért kézzel-lábbal magyaráztak egymásnak, hogy a «mzinga» (puska) milyen csodálatos szerszám. A varacskos disznót a keselyűk elől felhúztuk egy fára, és folytattuk utunkat.

Nem sokkal később egy nagyon szép színezetű erdei antilopbakot láttam. Az elefántpuska csak száz méterig van belőve, de mindenáron meg akartam szerezni a Nemzeti Múzeumnak a bakot, azért rálőttem. Persze: hiába. Most már aztán csak ezért is! Hosszas cserkészés után meglőttem úgy, hogy a nagy golyó nem tett kárt a bőrében.

Felvettem róla a szükséges méreteket, lefényképeztem, majd fel is vágtam, mert a múzeumnak szánt állatoknál ezt mindig magam végeztem. Aztán Paulot két emberrel visszahagytam, hogy a nyúzást fejezzék be, s a bakot a varacskos disznóval együtt vigyék a campbe.

Bár ne került volna utamba ez az antilop, mert időt veszítettünk vele, s ezzel kezdődtek a nagyon szerencsétlen elefántvadászataim.

Most már csak a kirongózi és egy gyerek volt velem, aki a fényképezőgépet vitte. Sajnos, egyikük sem beszélte a kisuáhilit, s az én mongalla szókincsem alig volt két tucát.

Mentünk, mentünk... sehol egy árva elefántnyom. A hegy mögött egy kisebb «tinga-tinga» (mocsár) volt, tele madarakkal. Köztük méltóságteljesen lépdegélt néhány nyerges gólya, az afrikai gólyamadarak talán legszebb és legmagasabb képviselője.

A felhők alatt még sok keselyű és marabu keringett, jelezve, hogy Paulo még munkában van, amikor aztán előredobott lábakkal kezdtek leereszkedni, tudtuk, hogy Paulo a nyúzást befejezte, és elindultak a camp felé.

Aztán meddő járkálás után, bivalynyomokat találtunk, amelyek bevezettek az őserdőbe. Ott azután nem találtunk bivalyt, de óriásdisznónyomokat találtunk, és tovább menve két hatalmas elefántbika nyoma. Ott volt rendkívül rossz szagú hullatékuk is. Úgy látszik, valami gyomor- és béltisztító sósagyag-kúrát tartottak, mert a trágya tele volt agyaggal.

És a nagy trágyalabdák még melegek voltak.

Az elefánt követésénél ez rendkívül fontos. Olyan helyeken – letiport elefántfüvesekben –, ahol a nyomok nagyságát a leggyakorlottabb elefántvadász sem tudja megállapítani, a hulladék nagyságából biztosan lehet következtetni az elefánt nagyságára is. Sokszor biztosabban, mint a nyomokból.

Ha a hulladék meleg, nedves felületű, és rajtuk van még a leeséskor felvert por, ez azt jelenti, hogy az elefántok közvetlen közel vannak. Ha a hulladék nedves ugyan, de már a legyek ezrei szálltak rá, és röpködnek körülötte: az elefántok már távolabb vannak.

Ha már az óriási scarabeust is ott találjuk, amint kis, teniszlabda nagyságú galacsint gyömöszöl össze, az elefántok még messzebb vannak, és ha egy kis vakondtúrásszerű földhányás – tetején a lyukkal – is ott található, amelyben a scarabeus petéit és a galacsint is elhelyezte, amelyből a kikelő peték majd táplálkoznak, a nyomok már több naposak lehetnek.

A nyomozó gyakran kémleli a gyermekfej nagyságú trágyagombócok hőfokát úgy, hogy lecsúsztatja szandálját, és lába hüvelykujját bedugja. Ezt azonban csak a kényeskedők csinálják ilyen finoman, mert az öreg afrikánus elefántvadász a mutatóujját használja hőmérőnek.

Miután tehát a rossz gyomrú két óriás hagyatékán az ízlelés kivételével minden érzékszervünket kipróbáltuk, megállapítottuk, hogy a bikák igen nagyok, és nem lehetnek messze. Tehát: hajrá!

Délután két óra körül járt az idő, amikor a nagyobbiknak már egészen közelébe jutottunk, mert közben a két bika szétvált, s mi a nagyobb nyomokat követtük.

Nagyon csúnya elefántfüvesben voltunk, a szelet csak a hamus tüllzacskó állandó rázogatóásával lehet ilyen helyen megállapítani. A hamuszacskót pedig Paulónál felejtettük. Hát ez nagy baj volt!

A szél irányát így időnként egy-egy szál meggyújtott gyufával ellenőriztem. Éppen újabb gyufát gyújtottam meg, amikor előttünk egy facsoport felől ágroppanás és a lomb súrlódása jelezte, hogy ott van a keresett.

A legnagyobb óvatossággal másztunk arrafelé, de – nem tudom, mit vett észre az öreg – csak hült helyét találtuk. Az ágroppanás a csendes elcsúszást jelentette.

Kezdett veszni a reményem. Szidtam a múzeumi bakot, mert ha Paulo a hamuszacskóval velem van, aligha kapott volna szelet, és mindjárt lövésre kaptam volna.

Utána!

Akkor láttam csak, hogy az öreg ugyancsak megriadt, és nagy tempóban lohol előttünk. Körülbelül egy órát mentünk utána – összevisz-sza csavarogva –, amikor meglassúdott, s úgy láttam, néha már álldögált is.

Kiértünk az őserdőből. A terep itt erősen lejtett, s a leégett elefántfü csak derékig ért. Túl rajta ismét őserdő. Az elefántfüben kioldódott félcipőm zsinórja, s amíg ezt kötöztem, a kirongózi elibém került. Sietek utána, s ekkor látom, hogy megy ez a szamár, megy, megy a nyomon, és nem veszi észre az elefántot, amely az őserdő szélén félig takarásban állt.

Egy darab elefántfűszárat török el, aztán halkan rá is füttyentek, de ez a tökéletlen fekete se nem lát, se nem hall, s amikor – végre! – észreveszi a veszélyt, helyett, hogy óvatosan visszalopakodna, rémületében megugrik, és nagy zajjal rohanni kezd.

Az elefánt persze észrevette és megindult.

Már csak öt napunk volt Kongóban, és szinte kétségbeejtett a gondolat, hogy ez a hatalmas elefántbika, az annyira vágyott vadászzsákmány újra és valószínűleg örökre eltűnik.

Ez a lelkiállapot – bevallom őszintén – egy nagyon elhamarkodott meggondolatlanságra készítetett.

Hirtelen elhatározással célba veszem a fejen a vélt jó helyet, bár lián és lombos gallyak voltak előttem és lövök.

Nem torpan össze! A váll-lapot nem láttam, tehát gyorsan a nyakszirtet, bár azt sem láttam tisztán...

Meg sem inog, hanem óriási dübörgéssel, ropogással támad.

Embereim villámgyorsan eltűntek az elefántfüben. Gyorsan tölteni akarok, de puskám nehezen nyílik – hamar rozsdásodik itt minden –, végre! rohantomban kidobom a két kilőtt hüvelyt, és puskámat újra meg akarom tölteni, de ekkor már alig két lépés volt köztünk a távolság. Oldalt ugrom, és gyorsan össze akarom a fegyvert csukni... de a kapkodásban megemelem a csövet, és a két töltény kiesik és eltűnik a fűben!!...

– Vége, mindennek vége! – gondoltam – beteljesedik rajtam az öreg elefántvadászok végzete!

Tisztán emlékszem: arra voltam csak kíváncsi, miként végez velem a feldühödött öreg óriás. Semmi keserűség nem volt bennem. Én hibáztam. Alulmaradtam, bár mindenképpen kirongózim ügyetlensége idézte elő ezt a szerencsétlen esetet.

Váratlanul üldözőm elfordult és eltűnt. Gyorsan két új patron a puskába, de akkor már az óriásbika az erdőben csörtetett.

Hogy mi készítette az öreget a gyors visszavonulásra, amikor már mindent elveszettnek gondoltam, ma sem tudom megmagyarázni. Talán embereim zaja, vagy az, hogy lövéseim kótyagossá tették? Sokat gondolkoztam ezen, évek múlva is mindig talány maradt előttem...

Az előkerült kirongózi szerencséjére nem értette meg, hogy miket mondtam és kívántam neki, de a hanglejtés és a gesztusok után sejtette. Aztán gyorsan a menekülő után a vércsapán. Erős iramot diktált a sebzett, és mi is rohantunk, amennyire szív és tüdő engedte. Mindenáron meg akartam szerezni ezt az elügyetlenkedett, pompás zsákmányt. Nemcsak a hatalmas agyarpár sarkallt a követésre, de sarkantyúzott a kínzó önvád is.

Hiába volt minden! Elefántunk egyáltalán nem lassította futását, ki az őserdőből, be az elefántfübe, délután négy óráig. Akkor, egy roz-

szul leégett elefántfüvesben, bivalyokat pillantottunk meg. Legalábbis első pillanatban azt hittük, hogy bivalyok. A kiringózi meg akart ug-rani, hát elkaptam tőle a puskát, mert akkor már tudtam, hogy a sokat keresett és vágyott óriásdisznók vannak előttünk.

Egy pillanatig az ellentétes érzések és gondolatok cikáztak és harcoltak bennem. Ha nem hajszolom megállás nélkül a sebzett elefántot, lesz ugyan óriásdisznója a Magyar Nemzeti Múzeumnak, de nekem nem lesz elefántbikám, mert ha eddig meg is nyugodott, és már közel vagyunk hozzá, a lövés tovább fogja zavarni.

De találkozom-e még óriásdisznókkal?

Nem, ezt az alkalmat nem szabad elmulasztanom.

Győzött bennem a gyűjtő!

Embereim még ekkor sem ismerték fel őket, mert amikor a puskát felemeltem, szerterebbentek. Lövésemre az egyik azonnal összeesett, és a bal csővel egy már rohanó másikat váll-lapon lőttem.

A nyakba lőtt még vergődött, amikor odaértünk. Óriási állatnak látszott a felálló serteszőrök miatt. Ezután mutogattam embereimnek, hogy menjünk a másik mukulu nyomán.

Meg is indultak, de egyre az elefánt nyomán akartak vinni. Olyan rémületben voltak még mindig, hogy észre sem vették a második disznóra tett lövést.

Végre megértettem magam, hogy egy másik mukulut is meglőttem, és rávezettem őket a világos tüdővéryomra. A legszabályosabb váll-lap lövést kapta, mégis elment még kétszáz lépést. Ha expanzív vagy ólomhegyű lövedéket használok, nem megy egy lépést sem, de a múzeumi bőrt nem akartam megroncsolni.

A második mukulu már dermedten feküdt.

Gyorsan felvételt készítettem róluk, aztán tövises ágakkal betakar-tuk őket, hogy a keselyűk és hiénák ki ne kezdjék őket, amíg embereink megérkeznek. A gyerek vállalkozott, hogy a teherhordókat a tá-borból idevezeti, mi meg ráálltunk újra az öreg bika nyomára.

Köveltük besötétedésig.

Besötétedés előtt jeleket tettünk a nyomra, amelyet már nehezen köveltünk úgyis, mert megszűnt a vérzés.

Majd holnap!

Már régen szólt az oroszlán, amikor a campbe értünk. Nagyon fá-radt voltam, mert nemcsak a pompás zsákmány elvesztését, de az el-hamarkodott lövöldözés ostoba kudarcát is vonszoltam magammal.

A gyerek jól tájékozódott a vadonban, és még naplemente előtt befutott. Miután Mdefu alaposan kikérdezte, kiküldte Tuktukot embereivel, hogy a disznókat reggelre beszállítsák.

Mdefu szerint feltétlenül meg fogják találni a disznókat sötétben is, és fáklyafény mellett éjjel még haza is hozzák azokat. A bizakodás azonban nem vált be. mert – nagyon távolról – csak reggel háromkor hallottam a disznót szállító pagazik énekét. Nyolc órákor érkeztek be a kisebb és jó óra múlva a nagyobb óriásdisznóval.

Nyúzás, méretek felvétele után indulhattam csak a sebesült elefánt után.

A kiringózt már hajnalban elküldöttem a tegnapi nyomra egy másik nyomozóval, hogy reggel kilenckor várjanak meg engem a negyedik folyónál, akár jó, akár rossz hírrel.

Vártak is, és a kiringózi jelentette, hogy ahol tegnap a nyomozást abbahagytuk, a sűrűből nem váltott ki a nagy bika, hanem bent «hörgö». Hát, ez a hörgéses mese gyanús volt nekem, bár a nehéz puskát – mindenre készen – órákon át cipeltem.

Aztán olyan helyre értünk, ahol a sebzett nyomai a régi és új elefántcsapákban teljesen elvesztek. Egy borjas elefánttehén is ott mászkált hajnalban, és nyomaival végképpen összezavarta a kiringózt. Betetőzésül óriási záport kaptunk, ami aztán lehetetlenné tett minden nyomozást.

A következő nap megint «elefántos nap» volt.

Nem indultam korán, mert még nem voltak készen az óriásdisznóbőrök, és oktatni kellett a gyakorlatlan embereket. Paulót sem vihettem magammal, mert ő volt a legkényesebb munka, a bőrök vékonyra faragásának felügyelője.

Útközben nem voltak biztató jelek, így nem is bántam a késői indulást.

A negyedik pataknál átkelve, még jó darabig mentem egy ösvényen, de miután nem találtunk nyomot, úgy gondoltam, letérünk jobbra, és a jó szerencsére bízva magunkat, őserdőkön és az elefántfüvesen megyünk majd haza.

Valahogy eltaláltuk a dolgot! Nem sokáig mentünk a bozotos, elefántfü-vadon régi elefántösvényein, amikor – egy elhagyott samba mellett – orromba csapott a friss elefánthulladék jellegzetes szaga. A szag irányába menve meg is találtuk a nyomokat, melyek nem sokat mutattak, annyira összevissza volt taposva a régi avar.

A későbbi hullatékok azonban világosan elárulták, hogy több nagy bika van a csapatban. Erről tettek tanúságot a kidöntött nagy mimózafák is.

Ezeket a szívós, hatalmas mimózákat derékba törni, vagy gyökereiket felszaggatva kidönteni olyan erőpróba, melyre csak a legerősebb és legnagyobb elefántok képesek.

Nagyon rossz elefántfűben tanyáztak már napok óta ezek az elefántok, és teljes biztonságban érezték magukat, mert irtózatos pusztítást végeztek a mimózákban. Persze az ilyen helyen a nyomokat is nehéz volt tartani, és déltájban az volt a helyzet, hogy a nagy bikák nyomait sehogy sem tudtuk kibogozni. Közben azonban egy ágroppanás elárulta őket. Az elefántfüvesből egypár magas fa koronája nyúlt ki, s onnét hallottuk az elefántok zaját. Eleinte azt gondoltam, hogy az ott egy facsoport-sziget az elefántfűben, de később kiderült, hogy amit facsoportnak véltünk, az egy mocsaras mélyedésben levő őserdő egy-két faóriásának kiemelkedő koronája.

Ezen a napon egy öreg kiringózi volt velem, aki azzal állt elé, hogy ő majd becsúszik az őserdőbe, és kikémleli, hogy van-e az elefántok között érdemes bika. Adtam melléje egy embert, hogy az hozza a hírt, ő pedig tartsa szemmel az elefántokat. Sajnos, Paulo fejét anyyira telebeszéltem a bőrök faragásához való utasításokkal, hogy a hamuszacskó megint otthonmaradt, amiért a legbecsmérlebb titulusokat osztottam ki magamnak, bár ebből nem lett zacskó...

Jókora idő múlva visszajött mindkét nyomozó, mert a hírhozónak kijelölt ember egyedül nem mert visszajönni. Az öreg aztán kijelentette, hogy egy igen nagy bikát látott, és mindjárt a combján mutatta a bika agyarainak vastagságát. Ez úgy látszik a kongói agyarmérték, mert Tuktuk is a combján mutogatta a látott bika agyarávastagságát, holott a karján is megmutathatta volna...

A kiringózi azt mondta, hogy csak két bika van az őserdőben, amit nem hittem el, mert a magányos vagy párban járó bikák ezekben az órákban mindig csendben vannak. De azért azonnal követtük az kiringózit, és nemsokára a mocsárerdőnél voltunk.

Most láttam csak, hogy milyen lehetetlen sűrűben tanyáznak, és nem volt csoda, hogy teljes biztonságban érezték magukat. Volt is ott olyan morgás, trombitálás, gyomorkorgás, ágtördelés, hogy nem két, de húsz elefánt sem csinálhatott nagyobb zajt.

A kiringózi után lopakodva láttam, hogy az óriási és kefesűrű phrynium között lehetetlen nesztelenül előre mennem; megpróbáltam

oldalt kitérni, hogy majd onnan közelítem meg őket. Minden lépésnél ügyeltem arra, hogy mindig legyen valamelyes fedezetem, mert ha szelet kapnak, vagy bármitől megijednek, a vak rémületben nekizúdult csorda kásává tapos mindent, ami útjába akad.

Amint így egymagamban óvatosan előre lopakodtam, alig öt lépésre tőlem, a phrynum felső magasságában megpillantok egy hallgatózó elefántfejet. Agyaraiból nem láttam semmit, de már gyanút fogott, mert fülét sem mozgatta, pedig a delelő elefánt füle állandóan legyezget. Apró, gonosz tekintetű szeme bizonytalanul pislogott felém, bár nem vehetett észre, mert egy fa mögött álltam. Aztán csodálatos csendesen elfordult, és eltűnt a zajongás irányában.

Mivel erre nem követhettem, mégis visszamentem a kirongózihoz, és onnét próbáltunk becsúszni. Akkor láttam csak, hogy az ingovány olajpálmásában vannak, de nem kettő, hanem sok.

A vezető mindjárt mutogatta a nagy bikát, de nem láttam az agyarakat, csak később, egészen közel a talajhoz, tehát hatalmas hosszúságú lehetett – és vastag is volt.

Még közelebb akartam menni, hogy egészen tisztán lássam, és pontosan oda küldjem a golyót, ahova kell, amikor jobbról is, balról is egy-egy tehenet vettem észre, amelyek felém fordulva figyeltek.

Sajnos, vissza kellett csúsznom, mert ottmaradni tiszta öngyilkosság lett volna.

A kirongózi megint mutogatta a nagyagyarút, amely teljesen felénk fordulva, mozdulatlanul figyelt.

Sokáig álltunk így, mert a két halálos pont az elefánton takarva volt. Oldalt pedig nem mozdulhattam, mert a két tehén, mintha testőrei lettek volna az öregnek, egy tapodtat sem mozdultak.

De az öreg bika sem.

Most már attól kezdtem félni, hogy ha az öreg elmozdul, el is tűnik, avagy elkeveredik a többivel, hát elhatároztam elülről – sajnos, kissé alulról – a nagyon nehéz fejlődést. Lőttem így én már több elefántot – a múltkorit is! –, azért hát letérdeltem, és pontos célzás után lőttem. Az öreg bika megrogyant, a következő pillanatban pedig az egész csapat, romboló fergetegként, ordítva, zúzva-törve tovarohant.

Amikor lecsendesedett minden, összeszedelőzködtünk és nagy nehezen, némelykor derékig a posványban odavergődtünk, ahol a bika állt. De sem vért, sem egyéb komoly jelet nem találtunk. Ez természetes is volt, mert a vén agyarast körülvevő elefántok összetapostak-

zúztak mindent, és a növényzet is embermagasan sáros mocsárlével volt összefröcskölve.

Ha a két örökdő elefánttehenet nem veszem észre, úgy valószínűleg már feküdne a vén bika, de – amint a nyomokból láttam – nem tudom, hogyan szedték volna ki embereim a mocsárból azt, ami belőlem megmarad...

Végtelenül lehangolva vánszorogtam az elefántok után, jól tudva, hogy az ilyen fejlődés vagy mennykőcsapásszerűen halálos, vagy semmit sem ér, és a bika pár hét alatt kiheveri. Legfeljebb egy kis agyrázkódás, aminek jeleit meg is találtuk, mert az elefánt több helyen hányt.

Óriási hőség volt, és reméltem, hogy majd csak megállnak, mert ilyen hőségben még az elefántok sem mozognak szívesen. A nyomok pedig a legrosszabb elefántfüveseken vezettek keresztül.

Délután négy óra tájban a vörösparókás «Hondo-hondo» madár rikácsolt ránk, de nem értem rá kikutatni izgalma okát, mert a puska-hordó már lökte is felém a Cordite-ot, ugyanakkor a hátunk mögött nagy zajjal megindultak az elefántok!

A csapat közben – úgy látszik – két részre szakadt, mert ezek között nem volt a nagy bika. A csapat másik része a nagy bikával átváltott a mocsaras patakon, és nemsokára meghallottuk azokat is. De ugyanakkor meghallottuk az arra menő négerek dalolását is. Az erdő mellett vezetett ugyanis a feketék sambáit összekötő ösvény, és az arra járó feketék, meghallván az elefántok zaját, valószínűleg énekszóval akarták azokat elriasztani.

Lopakodva mentünk a zajongó elefántok felé. Nem tudom, hogy szelet kaptak-e, vagy meghallották közeledésünket, de csakhamar megiramodtak.

Teljes erőmmel utánuk vettem magam, mert láttam, hogy azon a részen az őserdő aljnövényzete le van tiporva, s itt esetleg megláthatom a nagyagyarút. Ebben a túlfűtött, mondhatnám elkeseredett igyekezetemben nem törődtem semmivel, csak az volt a vágyam, hogy még egyszer láthassam a sebzettet. Ez a vágyam csakhamar teljesezésbe ment, mert abban a pillanatban, óriási recsegéssel, ropogással megnyílt az őserdő sűrűje, és zsinóregyenesen nekem rontott a hön óhajtott, nagy agyarú bika.

Olyan élénken belevésődtek emlékezetembe az akkor fogamzott villanásszerű képzetek, hogy még most is jól emlékszem, hogy a má-

sodpercnek kis töredéke alatt mennyi elgondolás, sőt mérlegelés cikázott át agyamon.

Meglátni jól az ormánytőnél a halálosan sebezhető pontot, tekintetbe véve azt is, hogy én kissé magasabban állok, és úgy löni, hogy ez a fejedelmi zsákmány bizonyos legyen. Akkor még csak a zsákmány megszerzése volt minden gondolatom, és eszembe sem jutott, hogy a történendőkben már szerepet cseréltünk, és belőlem lett az üldözött.

Gyorsan célba kaptam a mindent letaposó dühöngő óriás ormánya tövét, de a lövés nem állította meg, bár jól kellett találnom, mert erősen megingott. Aztán ugyanoda eresztettem a bal csövet is, de az elefántot – úgy látszott nem állíthatja meg már semmi.

Újratöltésről, patroncseréről szó sem lehetett, és csak egyet lehetett tenni, menekülni a «drága» életért. Már arra sem volt idő, hogy a futásom irányában levő vastag fa mögé kerüljek, hanem csak a nagy fa és egy combnyi vastag sarjhajtás közé vetettem magam. De a puskát és bal lábamat már nem tudtam magam után húzni. A feldühödött óriás féltérdre ereszkedve kétszer is odavágott agyarával, amitől megreszkett alattam a talaj, és az gondoltam: most azután igazán elérkezett a vég...

Csodálkoztam, hogy sem a puskát, sem a lábam nem találja el, aminek okát – később – a két golyó okozta agyrázkódásra veztettem vissza. Ott fekvé már megadtam magam, és vártam, mi lesz a folytatás. De ekkor a fa mögött álló négerem elkapta a gallérom, áthúzott a másik oldalra, és talpra segített.

Az elefánt elfordult már, s ekkor felkaptam a puskám, amelynek – végtelen megkönnyebbülésemre – nem volt semmi baja, de akárcsak a bal lábam, tele volt a meglőtt óriás vérével.

Kinyitottam, hogy gyorsan töltsék mert az elefánt lassan elindult már visszafelé –, de kétségbeesve láttam, hogy a puska mindkét csöve tele ment földdel. Gyorsan elharaptam egy phryniumszálat, de amire a tisztítással végeztem, és újra töltöttem, a sebzett elefánt eltűnt, bár még mindig nem volt messzebb tőlem 15 lépésnél. Ha csak egy-két pillanattal előbb készen vagyok, akkor talán egy nem szép, de ilyenkor megengedett gerinclövéllel biztosíthattam volna zsákmányom, melynek már csak hátát láttam.

Égetően bántott, hogy egy ilyen nemes állatot hiába sebeztem meg, azért nem is vártam meg, amíg embereim összegyülekeztek, hanem vezetőmmel utána rohantunk.

Egész vértócsák jelezték eleinte a menekülő útját, és nem is járt messze előttünk, de aztán a megriasztott csapat magával ragadta. Ha egyedül van, valószínűleg elértük volna, de a csapatöszön – úgy látszik – óriási segítséget jelentett a bikának. Lehet, hogy a többiek támogatták is a sebesültet – ami nem ritkaság –, de ezt most nem láthattuk.

A hajsza közben annál a pataknál, ahol néhány nap előtt az elefántomat lőttem, akkora óriásdisznó-nyomot találtunk, amekkorát még soha nem láttam. Megint a múzeum jutott eszembe, hogy ilyen óriásdisznót kellene vinni neki, s ez egy pillanatra szétverte a folyamatos kudarcok keserves gondolatait.

Vénülök talán? Mert igaz, hogy a kongói viszonyok a 3–4 méter magas elefántfü, a még ennél is magasabb phrynium, a végtelenül nehéz őserdei terep és az agyonhajszolt, felbőszített elefántcsordák hihetetlen óvatossága és idegessége hallatlanul megnehezítette az itteni elefántvadászatot, de úgy éreztem, a szerencse is elhagyott.

Az egyik őserdei ösvényen egy még nem látott, hosszú és lépcsőzetesen szűkülő farkú lappantyút láttam, ami bizonyára a ritka *Scotornis climacurus* volt. Máskor egy ilyen soha nem látott madár hogy felvilanyozott volna, de most fásultan vettem róla tudomást, igaz, mada-rázpuska nem is volt velünk.

Aztán már nem is érdekelt semmi. Olyan fáradt voltam, mint még talán soha életemben, pedig fizikai fáradságot nem is éreztem, amikor – már sötétben – a campbe érkeztünk.

A tábortüzeknél persze nagy élénkség volt. Kísérőim elmondták a kudarcba fulladt elefántos nap történetét, és később arra lettem figyelmes, hogy Mdefu maga köré gyűjtötte az összes pagazikat. Azután nagy szónoklatot tartott, amely szerint a pagazik között egy gonosz lelkű embernek kell lenni, és az az oka, hogy már második elefántom elveszett, és majdnem meg is ölt mind a kettő. Ő nagyon jól ismeri az én «mzingám» golyóit, amelyből egy lövés mindig elég az elefántnak, feltéve, ha rendes emberek vannak a szafáriban.

Egész éjszaka nem jött szememre álom. A szerencsétlen elefántvadászatok minden mozzanata újra és újra visszatért, és végül is arra a következtetésre jutottam, hogy a kongói elefántok koponyaalkatának valahogy – ha csak centiméteres eltéréssel is – másnak kell lennie, mint az ugandaiakénak. Szerintem a támadó bikára tett első lövésemnek feltétlenül halálosnak kellett volna lennie.

Aztán megint más világításban láttam az esetet. Apró részletekkel kínoztam magam, s ezeknek a szomorú visszagondolásoknak teljesen hűséges kísérőzenéje volt a különféle baglyok állandó huhogása, közöttük a nagy szürkeuhu, a «kaszaráni» mély huhogása is.

Másnap már kora hajnalban sátram falát kaparta ébresztőnek az öreg kirongózi. Sajnos nem indulhattam még, mert az óriásdisznók bőrének konzerválását kellett befejeznem. Közben az eső is megeredt. A nyomozók azonban már hajnalban szétmentek, s azok közül egy gyerek szaladt vissza egy csapdával fogott cibetmacskával.

Kilenc óra tájban indulhattam csak el, de a sebzett elefánt nyomát, az összetaposott sok nyom között, végleg elveszítettük.

Közben hallottunk ugyan elefántordítást, de utánuk menve olyan gyenge nyomokat találtunk csak, hogy nem is mentünk utánuk.

Útközben megnéztük a nagy edőt is, és már lesre szántam el magam, amikor távoli dörgés és a hegyként feltüremkedő fekete felhők megint felhőszakadást ígértek. Nem maradtam tehát lesen, hanem igyekeztünk hazafelé, ami teljesen felesleges volt, mert a trópusi zápor hazáig – a szó szoros értelmében – vert bennünket.

De másnap – bármily szerencsétlen volt ez a tábor mégis fájó szívvel rendeltem el a sátorbontást. És még fájdalmasabbá tette a búcsúzást az is, hogy a harmadik pataknál annyi volt az elefántnyom, mint még soha, s köztük egy-két igazán jó bika nyoma is.

Talán ezért indultam olyan búsan a szafari után, amint énekszóval kígyózott előttem embereim hosszú sora.

Március 22-e volt az utolsó vadásznapi Kongóban. A Gada partján vertünk sátrat, mert az óriásdisznó-bőrök további preparálásra szorultak, és már kora reggel meghallottuk az elefántok zajongását. Sietve adtam ki az utasításokat a bőrök megfelelő kezelésére, s az elhagyott tegnapi tábor második patakjáig mentünk vissza. Erre az utolsó kongói vadászatra csak Paulót, a kirongózit és még két ügyes azandét vittem magammal.

Ezen a napon az elefántok olyan zajosak voltak, hogy nyomokat nem is kerestünk, hiszen az időnként hol innét, hol onnét felhangzó trombitálás volt a vezetőnk. Ennek azután hosszas bolyongás lett a vége, s ezalatt az elefántok kihúzódtak az őserdőből.

Amikor mi is kiértünk, egy nagyon rossz elefántfüvesben reccsent fel újra az elefántok trombitálása. Az elefántfü olyan magas és sűrű volt itt, hogy egy-két lépésre sem lehetett látni semmit, egyszóval ez a hely sehogy sem tetszett nekem.

Egy facsoport volt azonban előttünk, s hogy valami váratlan baj ne essék, arra irányítottam embereimet. Egyik kísérőm – egy lángvörös hajú néger – majomügyes famászó volt, felküldtem tehát a fára, hogy nézzen körül. Emberem pillanatok alatt fenn volt, de csodálkozásomra nem látott semmit. Most már bátrabban mentünk egy másik facsoport-hoz a zajongás irányába. Emberem itt is felmászik, egyre feljebb és feljebb, s végül mutogatva jelenti, hogy egy elefánt áll előttünk, füleit hegyezgetve és odább még egy másikat is lát.

Ezután nagyon óvatosan még előrébb mentünk, s amikor a megfigyelő újra felért a harmadik fára, izgatottan mutogatja, hogy az elefánt újra felénk jön. Teljesen nesztelenül közeledett, legalábbis én nem hallottam semmit, amikor szétnyílik az elefántfü, és kitódul azon egy elefánthomlok.

Puskám legye a halántékán van, de csalódottan látom, hogy amilyen nagy, olyan hitványak az agyarái.

Csak menj békében, «Seitáni» (sátán) – gondoltam –, nem te kellesz nekem.

Hogy, hogy nem, amint meglátott bennünket, felvágta ormányát, recsegetve trombitáit, és bőszülten nekünk támadt. Három emberem is pisszegi felém, hogy: lőj, lőj de felesleges volt engem biztatni, hiszen egy pillanatot sem késhettem.

Ormánya fölött lőttem meg – hiszen nem akartam elpusztítani –, s a nehéz lövedék kiütött belőle minden támadó kedvet. Megfordult tengelye körül, összeesett, ordítva vergődött, de aztán keserves bögéssel felkelt, és visszament, amerről jött, aminek szívből örültem, hiszen semmi szándékom nem volt megölni.

Lövésemre s az elefánt panaszos bögésére az elefántfüves különböző pontjáról jött a válasz, úgyhogy lövésre készen vártam az esetleges újabb kellemetlen meglepetést. És csak amikor minden elcsendesedett körülöttünk, akkor kezdtük megtárgyalni az esetet.

Paulo szörnyen megbotráncozott, hogy az a nyavalyás elefánt mindenáron «verekedést kezdett».

Pedig a szelünk is jó volt – csóválta fejét, és száját tenyerével elfedve súlyos arab átkokat szórt a mindenáron verekedni akaró elefánt-ra. Még a sátraknál is azon dohogott, hogy szimatot sem kaphatott, és mégis...

Némileg nekem is érthetetlen volt ennek az elefántnak a viselkedése, amit csak azzal tudnék megmagyarázni, hogy nemrégiben bennszülött vadászok megsebezheték. Az ilyen megsebzett állat ingerlé-

keny marad, és minden további nélkül támad gyötrelmének okozójára, az emberre. Annyi bizonyos, hogy sehol sem találtam olyan támadó kedvű elefántokat, mint a Komódó és Gada folyócskák között, igaz azonban az is, hogy ott az elefántokat állandóan nyugtalanítják.

Valahogy ekkor már nekem is kezdtek az idegeimre menni a sorozatos elefánttámadások, amelyeket még szerencsésnek is kellett mondanom, mert nagy elefánt-«fogat» ugyan nem zsákmányoltam, de a magamét sem hagytam ott. És megfogadtam azt is, hogy soha többé nem fogok naplómban gúnyolódni, mert attól a naptól kezdve, amikor azokat az emlékezetes sorokat leírtam, a sors egy-két nagyon komoly kioktatásban részesített.

Amikor a tábor felé indultunk ezen az utolsó napon (valóban, Kittenberger Kálmánnak ez volt az utolsó elefántvadászata Kongóban és utolsó útja Afrikában), innen is, onnan is elefántzajongást hallottunk, de már nem is mentünk felénk, mert a 3–4 méter magas elefántfüben olyan öngyilkosság színe kezdett lenni a dolognak. Az agyarakat sem lehetett meglátni, és gyenge agyarast önvédelemből meglőni nem akartam. De az is megeshetett volna, hogy valamelyikünk otthagyja a fogát. Megkezdtuk tehát visszavonulásunkat az elefántfüvesből, nehogy megint egy álmodozó elefántkamaszba ütközzünk. Ez a kivonulás a veszélyes terepről azonban úgy történt, hogy a vörös hajú néger időnként felmászott egy-egy fára, és áttekintette a járható utat.

Amint egyik alkalommal feljebb és feljebb kapaszkodott, hát vijjogva, visítva vágott egy élősdi kánya emberem feje felé. Eleinte azt gondoltam, fészke van a közelben a kányának, de ennek nyomát sem láttuk, míg aztán Paulo nevetve magyarázta, hogy a kánya azért vágdosott emberünk vörös feje felé, mert véres húsdarabnak nézte. Később azonban elkomorodott, maga elé meredt, és mintha látnoki ihlet szállta volna meg, titokzatosan elmondta, ami csak most jutott eszébe, hogy a súlyos elefántesetek a mi derék, vörös négerünk miatt voltak. Úgy látszik, a vörös haj rossz duma, s az ingerel minden állatot támadásra. És nagyon csóválta fejét, amikor ezért kinevettem.

Délután, amint visszaértünk a campbe, kezdődött az elpakolás.

Másnap, március 23-án a kora délelőtti órákban érkeztünk Biudiba. Amikor aztán minden emberünket kifizettük már, Mdefu még egyszer, utoljára maga köré gyűjtötte őket, és a vadászat befejezéséül, de búcsúzásul is felharsant megint az a vad, mégis feledhetetlen harci dal, amelyet odafenn északon a hiéna lelándzsázása után énekeltek.

Aztán megmozdult a nehéz teherautó, és a kunyhóikba visszatérő pagazik ujjongva, integetve kiáltoztak utánunk.

«Hazafelé», West-Nile tartományba, angol területre nagyjából ugyanazon az úton mentünk, amerre jöttünk, de most már a megállókat, településeket és «városokat» ismerősként üdvözlöttük.

Dungu felé azonban megrövidítettük az utat, átkelve az Uelle folyón. Egy kis aggódással néztem a túlterhelt kocsit, amint nehéz zökkenőkkel felmászott a kompra, de a fekete révészek nyugodtan igazgatták a vezetőt, hogy mikor és hol álljon meg, hogy a komp egyensúlyban maradjon.

A folyó egyébként csendes volt, és örültem annak is, hogy éppen ezen a napon érkeztem ide, amikor Dunguban vásár volt. Alig helyezkedett el az autó, a vásárra igyekvő tömeg vad tülekedéssel, ordítózással rohanta meg a kompot, a komp néger legénysége alig tudta megmenteni a kenukra épített alkalmatosságot a túlterheléstől.

A vásárról azonban senki sem akart lekésni, mert a néger számára az ilyen sokadalom nemcsak vásár, de népünnepély is. A feketék élnek-halnak az ilyen zajos összecsdülésekért, ahol annyi «testvér»-re és «barát»-ra talál, amennyit csak kíván – ha egyszer látta is életében –, s akikkel megbeszélhetik a közeli napok eseményeit.

Érdekes néprajzi tanulmányokat és gyűjtéseket végezhetne ilyen helyen az etnográfus, de magam is szerettem őket megfigyelni, különösen, amikor arcszabásukról, alakjukról és törzsi jeleikről már jól megismertem a különböző törzsek fiait.

Ezek azonban nagyrészt ismeretlenek voltak, bár a

226 «szag» erősen hasonlított a mombasai vagy nairobi vásári szaghoz. Saját fajtájának verejtékes kipárolgását sem szereti az ember, de már megszokta, a négerét azonban egyszerűen bűdösnek érzi. Arra persze nem gondolunk, hogy a néger orrának meg mi vagyunk ugyanilyen orrfintorgatóan «szagosak».

Eszembe jutott erről egy régi karavánutam, amikor Kelet-Afrikában, Unbulu táján elefántokra vadásztam, s az a vadászat is nagyon szerencsétlen volt. Egy vizesgödörnél a szafari fele velem együtt dizentériával fertőződött, és néhány emberem útközben el is pusztult. Magam is csak éppen hogy vánszorogtam, mert – mellesleg – még a malária is dolgozott bennem.

Munyamparám ebben az időben «Cigarette» volt, egy békés, jólelkű, középkorú néger, aki úgy szokott velem átgázolni a patakokon, hogy egyszerűen a nyakába vett. A tengerpart felé igyekeztünkben

Tavettába érkeztünk, s itt Cigarettnak ezekért a vízi fuvarokért még külön jutalompénzt is adtam.

Tavettát elhagyva megint csak egy patakon kellett átkelni, hát amikor Cigarettnak megint megnyergeltem, majdnem leszédültem róla, valami rettenetes pacsuli parfümszagtól.

– Mi lelt, Cigarettnak, miért vagy így beillatosítva?

– Uram, te mindig szídsz engem, hogy nagyon bűdös vagyok, ha nem fürödtem, hát én a baksisból, amit adtál, szagos vizet vettem az indutól (Afrikában nagyrészt indusok a kereskedők) egy rúpiáért, hogy ne mondhasd nekem megint, hogy bűdös vagyok.

A tömeg illatozásának nagy részét azonban a vásárra vitt áruk kipárolgása alkotja. Van itt mindenféle élelmiszer, amit az azandék földje ad. Az egzotikus csemegék erősen keresett cikkei az ilyen vásároknak, amelyeket banánlevelekkel letakart, palmarostokból font szakajtókban visznek eladásra, a «szegény nagyvárosiaknak». Ilyen beesés csemege a leforrázott, kiszájtolt és megszáritott termiták «húsa». (A kipréselt folyadékot azután hajolajnak használják.) A fehérhangya egyébként nálunk olyan csemege számba megy, mint nálunk a kaviár. A különbség azonban az, hogy ehhez a sokra értékelt csemegéhez ott mindenki könnyen hozzájuthat. Ilyen pörkölt-termita előételt magam is ettem, s azt nagyon jóízűnek találtam. Szaga úgyszólván nincs.

Voltak azonban erősen illatozó csemegék is a kompon. Száritott halak, pörkölt és kissé «megindult» elefánt- és majomhús.

A legmeghökkenőbb különlegességet azonban egy gyereknel láttam, aki egy palmarostokra kötött füstölt, hatalmas pufogó viperát vitt eladásra. A gyerek – úgy látszik – nagy árat remélt a különleges csemegéért, mert szerető gondossággal pislogott le rája.

De nagy választék volt a vásárra vitt háztartási cikkekben is. Voltak ott kisebb-nagyobb famozsarak, zsámolyok, félig-meddig kidolgozott állatbőrök, alvó- és imagyékények is. Ezek a gyékények legtöbbször színes, növényi festékekkel festett beszövésekkel tarkáztak és néha nagyon szépek. Mondanom sem kell, hogy ezek az alvógyékények a négereknek általában egész «ágyberendezésüket» képezik. A fejük alá valami sima fát – vadbőrrel letakarva vagy anélkül – tesznek, és a hegyvidékiek – ahol az éjszakák néha nagyon hidegek – vadbőrrel takaróznak. Az öregeknek és igényeseknek fűágyuk van, de újabban láttam már néger kunyhóban függőágyat is és európai takarókat. A takarók persze nem a földön voltak, hanem a falon, és szerepük inkább a díszítés volt.

Emberek nagyon élvezték a kompon nyüzsgő sokadalmat, és csakhamar élénk alkudozásba keveredtek. Paulo és Szuedi teleszájjal faltak valami gyanús kinézésű lepényfélét, amelyet egy szudáni «frizurát» viselő vénasszonytól vettek. Nagyon ízlett nekik, mert olyanokat böfögtek tőle, mint egy víziló.

Ez a harsány böfögés nálunk persze kínos illetlenség lenne, de nem az Afrikában – még az araboknál sem –, ahol éppen az ellenkezője. Afrikában nem böfögni néma illetlenség, és jele annak, hogy a vendég nem élvezi a vendéglátó kosztját, tehát nem is érzi jól magát. Ezt persze szóvá is teszik, és egy kis sértődés is lehet belőle. Annak idején – majdnem negyedszázad előtt – szegény RugaRuga oktatott ki engem erre, amikor Mosiban szárnyai alá vett, és végtelen vendégszeretettel cipelt nemcsak a német katonai bómába, hanem arab barátaihoz is, s itt kétségbeesve tapasztaltam szervezetem óriási hiányosságát: nem tudtam böfögni. Természetesen mindent megtettem, hogy méltó legyen barátomhoz és az afrikai illemszabályokhoz, de nem ment. Se-hogy sem: pedig RugaRuga és a velünk tartó német főhadnagy az arabokat is lepipálták, míg nekem csak a szemem düledt ki a nagy erőlködéstől.

Ez jutott eszembe az uellei kompon, és a régi barátok, akiket a malária, az oroszlán vagy az elefánt küldött Afrika földjébe, vagy egyszerűen bementek az elefántfübe, és soha nem jöttek ki belőle. Azok közül, akikkel elindultam a kalandos fiatalság, a kutatás útján, szinte senki sem él már... s én jól tudom, milyen kevés, egy fél másodperccel elkésett mozdulat, egy késői vagy korai ujjbillentés, pár centiméter eltérés a golyó vagy lándzsa útjában, már elég, hogy ne legyen az ember.

Aztán elszálltak az emlékek, s én elküldtem a boyokat, hogy néprajzi különlegességeket vásároljanak számomra. Később azonban láttam, hogy a két fiatal legény inkább a nők között cserkészgetett, s így alig vettek valamit.

Dunguban mindjárt érdeklődtünk a láncra került faragóművész azande után, mert szerettem volna néhány elefántcsont-faragványt venni, de művészünk valami nagyobb disznóságot csinálhatott, mert még mindig láncon volt valahol Niangarában.

Éjjel a civilizációt ünneplő boyaink társaságától alig aludtam valamit. Különösen a «jól öltözött» fekete hölgyek voltak hangosak és vi-songók, mert szabályosan be volt rúgva az egész társaság.

Paulóék szintén felöntöttek a garatra, de Paulo még így is mester-ségénél maradt. Ha nem bosszantott volna zajongásuk, talán nagyon élveztem volna előadókészségét. Végtelenül tetszett a hallgatóságnak, mikor az utolsó elefántafférunkat adta elő, ahogy az elefánt trombitálva támad, majd megszólal a «mzinga», az elefánt összeesik, és siralmasan ordítva elvándorol.

Eleinte hanggal utánozta az elefánt ordítását, majd kísérő szöveget is mondott hozzá, és oly szellemesen figurázta ki a szegény kárvallott állatot, hogy az amúgy is hálás hallgatóság fulladozott a kacagástól. (A feketéknek egyáltalán nincs érzékük a meglőtt vad szenvedése iránt, igaz, az otthoni hajtósereg is mulatságosnak tartja a meglőtt nyúl siránkozását.)

Később Paulo engem is utánzott, magas fisztulahangon (az indulatba jött fehér ember hangját a négerek mindig így imitálják), előadva, hogy mit mondtam, amikor az elefánt nekünk támadt, és mit, amikor összeesett. Természetesen, azokban a nagyon komoly percekben nem mondtam én semmit, legalábbis nem emlékszem, hogy egy-egy elharapott szónál többet mondani lett volna időm. A «művészt» azonban ez nem gátolta meg abban, hogy a hallgatóság kedvéért válogatott malacságokat mondasson velem. Persze Paulóval az alkohol elfeledtette, hogy nagyon ébren alszom.

Március 24-én reggel elhagytuk Dungut. Mdefu már korán reggel megjelent ünnepi díszben, hogy elbúcsúzzék. Derék ember volt, jól végezte kötelességét.

Ugyancsak megjelent egy díszes famozsarat áruló fiú, aki már előző napon is mindenáron nekem akarta eladni áruját, hogy még egyszer megkísérelje a vásárt. Boyaink hiába magyarázták neki, hogy a fehér embernek ott messze Ulejában (Európában) nem kell mozsár, hogy lisztet kapjon.

Aztán: hajrá, pagazi! Búsan indultunk visszafelé a vadászok ígért-földjéről. A nehéz kocsi zúgva gyűrte maga alá a kilométereket, és volt időm elmerengeni a kongói emlékeken. Visszaidéztem emlékezetembe a mocsár-őserdőkben hallott, különös, azelőtt soha nem hallott madárhangokat, hogy azok megrögződjenek memóriámban, mert hát-ha még egyszer alkalmam nyílik azon a vidéken gyűjtve vadászni.

Még csak huszonnégy óra múlt el azóta, hogy Mdefu felemelte karját, mint egy karmester, és felhangzott az azandék vad dallamú himnusza. Alig huszonnégy órája még szafárral jártunk, és most már olyan messze voltunk attól a vidéktől, hogy szafárral oda egy hét

alatt sem jutottunk volna vissza. Az utakat nagyon megváltoztatta a motor, s ezen idő alatt nagyon megváltozott maga Afrika is.

Nemsokára azután benn voltunk angol területen. Aruában átvettük postánkat, és – embereink igaz szívbeli bánatára – mentünk tovább, s így nem lehetett az aruai «testvérekkel» egy újabb vidám éjszakát eltölteni.

Sivár unalom ült a kiaszott, lombjavesztett szavannaerdőkön. Milyen más vidék volt ez, mint Dungu környéke, hol minden zöldellt, szinte tavaszi pompában. Igaz, hogy itt a sivárság közepette is mindenfelé mozgott a vad, mert itt a vadásztörvény valóban törvény, míg a belgáknál – kivéve a járhatlan és járhatatlan mocsár- és hegyi őserdőket – a vad sorsa meg van pecsételve.

Bulokatoni közelében – talán, hogy az elhagyott Kongóért vigasztaljon – kellemes élénkséget hozott egy hatalmas szarvú fehérrinó mama, félig kinőtt borjával. Átszaladtak az autó előtt kétszer is, aztán párhuzamosan vágattak a csenevész mimózaerdőben. Embereim is mosolyogtak a ritka kolosszusok esetlen dübörgésén, hiszen jól tudták, hogy fehérrinót löni egyáltalán nem szabad, és ami itt tabu, az valóban tabu. A néger kísérő vadász sokszor titokban egyúttal a vadászati hatóság embere is, aki nemcsak «besúgja» a törvényszegést, de lehetőleg figyelmezteti a fehér vadászt a következményekre.

Egyszer, régebben, éppen Paulóval – aki exaszkári, azaz obsitos katoná volt – vadásztunk ezen a tájon. Egy súlyosan megsebzett elefántot hajsoltunk agylágyító hőségben, és a nyomok már azt mutatták, hogy az elefánt itt-ott megállt, tehát a legígéretesebb percek következnek, amikor emberem nézelődni kezd, és nem megy tovább.

Intettem neki, hogy gyerünk, amikor Paulo azt mondja:

– Szerkáli gye? – ami kb. annyit jelent, hogy «És a hatóság?»

– Megbolondultál?

De akkor már magam is láttam, hogy a «Game reserve», a vadvédelmi terület határán vagyunk.

Nagyon letörten néztünk egymásra, mert Paulo nemcsak exaszkári volt és esetleg a D. C. embere is, de vadász is, aki átélte a sors kegyetlenségét, és velem érzett. Végül is felajánlotta, hogy ő bemegy, és hátha vissza tudja fordítani az elefántot, amit, ha kijött a védelmi területről, meg is lehet löni.

– Szerkáli gye? – kérdeztem most már én is, és Paulo belátta, hogy itt valóban nem lehet semmit tenni.

Érdekes azonban, hogy az angolok, akik nagyon vigyáznak arra, hogy a Game Reserve igazán sanctuarium maradjon, és rendkívül szigorúan büntetik, aki ezt a határt fegyveresen csak át is lépi, a közvetlen határ menti vadászatot már teljesen korrekt dolognak tartják, s ott állandóan leselkedik is egy-két «hétvégi» puskás.

A bulokatoni rest-camp, hála isten, üres volt. Ez nagyon fontos, mert nem kellett a sátrakat kipakolni, és a sátorveréssel vesződni. Ezek a rest-campek állami épületek, amelyek szerte az utak mentén, minden angol kormányzóságban megtalálhatók, és minden vadásznak, horgásznak és utazónak majdnem ingyen állnak rendelkezésére. Persze, a környéken található anyagból készülnek – itt elefántfűből vert tetővel –, és a kívánalmaknak teljesen megfelelnek. Használhatóságukhoz azonban egy kis szerencse is kell, mert itt is érvényesül a régi malmok szabálya, hogy aki előbb érkezik, előbb örül. Ez nagyon igazságos és demokratikus intézkedés, ami ellen apelláta nincs. Akármilyen ágrólszakadt vadász foglalta el a restcampet, abból senki ki nem költöztetheti.

A bulokatoni camp azonban üres volt, szép és jó. Tágas «nappali»-jában, a középső oszlopon fatáblára ragasztva a házirend, amely gondosan tudtul adja az utazónak, hogy azon a vidéken mennyit kell fizetni az élelmiszerekért, sőt azt is, hogy mi a neve a legközelebbi legjobb nyomozónak.

Mielőtt beköltöztem volna, eszembe jutott barátaim figyelmeztetése, hogy a bulokatoni rest-campben vigyázzunk, mert sok a skorpió. S ez így is volt, mert amint alkonyodott, már fogtunk is egy nagy feketét, amint – valószínűleg – éjszakai vadászatra indult. Ezt a kellemetlen férget ritkán látja az utazó, de a gyűjtő százakat foghat naponta, ha a köveket felforgatja, és a korhadtt fák kérgét felhasogatja.

A skorpió különben a száraz vidékeket szereti, és ott néha veszedelmesen sok van. Ilyen volt – régebbi vadászataim alatt – a Jippo-tó és a Letema-hegyek környéke. Az ottani fűkunyhómban mindennapos vendégek voltak, és nem lehetett egy ládát elmozdítani, hogy egykettő ne lett volna alatta. Az én akkori barbár boyaimnak az volt a szokása, hogy a leleplezett skorpió felkunkorított farkvégét a fullánkkal együtt ollóval lenyírták, amint ők mondták, a skorpiót megszelídítették.

Ez az itt talált, majdnem kis rák nagyságú fekete skorpió valószínűleg nem hordoz olyan hatékony mérget, mint egy jóval kisebb sárga rokona, amelytől négereim nagyon féltek.

Ennek a fekete skorpiónak igen nagy az elterjedési köre, mert Indiában is gyakori volt, különösen Madras tartományban, a «hadifogoly-üdülő»-ben, Ramadroogban. Örökké tespedő rabságunk egyik legkellemesebb sportja volt a skorpióvadászat. Persze, aki mellényúlt, vagy valamiképpen elügyetlenkedte a dolgot, az aztán táncolhatott, de hát ezzel is ment az idő.

Lefekvés után sokáig rágódtam még a kongói emlékeken, hogy: így kellett volna, meg úgy kellett volna, és végül is oda lyukadtam ki, hogy Kongóra – különösen az általam vadászott részre – több idő kell. A vad embertelenül agyon van zavarva, s ami ott folyik, az nem vadászat, hanem vadirtás. Az elefánt még zavartalanul is nagyon komoly ellenfél – különösen, ha válogat az ember –, de úgy agyonhajszolva, mint a most bejárt területeken, mindig halálos párbaj, teljesen egyenlő esélyekkel.

Beljebb kellett volna menni – gondoltam –, miket rejtegethet még a sok millió hold őserdő soha nem látott sűrűje, de hát erre már nem volt idő, és a belgák az ilyen helyekre lehetőleg nem engedik be az embert.

Álmatlanul forgolódva ágyamon arra gondoltam, hogy visszamenek oda, ha csak madarászni engednének is – ha lenne időm –, és ha elhinnék, hogy valóban csak madarászni akarok, és nem aranyat keresni. Kell a fenének az arany – gondoltam –, ámbár, igen, ha aranyam lenne: lenne időm is, mert nem hajszolnának haza a hétköznapi gondok.

Mielőtt lefeküdtem, a rest-camp gondnoka, egy hosszú hálóingben pompázó értelmes néger, figyelmeztetett, hogy valószínűleg nem tudok majd aludni, úgy bömbölnek az oroszlánok.

Végül is azért nem tudtam aludni, mert ezt vártam. Ezt a fenségesen félelmetes orgonálást, ami semmihez sem hasonlítható és elbűvölően hatalmas, mintha kóbor életem régen összeroskadt fűkunyhóiból hallgatnám.

Az éjszaka azonban néma maradt, és egészen csendes volt a hajnal is. Mire gyors öltözködéssel s a teával végeztem, a trópusokon megszokott gyorsasággal világos is lett egyszerre.

Szürke, egyhangúan sivár az egész vidék. Csak itt-ott a frissen leégett helyeken zöldellt a mélyebben fekvő részeken egy-egy pázsitfolt. Duikerek pattogtak ki előttünk, és iramodtak el gumilabdászerű pattogással, oribik kíváncsiskodtak felénk, de az állatélet itteni, megszokott megnyilvánulásai alig érdekeltek. Még mindig az elhagyott Kongó járt eszemben. Milyen más volt ott minden. Örökké változó tá-

jak, érdekes megfigyelések és igazán kiszámíthatatlan meglepetések, jóllehet vadban nagyon szegény vidéken jártunk.

Még mindig ismeretlen madárhangok motoszkáltak fülemben, és folyton azon törtem a fejem, hogy hol is hallottam hozzá hasonlót... és miféle rokonságban lehet azzal, amit ismertem, de a hang mégsem volt ugyanaz.

Alig vettem észre, hogy a folyómedret szegélyező árnyas fák szegélyébe értünk, de hamarosan figyelmeztetett erre egy-két kellemetlen cecelégyszűrés.

Ezek a veszedelmes, álomkórt terjesztő dipterák mindig az út és folyó menti magasabb fákon tanyáznak, de egyúttal a bivalyokat is jelentik. És igazat kell adnom azoknak is, akik a bivalyokat a cecelegyek terjesztőinek tartják, mert ahol bivaly van, ott mindig van cecelégyszűrés is.

Nemsokára ezután két magányos bivalybika nyomát is felleltük. Ezek hajnalban jártak itt a part mentén zöldellő friss fűsarj kedvéért.

Csak úgy ímmel-ámmal követtem a nyomokat, már nem nagyon vonzott a bivalyvadászat, mintha valakinek erős pálinka után könnyű homoki bort adnának.

Elég sokáig követtük a nyomokat, egy-két nagyon csúnya helyre is be kellett utánuk másznom, úgyhogy már kezdtem belemelegedni a dologba. – Jó lesz vigyázni – gondoltam magamban, és eszembe jutott két emberem is, akiket szarvára vett a bivaly, és – sebesülten is – alig tudtam egy-egy kockázatos lövéssel megmenteni őket. És eszembe jutott a nairobi temető is, ahol elég szép parcellája van a bivalyok által odajuttatott vadászoknak, bár nem versenyezhetnek az oroszlanparcellával. A temetőgondnok ugyanis – nem tudom, milyen elgondolás alapján – egymás mellé temettette az egyfajta vadállatok áldozatait, mintha valami külön szektához tartoztak volna. Legjobban meghattott egy ir mérnök – O'Harra – sírja, akit fiatal felesége és kis gyermeke mellől, a sátorból hurcolt el egy oroszlan...

Ezen gondolatok közben egy idegen fekete szaladt felénk, egy önkéntes nyomozó azzal, hogy ő és társa megtalálták a bivalyokat, és társa szemmel tartja őket, amíg mi odaérkezünk. Azonnal abbahagytuk a nyomkövetést, és siettünk az önkéntes nyomozók után. Fél óra múlva már ott is voltunk. A szelünk jó volt. a bivalyok mégis észrevehették a másik nyomozót, mert az egyik bivaly már felállt – a másikat nem láttam –, és felénk figyelt.

A távolság kissé nagy volt – ilyen távolságra nem szívesen lövök elefántpuskával –, de lőnöm kellett, mert félő volt, hogy a bivaly megugrik.

A szügyét vettem célba, bár azt némileg takarta a fű meg a bozót. Ez bizony nem volt okos dolog, hiszen annyiszor megfogadtam, hogy ha a célt valami takarja, nem lövök, de az ember hajlamos néha csodákat várni puskájától, ezenkívül pedig olyan pokoli hőség volt, hogy szerettem volna már a bivaly mellé az árnyékba leülni.

Lövésemmre gyorsan megfordult, és – a másik bikával együtt – úgy ugrottak el a bozótból, hogy másodszor már nem lőhettem.

Azután már hiába szidtam magam, de nem szidtam a hőséget, mert tudtam, hogy ilyen melegben hamarosan megállnak. Vérnyom sehol!

Gyilkos tempóban mentünk az egyébként jól követhető nyomon, és rövid fél óra múlva utol is értük őket.

Megint takarva álltak, de most már sokkal közelebb tudtam csúszni. A közelebb álló bivalyra lőttem először; az a lövést jelezve megugrott, s utána kétszer meglőttem a másikat is, de az sem esett össze.

Utánuk!

Itt már mindenütt sűrű volt az aljnövényzet, nem lehetett tehát arra várni, amíg tisztán látom őket. Amint átfeketedett az egyik bivaly a sűrűsége, a jobb csővel lapockán lőttem, mire félkörben kezdett futni. Ekkor kapta a második lövést.

Ekkor már kiért az előttem levő tisztásra, és rövid, felbőffenő morgással támadott.

Hátam mögött néhány lépésre egy vastagabb fa volt, a mögé igyekeztem lélekszakadva, de rohanás közben is kétségbeesetten igyekeztem puskám újra tölteni. Erre azonban már aligha lett volna időm, amikor bivalyom váratlanul tántorogni kezdett, megingott, összeesett, és azonnal belekezdett panaszos halálbögésébe.

Még el sem hangzott a halálbögés fájdalmas végakkordja, amikor kissé távolabb, a másik meglőtt bivalyon is erőt vett a véggyöngeség, és elkezdte az is a fájdalmas búcsúzóit.

Furcsa, szinte megrendítő a bivalybikáknak ez a végső bögése, amelyet nem mulaszt el egy sem, egyúttal biztos jele, hogy a harcnak vége, s az életnek is vége. A vadász nyugodtan leteheti a fegyvert.

Megilletődve s egy kis távoli szomorúsággal, nem is tudom hányadszor hallgattam ezeket a soha el nem feledhető hangokat, amelyekben elenyészik valami rettenetes erő, és nincs már bennük semmi remény. Csak valami ősi panasz van bennük, valami végső lemondás.

De ezt én is csak most először éreztem ilyen tisztán, s valahogy – ha nem is mondtam ki még magamnak sem, azt éreztem, hogy ennek a két bikának a halálbőgése takarodója az én afrikai vadászataimnak is.

A támadó bika kis testű, öreg állat volt, nagyon széles és jó formájú szarvval. Aztán a másodikhoz mentünk, amelynek szarvára pillantva Paulo azonnal előkaparta tarisznyájából a mérőszalagot, mert tudta, hogy ilyen nagy szarvat azonnal le szoktam mérni.

Ez a bivalybikám is közel járt a világrekordhoz!

Aztán siettünk hazafelé, mert az izgalmak és méricskélés közben nem is vettük észre a vágtatva érkező felhőket. Persze, hiába volt a sietség, és pár perc múlva már nyakunkba zúdult a felhőszakadás. Kongóban is éreztem már, de itt West-Nile-ben világosan jelentkeztek az esős időszak biztos jelei.

De ahogy ránk szakadt a zápor, úgy el is vágtatott, és negyedóra múlva már úgy tűzött a nap, hogy gőzölögtünk.

Ballagtunk hazafelé. Több vadat már nem akartunk löni, s ilyenkor a fegyverhordozót mindig magam előtt járatam. Szólok is Paulónak, hogy menjen előttem, de a cél az volt, hogy jóra való vezetőmet próbára tegyem, mert éppen tömte a pipáját.

– Éppen rá akartam gyújtani – mondja szomorúan, és dugja zsebre a pipát. Paulo obsitos aszkári, és tudja, hogy nem illik a Bvana orra alá füstölni, különösen, ha az nem dohányzik, és nem állhatja az olyan erős, bagószagú füstöt, amitől a moszkítók is világgá mennek. Nem is tenné ezt a viláért sem, de aztán velem együtt elmosolyodik.

– Eredj csak, Paulo, és bagózz, ahogy akarsz, vége a vadászatnak.

Aztán megyünk szóttanul.

Egy száraz folyómederhez érve alkalmas lejárót kerestünk, s közben – Paulo azonnal eltüntette a pipát – valami állat megugrását hallottuk. Ez a meder meredek falú volt, s ebben a mederben esős évszakban 5-6 méter mély vízár rohan, míg most csak mélyre ásva lehetne egy kis vízhez jutni.

Amikor leérkezve megvizsgáltuk a nyomokat, egy leopárd friss csapását találtuk meg. A nagy eső után itt szárította pettyes bundáját, de olyan gyorsan tűnt el a sűrűben, hogy ha lövésre készen vagyok, akkor sem biztos, hogy megláthattam volna.

Ezt az aránylag kis testű, gyönyörű ragadozót éppen ez a végtelen és szemmel alig követhető gyorsaság teszi veszélyessé.

Egy darabig követtük a nyomot. Reménykedtem, hogy valami kisebb bozótosba vagy elefántfü-szigetbe vált be, s akkor – hajtással –

esetleg kézre került volna, de a leopárdnak is volt esze. Ezeket a kis szigeteket gondosan kikerülte, s olyan helyre váltott be, ahol hajtásról szó sem lehetett.

Valahogy – nem is bántam.

A két öreg bika vadászatába mintha mindent beleadtam volna idegileg és fizikailag is. A trópusi nap is elbágyasztott, és mintha a szokottnál jobban vonzott volna a sátor hűse s a kemény tábori ág.

Délután, éber szundikálásomból az egyik boyom vert fel, hogy a sátrak mögötti öreg fikuszfa odvában «Szadu» (Python, óriáskígyó) van. Ez a hír gyanús volt nekem, mert nem messze a fától elég hangosak voltak a bivalyok fejét lehúsoló feketék, s kígyó ilyen helyen nem marad meg. Még gyanúsabbá tette a dolgot a boy azon kijelentése is, hogy az óriáskígyó «csak egy kicsit nagy...»

Tudtam!

A fikusz odvában egy hatalmas puffadder (pufogó vipera) volt, amelyet lefénképeztem, a kiskölykössal fejbe lőttem a boy nagy bánátára, mert neki kellett megnyúzni. Nem tudom, mit gondolt ez a jó fiú. Ha valóban óriáskígyó lett volna az odúban, talán élve viszem haza?

Ezután már csak egy-két oribit lőttem a konyhára, míg végre megérkezett és elindult velünk a pompás nílusi gőzhajó, a «Lugard».

A hajóút – mint mindenütt – itt is a pihenést s a sok, nehéz karavánút után a nyugvószékek kényelmét, az örök Nílus szépségeit, de mindennapi képeit is jelenti.

Itt-ott egy krokodilus háromszögletű feje bukkant fel, és próbálom magamban kiszámítani, hogy hányat löhettem életemben. Valószínűleg sok százat, hiszen a döglött krokodilt csak napok múlva veti fel a víz, és egy vadász sem kíváncsi ennek a gyűlölt szörnyetegnek szörnyen bűdös hullájára. Annyi bizonyos, hogy hacsak nem voltam nagyon patonszegény, szólt a puska ezekre a háromszögletű fejekre. És ha ki tudtuk húzni a partra – ami nem nagyon sokszor sikerült –, mindig felboncoltam, és bizony előfordult, hogy karperec vagy egyéb szegényes «ékszer» került elő a gyomrából, amelyet a néger asszonyok, lányok viselnek.

Mert legtöbbször – szegények – ők az áldozatok. Ők járnak vízért, ők mossák csekély ruházatukat a folyóban, s őket rántja vagy irtózatosszerű farkcsapással sodorja a vízbe ez a szörnyeteg.

Persze, néha gyermek vagy férfi feledkezik meg az óvatosságról, és kész a tragédia. Második afrikai utam alkalmából egyik teherhordóm, dacára a szigorú figyelmeztetésnek, kileste, hogy hova rakják a hely-

beli halászok a varsákat, és sötétedés után elment azokat megdézsmálni.

Ehhez persze legalább derékig bele kell mennie a vízbe. Egyszer aztán halljuk hátborzongató segélykiáltását, de olyan messziről, hogy oda még nappal sem érhattünk volna idejében. Persze, nem sokáig ordított a szerencsétlen. Másnap aztán kimentem kb. arra a helyre, és lángoló bosszúval szórtam a golyót a felbukkanó vagy sütkérező krokodilokra, abban a reményben, hogy a gyilkos is köztük volt. Egy hét múlva pedig a kis öböl sárgállott a hassal felfelé fordult, felpuffadt krokodildögöktől.

A krokodil persze nemcsak az emberre vadászik. Ha lehet, berántja vagy üti a bennszülöttek apró zebu marháit is. Láttam egy ilyen szerencsétlen tehenet, amelynek egész orrát, fél arcát szakította le, amikor gyanútlanul inni akart. A sérülés oly súlyos volt, hogy a tehenet agyon kellett lőni; de feltétlenül megbízható értesülésem van arról is, amikor szörnyű küzdelem után kafferbivalyt rántott be. Ez a krokodil kivételes nagyságú lehetett.

Érdekes, hogy amikor majomcsapat vonul át a folyó felett valamely kidőlt faóriás alkotta hídon, a híd alatt rendszeren várakozik egy-egy krokodil. Az ilyen átvonulás ugyanis nem megy minden marakodás nélkül, s a vízbe pottyánó majom sorsa több mint bizonyos.

A «Lugard» gépei csendesen dohogtak alattunk. A krokodilok után pár víziló bukkant fel, mintha az emberi történelemnek ez a nagy folyója az én emlékeimet is elringatta volna a hajó mellett.

Húsz-huszonöt évvel ezelőtt sokkal több volt erre a víziló, mint ahogy Afrika egész állatvilága is negyedére csappant azóta, és valami búcsúzó szomorúság van abban, hogy az emberi haladást nem lehet elképzelni gyilkos következményei nélkül.

Valamikor a természetrajzkönyvek úgy írtak róla, hogy «Nílusi víziló». A Nílus – abban az időben – Egyiptomot jelentette, és jórészt jelent még ma is, hiszen a Nílus nélkül Egyiptom pusztasivatag lehetne csak. De hát Egyiptom egész területén ma már nincs egyetlen víziló. Erről gondoskodott a szaporodó ember.

Kelet-Afrikában azonban nagyon közönséges állat ma is, különösen a nagy folyók és tavak alig hozzáférhető mocsaraiban. Ezeken a helyeken inkább nappali állat, míg ahol szüntelenül vadásszák, teljesen éjszakai életre kényszerült. A zavartalan helyeken gyakran láttam a homokos földnyelveken strandoló vízilócsapatokat, sokszor pár napos

csemetékkel az anyjuk hátán. A bábiknek bőre erősen elütött az öregek erősen palaszürke bőrétől, és majdnem rózsaszínű volt.

A bennszülöttek, természetesen, vadásszák a vízilovat is, amely minden, csak nem «ló», és sokkal helyesebb a régi görögök elnevezése, akik folyami disznónak hívták. A bennszülöttek nemcsak azért vadásszák, mert egy-egy víziló elejtése óriási zsákmányt s az elejtőnek egy kis vagyont jelent, de ültetvényeik védelmében is, mert az éjjel nagy utakat összezsugorító víziló a rizs- és cukornádültetvényekben óriási károkat tud tenni. Azzal is, amit megeszik, főleg azonban azzal, amit összetapos. Ezenkívül előfordul, hogy egy-egy víziló réme lesz az egész környéknek, minden kihívás nélkül támad, s ezeknek a támadásoknak megint csak elsősorban a vízre járó asszonyok az áldozatai.

Ezek a támadó vízilovak rendesen előzőleg meglándzsázott állatok, de előfordul, hogy éppen védettségük teszi őket rendkívül veszélyessé; védettségükben lassan elfelejtik minden tartózkodásukat az emberrel szemben, és gyilkosan támadókká válnak, éppen azokban a vizekben, ahol szentek és sérthetetlenek.

Ahol a Viktória-Nílus szakad ki a Viktória-tóból, csodálatos szépségű vizesések vannak, amelyeknek egy részét munkába fogták erőművek céljaira. Ezeknek a Riponeséseknek egész környékét védetté nyilvánították az angolok, talán abban a hitben, hogy a megszelídített vízben megszelídülnek a vízilovak is, ami pl. egy-két «szent» krokodillal meg is történt. A vízilovak azonban sehogy sem akartak megszelídülni, sőt, elveszítve ösztönös félelmüket az emberrel szemben, egyszerűen rémei lettek a lakosságnak. Valósággal vadászni kezdtek az áthaladó kenukra, és felforgatták azokat, ami nem lett volna baj valami rendes vízben, de itt az örvényes, száguldó folyó nem adta vissza sem a csónakot, sem az embereket.

A Game Warden éppen szabadságon volt, a vízilovak megfékezésével várni nem lehetett, azért Maitland-Warrent – ismerősünket – bízta meg a garázda állatok megfékezésével. Ő azután agyon is lőtt pár támadót, de amikor a part felé igyekeztek, egy víziló észrevétlenül a csónak alá úszott és felfordította.

Ahol ez a baleset történt, már nagyon erős volt a víz sodra, és Maitland-Warren – aki kiváló versenyző – élete kockáztatásával negyedóráig mentette embereit, akik közül három még így is odaveszett. Ez a «büntető expedíció» tehát nagyon rosszul sikerült.

A megszelídült krokodilok története pedig az, hogy az elmúlt időkben egyes néger törzsek a falu «szent krokodilját» használták fel bizo-

nyos «istenítélet» végrehajtására. A vízmenti falvak mellett ugyanis mindig akadt egy-egy kivételes nagyságú krokodil, amelyet a falu valamelyik csodadoktora valamikor szentnek nyilvánított, amelyet bántani – természetesen – tabu. Ezek a krokodilok azután nemzedékeken át éltek és híztak, erről gondoskodtak a varázslók, akik egyes kényes és bizonytalan esetekben a főbenjáró bűnös ítéletét a «nagy szent»-re bízták. Ha az ítélkező krokodil történetesen jól volt lakva, és nem jött elő a nagy zenebonára, a bűnös esetleg megmenekült, bár – a szakértők szerint – jóllakott krokodil vajmi ritkaság. Legtöbbször előjött, és a megköötözött szerencsétlen bűnös bűne most már nem volt kétséges, de sorsa sem.

Amikor azonban az angolok átvették a közigazgatást, saját törvényeiket határozottan jobbnak találták, és a krokodil bírói működését fejvesztés mellett megtiltották. Mivel azonban a bennszülöttek vallásos érzéseit nem akarták megbántani, nem bántották a «szentet» sem, akire szűkös napok virradtak volna, amit azonban a falu népe nem engedhetett meg.

Vittek neki hát vadat, halat, csirkét, sőt néha kecskét is, s a krokodilnak be kellett látnia, hogy – úgy látszik nyugdíjazták, s most már csak kisebb falatokra jogosult; igaz, hogy ezért nem is kellett ítélkeznie, sőt az ítéletet azonnal végre is hajtania. Most már csak kegyes szándékokban kellett közbenjárni; esőt hozni, beteget gyógyítani, esetleg konok szerelmeseket összehozni...

Mindegy, a jó öreg krokodil segített, ahol lehetett, és ha lehetett, elkapta a kérelmezőt is, amiről azonban nem beszélt senki, mert a kérelmezőnek – ez világos – valami nagy bűne lehetett. Viszont ha az angolok megtudták volna, vége lett volna a szentnek is, így egy kolompot állítottak fel a parton, az ajándékot biztonságos helyre letették és kolompoltak.

A krokodil tehát megmaradt – tudomásom szerint megvan ma is –, de most már nem ítéletvégrehajtó, hanem filmsztár!! Jönnek az amerikai-angol filmek, «szót értenek» a főnökkel, aki kolompol, s a rettenetes hulló kimászik a partra. Tudja, hogy ő szent és sérthetetlen. Hagyja magát filmezni elülről, hátulról, premier plánban vagy ahogy tetszik. Illedelmesen átveszi a gázsit, legyen az friss hús vagy döglött kecske, és elfogyasztani visszavonul a folyóba. Itt természetesen nem eszi meg azonnal, hanem hagyja pár napig «érni», mert a friss hús megfeküdne a gyomrát.

Én személyesen nem láttam ezt a krokodilt, de láttam több fényképét, s mondhatom, elképesztő nagyságú! A hossza is, de a vastagsága! Több mint egy méter!! S az az irtózatosságot farok...

Most már el kellett hinnem, hogy egy ilyen szörnyeteg leverte és vízbe húzta a bivalybikát is...

Több ezer krokodilt láttam, de ilyen félelmetes nagyságút – egyet sem. S hogy ez valóban ilyen nagy volt és nem fényképészeti trükk, azt olyanok bizonyították, akik látták, és akiknek szavahihetőségéhez kétség nem fér.

Dohog alattam a hajó, és elúsznak mellettem a régi emlékek.

Nem tudok betelni a sötéten zöldellő papiruszbugák felett végigsurranó, gyönyörű núbiai gyurgyalagokkal, amelyek hajnalrózsaszínű tolatatukkal, ragyogóan kékeszöld fejükkel talán a legszebbek a gyurgyalagok különben is ékes tollú családjában. Ezeket a gyönyörű «méhfarkasokat» mindig nagy számmal láttam a Nílusnak ezen a szakaszán, és mindig új és új gyönyörűséget szerzett látásuk.

Április 7-én érkeztünk Jinjába, s innét már vonaton mentünk Nairobi, illetve Mombasa felé.

Április 8-án érkeztünk Nairobiba, de én itt – a kelet-afrikai vadászok közismert találkozóhelyén – nem álltam meg, hanem tovább utaztam Mombasa felé. Igaz, Nairobi magasabb fekvésű és jobb klímája van, mint Mombasának, de nekem már annyira új, hogy nem is kívántam látni. Annyit láttam csak belőle, hogy éppen akkor felhőkarcolószerű szállodák épültek azon a helyen ahol negyedszázad előtt éjjelenként még az oroszlán bömbölt és a valóban királyi hangokra ijedten lobogtak fel a tábortüzek.

Mombasa is nagyon megváltozott ugyan, de a régi városrész még mindig a régi Afrika bélyegét viseli magán. Inkább ott kószáltam és inkább türtem a nedves hőséget. A régi város síkátoraiban bizony nagyon nehéz volt a levegő. Az ott terjeszkedő kellemetlen szag, a fekélyekkel borított testű koldusok azonban hamar elveszik az ember kedvét az ilyen tanulmányi kirándulásoktól. Siettem a bazárnegyed tágasabb utcáiba ahol állandóan nyüzsgő a nép és Kelet-Afrika összes népfajainak képviselőit meg lehet találni.

Első utam alatt nagyon csodáltam a velem sétáló öreg afrikánust, aki azonnal felismerte a különböző törzsek fiait, mikor azonban megkérdeztem, hogy miről ismeri fel őket, nagyon elégtelen választ adott. Most már én is felismertem a különböző törzsekhez tartozó bennszü-

löttek, de arra én sem mernék vállalkozni, hogy leírjam a törzsi ismertetőjeleket.

Amint járok-kelek a bazárnegyedben, inkább érzem, mint látom, hogy egy-két arab, félarab gyűlölködő tekintete kísér. Nem csodálom! Ezeknek tekintetéből a régi Afrika villan elő. Nekik igazán nincs okuk az európaiat szeretni. Pedig mennyire tévedtek! Afrika – az igazi Afrika – a Szaharától a Fokföldig – ahogy én most láttam nem sokáig lesz sem az arab világé, sem az európaiaké, hanem az afrikaiaké.

Legszívesebben a régi kikötőhöz mentem. Lehorgonyzóit arab dhauk árbocerdeje himbálódzik a csendes kikötőben. Most már ritkán köt ki itt gőzhajó, mert eliszaposodott és sekély a víz. Negyedszázad előtt, amikor először tettem lábam Afrika földjére, itt kötöttünk még ki. Micsoda nyüzsgő élet volt akkor még itt!

Elnézegettem a magas partról a halászgató bennszülötteket, miközben a Mombasa történetén gondolkodtam.

Mikor a portugálok nagy admirálisa, korának nagy hajósa, Vasco da Gama 1498-ban először kötött ki itt, a bennszülött pilóta úgy vezette hajóit, hogy az egyik majdnem elsüllyedt. Ezek után Vasco da Gama «kénytelen volt a pilóta testét forró zsírral öntöztetni», amíg be nem vallotta, hogy az arabok parancsára cselekedett. Azután örök harcok következtek, s Mombasa hol a portugál királyt, hol Muscat szultánját vallotta urának.

Első mombasai tartózkodásom alatt valaki figyelmeztetett, hogy a régi portugál erőd, a «Fort Jesus» falán még a kétfejű sast is megláthatom abból az időből, amikor Portugália is Spanyolország alá tartozott, s ott is a Habsburgok voltak az urak. Persze, én egyáltalán nem voltam kíváncsi erre a magyar szemnek sötét múltú madárra.

Április 16-án befutott a hajónk, búcsút mondtam Afrikának, s elindultunk hazafelé.”

Utoljára!

Kittenberger Kálmán soha nem mondta ezt ki véglegesen – mintha vágyai és emlékei között mindig hagyott volna egy kis ajtót a csodának –, de ott volt sejtelmei között, s ha Afrikáról beszélt, szavai mögött ott volt valami burkolt lemondás.

Éppen ezért nem is beszélt róla, csak ha nagyon jó kedve volt – s ez kevésszer esett meg –, vagy ha valamely esemény rántotta elő az afrikai emlékeket, s nem lehetett előle kitérni.

Egyszer megint Udvarhelyen vadásztunk; őzet hívtunk nyakra-főre, de a bakok nem akartak kötélnek állni. Nem és nem!

Augusztus volt, minden száraz, mint a puskaapor, a bakok nem mozdultak ki a sűrűből, a hűvösből s a biztos feleség mellől valami bizonytalanért. Mert sutát sem láttunk! A vad csak éjjel mozgott.

Pedig szorgalmasak voltunk módfelett.

Minden hajnalban és minden délután.

Közben sípolás.

Semmi! Semmi, mintha kiégett volna az erdő.

– Kár, hogy nem hoztam sörétes puskát – mondta egyszer –, ki-mennénk a dombokra, és meghajtanánk azokat a kis kukoricákat.

– Itt a drillingem – mondtam –, de hajtó kellene.

– Hajtok én – mondta, mintha az lenne a legtermészetesebb dolog a világon, hogy Afrika és a föld kétszáz legveszélyesebb vadja után nekem hajtson –, mert – tette hozzá – tudd meg, hogy jól hajtani csak nagyon okos emberek tudnak.

Ezek a kis kukoricák szanaszét voltak a völgyben és a túlsó domboldalon az erdő mellett. Másnap, a hajnali eredménytelenség és reggeli után kimentünk, hogy meglőjük „a nyulat” testünk táplálására. Nagyon meguntuk már a konzervkosztot és a rántottát, és a „nyúlra” nagyon vágyódtunk.

A domboldal erősen meredek volt, s a rövid, kiaszott fűtől síkos, mint a jég.

– Add ide azt a puskát – mondta Kálmán –, még elesel vele, az én cipőmnek gumitalpa van. Majd ha felálltunk, visszaadom.

Aztán neveltünk, hiszen mindketten jól tudtuk, hogy nem engedem hajtani.

A kukoricában persze nem volt semmi, pedig módszeresen és olyan várakozással tapostam ki, mintha elefántfű lett volna.

– Jól hajtottál! Ami igaz, az igaz...

– Na hallod! Hétéves koromban már hajtottam, harminc krajcárért, s az ötforintos cipőm talpa levált.

– Megverték otthon?

– Nem, mert az öreg csizmadia jó barátom volt. A méhei körül segítettem neki nyáron, igaz, úgy összecsíptek néha, hogy alig lehetett rám ismerni.

– Te is? ... Én is nagyon érzékeny vagyok a méhszúrásra. Ha a térdem szúrták meg a vadméhek, akkor is a szemem dagadt be.

– Afrikában?

– Ott. Na menjünk...

Hát mentünk. A levegőben a vénasszonyok nyara szállt, s az egész táj reszketve ragyogott a nyárvégi lángolásban.

A domboldalak és a szikkadt sárga füvek mintha égtek volna, de mi csak mentünk, mentünk, egyik kis kukoricából ki, a másikba be, mint-ha életünk függött volna attól a képzeletbeli nyúltól. A kukoricák azonban – negyed-, félholdnyi kis darabkák – jó messze estek egymástól, s amikor már messze elkerültünk a vadászháztól is, a hazamezésre gondoltam.

– Kálmánkám – mondtam, miután „jól kivadásztuk magunkat” –, azt hiszem, haza kellene menni. Felmegyünk itt a domboldalon az erdőbe, s ott nem messze a szélétől tudok egy fahordó utat.

Kivette a patronokat a puskából.

– Hát... mondasz valamit.

A domboldal nagyon meredek volt, és Kálmán aránylag könnyebben mászott Léváról kapott gumitalpú cipőiben, de az én bakancsom szögei már elkoptak, és néha majdnem négykézláb mentem.

Az erdei utat meg is találtuk, alig volt a füves lejtőtől tíz-tizenöt lépésre, hol messzebb, hol közelebb az erdő szélétől.

Folyt rólunk a verejték.

– Pihenjünk – mondtam –, elszívok egy cigarettát.

– Mindig az a bűdös bagó... – dohogott, de azért leültünk a jól bevágott út szélére, és hallgattunk.

Mögöttünk az erdő, s ahol kiláttunk, a fák közt álmodó messzeség. Az erdőben néha megszólalt egy kis madár.

– Pii – pii – pii...

Egy ölyv is vijjogott valahol messze, s a fákról néha lepattant egy-egy száraz levél.

Kálmán olyan csöndesen kelt fel, hogy nem is hallottam, de azonnal mögéje álltam. Hátra sem fordult, csak a kezét emelte fel figyelmeztetőül, hogy ez már nem séta, hanem cserkészet, hátha látunk valamit.

– Látunk a fenét – gondoltam, és inkább a lábam alá néztem, hogy rá ne lépjek valami összetöporodott száraz levélre, ami úgy törik, mint az üveg. Így ballagtunk hazafelé. Csak az utat néztem, és lusta gondolataimmal játszottam, amikor Kálmán úgy állt meg előttem, hogy majdnem fellöktem.

– Na?

Visszafordult, és arcát ilyennek még sohasem láttam. Szemében valami kapkodó lángolás.

– Te! – nézett rám – bivalyok! – Fejét ide-oda fordította, orrával kapkodta a szimatot.

– Mi a fene ez? – suttogta. – Ez a szag... ez a szag... tisztára... Afrika!

Ekkor láttam, egyetlenegyszer, hogy mennyire benne volt Afrika feledhetetlen varázsa, és hányszor gondolhatott arra, amiről olyan keveset beszélt.

A bivalyokat egyébként sohasem láttuk erre, és szabályosan, szag után becserkésztek őket. A falu bivalycsordáját véletlenül hajtották ki erre a domboldalra, és később meghallottuk mormogásukat is.

A domboldal egy kis mélyedésében legeltek, szélről egy nagy bika, hátán egy csóka piszkált valami nyüvet, és a bika. néha hátravetette fejét, mintha azt kérdezte volna a madártól, hogy mikor lesz kész az operációval.

– Milyen igazi! – sóhajtott öreg barátom – csak egy lándzsás fekete hiányzik. Hát ennél már többet nem adhat ez az erdő. Gyerünk.

– Jó fejlövésre állt – mondtam.

– Nem – mondta. – A kafferbivalynak sokkal szélesebb a szarvpáncélja, s én már csak akkor lőnék a bivaly fejére, ha támadna, és más lehetőség nem volna. Képzeld csak el – akármilyen közélről is –, eltalálni azt a 3-4 centiméter széles és talán húsz centiméteres sávot, ahol valóban halálra sebezhető. Mert ha nem... – és legyintett.

– Csak megáll egy olyan irtózatosságotra – mondtam.

– Lehet, hogy megáll, de mit számít az? Ha van közelben fa, persze, felmászol – ha van időd –, de rendesen nincs fa és nincs termiadomb és nincs időd. Akkor pedig vége a világnak... egy pillanat alatt letapos, aztán jön a bosszú... Mert a lövés fáj, és a bivaly tudja, hogy a fájdalomnak te vagy az oka. Tudok egy esetet – persze nem mesét –, amikor egy bivalybika órákig dühögött ellenfele holttestén.

Ketten vadásztak, az egyik megsebesítette a bivalyt, de rosszul. És az életet jelentő fát is csak az egyik érte el, puska nélkül. Végig kellett néznie tehát, hogy a bivaly hogy töri össze barátját, hogy dobálja levegőbe a holttestet, s tapossa felismerhetetlenné.

A bivaly azonban súlyosan sebesült, időnként félrevonult hörögni és haldokolni, de aztán újra kissé életre kapott, s ilyenkor mindig visszajött a fa alá, és tovább taposta, dobálta a levegőbe a felismerhetetlen embert. Végül is újra hörögni kezdett a bika és belefogott a halál-

bögsbe, amikor a vadász lemászhatott a fáról. Akkor látta csak, hogy a bivaly még a kétségbeesett menekülés közben elejtett puskáját is használhatatlanra taposta.

– Egyik emberedet is letaposta, úgy emlékszem a könyvedből.

– Ha olvastad, akkor – nem lenne mit beszélnem róla. De valamit kifelejtettem belőle, ami jellemző a néger gyermeki kíváncsiságra, ami már majdnem bátorságnak mondható.

Az eset vagy harminc éve történt az Usangi folyónál. Azért is emlékszem rá olyan tisztán, mert előző éjjel alig aludtam valamit. Súlyos dizentériában fetrengtem, folyton jöttem-mentem, és ha egy-egy percre elaludtam, olyan borzalmas álmaim voltak, hogy már féltem az elalvástól is. Közben rázott a hideg, mert a maláriám is fellángolt. Szóval, másnap olyan gyenge voltam, hogy fekvé akartam maradni, amikor bejött hozzám Pandasáró, kedves másodmunyamparám, és jelenti, hogy nem messze egy óriás bivalybikát láttak bevonulni az egyik sűrűbe. Megjegyzem, Pandasárónál gyorsabb és kitartóbb futót én még nem láttam, és feltétlenül el kellett hinnem neki, hogy sok antilopot lándzsázott le, ha éjszaka eső esett, és a felázott süppedő talajon a kiszemelt vadat kifulladásztotta. És egyáltalán nem csodálkoztam az amerikai néger Owens sokszoros olimpiai futóbajnokságán sem. Ha majd a másszaik is részt vesznek az olimpiászon, alig hiszem, hogy a gerejvetést valaki elviszi előlük.

Szóval: nagyon nehezen tápáskodtam fel, mintha csak éreztem volna a bekövetkezendőket. De akkor még nem ismertük az Usangi környékének bivalyait, s embereim játszva hajtották meg az első sűrűt, amiben nem volt semmi.

A második hajtásban megint egy termitadombon helyezkedtem el, de erőt vett rajtam a dizentéria, és éppen másztam fel vissza a kis dombra, amikor a túlkölésbe és hajtólármába jajgatás vegyült. Felérve a tetőre, megdöbbenve láttam, hogy a szétugró embereim közül az egyiket egy óriás bivalybika a szarvára veszi.

A távolság nagy volt, kb. 300 lépés, mégis lőnöm kellett, mert a bika éppen hozzálátott, hogy áldozatát összetapossa. Nagyon nehéz lővés volt, mert a többiek is részint ott rohantak összevissza, részint a fűben lapultak. De a golyó bevágódását biztosan hallottam, a bika megrogyott, s az Usangi felé lépdelt. Ekkor újra váll-lapon lőttem, de aztán többet nem lőhettem, mert egyik óriás természetű emberem felállt,

köztem, a sebesült és a bika között, amint később mondta: *nagyon kíváncsi volt*, és mindenáron látni akarta, hogy mi történik.

– És ha agyonlőttelek volna, te ökör? ...

– Uram, te úgyis vigyázol...

Azt hittem, szétvet a méreg, már csak azért is, mert a néger az „ökör” vagy „bivaly” jelzőket nagy megtiszteltetésnek veszi, de ha azt mondtam volna, hogy „te majom”, ez már komoly és megalázó gorombaság lett volna. Az áldozat szegény Pandasáró volt. Fején és oldalán csúnya zúzott és szakított sebek, melyek csak az első pillanatban látszottak veszélyesnek, de – ami nagy baj volt – eltörött a jobb combcsontja.

Nyolc emberem – négy-négy felváltva – hét nap alatt ért Utégibe, a német álomkórtelepre, és négy hónap múlva Pandasáró újra szolgálatra jelentkezett. Jobb lába kissé rövidebb lett, mint a bal, de Pandasáró még így is a szafari leggyorsabb embere maradt.

Megjegyzem, ezt az óriásbikát – amelynek nagy szarva volt ugyan, de nem rendkívüli – az ördög is segítette. Másnap bosszút lihegve vetük fel újra a nyomot, amely a legkomiszabb helyeken kanyargott össze-szevissza, tüneményes intelligenciával vezetve néha félre. Végül is, amikor kiértünk egy ilyen bivalyfűves bozótból, egy megbolondult méhraj esett nekünk.

Én is kaptam vagy hat-hét fullánkot, de Sindáno, egy másik kiváló nyomozóm fejéből harmincon felül szedtünk ki a sátramnál.

A bevonulásunk egyébként meglehetősen komikus is volt. Sindáno vezetett, mert a szemem teljesen bedagadt, de ő sem látott jól, mert időnként nagyokat botlott, s ilyenkor azt mondta: *hujujuuu... a fejem...* így vonultunk be a campbe, ahol először nagy csend fogadott, aztán valamelyik teherhordó elnevette magát.

– Melyik nevetett, Sindáno?

– Én sem látok jól, uram, de azt hiszem, Szunguru volt.

– Na, megállj csak, Szunguru!

Másnap kiderült, hogy Szunguru nem is volt a táborban, de haragosa volt Sindánónak...

De aztán másnap sem kutattam a jókedvű néger után, mert megnéztem magam a tükörben, és – ha nem fáj halálra nevettem volna magam. Egy jól táplált kínai kuli nézett rám, akinek a „Bölcsesség Atyja” – így nevezik az arabok a szamarat – kölcsönözte füleit...

A goromba, öreg bikát pedig nem láttuk többé. Messziről lőttem, bizonyosan kiheverte sérüléseit.

Az azonban bizonyos, amit hallottam és láttam is, hogy a kafferbivaly nagyon elszaporodott Kelet-Afrikában, és ezt egyetlen más vadról sem lehet elmondani. Amikor én először lementem az 1898-as nagy marhapestis után, a legnagyobb ritkaság volt látni bivalyt, de aztán az átvészelték szépen felszaporodtak.

Hogy ma mi a helyzet, nem tudom, de tekintettel a futótűzként fel-tört szűzföldekre, illetve mezőgazdasági kultúrára: évei meg vannak számlálva.

Ez a beszélgetés – sűrű megállásokkal – egész hazáig folyt. De majd hét óra volt már, mire hazaértünk, mert Kálmán szokatlanul részletesen beszélt, amit – nem kétséges – a legelő bivalycsordának és fel-lángoló emlékeinek köszönhettem.

Valahányszor azonban érdekesebb részhez érkezett, mindig szem-befordult, kicsit gesztikulált, ami ritkán fordult elő, akkor is csak egészen rövid mozdulatokkal, így azután lassan ballagtunk hazafelé, feledve a hőséget, sikertelen vadászatot, közben, persze, többször rá-gyújtottam.

– Csak ne bagóznál annyit – tette a végén hozzá. – Rendes vadász nem dohányos, mert az orrára is szüksége van. Lőttem már bőgő bikát szag után.

– Egyszer már két hónapig nem cigarettáztam – mondtam. – Fele-ségem eleinte boldog volt, de olyan ideges lettem, kapkodó és gorom-ba, hogy a végén rimáncodott, hogy gyújtsak rá. Aztán – tudod – én szófogadó fiú vagyok. Ő is azt mondta, hogy ne bagózzak annyit; be-szüntettem egészen, amikor pedig azt mondta, hogy gyújtsak rá, rá-gyújtottam. – Elfordult, és lemondóan legyintett.

– Egyébként én is csak a hátad mögött fújom a füstöt, akár a nége-reid.

– Az más! Azok többnyire pipáltak, és egy részük mindig új pipá-ból. Ezenfelül társas alapon, tehát egy emberre csak annyiad része ju-tott a nikotinnak – az sem a tüdejébe –, ahányan a tűz körül ültek.

– Mindig új pipából?

– Bizony! Amikor kifogyott a pipából a dohány, tűzbe dobták az egészet. Ezt egyébként az azandéknál láttam, akik – különösen az északiak – remek emberek voltak. Nem féltek az ördögtől sem, ele-fánttól sem, kígyótól sem, meg is ették mind a kettőt, sőt mindent, ami a fehér hangya és az elefánt között van, csak – sajnos – pipáltak.

– De honnét a csudából vettek állandóan új pipákat?

– A fáról! Levágták a hosszú banánlevelet, kétoldalt a levélrészt lehúzták a tengelyről, s ez lett a pipaszár. A banánlevél tengelye belül kocsonyásan puha, ez könnyen végigfúrható az olajpálmalevél keményebb tengelyével, pláne ha el is hasítják.

A szár ezzel kész.

Ezután a végigfűrt csatornára merőlegesen egy szélesebb lyukat fúrnak, és ebbe állítják a pipa fejét. Azt is ott, a helyszínen állítja elő. Levág a banánlevélből egy négyszögletes darabot, „staniclit” formál belőle, megtölti dohánnyal, a hegyes végét leharapja, és beleállítja a szívócsatornára merőleges lyukba, ami – miként a hosszú szárú pipáknál – a szár másik végén van.

Kész a pipa.

Aztán jön a közös „élvezet”, ami a keleti népeknél és Indiában is szokás. A rágyújtás után az első azonnal továbbadja a másodiknak, az a harmadiknak, ahányan vannak. Igaz, a pipa átmeneti élvezője akkorát szippant, hogy cipóra dagad az egész képe, aztán orrán, száján dől a füst... Hogy aztán mi ebben az „élvezet”?

– „De gustibus”... Kálmánkám. Erre már nem is válaszolt.

De hazaérni mindkettőnknek nagyon jólesett. Ültünk kicsit a hűs szobában, aztán felkeltem:

– Rántotta, tükrötozás, lágy tozás, kemény tozás... vagy mi legyen?

– Legalább gombát szedtünk volna...

– Van még néhány konzerv is – ajánlottam.

– Nem kell! Süss szalonnát a tükrötozásba. És sok hagymát.

– Szalonna nincs, hagyma lesz benne.

– Csinálj, amit akarsz. A mennykő csapja meg ezt a Jánost!

– Mennykő ilyenkor nincs! Jánost pedig te szabadságoltad el krumplit szedni. Elöttem szidod, aztán ha itt van, összepuszikodtok...

– Látod – élénkült fel Kálmán –, kellett volna mondani, hogy hozzon krumplit. Sült krumpli töpörtyűvel... téával...

– Töpörtyű nincs...

Erre már elnevette magát, és kedvesen, szinte gyerekesen, mintha szégyenkezne:

– Pistákám (ezt mindig így mondta, ha valami „nagy” kérése volt), húzd le a cipőmet.

Hoztam a papucsát, lehúztam a cipőjét, mert amilyen kiválóan és fáradhatatlanul gyalogolt, olyan nehezen hajolt. (Utolsó évében a gerince röntgenleletét meg sem mutatták neki. Az egész gerinc mintha

vastag csőben lett volna, úgy el volt meszesedve, ami a feltevés szerint az afrikai rengeteg húsevésnek volt a következménye.)

Találtam még pár erős, hegyes paprikát, azt is belesütöttem a rántottába, amit aztán nagyon megbántam, mert olyan erős volt, hogy a szám sem tudtam összecsukni.

Kálmánt ez nem zavarta, mert nagyon szerette az ilyen méregerős paprikát.

– Legalább borunk lenne – mérgelődtem.

– Bor nincs – mondta gúnyosan, de kopasz feje teteje gyöngyözött a paprikától.

Amikor ebéd után felébredtem, már kint jött-ment a ház előtt, gukker a nyakában.

– Láttál valamit? – kérdeztem, mert szeme gyanúsán csillogott.

– Csak úgy nézelődtem...

Alkonyati cserkészetre vagy lesre még korai volt az idő, hát leültünk a vadászház teraszán, s ilyenkor nemigen beszélgettünk. Néztük a tájat, amelyben nem mozdult semmi, hallgattuk az erdőt, ami nem mond ilyenkor semmit. Jobbról a kopár, kiégett domboldalak egy-két kis házhelynyi kukoricával, maradék erdődarabkákkal, előttünk sűrű, pár éves vágás, és balról az öreg erdő.

De az öreg erdő kesernyés, száradó avarszaga elindult már kifelé, és közeledett az alkony.

– Olyan érzésem van – mondta később –, hogy pár napon belül lesz húsunk.

Olyan érzésed nincs, hogy borunk is lesz?

– Ha húsunk lesz, borunk is lesz. Dupla vagy semmi!

– Szép – mondtam –, ha te hozod a húst, én hozom a bort.

Kálmán élt-halt mindenféle fogadásért, s ezt Afrikából, a „gentleman poacherek” nagyvérű társaságából hozta magával. Szeretett kártyázni is, s mivel én ehhez a mesterséghez nem értek, utazás közben abban játszottunk, hogy előre el kellett találni, hogy az első ember, aki a vonatablakban feltűnik, férfi lesz, nő vagy gyerek. Nagyszerűen mulattunk...

– Szóval – és kezét tartotta fogadásra –, ha két napon belül meglövöm a bakot, telehozod a demizsont. Ha nem lövöm meg, kifizetem a bor ára dupláját.

– Jó! – ráztam meg a kezét, mert a bak minden emberi számítás szerint reménytelen volt. Hívásra nem jöttek, cserkészni nem lehetett,

és az idő nem mutatkozott olyannak, hogy napokon belül esőre lehetett volna számítani.

Mivel azonban alkonyodni kezdett, fogtam a puskát, messzelátót, mert azt azért nem álltuk meg, hogy esténként ki ne menjünk.

– Nem jössz? – kérdeztem.

– Később. Én itt próbálom meg alul. Sötétedésre fent leszek a tetőn. Várj meg.

– Jó.

A vadászháztól nagyon meredek kaptató vitt fel az erdőben, s amíg ezen szuszogtam, nem értem rá gondolkozni. Hanem amikor felértem és leültem egy tuskóra, valami gyanú kezdett dagadni bennem. Valami nem volt rendben e körül a fogadás körül... de hiába törtem a fejem, végül is elintéztem magamban az ügyet azzal, hogy ha barátom megölvi a bakot, meg is érdemli.

Az erdőben már erősen alkonyodott, és az elszaporodott egerek olyan zörgéssel szaladtak hol itt, hol ott, hogy állandóan izgalomban tartottak.

– Durr! – a vadászház felől...

Meglepődtem, olyan régen nem szólt a puska, de aztán elmosolyodtam.

– Engem nem csapsz be, öregem. Lőttél egyet a levegőbe, s azt hiszed, én rohanok haza. Szó sincs róla...

De aztán mind sűrűbben álltam meg, végül is hazafelé fordultam.

– Ha becsaptál, Kálmán, rettenetes dolgokat fogok mondani. – De aztán – végül már loholtam – olyan valószínű íze kezdett lenni a dolognak. Abban a lövésben „volt valami”. A ház körül csend, a teraszon senki, idekint egészen világos volt még.

Körülnéztem, sehol egy lélek, pedig a lövés itt volt, ezt pontosan hallottam. Most már lassan ballagtam, hogy barátom majd csak előjön valahonnét; felmegyek a pár lépcsőn, aztán elállt a lélegzetem. Az asztalon a demizson, és az ajtó mellett ott lóg a bak...

Leültem a székre, és az elmúlt napok, minden bosszúságát kinevettem magamból.

– Gyere elő, öreg Rinaldo Rinaldini! – tudtam, hogy leskelődik valahonnét – nem bánom a tizennégy kilométert, meghozom a bort, hozok krumplit és töpörtyűt, de mondd el, hogy csináltad ezt?

Úgy nevetett, hogy a könnyei potyogtak.

– Hát ide hallgass, te pupák! Nem tudtam aludni, és kijöttem ide (úgy horkoltál, mint egy gőzfűrészt) a gukkerral szemlélődni. Gondoltam: erre jönnek a bivalyok...

– Aztán?

– Aztán látom ám, hogy egy őz kijön a szálából, de még nagyon messze volt, azt sem lehetett látni, hogy bak-e. Ferdén jött errefelé. Imádkoztam, hogy ne ébredj fel, mert ha akkor kijössz, elrontod az egészet. Ekkor már láttam, hogy bak, és már talán meg is lehetett volna lőni, de a puskáért nem mertem bemenni.

A bak pedig elkezdett csipegetni, végül lefeküdt. Jól megjegyeztem a kis bokrot, ahol eltűnt, és vártam, hogy te felkelj és elmenj. Nem vetted észre, hogy milyen csendesen beszéltem és alig mozogtam? Akkor jutott eszembe, hogy ezt a bakot meg kell játszani... Hát meg is játszottam és nyertem. Alighogy elmentél, fölállt, feléd figyelt és meglőttem. Most pedig jó lesz, ha indulsz, mert éhes és szomjas vagyok. Öt óra múlt, kilencre itt lehetsz.

– Itt leszek nyolcra, de krumplit csak mára hozok.

– Dupla vagy semmi! – ajánlotta. – Amíg a bort kimérik... stb. Ha nyolcra itt vagy, én fizetek mindent.

– Jó! Te fizetsz mindent...

Hátizsákba dugtam a demizsont, és loholtam a falu felé, hogy a gyér világosságot kihasználjam, és ezt a második fogadást megnyerjem. Ha kiérek az útra, még szaladok is – gondoltam, de erre nem került sor. Egy szekér zörgött elő a félhomályból, s a kocsis alig vette észre integetésemet.

– Hova megy, bácsi?

– A vasútra.

– Elvinne a faluig?

– Hát persze hogy el. A papkisasszonyért megyek.

– Nem hozna el visszafelé a hídig? Talán megengedi a kisasszony.

– Még örül is! Nagyon beszédes természetű...

– Hát a kocsmánál várom. Nem kívánom ingyen. Így aztán egy trappban mentünk a faluig. Jánoséknál felvettem a krumplit, nagy darab szalonnát, zöldpaprikát; a szomszédnak volt eladó száraz kolbásza, vaja, túrója, a kocsmárosnak juhsajtja, töpörtyűje és bora. Mire a kocsis megjött, már Jánost is megvendégeltem, sőt utána a kocsist is, mert a papkisasszony azt üzenté, hogy csak holnap jön. Ezek után rendkívül kegyes hangulatban Jánosnak még két nap szabadságot engedélyez-

tem, és felpattanván a kocsira, úgy mentünk hazafelé, mintha a lovak is megrészegültek volna az áldomásban...

Alig jutott eszembe megijedni, hogy a kocsi esetleg szétesik a vad vágtában, máris a hídnál voltunk. És még nem volt hét óra...

– Megállj, Rinaldo Rinaldini! Majd adok én neked dupla vagy semmit!

Volt vagy harminc kiló, amit cipeltem, de nem bántam. A vadászházat pedig úgy cserkésztem be, mintha be akartam volna törni. A lámpa a konyhában égett. Kálmán a tűzhelyen zörgött, és magában dudorászott, én pedig csendesen beosontam a sötét szobába.

– Jaj, csak fel ne rúgjam valamelyik széket! Jaj, csak addig ne jöj-jön be!...

Két perc múlva minden az asztalon volt, én pedig a kályha mögött.

– De most már jöjjön! jöjjön!...

Pár perc múlva hallom a lépteit. Hozza a lámpát maga előtt, és csak akkor veszi észre a demizsont s a csomagokat, amikor már majdnem rájuk teszi a lámpát.

Mosolyog, szeme szikrázik a gyönyörűségtől és az elismeréstől, hogy a tanítvány visszavágott.

– Ördögöd van, pupák! Fizetek...

Jaj de szép emlékek ezek!...

Persze a továbbiakban szó sem eshetett holmi sült krumpliról.

De nem ám!

Özpörköltet ettünk rövid, zsíros lében és sok paprikával. És sűrűn koccintgattunk, mert – végeredményben – mindketten nyertünk, és Kálmán a pörköltbe „mindent beleadott”.

Aztán persze meg kellett beszélnünk a dolgokat. Ő a bak lövését, én a papkisasszony fuvarosát, és hogy János gyerekei a legjobb egészségnek örvidenek. János tiszteletét küldi, egyébként – utólagos beleegyezéssel – még két nap szabadságot utaltam ki neki.

– Okosan! Dolga van, hát dolga van...

A téma aztán szétterült, és egyszer csak a bivalyoknál voltunk, mert – összevetve az eseményeket – úgy éreztük, hogy a bivalyokkal fordult meg a szerencsénk.

És innét már csak egy lépés volt – Afrika.

Széchenyi Zsigmondnak nemrég jelent meg az egyik könyve afrikai vadászatairól, és előhoztam, hogy sokkal enyhébben ír a rinocérosz veszélyességéről, mint ő.

– Igaza is van – mondta Kálmán –, de ő már felhasználta mások tapasztalatait. Amikor én az első „kifarut” lőttem, Zsiga ötéves volt, és amikor én először lementem, úgy félt mindenki az orrszarvától, mint a tűztől. Úgy beszéltek a rinóról, mint a legveszélyesebb vadról, amely azonnal támad, és ha a vadász az első golyóval agyon nem lövi, már vége is van. Ebben a tévedésben volt még Ruga-Ruga is, aki pedig jó tanítómester volt, de az orrszarvúval nem voltak személyes tapasztalatai. Azt mondta, amit hallott.

Szűz területen jártam akkori, és a négerek olyan meséket kanyarítottak körülötte, hogy a hátam borsódzott.

– Még a masinát is feldöntötte – mondták, és amit még mondtak, körülbelül oda lyukadt ki, hogy a kifarut tulajdonképpen csak ritkán lehet agyonlőni. Még a mérgezett nyíl is alig árt neki.

Hosszú idő múlt el, amíg keserves tapasztalatok árán megtanultam, hogy mindez nem igaz.

Az igaz, hogy a rinó első dühében nekiment a nemrég épült vasút mozdonyának, de nem döntötte fel, hanem azonmód megdőglött. Igaz az is, hogy minden ismeretlennek azonnal nekitámad, mert vakai szemével nem ismeri fel, hogy miről van szó, de mindig egyenesen rohan ijedelme okozójára, és ha nem sikerült a támadás, hát nem sikerült. Rohan tovább, és nem üldözi a vadászt, mint pl. némelyik bivalybika, amely úgy megy az ember után, mint a véreb.

És az sem igaz, hogy a rinó nehéz lövéseket elbír. Aránylag a legpuhább vad az öt legveszélyesebb afrikai vad között, és a közönséges váll-laplövés is feldönti, de száz lépésen belül biztosan ott fekszik. Nyomát követni pedig könnyű, mert olyan vérnyom marad utána, mintha kannával öntözték volna.

És az sem igaz, hogy a mérgezett nyíl nem árt neki. Sajnos – nagyon is árt. A vakamba és vandorobó vadászok óriási pusztítást végeztek köztük, különösen, amikor a rinószarv nagyon keresett áru lett, és ha 80 centiméternél hosszabb volt, drágább volt, mint az elefántcsont. Persze azelőtt is vadászták, ivóhelyeken, ahová az orrszarvú rögtön napnyugta után megy – és úgy is, hogy euforbiákat döntöttek le, s a rinókba pár lépésről lötték bele a mérgezett nyilat. De megközelítésük is gyermekjáték, ha nincsenek rajtuk a rinómadarak, amelyek az orrszarvú kullansaiból élnek. Ha nem lennének ezek a nagyon éber szemű madarak, a rinó talán már kipusztult volna. Nagyon érdekes az is, hogy ezek a madarak *csak az embert jelzik*; a rinó erre a jelzésre azonnal felhorkan és forogni kezd, hogy szimatot kapjon, mert a sze-

me nagyon gyenge, és a hallása sem kiváló. Amikor azonban a szimatot megkapta, azonnal támad, és támadásában csak egy jó fejlődés tudja megakasztani. Ha azonban madarai nincsenek a hátán, elejtése végtelenül könnyű, és igazán nem sport. Én későbben már nem is jártam utána, és csak akkor lőttem rá, ha a szafáriban valami galibát okozott.

– Hogyhogy a szafáriban? – kérdeztem.

– Úgy, hogy ballag a szafári, egy része már túl is van valami bozotos helyen, egyszer csak egy horkanás, és a sűrűből kirobog egy ilyen ősi mozdony, mert akkor fordult a szél, s akkor kapott szimatot.

A feketék ahányan, annyi felé, mindent eldobálnak, a spirituszos üvegek – sőt, a whiskys üvegek is! – összetörnek, és esetleg még valamelyik ügyetlen feketét is célba veszi, amikor persze gyorsan kell löni.

Ha azonban az ember félreugrik, a rinó elveszti a szimatot, és rohan tovább, amíg csak meg nem nyugszik. Nekem egy emberemet – egyenesen futott ijedtében – döntötte fel így, sőt meg is sebesítette, de esze ágában sem volt tovább bántani, míg a bivaly feltétlenül megölte volna. Ezt a rinót aztán meglőttem, s a sebesült már kiváló étvággal evett az ellenség húsból.

Néha aztán mulatságos esetek is történnek, illetve „ha a vége jó, minden jó” mondás válik be.

Egyik hajnali indulás előtt a fényképezőgépet hordó emberem takaróba burkolva és botra támaszkodva jelenti, hogy nem jöhet velünk, mert fáj a lába. Érdekes, és nem tudom, mi az alapja, de a néger mindig így jön beteget jelenteni, akár a feje fáj, akár a hasa. Pokrócba burkolva és hosszú botra támaszkodva. Erről éppen úgy fel lehet ismerni a beteget, mint a kézben vitt viharlámpáról a boyt – a személyes inast –, és a teáskannáról a „pishit” a szakácsot.

Emberem lábát alaposan megnéztem, s mivel úgy láttam, hogy szimulál, nyakába akasztottam a fényképezőgépet, és velünk kellett jönnie. Jött is szomorúan és „beteg”, gondosan sántítva, de már nem törődünk vele. Arra a helyre értünk, ahol vezetőim tegnap bivaly-nyomokat találtak, és most ezt akartuk kibogozni.

Közben betegünk lemaradt. Igyekezett látókörünkől kimaradni, gondolom, kényelmetlen lehetett már a sántítás, amikor ordítást hallunk és segélykiáltásokat orrszarvúhorkantásokkal vegyest.

Magambó, óriás termetű fegyverhordozóm már nyomja is kezembe a dupla expresszit, amikor látjuk ám, hogy „sánta” emberem rohan felénk, mint egy örült gazella, és nyomában a felbőszült óriás. Szeren-

csére felénk futottak, mert amikor megszólalt a puska, emberemet már majdnem elérte az orrszarvú.

Nagyon kényes lövés volt. A fű magas, és elől az ember. A lövés tehát hátracsúszott, de a rinó megtorpant, és második lövésem földhöz vágta.

De emberem vak rémületében csak rohant tovább, aztán fel egy tuskés mimózaára. Úgy kellett lekiabálni.

Mikor aztán a nagy ijedelem után visszakapta a szavát, elmondta, hogy kissé elmaradt, és rövidebb úton akart bennünket utolérni. Egy bozótos mellett elhaladva azonban a rinó szagot kapott, s azonnal nekitámadt.

A rinó szarva elég szép volt, fényképezőgépemnek sem lett semmi baja, „fájós lábú” emberem is meggyógyult. Szóval – ha a vége jó, minden jó.

Aztán volt még egy ilyen humoros esetünk, majdnem ugyanott, ahol „sánta” emberem olyan csodásán sprintelt.

Egy öreg tehenet lőttem, mert féltettem embereimet a támadástól, akik az eddigi szerencsés eseteken felbuzdulva nagyon könnyelműek lettek, s ennek már megadtuk az árát a bivalyoknál.

A tehen mellett azonban ott volt majdnem kinőtt fia, s ez nem tágitott anyja mellől, hanem körben szaladgált, és szelünket kereste. Rákiabáltunk, de rosszul tettük, mert a borjú azonnal támadott. Embereim szétugráltak, és felmásztak a környező akácfákra, és mivel nem akartam bántani az ifjú bajnokot, én is felkapaszkodtam egy könnyen megmászható fára.

A kis rinó közben vadul döfködte embereim nyomait, majd dühében nekiment egy vékony, oszlopszerű termitadombnak. Mélyen neki-szegzett szarvval rontott a gyanús tárgy felé, aztán villámgyorsan belédöfött, majd farkát leés felvágta. Ez némileg hasonlított a törvívó bal kezének mozdulatához, csak a kiáltást egy dühös fújás helyettesítette. Ezt állapítottam meg a hitvány ernyőakácfa alig két méter magas koronájában.

Embereim azonban hamar észrevették az olcsó vicc- és heccalkalmat, amit a szafárinéger dehogyis hagy kiaknázatlanul. Az egyik legügyesebb és leggyorsabb emberem kezdte a heccet. Amikor a kis rinó elfordult, gyorsan lekúszott a fáról, kötényét teleszedte kővel, azután éppolyan gyorsan fenn termett a fán, és bombázni kezdte a dühöngő állatot. Még csak ez kellett! Példáját hamar követték a többiek

is, és a szegény rinó örültként rohant összevissza, keresve a láthatatlan ellenséget.

Ezután valamelyik úgy „tökéletesítette” a játékot, hogy nem a rinó, hanem valamelyik kolléga fája felé dobta a követ, és majd meghaltak a gyönyörűségtől, amikor az ijedten mászott feljebb a tüskés akácfán. Eleinte én is remekül mulattam, de aztán kezdett nem tetszeni az eset, mert a rinó néha alattam rohant el, és ha eszébe jut meglökní fámat, menthetetlenül lepotyogok. Egy alkalmas pillanatban aztán leugrottam, és keresztüllöttem a fület, sőt még egy alkalmas pillanatban riasztólövést is engedtem a levegőbe. Végre elrohant, és mi odamehettünk zsákmányunkhoz.

– Te Kálmán – kérdeztem –, a rinocérosznak sincs az emberen kívül ellenfele? Az oroszlan sem támadja meg?

– Ilyesmit nem hallottam, és valószínűleg más ellensége nincs. Egyszer azonban egy fületlen, farkatlan vén rinóbikát löttem, és begyógyult sebei oroszlanra vallottak, de ezeket nagyon fiatal korában kaphatta. Talán ellöttek az anyját... Más rinókon is találtam hatalmas, beforrott sebhelyeket, amire embereim azt mondták, hogy vízilóval való marakodásból származtak. Az bizonyos, hogy az orrszarvú az elefántot és a vízilovat elkerüli, de én inkább azt gondolom, hogy ezek a sebek az egymással való tülekedésből származtak.

– Csodás lehet egy víziló-rinocérosz párbaj – mondtam elgondolkozva.

– Azt nem tudom, de egy ismerősöm látta, hogy egy rinocérosz egy békésen ballagó bivalyt egyszerűen fellökött.

– Aztán?

– Nincs aztán. Fellökte, csak úgy hempergett a bivaly, a rinó pedig rohant tovább. A bivaly felkelt, és nagyon bután nézett a rinó után, mintha azt mondta volna, hogy: hát ezt meg ki a fene bántotta?

De olyant is hallottam, hogy éjjel nekirohant az alvó tábornak. Egykét sátrat feldöntött, aztán rohant tovább. Ez olyan helyen fordult elő, ahol a szafari – elég ostobán, megszokott rinócsapáson verte fel sátraí. De olyan helyen sem jó letanyázni, ahol közel van ivóhelyük, mert amilyen csendes nappal, olyan zenebonát csap éjszaka. Már ez is mutatja, hogy nem fél az oroszlantól sem, mert vidáman dagonyázik, prűszköl, nagy hangon lármázik, amit pedig nem tesz meg egyetlen állat sem, amely bármitől fél.

Persze hosszú idő kellett, sok ijedtség és nehéz pillanat, amíg a kifaru természetrajzát megtanultam. Eleinte mindig nyomon követve

lőttem, pedig mondhatom, a rinocérosz után bebújni a sűrűbe a legnagyobb ostobaság. Még jó széllel is! Ha támad, és az első golyóval meg nem állítod, szinte semmi esélyed nincs a menekülésre. A szűk csapás olyan, mint egy keskeny folyosó, amelyben csak előre mehetsz vagy hátra. A bozótot ember át nem töri, csak a rinocérosz. És hányszor bújtam be utánuk, mert azt hittem, hogy ezt így kell, és még éjjel is kivert a víz, ha róluk álmodtam. Ráadásul azon a vidéken sok volt a bennszülöttek nyilaitól megsebzett rinó. Ezek persze szenvedtek, éberek voltak, és iszonyú dühvel támadtak mindenre, ami ismeretlen volt, furcsa vagy emberszagú. Így azután sokáig az volt a meggyőződésem, hogy a rinó talán a legveszélyesebb afrikai vad, holott most már talán utolsónak tenném, és lelövését is jobban korlátoznám. A fehér rinó lelövését az angolok már teljesen betiltották, mégpedig időben. Valamikor sok volt Dél-Afrikában, de a búrok kegyetlenül kiirtották, éppen úgy, mint a zsiráfot, s az utóbbit csak azért, mert bőréből kerültek ki azok a hosszú ostorszíjak, amelyekkel a nagy szekereik elé fogott 8–10 pár ökrüket hajtották.

Amikor az angolok elfoglalták Dél-Afrikát, politikailag én is nagyon a búrok mellett éreztem, de ha az ottani vadállományra gondoltam, tudtam, hogy az most jó kezekbe került. Persze későn, mert most már csak rezervátumaikban mutogathatnak sok olyan vadat, ami valamikor hemzsegett a búrok földjén.

– Mondd, Kálmán, lehet a rinót megszelídíteni?

– Azt hiszem, nem lehet. Legalábbis olyan értelemben nem, mint az elefántot vagy akár az oroszánt. Ilyenről én nem hallottam, és nem is tartom valószínűnek. A kis rinó nagyon kedves tud lenni, és ápolójához is erősen ragaszkodik, de alig hiszem, hogy ha felnő, akkor is ilyen marad.

Én az orrszarvút mogorva, magányos állatnak ismertem meg, ami semmiféle állatfajtaival soha nem keveredik. Még kisebb csapatba is ritkán áll össze. Rendesen egyedül van, vagy tehén a borjával, ritkán mellettük van az apa is. Láttam rinótehenet egy idősebb és egy fiatalabb borjával is. Háromnál többet sohasem láttam együtt, de hallottam ötös csapatról is.

És bár más állatfajtaival nem keveredik, azokat figyeli, és ha azok megugranak vagy veszélyt jeleznek, rohan ő is a legközelebbi sűrűbe.

Sajnos, lassan a rinó alól is elfogy a föld. Amint hallottam, most már erősen keveredik a hegyvidéki fajtákkal, amelyek valamelyest eltérnek síkvidéki rokonaiktól. Ez azt jelenti, hogy húzódnak fel a he-

gyekbe, ahol még nem zörög a traktor, kárt sem igen tehetnek, így egy darabig még megmaradnak.

– Most pedig... – ásított – ...

–... mindenki kosarába! – folytattam.

– Úgy van – nevetett –, de megmondom: ez az egész papkisasszony ügy... csak úgy jön a kocsí a sötétből, hidd el, több a szerencséd, mint az eszed.

– Ámen – mondtam, és kivettem takarómat a teraszra, ő pedig becsoszogott szobájába.

A teraszon volt egy háncsból font heverő – János műve –, és sokszor aludtam ezen, ha úgy éreztem, nem jön mindjárt álom a szememre. A terasz nyitott volt, egyébként fedett, így nem kellett félnem, hogy esőt kapok a nyakamba, de az idő amúgy is száraz volt, s az éjszaka tündöklően tiszta. A hold még nem kelt fel, de az ég alján lehetett már, mert a szomszéd hegycsúcsok kivilágosodtak, míg a másik oldalon sötéten és moccanás nélkül hallgatott az erdő.

Az ég valami selymes fényben úszott, s a csillagnyájákat kettéosztotta a Tejút végtelen hídja, amelynek íve talán áthajlik Afrika felett is; ezt holnap még megkérdezem Kálmántól: látni-e Afrika felett a Tejutat?

Ez a kérdés akkor hirtelen olyan fontosnak látszott, hogy majdnem felkeltem megkérdezni. De aztán mégsem keltem fel, mert ha már elaludt... és felzavarom... Nem, ezt nem mertem megkockáztatni, mert barátom ilyenkor nem volt barátságos...

Az erdők háta azonban egyre világosodott, de ez a világosság még bizonytalanabbá tette a látást, s egy-két öreg fa, amely száraz ágát az előbb még feldugta az égbe, ebben a világításban teljesen elveszett.

Nem volt még árnyéka semminek, és az erdő suttozása, az avar lélegzése is megszűnt, mintha egyé vált volna ezzel a sejtelmes derengéssel, amelyben nem volt árny és nem volt fény. Gondolataim értelmetlenül ténferegtek valahol körülöttem, de nem szóltam hozzájuk, nem kérdeztem tőlük semmit, mintha nem is az enyéme lettek volna. Minden vágyam eltűnt, minden belül lett egyszerre, minden az enyém lett, mert nem kívántam és nem akartam semmit.

Időtlen lett az éjszaka, mintha megállt volna az árnyékok óramutatója, eltűnt a völgy, mintha telefolyt volna a csenddel, és éppen elsülylyedni készültem magam is az álom sóhajtó párnáján, amikor vészesen felsírt egy nyúl, de el is hallgatott, szinte ugyanabban a pillanatban.

A szívem megdobbant. Nemegyszer hallottam, amikor a róka megfogta a nyulat, és hosszan sivalkodott szegény füles, de ez más volt. És mi volt az a tompa, alig hallható zuhanás előzőleg? A hang helyét pontosan megjegyeztem – bár nem is gondoltam rá, hogy ezt teszem – (a teraszoszloptól jobbra fél méterre), és nem is lehetett távolabb 80–100 méternél, mert utána még a vergődést is hallottam az avaron, igaz, csak pár másodpercig.

Megdöbrentem, mert a néma izgalomban észre sem vettem, hogy Kálmán áll az ajtóban, totyakos, csíkos pizsamájában.

– Hallottad? – kérdezte.

– Majd reggel meg is mutatom, megjegyeztem az irányt és a helyet.

A hold ekkor ért a fák fölé, mert árnyéka lett a teraszkorlátnak, s a pizsama csíkjai egyszerre élesek lettek.

– De – folytattam – valami alig hallható zuhanás előzte meg a makogást... és az „illető” nagyon gyorsan végzett a nyúllal.

– Zuhanás? Jól hallottad?

– Olyan puha valami volt... nem is jó rá ez a szó, hogy zuhanás.

– Vadmacska – mondta.

– Lehet, de János azt mondta, húsz éve nem látott itt vadmacskát.

– Tíz pengőt teszek öttel szemben.

– Tartom – mondtam –, de eredj be, mert megfázol.

Reggel azután még egyszer megcéloztam azt a helyet, fekve az ágyon, mint az éjjel, fél méterre az oszloptól... De a nappali világításban valahogy nem bíztam már sem az irányban, sem a fülemben. Azon a helyen ritkán állt egykét öreg tölgy egy száraz vízmosás partján. Meg is mondtam Kálmánnak ezt a bizonytalan érzést, miután megmutattam az irányt és körülbelül a helyet.

– Ne törődj vele – mondta –, majd kibogozzuk.

És „kibogoztuk”, bár bevallom, ehhez a bogozáshoz csak annyi közöm volt, hogy hátul kullogtam, és untam azt a pizsmogó, végtelen türelmet, amivel Kálmán végre „felvette a csapat”. És pár lépéssel odább, a vízmosás fenekén ott feküdt a nyúl, illetve ami megmaradt belőle. És ez nem volt sok... Körülötte feketén véres pár levél, és jól szétrúgva az avar.

Persze azonnal le akartam mászni hozzá.

– Hová mész? – mordult rám, és elővette a messzelátót.

– Kálmán, ne tégy bolonddát! Talán ellátsz még öt lépésre, ha öregszel is...

Csak legyintett, mintha minden magyarázatra értelmetlen lettem volna.

És az is voltam.

A vízmosás partján egy ferdén nőtt tuskó volt, amelyet úgy vágta le annak idején, hogy másfél méteres csonkja maradt, ami kissé behajolt a partról. Ezt nézte Kálmán a gukkerral. A szétszedett nyúl egész környékét átböngészte, mielőtt közelebb mentünk volna.

– Igen – mondta –, gyere! Látod? Látod ezeket a szőröket? A macska itt feküdt – talán máskor is feküdt már itt –, és innét ugrott a nyúlra. A füled jó, a szemed is, löni is tudsz, de én ilyen embernek nem adnék vadászjegyet. Egyébként: – ide az öt pengőt!

– Hát igen – gondoltam hazafelé menet –, ezt így kell csinálni, de rettenetes türelem kell hozzá, és ezek után nem megyek Afrikába.

De azután a tegnapi javakból csodás reggelit csináltam, s úgy elbúsultunk utána, hogy már nem is mentünk délelőtt sehova.

– Te Kálmán – mondtam, csak hogy kérdezzek valamit –, Afrikában nincs vadmacska?

– Nincs! Nem olvastad a könyvem?

– Jó-jó, ott, ahol te jártál, de idébb-odább... mondjuk Dél-Afrikában... Zanzibárban... Abesszíniában...

– Nincs! Macskafajták vannak még a nagymacskákon kívül, de a mi vadmacskánk ott ismeretlen. Ehelyett ott van a karakál és a szervál. A karakál – magyarul: a „sivatagi hiúz” – gyönyörű macska. Sajnos, csak kettőt láttam. Egyiket Abesszíniában, ketrechen, a másikat – az egyetlen, amit szabadban láttam – elhibáztam. Váratlanul pattant fel előttem, nagy füben, és csak úgy repült. Könnyű volt elhibázni.

Persze, a karakált nem szabad a mi vadmacskánkhoz hasonlítani. Háromszor akkora, s amit láttam, lehetett harminc kiló, ha nem több.

– De miért „sivatagi hiúz”?

– Hát ezt nem tudom. Mindenesetre jól megél a sivatagban is, és a vízben szegény sivatagjellegű pusztaságokon is. A núbiaiak a „puszták macskája” nevet adták neki, de megtalálod egész Afrikában. Káprázatosán gyors ragadozó! A Szahara oázisaiban és helyenként Abesszíniában is a tyúkólak réme. Persze üldözik is minden elképzelhető módon, de nem nagy eredménnyel. Az arabok azt tartják, hogy fogásban sem szelídül meg soha, de ez nem igaz. Indiában megbízható forrásból hallottam, hogy a maharadszák néha vadfogási versenyt rendeznek velük. Főleg galambokra és egyéb apró vadakra. Olyan gyors, hogy a belopott galambcsapatból ötöt-tízet is leüt részint a földön, ré-

szint, mikor felrebbenek. De – mondom – szabadon én csak egyet láttam, így nem is sokat mondhatok róla.

A karakál mellett a szervál nagyon közönséges, bár ezzel sem találkozok sűrűn a vadász. Mint a macskák általában, elsősorban éjszakai ragadozó. A bennszülöttek „Csuibarará”-nak hívják, amit „Úti leopárd”-nak lehetne fordítani. Sokat vadászik az utak mentén, és csak reggel lehet látni, hogy mennyi szervál csapása van az utak porában. Ha autóval megy az ember éjszaka, az út menti árkokból néha zölden foszforeszkálnak a különféle vadállatok szemei. A szemek egymástól távolsága és nagysága mondja meg – körülbelül –, miről van szó. Lehet valami éjszakai madár, lehet szervál, de lehet oroszlán is.

Az angol „vasárnapi vadászok” sokáig szórakoztak azzal, hogy autóval végigjárták ezeket az utakat, és minden villódzó szempár közé odadurrantottak. Akadt azután néha egészen ritka zsákmány is, mert amikor a „vadász” odament, hogy a látatlanban lőtt vadat megvizsgálja, ott feküdt egy – néger... Azóta azután rendkívül szigorú törvény tiltja ezt a „hősi” vadászati módot. Kivétel persze az, ha valamely vad az autót megtámadja. Ez azonban inkább nappal fordul elő. Hallottam ugyan oroszlánról is, de ilyenkor inkább bivaly vagy rinocérosz a támadó. A rinocérosznál ez érthető, mert rövidlátó, és ha dühbe gurul, nekimegy a vonatnak is, a bivaly azonban óvatos vad, s a támadásnak valami sebzés vagy más megbosszulandó körülmény lehetett az oka. Egy bivalynak láttam a koponyáját Nairobiban – mondhatom, jó bika volt –, de láttam az autót is. Sárhányója leszakítva, hűtője benyomva, hogy alig tudott a városba bevánszorogni. A vadász pedig nem is volt vadász, hanem mérnök, aki azonban puskát hordott magával minden eshetőségre. Ennek pedig az volt az előzménye, hogy egyik társát békés térképezés közben egy feldühödött elefántbika úgy összetörte, hogy egész életére félig nyomorék maradt.

Szóval nem lőnek már szervált sem autóról, és általában az elejtett szerválok kilencven százalékát közönséges tányércsapdában fogják. A bennszülötteknek nagyon ügyes ládacsapdájuk van erre a célra, és – ha lett volna pénzem, százszámra vehettem volna a legszebb bőroket. De nagyon sokat fogtam magam is, hiszen az eladott bőrök árából tartottam fenn magam, mert amit a múzeum adott, azzal legfeljebb a városok környékén bogarászhattam volna. A Meru hegység környékén különösen sok szervál volt, és volt délelőtt, amikor hármat is lőttem, felugratva, mint itthon a nyulat.

– Hányat lőttél és fogtál? – kérdeztem, mert mindig érdekelték a számok.

Kálmán elgondolkodott.

– Nem tudom, de kétszázon felül bizonyosan. Tudod, hogy van az. Ha az ember azonnal be nem vezeti naplójába – vége. Egy-egy végtelenül fárasztó, maláriás, dizentériás nap után hazaérsz, csak lerogysz az ágyadra vagy székedre, megiszol egy whiskyt szódával, ránézel a ládára, amiben a naplód van, és azt mondd magadban: – Majd! Amint felkeltem... – Aztán csak ülsz. Tele vagy szűrással, karcolással, tüskével; a sátor fülledt, folyik rólad a verejték, és végül is feltápáskodsz, és lemegy a patakhoz vagy folyóhoz. Én lehetőleg víz mellett táboroztam, s ilyenkor csak a fürdő segített.

A víz üdítő, és – ha nincs benne krokodil – el is gondolkodhatsz, hogy amint visszamegy a sátorba, előveszed a naplót, sőt – egy kéthónapos levélre is válaszolsz. Mire végzel a fürdéssel, az ennivaló az asztalon van. A víz meghozta az étvágyat is, ezzel tehát várni nem lehet. Utána olyan álmos leszel, hogy megint csak azt mondd: majd holnap.

Másnap hajnalban büntudattal nézel a naplót rejtő ládára: – Amint visszajöttem... – gondolod.

És így megy ez napokig. Közben összekeverednek az események, a számok, és – elmarad minden. Néha még az oroszlánt sem írtam be, de most már nem is bánom, mert úgyis elveszett minden naplóm. Elveszett, elégett, ellopták, elvették, amikor fogságba estem.

Hogy azután a szerválokat, még a lövőiteket sem írtam be a naplómbe, ez természetes, de kétszázon felül adtam el szerválbőrt, arra mérget veszek. A bőrük néha nagyon szép. Általában sárgás alapon feketén pettyezett, de vannak fekete példányok is, amelyeken – nap felé tartva látható ez a pettyes mintázat.

Néha a kecskét és birkát is leüti, de inkább madarászik, vagy a bennszülöttek baromfiaiit dézsmálja. Állítólag a strucc-csibéknek legnagyobb ellensége, ezért a struccfarm-tulajdonosok gyűlölik. Én lopakodó szervált láttam, de vadászat közben nem láttam. Valószínűleg úgy vadászik, mint a mi vadmacskánk, és főleg szürkület után. Nem is sokkal nagyobb, mint a mi vadmacskánk, súlyban legfeljebb 1-2 kg eltérés lehet a kifejlett kandúroknál.

– Nem hoztál haza szerválbőrt? – kérdeztem, mert öreg barátom szokatlanul kegyes volt, és az öt pengőket néha megcsörgette a zsebében...

– Nem. Mindent el kellett adnom azonnal, hogy a szafárit eltarthassam. Kár, mert volt egy-két csodaszép oroszlánbőröm. Pár darab leopárdbőrt hoztam haza, azokból van a feleségem leopárdbundája.

– Azokat is csapdában fogtad?

– Nem emlékszem. Nem voltak nagy bőrok, de nagyon szépek.

– Mikor láttad az első leopárdot?

– 1888-ban, karácsonykor.

– Mi? – néztem nagyot – hiszen akkor hétéves voltál...

– Igen. A dátumra pontosan emlékszem, mert az apám képes újságjában volt, a karácsonyi számban.

– Ne bolondozz, ez nem érdekel.

– Pedig érdekes, mert én órákig, sőt napokig néztem. A leopárd egy fa vastag ágán ült, előtte az ág villájában egy néger asszony. Persze holtan.

– Kálmánkám, ezt a képet én is láttam, vagy legalábbis ilyent. Az „Universum” című könyv egyik kötetében, de a mesék nem érdekelnek...

– Tudod – erre a képre én sokszor gondoltam, és bár beigazolt esetet nem tudok, nem tartom lehetetlennek. De arra sem emlékszem, hogy nem indiai volt-e ez a kép, ahol sokkal több emberevő leopárd van, mint Afrikában. Hogy miért van ez így, nem tudom. Indiában volt leopárd, amely kétszázon felül ölt meg embert, míg Afrikában csak szórványosan hallottam egy-egy leopárd emberrablásáról. Az azután, hogy a leopárd áldozatát felviszi a fára, nem látszik lehetetlennek, hiszen az antilopokat is sokszor felviszi. Nemegyszer találtam ilyen múmiává aszalódott antilopot valamelyik fa villás ága közé szorítva, sőt egyszer leesett az állam a csodálkozástól, mert az impalabak úgy *ült* az ágvillában, mint egy karosszékben. Persze inkább könnyebb súlyú antilopról, gazelláról, nőkről vagy gyermekekről lehet szó. Amit Afrikában hallottam, ott majdnem minden esetben lányok, asszonyok, 13–14 éves fiúk voltak az áldozatok.

Indiában én hadifogoly voltam, tehát nem is vadászhattam ott leopárdra, de értesüléseim megbízhatóak voltak, s ezek megegyeztek az afrikai leopárd viselkedésével, kivéve a szokatlan nagy számú emberrablást; bár – a szakértők szerint – a leopárd gyakrabban válik emberevővé, mint az oroszlán. Indiában a nagyobb példányokra azt mondják, hogy „párduc”, a kisebbekre pedig, hogy „leopárd”. Zoológiailag azonban nincs különbség, csak vitatható alfajok vannak.

Én – egy véletlenül megmaradt kis noteszom szerint kilenc leopárdot lőttem, míg csapdában jóval ötvenen felül fogtam. A leopárdot módszeresen „vadászni” nem lehet, csak löni.

– Hogyhogy?

– Úgy, hogy ha meglátod, vagy meglövöd, vagy nem, de sem hajtani, sem lesni eredményesen nem lehet. Hajtani nem, mert sohasem tudod, hol van, de ha mégis tudnád, vagy kitör, vagy elmarad az emberek között, ha pedig megszorítják, veszélyesebb, mint az oroszlán. Tudok esetet, amikor három-négy embert mart meg súlyosan hajtás közben, de a leopárdnak egy szál szőre sem görbült meg. Nem bátor vad, az igaz, de feldühösítve szélvészfélegként támad, és eltűnik, mielőtt az emberek csak a lándzsájukhoz nyúlhattak volna.

Lesni pedig bizonytalan szórakozás, és én nem is lestem soha. Mindig ott jelenik meg, ahol legkevésbé várod, olyankor, amikor vagy nincs megfelelő puska a kezében, vagy valami nagyobb vad van a jártékban, és hagyod elmenni. Nincs betartott járása, nincs megszokott tanyája, hozzáférhetetlen helyen kölykezik, de egyébként is egy kölykes leopárddal kikezdeni majdnem öngyilkosság. Marad tehát a dög mellett való leskelődés.

Én valamennyi leopárdomat véletlenül lőttem, de ez sohasem volt szándékos leopárdvadászat. A leopárd mindenütt van és sehol sincs.

Találkoztam vadászokkal Afrikában, akik több oroszlánt lőttek, de leopárdot még csak nem is láttak.

Őszintén szólva, ha nem lettem volna rászorulva, és néha a feketék nem kértek volna, akiknek kecskéit tizedelte: nem is csapdáztam volna őket. Fogtam és lőttem is óriási példányokat, sajnos soha nem tudtam egyet sem lemérni, de némelyik hihetetlenül nehéz volt. Sajnos, a leopárdcsapdázás inkább kenyérkereset volt, s így a méreteket sem vettem fel. A világrekord leopárd hossza kereken 280 cm, amiből a farkra kb. 80 cm esik. Képzeld csak el ezt a kétméteres, csodálatos felépítésű, csupa ideg izomtestet, az erőnek, gyorsaságnak és vadságnak ezt a világbajnokát, akkor megérted, hogy a feketék sokszor szívesebben hajtának oroszlánt, mint leopárdot, pláne, ha sebzett, és nem lehet tudni, hogy súlyosan sebzett-e, vagy csak egyszerű izomlövése van.

– Téged nem támadott meg egyik sem? – kérdeztem.

– Nem, és embereimmel sem történt leopárd-kalamitás, de ez is a szerencse dolga. Lőttem azonban leopárdot, amely egyik gyanútlan emberemet a következő pillanatban már megrohanta volna. Azt hinné az ember, hogy ez a tarka bundás nagy macska már messziről feltűnik,

annyira elüt a környezettől. Pedig ez nincs így. Ez a leopárd – amiről beszélek – sebzett volt, és egy kis bozótos termitadombon tűnt el. Hagytam, hogy megbetegedjék, mert nem tudtam, milyen lövése van. Három óra múlva körülálltuk a kis dombot, de még gukkerral sem tudtam meglátni, pedig szinte szálanként néztem körül minden fücsomót. Egyik emberem fogta a lándzsáját, és bátran, de meggondolatlanul indult a domb felé. Persze leintettem, és ekkor vettem észre a támadásra összehúzódott leopárdot. Most már aztán végleg agyonlőttem. Ha hagyom emberemet felmászni a dombra, a leopárd talán megöli, de biztosan súlyosan összemarja, és esetleg még csak nem is lőhettem volna.

Ez a leopárd 234 cm hosszú volt, amiből a farkára 76 cm esett.

Jártamban-keltemben sokszor találkoztam leopárd által megnyomorított bennszülöttel, s ez bizony nagyon szomorú látvány, mert a néger ugyan könnyen belenyugszik *más* nyomorúságába, „Amri ja munga” (ahogy Isten akarja) – mondja, és legyint, de annál elesettebb, ha a saját bajáról van szó. És bizony a néger is – mint a természeti emberek általában – nagyon kegyetlen és érzéketlen tud lenni.

Egyszer egy nagyon rendes emberem jelentkezett, hogy ő beteg, és haza akar menni. Akkor vettem észre, hogy a szörnyű betegség, a lepra jelei mutatkoznak rajta. Nagyon sajnáltam a szerencsétlent, és ajándékokkal ellátva igyekeztem reményt önteni bele, amikor megszólalt Najsebva, öreg munyamparám:

– Hagyd, uram, mi van ennek már vissza? Majd otthon kihúzzák az euforbiák közé...

(Egyes néger törzsek bizony nem sokat teketóriáznak halottaikkal, hanem valóban „kihúzzák az euforbiák közé”, és a hiénák másnapra el is végzik a temetést. Ez az oka annak is, hogy az oroszlánok, különösen az öreg, fogatörött példányok – rászoknak az emberhúsra, és emberevővé válnak.)

Najsebva „szellemességét” a többiek harsogó röhögéssel nyugtázták, és ez volt az egyetlen alkalom, amikor öreg barátomat majdnem nyakon vágtam.

A szegény halálraitélt pedig összeszedte kis motyóját, és hátra sem nézve, elindult hazafelé...

Egy ilyen leopárd által frissen összemart embert láttam, mert meghívtak, hogy segítsek rajta, ha tudok. Amikor azonban megnéztem sebeit, tudtam, hogy azon már a legjobb klinika műtőasztalán sem lehetett volna segíteni.

Az eset Matirigo főnök barátom sambájánál történt, ahol három embere dolgozott, és észrevették az odavezető úton sompolygó leopárdot. Az odavaló négerek kezében mindig volt gondosan becsomagolt fejű mérgezett nyíl, és egyszerre lőtték ki nyilaikat. Kettő talált, egy nem. A leopárd becsúszott a bokrok közé, és rövidesen hallani lehetett hörgését, mert a méreg hatni kezdett.

A harmadik négert ölte az irigység, hogy ő nem talált, s így nem vehet részt a leopárdölő hősöknek kijáró ünneplésben és eszemiszomban, elhatározta tehát, hogy odamegy, és legalább a sebágyban fekvő leopárdba lövi nyilát, mert az a fontos, hogy a szultán őt is megdicsérje.

Társai figyelmeztették, hogy ez esztelenség, hiszen a méreg pár perc alatt úgyis végez a leopárddal, de a szerencsétlent ez csak még jobban feltűzelte, mert társai nyilván nem akarják megosztani vele a dicsőséget. Ebből azonban nem lett már semmi; még a nyilát sem tudta kilőni, a leopárd olyan villámgyorsan támadott, és bizonyára meg is ölte volna, ha kuttyája bele nem harap a leopárd combjába. Erre a leopárd újra eltűnt a bokor alatt, ahonnet előjött, és pár perc múlva vége is volt.

A két barát nem ment a sebesült segítségére – igaz, nem is nagyon segíthettek volna –, hanem elrohantak Matirigo barátom tembéjéhez (lapos fedelű, soklakású épület, amelynek körülkerített udvara egyúttal karám is), jelenteni az esetet. Onnét azután kimentek a sebesült segítségére, aki súlyos sebe dacára nagy utat tett már meg hazafelé.

Matirigo felajánlotta, hogy értem küld, hiszen szerény patikámból sokszor segítettem őket, de a beteg ezt nem akarta, inkább a szokásos gyógykezelést kívánta. Bekenték tehát a sebeket vajjal, olvasztott juh-fark-faggyúval, s ahol lehetett, faháncsral bekötözték. Ezután következett a tulajdonképpeni kúra – ezt a négerek mindenféle betegségnél alkalmazták –, hogy leöltek egy kövér kecskét, s a beteg puffadásig telette magát. Ezt a néger lehetőleg sohasem mulasztja el, mert a földműveléssel foglalkozó emberek inkább növényi kosztot élnek, és ritkán jutnak az effajta finom csemegéhez.

Mindez azonban már nem segített. Amikor Matirigo három nap múlva értem küldött, már eszméletlen volt, és már a misszió kórházáig sem értek volna el vele.

Másnap meg is halt.

Megjegyzem – bár sérülései nagyon csúnyák voltak, nem abba halt bele, hanem vérmérgezésbe. A leopárd – s általában a nagy macskák –

karma állandóan hullaméreggel van tele, hiszen mindenféle több napos dögöt tépnek vele, és a sebeket nem hogy fertőtlenítették volna, hanem mindenféle avas, esetleg romlott zsírokkal a fertőzést még tetézték...

– Csak azt nem értem – vetettem közbe, hogy a fonal el ne szakadjon –, miért mondja mindenki, és írják a szakkönyvek is, hogy a leopárd gyáva. Végeredményben...

– Látod, ez nagyon helyénvaló megjegyzés volt, mert szerintem „gyáva” egy állat emberi értelemben nem is lehet. Olyan: amilyen. Az azonban bizonyos, hogy a leopárd soha „nem áll ki”, ha nincs sebesítve, vagy nem kölykeit védi, és még sebesítve is az utolsó pillanatig menekül. Hanem aztán, ha megszorult, félelmetes ellenfél, amit csak egy jól irányzott golyó vagy lándzsa tud megállítani a támadásban. Egyébként minden „férfias” küzdelem elől, a szemtől szembe való harctól kitér. De ezt – ha nem is ilyen mértékben – más nagymacskák is megteszik. Az azonban bizonyos, hogy rendkívül óvatos, és csak akkor vakmerő, ha minden esély az ő részén van. A hazatérő kecskenyájából – ha rákap – szinte naponként szedi a vámot, és olyan káprázatos gyorsasággal, hogy a fekete pásztor tehetetlen. Pedig a néger állatai védelmében néha igazán hős, de a támadás olyan gyors, hogy mire lándzsáját használhatná, a leopárd már régen eltűnt a kecskével, és közben még egy-két kutyát is átpofozott a másvilágra.

A leopárd – talán így fejezhetném ki legjobban – nem annyira vadászik, mint inkább öl és zsákmányol.

Ahol én jártam, abban az időben mérhetetlen vadtömegek voltak, és ha azt mondom, hogy a Ruvána-sztyeppen állandóan a zebrák, antilopok és gazellák tízezrei mozogtak körülöttem, hát nagyon keveset mondok. A nagymacskáknak tehát kifogyhatatlan terített asztaluk volt, ahol nem kellett megerőltetni magukat a bőséges lakomáért, és nem kellett verekedni, hogy naponként telefalhassák magukat. Az oroszlanok mégis megtámadták a bivalyt – többnyire kollektív alapon –, de néha magányosan is nemegyszer akadtunk ilyen oroszlanoktól leütött bivaly maradványaira, amelytől nem messze feküdt az oroszlan is. Azt persze a szétrúgott terepen napok múlva nem lehetett megállapítani, hogy az öreg „Mbogó” párharcot vívott-e, vagy csapatból „lőtte ki” egyik támadóját; a küzdelem azonban arra vallott, hogy az oroszlanok nem mérlegeltek, hanem vadásztak, tekintet nélkül arra, hogy a harcnak mi lesz a vége.

A leopárd ezt soha nem teszi. A leopárd ölni és vérengzeni akar, sokszor, ha nem is éhes, amíg csak van mit megölni, ami él és mozog.

A leopárd nem akar harcolni! Sohasem hallottam, hogy fegyveres embert megtámadott volna, ha nem volt megszorítva, megsebesítve vagy más kényszerítő oka nem volt erre, de megtámadott védtelen gyerekeket, asszonyokat, betegeket, még a kunyhókban is, a falu közepén is, ha valami gyanús körülmény nem zavarta.

A néger törzsek viselkedése ezekkel a veszélyes nagy ragadozókkal szemben teljesen különböző. Vannak, ahol az oroszántól félnek jobban, és vannak, ahol a leopárdtól. Ugandában például reszketnek, ha az oroszán „mennydörögni” kezd, és a világért ki nem bújnának a kunyhóból, míg a leopárdot semmibe sem veszik. Erre nézve két teljesen hiteles esetet tudok.

Az egyik öreg ugandai bennszülött kecskéire rákapott a leopárd, és két kecskét már el is vitte. Az öreg unyoró tudta, hogy ennek nem lesz vége, amíg csak a kecskék el nem fogynak, tehát egy hatalmas füttykössel lesbe állt, és a veszedelmes macskát le is ütötte. Azután a leopárdot vállára vette, és egyik ültetvényes barátunkhoz vitte azon melegen eladásra.

A leopárdon semmiféle sérülés nem volt, csak a feje volt beszakítva.

A másik eset még érdekesebb, mert mintha igazolná a néger az azon hiedelmét, hogy a leopárd megérzi a beteg ember szagát, s ha lehet, meg is támadja, mert tudja, hogy az „goj-goj”, azaz: elesett és gyenge.

Egyik kis néger telepen a férfiak vaddisznóhajtáson voltak, az asszonyok a sambáikban dolgoztak, amikor egy leopárd besurrant az egyik kunyhóba, ahol egy asszony betegen feküdt. Azonnal rávetette magát a betegre, de megölni nem tudta, mert a férfiak akkor érkeztek vissza a vadászatból, és üldözőbe vették a lármájuktól menekülő leopárdot.

Ez a bestia azonban semmiképpen nem akart lemondani a tehetetlen zsákmányról. Amíg a férfiak utána rohantak, a magas fűben vargabetűt csinált, és az üresen maradt faluba visszatérve, újra besurrant a szegény beteg kunyhójába; de most sem volt szerencséje, mert egy vissza maradt férfi ment el a kunyhó előtt, s az asszony nyöszörgésére kinyitotta az ajtót.

A leopárd akkor ugrott le áldozatáról, és menekülni akart, de a férfi elkapta a farkát, és a szerencséje kezében levő füttykössel – ahogy mondani szokás – valóban laposra verte a leopárd fejét.

Ezt a férfit a tartomány főnöke kitüntette, és meg is jutalmazta.

Elgondolkoztam ezeken a bottal agyonvert leopárdokon.

– Ha nem te mondanád – tűnődtem... – olyan nehéz lenne elhinni, hogy csak úgy kupán vágják ezt a veszedelmes, óriás erejű ragadozót, farkánál fogva...

– Ezek mind bebizonyított esetek. Van azután egy csomó történet, ami mind legendaszerű, de ezeket el sem mondom. A négerék közt egyes törzsek csodás ügyességgel és sportszerűen bánnak a bottal, mondhatnám bunkósbottal. Ezt öreg munyamparám, Najsebva mutatta be, amikor már teljesen rábízta a leopárd csapdázását.

Eleinte rendes puskával, később a kis Winchester automatickal lőttem agyon a csapdában megfogott leopárdokat. Ez persze soha nem veszélytelen mulatság. Én a csapda láncát soha nem horgonyoztam le a lánc végén levő horoggal, mert a rögzített csapdából a leopárd néha kihúzta a lábát. A megfogott leopárd úgysem húzta messze a horoggal akadozó csapdát, hanem meglapult a legközelebbi sűrűségben. Itt már aztán nagyon kellett vigyázni, mert a megkínzott állat szinte kivétel nélkül villámgyorsan és őrzöngve támad.

Egyszer velem is előfordult, hogy a támadót pár lépésről teljesen elhibáztam, és az sem mentség, hogy a támadás teljesen váratlan volt, mert embereim – a nyomok után – hiénát jelentettek. Szerencsére a láncon levő horog elakadt egy fücsomóban, amikor aztán agyonlőttem. A veszélyt persze fokozza az is, hogy a leopárdhoz mindig közel kell menni, hiszen a nagy fűben csak pár lépésről lehet meglátni, de akkor már támad is. A bozótban vagy magas fűben a kilátás nulla, a mozgási lehetőség alig valami, és soha nem lehet tudni, el van-e akadva a horog, és mekkora a leopárd mozgási lehetősége. Az ilyen – sokszor puskavégről történt – lövések nagyon csiklandós ügyek, és sokszor gondoltam egy jó, rövid vegyescsővű puskára, mert ilyen távolságról nyúlsöréttel is agyonlőheted akár az oroszlánt is.

De nem erről akarok beszélni, hanem Najsebváról. Amikor rábízta a leopárdcsapdákat, eleinte mérgezett nyilat lőtt a megfogottba, aztán pár óra múlva visszament, amikor a nagy macska már dermedt volt. Később azonban elővette az ősi botvívó sport emlékét, és bottal intézte el a leopárdokat, köztük egy-két kivételes nagyságút is. Najsebva két, elég hosszú, kissé bunkós végű bottal közelítette meg a leopárdot. Az egyik botot a támadó elé tartotta, amibe az azonnal belemart, ugyanekkor lecsapott a másik bot. Két ütésnél soha nem kellett több. Egyik a gerincre, a másik a fejre. A nagymacskák nem „ke-

mény” vadak, és a sokszor kisebb antilopok olyan lövéseket, sérüléseket visznek el, amibe az oroszlán vagy leopárd belepusztult volna, de mindenesetre mozgásképtelenre lett volna nyomorítva.

– Mit tettek a csapdába csaléteknek?

– Bármilyen jó, ami hús. Gyöngytyúk vagy majom, vagy bivalyhús, vagy csak belső részek – mindegy. Volt rá eset, hogy napokig volt a csapdában valami, ami már csak szőrös vagy tollas nyűcsomó volt, és a leopárd mégis belement. Az tehát, hogy ezek a nemes ragadozók – oroszlán, leopárd – csak frissen fogott, maguktól zsákmányolt véres húst esznek – dajkamese. A legszebb oroszlánomat olyan dög mellett lőttem – egyetlen oroszlánt, amelyet lesből ejtettem el –, amelyen még éjszaka is úgy zsongtak a döglegyek, mintha egy nagy méhes közelében lettem volna, és olyan dögletes levegőt hozott néha a csendesen áramló szél, hogy azt hittem, lefordulok a kétméteres ernyőakácia koronájából, ahova felfészeltünk.

Ennél az egyetlen oroszlánnál azért kényszerültem lesre, mert már „ismerős” volt. Óriás testre is, de az a csodálatos sörénye csábított legjobban, amely a fejénél olyan volt, mint az olvasztott arany, hátul pedig, mint a tusba mártott nyersselyem”.

Mindenképpen meg akartam szerezni ezt a kivételesen szép trófeát, és meg is szereztem, bár az események is közrejátszottak kézrekerítésében.

Egy öreg zsiráf bikát lőttem a múzeum kívánságára, amelynek nyúzása egész estig eltartott; sajnos, a bőrt múzeumi célra mégsem lehetett használni, mert tele volt valami régi oroszlántámadás beforrott hatalmas szakításaival, így a múzeumnak csak a koponyáját akartam elküldeni, sajnos, ennek lenyúzására már nem volt idő. Embereim még alaposan felpakoltak a zsiráf legízletesebb húsrészeiből, aztán otthagytuk a többit az éjszakai ragadozóknak.

A hold már fent volt az égen, amikor hazaértünk, de fent volt még akkor is, amikor hajnalban elindultunk, hogy a világosság megérkezésére már a dögnél legyünk. Egy ilyen óriás testet semmiféle ragadozó elhúzni nem tud, és a csábító hatalmas falat mellett néha még napfelkelte után is kitart az oroszlán vagy a leopárd.

Erre spekuláltunk.

Még javában ordított a hiéna, amikor már közeledtünk tegnapi zsákmányomhoz. A hiéna ordítására ilyenkor oda sem figyel az ember, sőt kihasználja, mert ez az ordító vonítás elnyomja a léptek neszt, s bátrabban mehet a vadász. Persze más a helyzet, ha ugyanezen

hangokat a sátrában, maláriás lázban hallgatja a beteg természetvizsgáló, aki ilyenkor rádöbben arra, hogy végeredményben egyedül van, sőt néha felveti azt a kérdést is, hogy tulajdonképpen miért jött Afrikába. Ilyenkor nem számítanak az elért eredmények, a siker, a pompás bőrök és trófeák... nem számít semmi, csak a láz, a rettenetes álmok, a sötét kietlenség s a távoli haza délibábos, reménytelen messzesége, amely fölött – nagyon is közel – úgy száll a hiénaordítás, mint az idegen föld hátborzongató halotti éneke.

De ezt az ordítást még csak elviseli a beteg vadász, hanem amikor a hiéna „nevetni” kezd, akkor az ember szeretne kibújni a bőréből. Szerencsére a foltos hiéna ritkán „nevet”, s ezeket a hangokat csak a legnagyobb izgalom adja a szájába. Ezt hallani néha szerelmi felindultságában, s akkor is, ha valami nagy állat teteméről van szó, amelyen oroszlánok lakmároznak, és neki nem jut más, csak a szag és a csontropogtatás zenéje.

Ezt a hiéna már nem bírja ki, és éhes izgalmában hisztériásán „nevet”...

Végül ezt a hangot hallottam tőle akkor is, amikor a csapdában megfogott hiénát embereim az ősi sasi-sport szabályai szerint akarták agyonütni. Említettem már, hogy ezt a sportot Najsebva, öreg munyamparám honosította meg, és legfeljebb két ütéssel végzett a leopárdal is, míg a hiéna agyonverésénél háromszor is elfáradt a karjuk.

Nagyon erős állat a foltos hiéna, és csak gyávasága akadályozza meg abban, hogy a veszélyes vadak listáján ne második vagy harmadik helyen legyen. Hanem a tolvajlásban minden más éjszakai ragadozót megelőz. A sátor közvetlen közeléből – az alvó emberek közül – viszi el a vadász cipőjét, gumikádját, értékes trófeáját, amit csak elér és megragadható.

Selous, a nagy Afrika-kutató mondja, hogy bekerített helyről, tűzfénytől megvilágítva vitte el az emberek szeme láttára egy nagy elandbika bőrét, amelyre főtt kukorica volt kiöntve. Az emberek – lángoló fahasábokkal világítva – azonnal üldözték a tolvajt, és üldözték Selous kutyái is, de csak jó háromszáz lépés után tudták a húsz kilónál súlyosabb és a futásban gátló nagy bőr eldobására kényszeríteni. Amikor Selous és emberei odaértek, a hiéna már eltűnt, és csak a kutyák őrizték a bőrt.

A hiéna azonban nem hagyta annyiban a dolgot, amire Selous számított is, mert lesbe állt, s a bőrért visszasompolygó fizsit (ez a hiéna kisuáhili neve) agyon is lőtte.

Nekem egy drága nyergemet vitte el egyszer, de felébredtem, és utánalődöztem, mire a fiszi eldobta ugyan a nyerget, de rettentő fogainak nyomai mindvégig megmaradtak.

Ravasz és ha módja van rá – vérengző. A Szomáliák mondták nekem, hogy a tevéket és öszvéreket is megtámadja, de csak akkor, ha azok meg vannak béklyózva, hogy messze el ne kóborolhassanak. Béklyózatlan, mozgásképes állatokat soha nem támad meg.

Végül emberrablóvá is válhatik olyan helyen, ahol a négerék nem temetik el halottaikat – pl. a mászaiak és a vakambák –, és rászoknak az emberhúsra. De ilyen helyeken is ritkán rabol egészséges embert, hanem elsősorban a magányos betegeket.

A tábortűz mellett sokszor meséltem magamnak egy-egy öreg „szafiri”-val (szafiri: messze utazott, sokat látott) a „rég” Afrikáról, de azt már nem hittem el nekik, hogy a foltos hiéna a „konkurencia” távoltartására néha az oroszlán ordítását is utánozza. Tévedtem, mert a hiénának ezt a tulajdonságát A. Blayney Percival, híres Afrika-kutató is bizonyította, akinek szavahihetősége minden kétségen felül áll.

Én nagyon haragudtam a hiénákra, mert nemcsak tolvajlásaikkal okoztak néha pótolhatatlan kárt, de akadályozták leopárdcsapdázásom is, amely sokszor egyedüli pénzforrásom volt. A leopárdnak kitett csapdába állandóan hiénák másztak bele, egy-egy éjjel néha három is, sőt olyan is, amelyet egyszer már megfogtunk, de élve akartam tartani, és megszökött. Ezt bizonyította a nyakában levő kötélvég, amelyet elrágott. Ezenkívül érzékeny veszteség volt az is, hogy a csapdát hihetetlenül erős fogaival rendesen tönkreté.

Az oroszlántól – természetesen fél a hiéna, de én mégis többször találtam az oroszlán által leütött vad mellett hiénamaradványokat, jelezve, hogy szemtelenül és vigyázatlanul közeledett a király zsákmányához.

A leopárdtól azonban nem fél, és több hiéna menekülésre és zsákmánya elhagyására készíti a leopárdot. Ezért viszi az sokszor áldozatát a fák ágaira, mert ott nincs kitéve a hiénák zaklatásának.

Van azonban Afrikának egy kis hiénája is, a sakál. Ez sem hagyja sokszor aludni a fáradt vadászt, ez is gyáva, és ez is tolvaj. Egyes helyeken annyi volt belőlük, hogy három-négy tányércsapdával egy éjjel akár tucatot is fogtunk. A feketék gyűlölték ezt az afrikai rókát, amelyet nagyon gondosan kellett nyúzni és kezelni, mert ha a legcsekélyebb zsírdarabka maradt rajta, a bőr tönkrement. Ezenkívül a soros fekete – aki a sakálcsapdákat kezelte – alig aludhatott valamit, mert

alighogy behozta a kb. ötven-hatvan lépésre levő csapdából a fejbe kólintott sakált – néha még be sem ért vele –, máris benne sivalkodott a másik.

A sakáltól a vad nem fél, s még a legkisebb gazella sem törődik vele. Mégis, a sebzett vadnál néha hihetetlenül vakmerő.

Egyszer egy reedbuckot lőttem a Ngurumini hegyek lábánál. A bak a lövéstől kétszáz méternyire dőlt el, s azonnal rajta volt egy sakál, s a még élő bakot tépni kezdte. Én teljesen nyílt terepen siettem feléje; közben a sakál nem törődött sem velem, sem a védekező bakkal, hanem még mérgesebben harapdálta, mintha kapzsiságában esztétetett volna. Ekkor kis golyós puskámmal oldalba lőttem. A sakál felugrott, tántorgott, és újra nekiesett a baknak... A második golyótól azután ráfeküdt a bakra, amelytől halálosan sebezve sem akart megválni.

Csend lett a vadászházban, és Kitty kinézett az ablakon, mintha valamire tanácsot várt volna. Aztán felém fordult.

– Fene ezt a sakált, miről is beszéltünk?

Erre megijedtem, hogy felmérgeződik, és két hétig esetleg hiába könyörgöm a folytatásért, de azért – szorongva ugyan – beismertem, hogy az én fantáziám is úgy elszaladt ezen a hiéna-sakál vonalon...

– Várj csak: a zsiráf!! – mondtam.

– Na, te is... tudom már: az oroszlán, amit magaslesről lőttem.

Najsebvával is sokszor voltam így. Valamilyen kérdést beszélünk meg valamely vadról, s az öreg úgy elkalandozott a témától, hogy nem talált vissza. Ilyenkor szégyenkezve megvakarta gyapjas feje búbját:

– Öregszem, uram.

Másnap azonban – néha nagyon csiklandós nyomkövetésben – melém csúszott.

– Megvan, Bvana...

– Hol? – s én a nyomra gondoltam.

– Nem az, hanem amit tegnap akartam mondani... Ott hagytam el, hogy közeledtünk a zsiráf teteméhez, de ekkor már a trópusokon szokásos gyorsasággal kivilágosodott, s én tudtam, hogy a dögnél már komoly ragadozó nem lehet, holott a zsiráf maradékait még nem láthattuk. Elárulták ezt a fellegmagasságban örvénylő keselyűk zuhanó levágásai, és a marabuk, melyek hosszú lábukat előrenyújtva érkeztek a reggeli lakomához.

Most már rohantunk a döghöz, amelyről százával repültek fel a keselyűk és a marabuk, hiszen éppen azért siettünk, mert ezek a nagy

madarak a koncon való marakodás közben minden éjszakai nyomot eltörülnek. Márpedig én tudni akartam, hogy kik voltak az éjszakai kosztosok, mert hogy egy ilyen nagy falat érintetlen maradjon, az nem lehetséges. Így is volt, bár a zsiráfból nem sok hiányzott. Aránylag nem sok, s ennek okát is megtaláltuk, mert ha pl. hiénák jöttek volna a nagy zsákmányhoz, abból nem sok maradt volna. Nem is találtunk más nyomot, csak egy kivételesen nagy oroszlánét. Ez tartotta vissza tehát a hiénákat, sakálokat, esetleg a leopárdot is, mert az oroszlánval nem lehet egy tálból étkezni.

Amint ott tanakodtunk a nyomok felett, egyik emberem egy hosszú, fekete sörényszálát húzott ki a tüskés ágak közül, s elém tartva azt mondta:

– A „Bvana Mzé” járt itt.

Ez annyit jelent, hogy az „Öregúr” lakmározott a zsiráfból, s most itt fekszik valahol közel a bozótban. Ezt a pompás öreg hím oroszlánt embereim sokszor látták, s azt mondták, ilyen csodálatos hím oroszlán nincs több a Ruvána-sztyeppen. Egy-egy pillanatra vadászat közben nekem is megmutatta magát, és mivel vágytam már erre a tökéletes trófeára, kivételesen és oroszlánra – egyszer –, elhatároztam a magaslest; meg is lőttem. Ha akkor megfelelő támogatásban részesülök, olyan oroszlánbőrt küldhettem volna a Nemzeti Múzeumnak, amilyen kevés van a világon, de az állattár akkori vezetőjét az ilyesmi „nem érdekelte”, így aztán el kellett adnom a többi bőrrrel együtt. Sokáig halogattam az eladást, végül is elment a sakálbőrökkel...

Ezen aztán elgondolkodtunk, s akkor többet nem beszéltünk Afrikáról. Pár napig még kijártunk őzbakra, de – úgy emlékszem – nem lőttünk semmit. Száraz, forró augusztus volt, az utak tele pókhálóval, az avar mint az üvegcserep, és csak estefelé ültünk ki a verandára, amikor az erdő hűvös lélegzete kifelé kezdett folyni a völgyekbe. Ilyenkor órákig nem szóltunk egy szót sem, mert körülöttünk búcsúzott már a nyár, és saját búcsúzásunkat juttatta eszünkbe, mert lejáróban volt már szabadságunk.

Szerencsére megérkezett János, krumplival és levelekkel, amelyek ott feküdtek az asztalon kiáltó fehérén s a civilizáció kellemetlen irdaszagával.

János aztán elmesélte a falusi pletykát, ami kissé felrázott bennünket. A szomszéd erdőben két farkaskölyket találtak, a kövér Garabócs leesett a szénásszekérről, s azon nyomban vége lett. Ha nem lett volna százhusz kiló, meg se kottyant volna az a kis esés, különben is minek

mászkál az ilyen gazdag ember a szénásszekérre. Fukar disznó volt – isten nyugosztalja –, tette hozzá János kegyesen, hogy enyhítse a halottról való reális megjegyzését.

– A hídnál meg szép kis halakat láttam, és egy görényt is, de amikor a puskához kaptam, a vízbe ugrott.

Kálmán tetette a könyvet, amit eddig olvasott, és szeme kutatóan állt meg Jánoson. Ezt a nézését sokszor megfigyeltem, s olyan hatással volt rám, hogy mindig elindított bennem valami feszültséget, mert tudtam, hogy a dolgoknak valami fordulata következik.

– Vízbe ugrott? – kérdezte.

– Vízbe – mondta János –, egyet csobbant és eltűnt. Biztosan kimászott valahol, de olyan szederindás ott a part, hogy nem is leselkedtem, mert úgysem láttam volna meg.

– Mit szólna hozzá? – nézett rám barátom.

– Semmit. Én is láttam már görényt vízparton, aztán eltűnt, mint a füst. Hiába ültem ki lesre. Jön-megy, de nincs megszokott járása.

– Szamarak vagytok mind a ketten – mondta. János azonnal megsértődött, én egy kicsit később. Ha külön-külön szamaraz le bennünket: oda se neki! De így, „társaságban”... Kálmánt azonban nem hatotta meg érzékenységünk.

– Jánosnak hivatalból kellene tudni, mit látott, neked pedig a természetrajzból.

– Görényt látott – mondtam.

– Tévedés! Jánosnak meg is bocsátom, mert amit látott, ezen a vidéken nem látta még senki, vagy ha látta, nem ismerte fel; de neked nem bocsátom meg, mert tudnod kellene, hogy a görény mindig a part felé menekül. Ez pedig – bár mehetett volna a part felé, a szederindásba – nem oda menekült, hanem a vízbe!

– Ne tessék azt mondani, hogy vidra volt – dörmögött János –, mert lőttem nem egyet.

– Nem is mondom! Amit maga látott, az *nyérc* volt! Gratulálok, János.

Ezután két napig ott ült lesen, puskával és messzelátóval, de bizony a nyérc nem jött elő.

– Ha ez a János nem volna olyan megbízható – mondta –, nem tölteném ezzel a dologgal az időm. Hanem a híd után elég mély a víz, másfél, talán kétméteres is, kiülhetnél a horoggal. Sok perhalat láttam. Úgy kell fogni, mint a pisztrángot... közben hátha meglátod.

Ez a megbízatás nagyon kedvemre való volt, mert a bakokkal való sikertelenséget őszintén untam már, és a halat nemcsak fogni szerettem, hanem enni is.

– A serpenyőt zsírozzátok be! – mondtam nagyképűen, amikor hajnalban elindultam a hídhoz – pár tucatot majd kirángatok testünk táplálására.

Kálmán azonnal fogadást ajánlott fel a tucatokat illetően, de elhárítottam, mert a vadmacskafogadás óta óvatos lettem. Az azonban bizonyos, hogy legalább 20–25 darabra szükség lett volna, mert a per, hivatalosan *pénzes per*, 30 centiméternél nagyobbra ritkán nő, és én még 25 centiméterest sem fogtam.

A nap akkor bukkant fel az erdők fölött, amikor a hídnál leraktam a cókómókom, s egy darabig a széles párkányon hasaltam, mert a ferde sugarak kristálytiszta megvilágították a nagy gödör fenekét is.

Igen, elég szépen mozgott a hal, s én feküdtem még egy ideig, mert a csodálatos hajnalban hátha előbukkan a nyérc. Olyan csend volt, olyan káprázatos világítás, a part menti füveknek olyan illatát hozta néha a csordogáló patak, hogy ebben a környezetben minden lehetséges volt, még a nyérc is. A jeles kis halász azonban máshol lehetett elfoglalva, mert nem jött, de a köpárkány kezdett kemény lenni, ezért feltápászkodtam, és összeraktam a horgászkesztséget.

Ezt a hidat – egyébként – mindig megbámultam. Nagyon régi és hatalmas kőkockákból összerakott híd volt, ami sehogy sem illett a kis patakhoz, amelynek gyöngyöző vize alig két méter szélességben bukkott elő a híd sötét boltozata alól.

– Szép ez az öreg híd – mondtam egyszer Jánosnak –, *igazán* szép, de nem tudom, kinek jutott eszébe erre a kis patakra ekkora hidat rakni.

János mosolygott.

– Kis patak? Amikor megindul az olvadás, nem fér el a híd alatt, és fulladt már bele ember is, lovastul, kocsistul, mindenestül.

Ebben az ébredő reggelben nehéz volt ezt elképzelni, nem is gondoltam rá, mert a halacskák nehezen adták meg magukat. Sorra próbáltam a műlegyeket, de két óra alatt talán hármát fogtam, s három nem tett ki harminc dekát.

És meleg kezdett lenni.

A pár tucat hal „kirángatásáról” szó sem lehetett.

Ezek után lepkevadászatra adtam fejem, egy-két szöcskét is fogtam, s az élő csalikra azonnal, vadul kaptak a perek. Lehet azonban,

hogy ennek is az volt az oka, hogy most már nem a víz mellől horgásztam, hanem a hídról. Árnyékom és mozgásom így nem látszott a vízből, és sajnáltam már, hogy nem fogadtam, mert nemcsak felül voltam a két tucaton, de alighanem megdöntöttem saját, egyéni rekordomat is. Az egyik hal lehetett talán 25–26 centiméteres is...

Aztán – váratlanul – megszűnt minden kapás, ami a halaknál néha időváltozást jelent, néha pedig nem talál rá az ember semmiféle magyarázatot. Néha a szél az oka, néha a távol megindult áradás, légnyomáscsökkenés vagy – emelkedés... amit feltételezhet az ember, mert a halak nem nyilatkoznak, de a horgász szedheti a felszerelést, és mehet haza.

Ezt tettem én is, de elgondolkozva üldögéltem még egy kicsit a párkányon. Hallgattam a víz csordogáló, simogató muzsikálását, néztem a patak tükrének mélységében úszkáló felhőket, de egyszerre szinte megdermedtem, mert egy kis vidramozgású állat úszott a felhők közé, kikapaszkodott a kövekre, megrázta fényes bundáját, és szaglálódni kezdett.

Elállt a lélegzetem.

Nem, ez nem görény – gondoltam –, ez *nyérc*.

Ide-oda surrant a kövek között, hátát néha furcsán felpúposította, de mindvégig árnyékban maradt, s egyszer csak eltűnt a bokrok között. Sokáig vártam, hogy még egyszer megláthatom, de nem jött többet elő.

Boldog voltam!

Igaza volt Kálmánnak, s alig vártam, hogy ezt megmondhassam. Persze, nem egyszerre, azaz nem rohantam ajtóstul a házba. Először a konyhába mentem, és átadtam Jánosnak a halakat, aztán bementem a szobába, és rövid köszönés után kezdtem elrakni a szerszámokat.

Kálmán az okulája felett nézett, mert olvasáshoz már szemüveget használt. Nézett, és minden idegessel éreztem, hogy néz, pedig félig háttal voltam neki. A halakról nem is kérdezett semmit. Csak nézett.

Aztán letette a könyvet, és azt mondta:

– Láttad!!

Nem kérdezte, hanem állította, bár hangjában volt annyi bizonytalanság, hogy hátha görényt láttam.

– Láttam, Kálmánkám, láttam; és elhiheted, hogy nyérc volt. Lőttem én már görényt pár darabot, mezei görényt kettőt is, amit Érik barátod fedezett fel Magyarországon, de ez nem görény volt, nyugodtan megmondhatod neki.

– Mert...

– Mert: elsősorban *vízen érkezett!*

– Ez furcsa – mondta –, mert nappal ritkán mozog. Talán megzavarták.

– Olyan csendes volt az egész vidék, egy falevél sem mozdult.

– Aztán?

– Azután egész mozgása, úszása vidrára vallott, de szőre rövidebbnek és fényesebbnek látszott, mint a görényé, és a száját mintha tejfelbe mártotta volna...

– Igen... és a szeme mögött sárgásfehér folt...

– Nem volt! – ijedtem meg, és törtem a fejem – nem, nem volt...

– Szerencséd! – mosolygott – mert nincs is...

–...és amit görénynél soha nem láttam, járás közben felpúpoztta a hátát, bár, sajnos, talán csak egy percig volt a szemem előtt. Igaz, nagyon közel. A hídon álltam, és alattam volt öt-hat méterre. És az is érdekes, hogy megérkezése előtt pár perccel úgy eltűntek a halak, mint ha sosem lettek volna ott.

– *Nyérc volt!* – mondta ki a végső szentenciát – és igazán irigyellek. Én sosem láttam élve, de múzeumi preparátor koromban nyúztam kettőt. Egyiket Túróból küldte valaki, a másikat Máramarosból. Ha lenne még időnk, talán meglesném, de puskát nem vinnék, hiszen a múltkor is csak azért vittem, mert azt hittem, hátha görény volt, amit János látott. Azt meglőttem volna. Nyércet nem, pedig Érik örülne neki. Olyan kevés van már belőlük, sajnálnám. Lehet, hogy ez az öregecs jele, de sajnálnám.

– Jobb, ha nem is beszélünk róla.

És nem is mondtuk el senkinek, mert ez a csodás kis állat így élve jobban a miénk maradt, mintha meglőttük volna.

De már időnk sem volt. Két nap volt már csak a világ, s ez a két nap árnyékos és csendes volt, mint a búcsúzás. János is mérsékelten zörgött lábosaival a konyhában, és hajnalonként a mezőkre húzó hol-lók ősi hangja mögött mintha már a vonat zakatolt volna az ősz felé. Szívünkben ekkor elment tőlünk az erdő, de amikor a kocs elindult velünk, túlvoltunk már a búcsúzás szótlanságán, és vidáman tervezgettünk, hiszen nem a város felé indultunk el, hanem vissza az öreg hídhoz s a nyérchez, amelyet nem akartunk megfogni, hogy a miénk lehessen.

Aztán elröppen három hónap. Rá kellett döbbernem, hogy más is van a világon, mint a másnapalan erdei csavargás, a hegyi hajnalok

nyers, édesen-fanyar levegőfürdője, János kosztja, a sziklák ködös, szürke borzongása s a vakációs szabadság diákos habzsolása, amelyet úgy hordtunk magunkban, hogy majdnem megzendült tőle az erdő.

Úgy számítottunk, hogy karácsony után jövünk le újra, ami egyúttal Kálmán kucsmaavatása is lesz. Valódi vidrakucsma-avatás, természetesen saját lövésű vidrából, amelynek szőrét Szőcs Dávid Gergely szücsmester volt hivatva „felépíteni”. Dávid mester régi barát volt, ő készítette ki annak idején az eladásra küldött oroszlán-, leopárd-, majom-, sakál- és egyéb bőröket. Kálmán vakon bízott benne, és nem is csalódott, mert a kucsma olyan lett, amit – tulajdonképpen – csak nagybetűvel szabad írni.

Sajnos, ez a kucsma most az enyém, s ahogy felnézek rá – Kálmán vadászmuflájával, özbőr mellényével és csúzlijával együtt, amellyel Indiában lőtte a repülőkuttyákat, itt függ az íróasztalom felett a falon –, elszorul a szívem, hogy miért is lett mindez az enyém?

De hát ki gondolt akkor még arra, hogy eljön az idő, amikor mindezeket meg kell írnom az emlékező szeretet élő fényében és melegével?

Akkor vártuk a karácsonyt, vártuk, hogy vége legyen az ünnepek diós-mákos jóllakottságának, és aztán: gyerünk, gyerünk, hol az a vonat, mert itt hagyjuk, és gyalog megyünk.

Az új kucsma azonban nem hozott szerencsét. Kálmán belázasodott, és egyedül kellett elindulnom, mert odalent már minden elő volt készítve. Ha a nagyképűség ocsmány átka megrontott volna, talán azt mondtam volna, hogy nélküle nem megyek, de nem mondtam, mert – mindentől eltekintve – Kálmán úgyis visszautasította volna, mégpedig gorombán.

– Ha lehet, gyere utánam – mondtam, de nemigen hittem benne, mert még mindig elesett volt és nagyon mogorva.

Nem is hallgatott rám, amikor vigasztalni akartam, hogy „egy-két nap alatt úgyis talpraállsz”, és inkább elhallgattam kegyes részvét-kedésemmel.

– Ott van az asztalon egy kis csomag – dörögött –, add oda Jánosnak. Antit ölelem, meg a gyerekeket is. Na, szervusz. – És elfordult, jelezve, hogy egyedül akar maradni.

Nem is tétozáztam a távozással, mert Kálmán az un. nehéz betegek szektájához tartozott. Nem félt ugyan a betegségtől, de mérhetetlenül felingerelte, hogy gyengének érezte magát, és nem tehetett ellene semmit.

De nem feledkezett meg Jánosról és az öreg Antiról és a gyerekekről sem. Azt pedig, hogy „ölelem”, most hallottam tőle először.

Ez az „Anti” nagybátyám volt, a gyerekek pedig unokaöcsém. Szóval a „családban maradt” minden, a feddés is és a dicséret is. Nagybátyám általam ismerte meg Kittyt, s az első pillanattól kezdve annyira megértették egymást, hogy nem kellett semmiféle közvetítő. Mindkettő nagy tapasztalatú, kevés szavú természetvizsgáló vadász volt, ha az egyik nem is afrikai méretben, és mindkettő kiváló puskás.

A hazai vadról minden megfigyelésük és tapasztalatuk azonos volt. Vita köztük soha nem fordult elő, s amikor Kálmán már Afrikáról, a nyomkövetésről beszélt, akkor valamennyien hallgattunk. A másnapi tervekbe pedig Kálmán nem szólt bele, mert a terepet Anti bátyám jobban ismerte, hiszen negyven éve vadászott benne. János mellette nőtt fel, és mint tanítvány, pár szóból is mindent megértett. De ugyanilyen tapasztalt volt a hajtó „sereg” is, ami öt-hat emberből állt. Egy intés, egy fejbólintás, és minden el volt intézve, s amíg felálltunk, alig esett szó, az is csendben. Pedig a terep erősen szabdalt volt, szakadékos és néhol járhatatlanul sűrű. Ilyenkor Lupi kutya szakértelmét is igénybe vettük, mert János sógora volt a „főhajtó”, s egyben a „kutya úr” tulajdonosa.

A legnagyobb disznót is, amit életemben löve láttam, Lupi adta kézre, és nagybátyám lőtte meg. Mégpedig olyan parádésan, hogy Kitty is megemelte a vidrakucsmát, mert ez az eset a vidrakucsma „felépítése” után évekkal történt.

A nagy kan, mint egy szárnyra kelt mozdony dobta át magát a másfél méteres nyíláson, de a túlsó oldalra már bukfencben érkezett, mert az odadobott golyó fültövön vágta. Nem is rúgott utána. Soványan is több volt, mint két mázsa. Sajnos, nagyon öreg kan volt, és agyarái csak csonkok. Hüledezve álltunk körülötte, és Kálmán, aki látta a lövést, ekkor emelte meg a kucsmáját.

– Anti – mondta –, nekünk együtt kellett volna lennünk Afrikában...

Ennél nagyobb dicséretet pedig senki nem kapott tőle sem itt, sem Afrikában.

Este pedig a kutya úr velünk vacsorázott, amit pedig Kálmán soha nem tett meg saját kutyájával sem. Meg is magyarázta:

– Az én kutyáim idomított kutyák, de amit Lupi tud, azt magától tudja. Lupit kizárólag az ösztön vezeti, az én kutyáimat a nevelés is. Az én kutyáimat – esetleg – el lehetne rontani, Lupit azonban nem.

– Jöjjön tehát, kutya úr – mondta, és behozta a szobába Lupi tepsijét, amelyet a kitüntetett eb habozás nélkül követett, és olyan hasasra ette magát, mintha várandós lett volna, a terhesség utolsó napján, holott ez nem volt lehetséges, mert a jeles kutya kan volt, mégpedig a javából.

Közben a disznó kint feküdt a szánon, de még le is lógott róla, mert hosszabb volt, mint a szánkó.

– Csak óriásdisznóban láttam ekkorát Kongóban – mondta Kálmán –, de ezt többre becsülöm. A hazai vadhoz valahogy közelebb van az ember...

Aztán már csak egyszer vadásztunk öten együtt, s ennek folytatása már gyászosan tragikus lett. Nagybátyám végigvadászta velünk a három napot, és akkor estefelé – mielőtt kimentünk volna az állomásra – behívott bennünket szobájába, Kálmánt és engem.

– Üljetek le – valamit meg kell mondanom.

Hangja nagyon komoly volt, és mintha hűvös szomorúság szállt volna végig a szobán.

– Az én fiaim nem olyan vadászok, mint ti – különösen te, Kálmán –, és szeretném, ha vigyáznátok a fiaimra és a területre akkor is, ha én nem leszek.

Kálmán arca elvörösödött és ingerült lett, mint mindig, ha tehetetlen volt.

– Ne beszélj erről! – kiáltott.

– Ígérjétek meg! – mondta bátyám nagyon szomorúan, és kezét nyújtotta – ígérjétek meg, mert itt az ideje...

Szótlanul mentünk ki Kálmánnal az állomásra, és alig beszélgettünk egész úton, úgy ránk feküdt a gondolat lidérces kegyetlensége.

– Anti bátyád rémülködik – mondta Kálmán, amikor éjfél tájban megérkeztünk Pestre.

– Persze – mondtam, és tudtuk, hogy egymást vigasztaljuk csak, mert az öreg Anti sohasem beszélt a levegőbe.

Nagyon fáradt voltam az egész napi vadászat, vonatozás álmos törődöttsége után, és szinte ugyanazon pillanatban dőltem az ágy és az álom öntudatlan mélységébe.

Pár óra múlva alig találtam vissza az életbe, de az volt az érzésem, hogy már régen és riasztóan csenget a telefon.

Ektelen dühös lettem!

– Hogy én ennek az örülnek mit fogok mondani... ilyenkor jut eszébe telefonálni... négy órakor...

De nem mondhattam semmit. Még annyit sem, hogy „halló”, mert a távoli bugás mögött valaki szaggatott férfisirással sírt.

– Pista! meghalt édesapám... Szinte megtántorodtam.

– Mi? – ordítottam reménytelenül és kétségbeesetten; ijedten és elhidegült szívvel, mintha valami rémmel viaskodtam volna, mintha azt vártam volna, hogy... nem is tudom, mit vártam...

– Ma éjjel fél... háromkor. – És megint elcsuklott öcsém hangja.

Összeroskadva, el-elbóbiskolva ültem reggelig ágyam szélén, s valahányszor felébredtem, mindig azt gondoltam: nem igaz! Tegnap este még beszélünk vele...

Amikor Kálmánnak megmondtam, arca megkeményedett, de a szeme csillogott, mint a kék üveg.

– Éreztem... – aztán lehajtotta fejét, és íróasztalán rakosgatni kezdett, én pedig ott hagytam, mert tudtam, hogy egyedül akar maradni.

De ezek a szomorú dolgok akkor még távol voltak az idő könyörtelen futószalagján, s mivel Kálmán nem jöhetett, magam indultam neki az útnak valami kis reményszikrával, hogy majd utánam jön.

Nagybátyámékhoz – akik a közbeeső faluban laktak, csak beugrottam, hogy talán jön Kálmán is, látogassanak meg, ha akarnak.

– Ha Kitty jön, talán csinálunk egy-két hajtást – mondta Anti bátyám –, most elég sok a dolgunk. Ha kell valami, üzenj. Ha lősz valami nagyobb vadat, küldd be.

A vadászház húsz kilométerre lehetett tőlük, s amikor elindultunk a fatalpú szánon, már szép csendesen újra esett a hó. Összekuporodtam az ülésen, és egyedül lettem a havas tájban. A fuvaros nem volt beszédes természetű, így gondolataim puhán kalandoztak időben és térben, esett a hó, s úgy éreztem, ez maga a boldogság.

A következő faluban átadtam Jánosnak Kálmán karácsonyi csomagját és a magamét is, és elhárítottam, hogy velem jöjjön.

– Dolgozni is akarok – mondtam –, jobb, ha egyedül vagyok. Két-három nap múlva nézzen ki, hátha kell valami.

János derék ember volt, és nem boncolgatta ezt a kegyes hazugságot, mert hogy én mit akartam, magam sem tudtam, de az bizonyos, dolgozni – azaz írni – egészen biztosan nem akartam, írószerszámot és papírost azonban hoztam magammal, mert ha netán eszembe jutott volna, hogy nincs mivel és nincs mire írni, oly végzetes vágy fogott volna a papír és toll: azaz az írás után, hogy okvetlenül begyalogoltam volna a faluba, térdig érő hóban is, és írtam volna még csomagolópa-

pírra is. Ezt megelőzve a papírt, írószerszámot azonnal kiraktam az asztalra, mintegy villámhárítónak.

– Itt pedig „írva” nem lesz!

A szánkót lenn hagytuk a völgyben, és a csomagokat már kézben és háton vittük fel az erdő meredek elődombjára, aztán, hogy a lovacsák csikócsengője elpilingelt a sűrű hóesésben, átvettem az erdőt, a havat, az utakat, hegyet és völgyet, a házat, a szobát – mindent, átvettem a birodalmam.

Király lettem!

Mindenekelőtt tüzet raktam, s az volt az érzésem, hogy a királyoknak is így kellett volna kezdeni, és nem ágyúlövésekkel vegyes katonabandával. Határozottan boldogabbak lettek volna!

Amikor tüzem önálló lett, szemlét tartottam a konyhában, és kiraktam az elemózsiát. Ekkor egyszerre éhes lettem, s úgy éreztem, hogy valóban „L'état c'est moi”. Tehát nemcsak király, de nép is, aki enni akar.

Államszervezetem csodálatosan működött. Hamarosan jóllaktam, úgy is mint nép, s úgy is mint király.

A hó esett egyre-egyre, s a bokrok között susogni kezdett, mert a vadászház sűrű, magas bokrokkal volt körülvéve.

Ebéd után véglegesen berendezkedtem. Mindent a helyére raktam, behoztam a tűzrevalót, megcsináltam a fekvőhelyem, és időnként megnéztem, esik-e még.

Esett bizony, reggelig.

A nagy kályha ajtaja máriaüveggel volt kirakva, és addig néztem a tűz játékos villanásait, amíg elaludtam. Nem tudom, mennyi volt az idő, de nem is érdekelt. Amikor felébredtem, derengett már odakint, s mire megszavaztam a felkelést, kivilágosodott.

A hó már csak szállingózott, a felhők elvékonyodtak, és a keleti égen szétterült a kelő nap ragyogása. Ablakom keletre nézett, és szinte féltem, hogy egyszer csak mindent kivilágít ez a tündöklés, ez a harsány kíváncsiság, amely beordít még az ágy alá is, és szemérmetlenül boncolja szét a pókháló csodálatos szövevényét és bakancsom foszlott fűzőjét. De nem így lett!

Egy villanás volt csak a keleti ég reggeli parádéja, aztán hamvas köd szállt magasan az erdők fölé, s így is maradt egész nap.

– Így már igen – gondoltam, és leültem a székre, mert erősen meg kellett gondolni a dolgokat. Persze nem elkapkodva, hanem alaposan. Itt van pl. a tüzelőkérdés. Van-e elég vágott fa a konyhán? Úgy láttam:

bőségesen elég, de ezt még alaposan meg kell nézni... ezt a megnézést azonban későbbre halasztottam. Nem kell elsietni a dolgokat... bakancsom zsírozatlan, de – a szakértők szerint is, ha igaz – a zsír nem jó, mert megernyeszti a bőrt, és fázik benne az ember lába. Faggyú kellene, de faggyú nincs. Tulajdonképpen egy ilyen vadászházban kellene egy vadászlexikon, amiben mindenre van felelet. Ha páran összeállnánk, és megfelelő kiadót találnánk, szép pénzt lehetne keresni. Van vagy huszonötezer magyar vadász, ebből megvenné... megvenné – na, ne kerülgessük a forró kását, megvenné: ötszáz. Részletre, esetleg.

Ezen felmérgelődtem, otthagytam a széket, a lexikonkérdést, a bakancsokat, kimentem a konyhába, és alaposan megreggeliztem, függőben hagyva a tüzelőkérdést is. Itt az erdő – ha minden kötél szakad, és János három nap múlva jön, a fa pedig elég két hétre.

Felfüggesztve tehát a felesleges gondolkodást, kisöpörtem a konyhát, kisöpörtem a szobát, kisöpörtem a havat a verandáról, és körülnéztem, mit tehetnék még, mert erősen hiányzott még valami. Bementem tehát a konyhába, és kitartóan meghúztam a pálinkásüveget, ami – kezdeti stádiumban – jó tanácsadó.

Ez esetben azonban nem adott semmiféle tanácsot, csak még nagyobbá tette bennem valaminek vagy valakinek a hiányát...

– Kálmán! – sóhajtottam – ha most itt lennél, minden másképp lenne. Morognál és szidnál és veszekednél és nevetnének és – igen – vadásznánk, a fene egye meg, hát tulajdonképpen miért is jöttem ide?

Sarokba dobtam a seprűt, megraktam a kályhát, nyakamba a pusztát, bakancsomra a halina papucsot, zsebre a rókahívót, és neki az erdőnek.

Nem volt ez valami elhatározott, céltudatos vadászat, csak olyan összevissza mászkálás, amerre járható a terep, nem hullik nyakamba a hó, meg-megállva, leskelődve, nyomot kutatva, kevés reménnyel, de sok igyekezettel.

Ballagtam, ballagtam, és lassan elnyelt a havas téli erdő. Elnyelte mozgásom, nyomaimat, amelyekre ráfolyt a hó, mint a homok, elnyelte gondolataimat, mert már nem is gondoltam semmire, amit nem az erdő adott.

Egy elhagyott nyiladékra érve kiláttam a szomszéd kopár dombtetőre, ami közelebb volt a vadászházhoz, mint hozzám, de meg is me-revedtem abban a pillanatban, mert a tetőn egy róka ásta a havat, csakúgy, mint amikor a kutya ássa az ürgelyukat.

– Mit ás a koma? – gondoltam, mert hogy nemhiába szórja a havat a háta mögé, az bizonyos.

Közben néha kihúzta fejét a lyukból, és felnézett a szarkára, amely egy vadkörtefáról felröppent időközönként, és cserregve kanyarodott egyet a róka fölött.

– Valami dög lehet ott – gondoltam –, amire rászoktak a húsevők, és amelyet belepett a hó.

Egy bokor mögé húzódtam, és elővettem a messzelátót, de ettől sem lettem sokkal okosabb. Valami feketedett a róka alatt, de hogy mi, azt semmiképpen nem lehetett tudni. (Csak később tudtam meg, hogy egy költözködő cigányfamília választotta a dombtetőt rövidített útnak, de a lovacska – felhúzván a népes családot a tetőre, és elszenvedve az ostornyél sokezredik csapását – kidőlt a hámból, és elnyújtózkodott, jelezve, hogy ezek után húzza a kocsit, aki akarja. Egyszóval megdőglött. A családfő ezután megnyúzta a lovackát, kitelepítette családját a kocsiból, beledobta a lóbőrt, és – hó-rukk, egyesült erővel, elől az atya és anya, a rúd mellett elindultak a legközelebbi falu felé.)

De ezeket az eseményeket akkor még nem tudtam, és inkább arra gondoltam, hogy valami sebzett vad pusztult ott el menekülés közben.

Elöttem szederindás mély völgy, a rókát tehát meg nem közelíthettem, golyólvésre pedig messze volt. Talán a nyúlsíróval?

Amikor megszólalt a nyúl sírását utánzó, rókacsalogató síp, a komát ott a dombtetőn mintha rugó lökte volna ki a lyukból, és pillanatszerű tájékozódás után egyenest elindult felém.

A szarkával azonban nem számoltam, mert amikor már a rókának ki kellett volna érkeznie a sűrűből:

– Recsecse, tecsecse – cserregte a fejem felett árulkodóan, ami azt jelentette a rókának, hogy: itt van... itt van! – és láttam is valami megmozdulást, hópergést a sűrűben; valószínűleg az elugró róka volt.

A szarka azonban nem számolt csodálatos drillingem sörétlövési tudományával, mert a rókának szánt lövés most már őt kapta el végérvényesen, így jár, aki árulkodik...

Mivel azonban szépen kiizgultam, kimérgelődtem magam, és megtaláltam a szarkát is (szerencsére, hosszú farka kibillegett a puha hóból), most már látni akartam, mi van ott a dombtetőn. Hosszas mászkálás után találtam egy olyan útfélé valamit, ami át is vezetett a völgyön, fel a dombra. Vágtam egy erős fenyőágot seprűnek, csak amikor lesepertem a vastag havat a megnyúzott tetemről, akkor láttam, hogy ló volt az illető, ebben a keserves világban.

A rókák és madarak még nem is nagyon kezdték ki, ami persze a lovacskát már nemigen érdekelte. Engem azonban: nagyon! A dombtető éppen szemben van ablakommal, és kényelmesen végignézhetem majd az erdei vendégek lakmározását ezen az embernemjárta tájon. Elsepertem nyomaimat is egészen a völgyig, és hazaballagtam, mert úgy éreztem: dél körül jár az idő.

Amikor felébredtem, késő délután volt már. Olyan jó érzéssel ébredtem, mintha valami kedves beszélgetést hallottam volna álomomban. Az álomra azonban nem emlékeztem. A nap már mélyen járhatott a túlsó oldalon, mert a szoba árnyékos volt, de az ablak előtti bokrok még világosságban voltak, az egyik hajlott ágon két kis mezei veréb ült egymás mellett.

És néha mondtak valamit egymásnak, de hangjukon érzett, hogy nem fontos, amit mondanak. Nyugalom és biztonság volt halk csiripelésükben, ami nem is volt csiripelés, és nem is találok más szót rá, mint hogy: beszélgettek...

Semmi közük nem volt ezeknek a lágy, csacsogó hangoknak a házi veréb éktelen csiripeléséhez, értelmetlen, sokhangú zsisvajgásához. Sosem vágtak egymás szavába, nagy szüneteket tartottak, mintha a választ meggondolták volna, mint egypár ember, akik most érkeztek haza munkából, de még nem mennek be a házba, hanem leülnek a kispadra, és pár szóval előveszik a nap eseményeit.

Tele lett velük a szívem.

Amikor odaültem az ablakhoz, szemük rebbenésén láttam, hogy észrevettek. Kicsit összehúzták magukat, de aztán megnyugodtak, és most már – egészen más hangon – a férj újra mondott valamit.

– Nem bánt bennünket – talán ezt mondta –, itt minket soha nem bántanak. Még jó is, hogy itt vannak, mert ilyenkor a fészek melegebb...

Aztán felnézett az eresz alá – ami talán indulást jelzett –, és szinte egyszerre szárnyaltak valahová a tető alá.

Egyedül maradtam, de ez az egyedüllét most már tele volt valami rejtett, testvéri étellel. Eszembe jutott, hogy a padláson méhek is vannak, kóbor méhcsaládok, amelyeket János fogdosott össze az erdön, és talán egy-egy pelecsalád is meghúzódott valahol a rag alatt – pompás fészekben, persze –, akik valóságos „hétalvók”, mert néha csekély megszakításokkal hat-hét hónapig is alusznak.

Mindezeket elgondolva, azonnal megéreztem öreg kályhám szemrehányó, hályogos pillantását, mert máriaüveg okulája mögül már csak

a hamu bojtos kedvetlensége nézett rám. Hűvös kezdett lenni a szobában, és milyen hideg lehet a padláson...

– A vendégeim! – kiáltott bennem a gondolat. – A barátaim! A testvéreim! – és megraktam a tüzet.

Az öreg kályha azonnal dörömbölni kezdett, mint a tűz öreg malma, és szárnyai alá vette a szobát, mint a tyúk a csirkéit.

Mert nemcsak én voltam a szobában, hanem a szüette bútorok is, egy-két agancs, egy-két könyv és rengeteg szállongó emlék, amelyek a hidegben éppen úgy szótlanná válnak, mint az emberek.

Kinyitottam a szobaajtót, hogy a délután éretlen árnyékai menjenek, ahova akarnak, és beengedtem a napszállta lágy fényét, amely mellett beomlott az alkony dermesztő hidege is.

Amíg szellőztettem, megnéztem a széles pitvar hőmérőjét. Mínusz tizenhárom fok! Délután négy és öt között lehet az idő... tehát reggelre lehet húsz is...

Kéményem szorgalmasan pipált, és jó érzés volt arra gondolni, hogy a kémény körül a padláson is melegebb van. És arra is gondoltam, hogy elsöpröm a ház körül a havat, de aztán mégsem söpörtem el.

Tétováztam, jöttem-mentem, hogy így meg úgy, néztem a ködbe hulló messzeséget, hallgattam a néma erdőt, és egyszer csak este lett.

Meggyújtottam a lámpát, megvacsoráltam – legyünk ezen is túl –, megraktam a tüzet, és megnéztem az órát. Fél hármat mutatott. Az óra állt, mert az utazási és egyéb izgalmakban elfelejtettem felhúzni.

– Na! – mondtam hangosan, és mérgesen néztem az órára, amelynek ernyedt rugója szépen kinyújtózkodott, és nem hajszoalta már a kis kerekeket.

– Nem is kell! – mondtam magamban, s az órát betettem a fiókba egy törött ceruza, egy rozsdás villa, több dugó, kilőtt patron és egy levelezőlap társaságába, amely Jánosnak szól, de nem olvastam volna el akkor sem, ha nekem szólt volna. Aztán betoltam a jeles időmérőt a fiókkal együtt. Ezek után egyszerre más lett a viszonyom az idővel, amely bennem volt és én benne, és nem foglalkoztunk egymással.

Az ablak fekete tükrében felállt a lámpa, tehát este lett, s amikor elfűjtam a lámpát, és elvackoltam szénaágyamon – éjszaka.

Az elmúlt nap egy pillanat lett gondolataim között, és terveim holnapra is csak éppen hogy elkezdődtek, de alig bontották ki szárnyukat, már bele is hulltak az öntudatlanság végtelenségébe.

Reggel úgy emlékeztem, hogy az éjszaka mintha holdvilágos lett volna, de lehet, hogy csak álmodtam, mert reggel felhős, ködös volt az idő, bár nagyon hideg.

A sombokor ágán ott ült a két kis veréb, de csak ültek szorosan egymás mellett, mintha jelezni akarták volna, hogy semmi közük a szomszéd bokorban folyó csetepatéhoz. Ott ugyanis két cinke veszedett hangos cserregéssel, de hogy miért, azt csak egy másik cinke tudná megmondani.

Éheznek – gondoltam, és azonnal öltözködni kezdtem. Van ugyan sózott szalonnám, de – a szakértők szerinta sós hús vagy szalonna ártalmas a madárcáknak, ezzel el sem kezdem. A verébkéknek szórhatok egy kis *száraz* kenyérmorzsát, de – ugyancsak a szakértők szerint – ebből is megárt a sok, mert a begyben savanyú erjedésnek indul...

Hús kell tehát, az angyalát!, akármilyen hús vagy faggyú, de sürgősen, mert abban van a kalória, azaz a meleg.

Nyugalom, gyerekek – szóltam a verebekhez, akik barátságosan néztek rám –, nyugalom, hozok valamit. Még nem tudom, mit, legrosszabb esetben lekanyarintok a lovacskából egy darabot...

A madárcáák nem szóltak semmit, csak pislogtak, és ekkor vettem észre, hogy az ágak sűrűjében még egy cinke is hallgatózik.

– Nektek is! – mondtam, és eltelve jószággal, egy pillantást vettem a hőmérőre, amely a zúzmarás üveg alatt 18 fokot mutatott.

Egy pillantást vettem a lódög felé, nem volt rajta semmi, azután nekirugaszkodtam az erdőnek. Mindjárt a kezdet nehéz kapaszkodó volt, hát szedtem is a fagyott lélegzetet szorgalmasan, s amint felértem egy kis enyhe teknőbe, megálltam szuszogni.

Valahol messze egy holló korrogott, s ez volt az egyetlen hang az egész világon. Az erdőben nem mozdult semmi, nem szólt semmi. Óreg erdő volt ez a rész, s a vén fák álltak, mint a kő. Nyom, csapa sehol. Még madaré sem és egéré sem. A hó friss volt, laza, és ilyen hóban nehezen mozdulnak meg az erdei népek.

Én is nehezen mozdultam meg. Az aszfalthoz szokott izmok nem szokták meg ennek az elhagyott szekérútnak gödreit és bakhátait, és minden izomnak résen kellett állni a hóval takart meglepetésekre.

Persze lassan mentem nagyon, mert minden lépésre tárgult a látótér előre és szűkült hátra, mintha könyvet olvasna az ember. És ez a könyv – egyelőre – bármily csodás volt, egyáltalán nem volt izgalmas. Nem történt benne semmi. Mintha Krúdy írta volna. Csupa csend, titok, szépség, még meg sem írt jelzők és kifejezések, egyszóval a leg-

magasabb rendű irodalom, amelyben azonban csak egy vadász mászott a meredek erdei úton, és zihált, mint egy igásló.

Végre elfogyott az öregerdő, s utána egy pár éves tar vágás következett, amely elég sűrű volt már a tuskó hajtásaitól, de ligetes is egyúttal, úgyhogy egy-egy tisztásra azért be lehetett látni.

Leültem egy öreg tuskóra, kipróbáltam a szelet, és vártam kicsit, hogy szívem a vad vágtaból ügetésbe lassuljon, aztán elővettem a sípot.

– Mááá-ááá-fájjááj – rémüldözött a síp, s az egész táj megdermedt ettől a hazug tragédiától. Szemem járt, mint a motolla, hogy beszívjon minden mozdulatot, mert a nyúlsírás olyan élethű volt, hogy két kilométeres körzeten belül minden rókának loholni kellett az éhségtől és az irigységtől, osztozni a zsákmányban.

Csend! – Olyan csend lett a mákogás után, hogy a pókháló lengését is meg lehetett volna hallani, ha lett volna pókháló.

Öt perc után már újra a síphoz akartam nyúlni, az volt az érzésem, hogy valami nincs rendben. Valaki néz? Vagy nem tudom én, mi, de megváltozott a légkör, és valami idegesített. Lassan tekergettem a nyakam, ami alig volt mozdulat, végül már felfelé néztem, s ekkor egy pillanat alatt számot vettem, hogy mennyi húsa lehet egy testes héjának, és szívós húsát meg tudják-e enni a kismadarak...

– Megfőzöm – villant át rajtam, és a héja a lövést már nem is hallhatta, hiszen a sörét sokkal gyorsabb, mint a hang. Lábaik széthányva, szárnyát összekapva zuhant a bokrok közé; közben rágyújtottam egy cigarettára, amíg a táj elnyeli a lövés dörrenését s a madár zuhanását.

– Na látod – mondtam a héjának –, a télre már nincs semmi gondod... – azzal a hátizsákba csúsztottam, s akkor látom, hogy karmai között feketerigó tollai vannak.

– Ez a telhetetlenség átka – gondoltam tovább. – Megölted a rigót, de kellett volna még a nyúl is...

A kezem közben úgy megfázott, hogy a hátizsákot alig tudtam bekötni.

Aztán felszállt a köd, és világosabb lett a havas erdő.

Újra hallottam a hollót szólni, és a dög felől varjúkárogást is.

Oda kellene jutnom, de út arra nem vezet. A völgy itt kanyarodik valahol előttem, de itt már csupa szakadék, amelyen nyáron is nehéz átkapaszkodni. Szerencse még ez a porhó, amely alig susog a lépésre.

Ballagok csendesen, kerülgetve a bokrokat, és beleskelődöm minden nyílásba, tisztásra, hátha valami csoda történik... Csodák azonban – úgy látszik – csak melegebb időben történnek.

A dög felől egyre erősebben hallatszik egy varjú méltatlankodó károgása, izgatott szarkacserregés, amiből arra következtetek, hogy vagy a tegnapi rókától nem mernek leszállni, vagy hollók szálltak a lovacskára, és nem engedik oda a varjúnépet.

Már egészen a szakadék mellett bujkálok – közben elmúlt egy fél óra –, amikor olyan terep nyílik ki előttem, hogy a rókacsalogatót újra ki lehetne próbálni. Átlátok a meredek túlsó partra is, de az egy kicsit messze van.

Megfújom hát a sípot, érzékenyen jajgattatva a képzeletbeli nyulat, és most már csak várni kell. A madarak lármája azonnal elhallgatott. Utána hosszú csend...

Hátam egy öreg hagyásfának támasztottam, és képzeletben már az összes helyeket megjátszottam, hogy melyiken jelenik meg egyszer csak a róka, de nem mozdult semmi, és öt perc múlva már majdnem újra zsebembe nyúltam a hívóért, amikor – túl a szakadékon, a ritka bokrok mögött, mintha egy szürke árny surrant volna, de nem felém, hanem inkább párhuzamosan.

Szinte kővé meredtem, mert amit láttam, csak egy darabja volt valaminek, itt-ott feltűnve egy-egy pillanatra.

Vegyem elő a sípot, és fordítsam meg, ha róka volt?

De ezt a gondolatot még be sem fejeztem, balról már megrezdült egy ág, és lassan kitolódott egy rókafej.

Elég messze volt, de várni nem lehetett. A lövést oda kellett dobni, ahol a róka a következő pillanatban – mozdulatomra elugorva – *lesz*, és nem oda, ahol most *van*.

Csattant a puska, pergett a hó, és a róka eltűnt, mint a látomás.

Vártam kicsit, mintha még történnie kellene valaminek, és néztem a helyet, ahová lőttem. Az volt az érzésem, hogy a rókának ott kell lennie. Egyrészt mert éreztem, hogy jó helyre vágott a sörét, másrészt mert madárkáim éhesek...

Ott is volt, és én megemeltem öreg kucsmám, mert ekkora rókát még nem lőttem, és ilyen rókát még nem is láttam. Teljesen szürke volt... de óriás a rókák között.

– Hát koma... ez így van – vigasztaltam; és beeresztettem a hátizsákba a karvaly mellé.

Dél lett, mire hazaértem. Megnyúztam a rókát, és feltettem a héját tyúklevesnek. Elég kövér volt mind a kettő. A rókát azonnal kiakasztottam a cinkéknek, de a verebeknek egy deszkára tettem a megfőtt elenséget, úgylátszóan az ablakból jól láthattam mind a kettőt.

És mire megebédeltem magam is, olyan meglegedett cinkecserregés volt az ablakom alatt, olyan jövés-menés, mintha valami rádió értesítette volna a cinkerokonságot. Ették a rókát szorgalmasan, de ették a héját is, amit pedig nem nekik tettem ki.

– Hohó! – fenyegettem meg őket – az a verebeké!

A két kis bamba mezei veréb ugyanis csak ült az ágon, csodálkozva a nagy bőségen és a cinegék élelmességén.

– Egyetek szamarak, az a tiétek...

A kályha közben döntötte a meleget, és kissé ellustultam. Ebben persze része volt a fél libamájnak és egyebeknek, amiket ebédre elfogyasztottam, sőt a borocskának is, amelyet behoztam a kamrából, mert ott olyan hideg volt, hogy a bornak ízét sem éreztem, de mintha folyékony jeget nyeltem volna.

Mindez azonban a múlté. A bor azóta megmelegedett a libamáj társaságában, és valószínűleg jól érezték magukat, mert én is jól éreztem magamat.

– Ledőlök egy kicsit – mondtam, bár nem kérdezte senki, és jó volt tudni, hogy a legközelebbi ember, aki érdeklődhetne további terveim felől, körülbelül kilenc kilométerre van.

– De azért – ásítottam –, de azért ez a Kálmán itt lehetne!

Persze – nem álmodtam semmit. Otthon is ritkán álmodom, de itt – soha. A délelőtti hegyvölgyes, izgalmas torna kiégette belőlem ezt a képességet, és inkább azt éreztem alvásom mélyén, hogy izmaim igyekeznek rendbe jönni, s én álomban határozottan arra gondoltam, hogy ehhez négy-öt nap kell.

Amikor felébredtem, órám jutott eszembe, amely most pihen a levelezőlap és a patronok társaságában, és arra is gondoltam, hogy mit mutatna, ha járna?

– Fél négy – mondtam ki a szentenciát, és csak azután vettem észre, hogy túl az ablakon, a bokrokon csak úgy ragyog az öreg fák havas koronája.

– A hold nő – gondoltam –, és ha tiszta marad az idő, nagyon hideg lesz az éjjel. Hideg és világos. Ki kellene menni leskelődni... Igen, ha Kálmán itt lenne, ezt megbeszélhetnénk, de így egyedül nem tudtam

magammal mit kezdeni. Közben odakint lágy vörös fény kúszott az erdőre, mert dermesztő vörös ágyába most kezdett elsüllyedni a nap.

A kis madarak elcsendesedtek, és láttam, hogy már az éjszakára valótló kapkodják össze. Most nem diskurált a két kis veréb sem, hanem a héja húsát csipkedték, egyáltalán nem törődtek a szörnyű karmok és csőr közelségével.

Ezen a szorgalmon felbuzdulva kimentem fáért, de megálltam a tornácon, mert a hideg vágott, mint a késpenge, és nyugaton az elnyúlt lila felhők fátyla mögött olyan káprázatos fényparádében búcsúzott a nap, hogy nem tudtam a szemem levenni róla.

De a völgy már árnyéktalan szürkéségbe omlott, csak a kanyargó patak sötét ostora vágta ketté, ahol a patak vályújában a vizet őrizte a jég.

– Hol van most a nyérc, és hol vannak a vidrák? Ha Kálmán itt lenne, már biztosan végigcsapáztuk volna a partokat, és talán nem járnánk úgy, mint János, aki megtalálta a vidra barlangját, látta is bemenni, ki is ásta, és azután elment pár lépést a gyufaért, mert nagyon nélkülözte a pipát...

Sajnos ezek után és véglegesen nélkülöznie kellett a vidrát is, aki hallotta az eldobogást, kiugrott a kis barlangból, és eltűnt a vízben. János mérgében elharapta a pipacsutorát, és napokon át bánkódott.

Talán folytattam volna az emlékek és a jelen összebogozását, de a lódög felől olyan lárma hallatszott, hogy kihoztam a messzelátót. Kihoztam, és csak akkor tudtam levenni a szememről, amikor fogam vacogása ébresztett rá, hogy rettenetesen fázom. *Természetesen* kiskabátban voltam – hiszen a fáért csak át akartam lépni a konyhába –, és *természetesen* nem jutott eszembe, hogy a lovacska zajongó gyülekezete az ablakból – háttérben a meleg szobával – éppen olyan jól láthatom...

De hát ilyenkor nem jut az ember eszébe semmi.

A dögön egy csomó szürkevarjú és szarka lármázott, púpos oldalán három holló vagdosta a fagyos húst, míg odább – igen! – egy kőszáli sas tépett valamit.

De mit?

Néha mintha valami repülne, amint belevág a zsákmányba, és szakít rajta...

– Toll – gondolom –, de miféle toll? Fogott valami madarat?

Ekkor eszembe jut a tegnapi szarka, amelyet odadobtam a tetem mellé. A sas még odább vitte, és most eszi. Gyönyörű nagy madár, és

nyugodtan táplálkozik, hiszen ott vannak a hollók, az óvatosság és a figyelés nagymesterei. Nemrégén érkezhettek, mert egy szarka nem tart soká a valóban felséges madárnak, s az előbbi zenebona talán éppen érkezését jelentette.

Észre sem vettem, hogy rohamosan szürkült a táj, fogyott a fény, elmentek a kis madaraim is, elszálltak a varjak és a szarkák, csak a hollók vésték még szorgalmasan a lovat. A sas pedig ült még egy darabig, aztán totyogni kezdett, majd pár nagyon esetben ugrádozás után felkapaszkodott a levegőbe. Hát ezek a földi mozdulatok nem voltak „királyiak”, az bizonyos. Esetlenek voltak, és még a nézőnek is kínosak, hanem aztán... amikor elrúgta maga alól a földet, szinte anyagtalan lett és szabad, mint a gondolat.

A hollók korrogtak párat, és felsandítottak, mert sosem lehet tudni, hogy egy királynak mi jut az eszébe... de a nagy madárnak, úgy látszik, elég volt a szarka... – alkonyodott is már – mert lassú szárnycsapásokkal, de gyorsan tűnt el a keletről szálló borulásban.

Ekkor láttam, hogy a lovon már csak két holló van – a harmadik talán elment a varjakkal –, és ezek is csak gubbasztanak. Azután – egy kis nekiszaladás után – felszálltak ezek is, és majdnem a vadászház felé vették útjukat. Fele úton már megszólalt az egyik:

– Kroo-roo-roo... Aztán a másik:

– Kruu-raa...

Egymás mellett repültek, és nem gondolhattam mást, mint hogy beszélgettek ezek is. De sokkal, sokkal értelmesebben, mint a cinkék vagy a verebek. Valami ősi végzetszerűség (nem mondhatom, hogy szomorúság) volt hangjukban, amely messze szállt, és dermedten figyeltem utánuk akkor is, amikor már nem látszott belőlük semmi. És még éjjel is arra ébredtem fel, mintha hallanám őket emlékeim rettenetes mélységében, amelyek lehetnek ugyan csak álmok, de álmaimban valami időtlen, elmúlt szomorúsággal szorították össze gondolataimat és a szívemet.

Másnap reggel megérkezett János. Bevallom, nagyon szeretem a magányt, de bevallom azt is: rettentően megörültem Jánosnak. Úgy éreztem mindig, János is a magányhoz tartozik, mert csak akkor volt, amikor érkezett, ha elment, ha vadásztunk; egyébként csak halk járása és mérsékelt edényzörgés jelezte, hogy a világon van.

Arra ébredtem, hogy valaki veri a lábát a tornácon, akasztja puskáját a szögre, és bemegegy a konyhába.

Megdöngettem a falat, amely túloldalon a konyha fala volt.

Jött is János széles derüléssel, de arca fel volt puffadva a hidegtől, és keze olyan volt, mint a hideg agyag.

– Megrakom a tüzet – mondta.

– Rakja a fenét! Fújja ki magát, aztán adja idebb azt a konyakos üveget meg a poharakat. Posta nincs?

– Nincs... Mindjárt töltök. Egy perc az egész.

Ezek után János megrakta a tüzet, mert olyan ember volt, aki soha nem ellenkezett, de mindig azt tette, amit akart.

A tűz valóban egy perc alatt lobogott, aztán összeütöttük poharainkat.

– Hát mi újság ezenkívül?

– Semmi, de – mondom – kigyüvök, hátha valamit kitalálunk. Elhoztam a Lupit is, de megkötöttem a konyhában...

– Eressze be a kutya urat, János, ő is a cimborasághoz tartozik.

Lupi rohanvást érkezett, röptében képen nyalt, és azonnal lehasalt a kályha mellett.

Lupi is a magányhoz tartozott, és jelenléte azt mutatta, hogy Jánosnak „disznós” tervei vannak.

– Szerencse dolga – mondta János –, hátha mégis megjön az öregúr (ezért az „öregúrért” Kálmán kiátkozta volna), s akkor jó lesz a friss hús... A nyárfás katlant megnézhetnénk; ha valahol, ott megfekszik a disznó, aztán a sarokról jól bele is látni.

Ennek a beszélgetésnek az lett az eredménye, hogy egy óra múlva már helyemen álltam, és vártam, hogy János belefújjon a puskacsőbe, jelezve, hogy a hajtás elindult.

Párás, hideg volt az idő. Ahol álltam, a gyenge szelet nem is lehetett érezni, a nagy kráter felett magasan szálltak a felhők, de alig mozogtak.

Ez a nyárfás katlan talán két kilométer átmérőjű, kör alakú gödör volt, és alakjánál fogva lehetett volna kihűlt valódi kráter is.

Végre meghallottam a kürtölést, és szinte éreztem, hogy erre a hangra, ha van a gödörben disznó, hát bizonyára kinyitja a szemét.

Nagyon bizonytalan hajtás volt ez, sokszor eredménytelen, de csodálatos páholy volt a pereme, ahol álltam, mert mindent lehetett látni, ami lent, a ritkás bozótban megmozdult vagy átvágott a terjedelmes tisztásokon. Sajnos maga elé nem látott az ember, csak azt, ami a fenéken és a túloldalon történt.

De egyelőre nem történt semmi.

Nem láttam sem Lupit, sem Jánost, messze lehetnek még...

Azon gondolkoztam, hogy a messzelátót kiszabadítom, mert rágomboltam a kabátot, hogy ne kalimpáljon, de aztán feleslegesnek tartottam minden mozgást, mert ami előttem van, azt úgysem látom, a katlan túlsó része pedig csak a szemnek volt érdekes.

Ami rám jön, azt itt kell meglátnom a bokrok között, és már löni is, mert a sűrűbe nyíló kis tisztások alig egykét méter szélesek.

Ezek a gondolatok jöttek-mentek, megérintettek s ellebbentek, de valami feszültség kezdett ívelni idegeimben, és amikor átpillantottam a túlsó oldalra, szinte megrogytam.

– Jaj! jaj, mekkora...

És önkéntelenül előgomboltam a messzelátót.

– Úristen!... ekkora disznót nem láttam, és nem is fogok látni életemben. – Lehetett tőlem talán hatszáz méterre, és mászott fel a meredek oldalon, mint egy gigászi fekete bogár...

Egy-egy pillanatra megállt, aztán újra elindult, s a hóban egész vályú maradt utána.

Néztem, néztem, amíg a túlsó peremre nem érkezett, és fülem csak akkor figyelmeztetett egy sokkal közelebbi mozgásra. És amint ilyenkor történni szokott: kapkodni kezdtem. Jókor a kan dobta át magát az egyik tisztáson, zörgött a sűrű itt is, ott is, s én már a puska felemelése pillanatában tudtam, hogy a villogó agyarú disznót elhibázom.

El is hibáztam, de annyi eszem még maradt, hogy sörétes csövekre pöccintettem a drillinget, mert nagy kavargás volt a bozótban. Nyikant is valamelyik süldő, tehát a kutya úr tevékenykedik előttem.

No most! Öt-hat süldőcskét terel ki Lupi, s ezek megzavarodva összevissza rohantak, de olyan közel, hogy kettőt nyugodtan kilőttem közülük. Mire azonban újratöltöttem, olyan néma volt már megint minden, mintha semmi sem történt volna.

Lupit nem is láttam. Hallotta a lövéseket, s talán azt gondolta, a többi az én dolgom.

Ekkor már hallottam Jánost, amint botjával meg-megkoppintott egy kis fát, s mivel emberi számítás szerint előttem már nem lehetett semmi, nyakamba akasztottam a puskát, és vártam, hogy Lupival kibújjanak.

A kutyát már láttam is, mint egy vágató árnyékot, s mire megmozdulhattam volna, ugyanazon a helyen, ahol az előbbi, átsurrant – de milyen csendesesen! – egy nagy szürke disznó.

A sóhajtás itt már nem segített, és nem segített semmi!

Aztán jött János, mögötte Lupi, és elindultunk hazafelé, mert egyelőre a koma is (János civilben komámuram) nagyon hallgatólag állapotban volt, tehát ő is látta azt a történelem előtti kant.

A két kis süldőt egy rúdon vittük, a kettő sem volt több harminc-negyven kilónál, és amikor leültünk pihenni, megkérdeztem:

– Látta?!...

János legyintett.

– Senki sem hinné el, ha nem ketten láttuk volna! És én közelről láttam, de lőni már nem tudtam. Azt hiszem, volt három mázsa.

– Én meg elszámárokodtam egy szép kant és egy nagy szürke disznót – mert a nagy kant bámultam...

– Nem csodálom – vigasztalt János –, harmincöt éve bújom ezt az erdőt, de ilyen disznó itt még nem járt.

– Hát akkor menjünk!

A következő napra rókahívást irányoztam elő, mert János szerint sok a róka és kevés a nyúl, nem is beszélve arról, hogy egyre kevesebb lesz a császármadár, de – ezenkívül Lupi talpát annyira kimarta a hó, hogy betegállományba helyeztük.

A kutya úr talpát bevazelinoztam, amit ő azonnal lenyalt, de az már nem a mi dolgunk volt. Mi megtettük, amit lehetett, s ha ő a személyes nyálkát jobb orvosságnak tartja, ám legyen.

Harmadnap János hazament, vitte az egyik malacot családja táplálására, de küldtem is, mert egyelőre eléggé összelármáztuk az erdőt.

– Majd olvasgatok – gondoltam, de ebből nem lett semmi, mert alighogy egyedül maradtam, csak rám nézett a papír az asztalról, rám nézett a kecses töltőtoll, a ceruzák...

– Itt pedig „írva” lesz... – és kedvesen csalogattak. – Ha meg nem írod a tegnapi napot, örökre elvesz... és soha többet nem jön elő...

– Nem írok! – és a tűzbe néztem, a lángokat néztem, a tegnapot néztem. Egy nagy tuskó egyensúlyát veszve a középre billent, fellobbant, s a láng dörömbölni kezdett kedvesen, öregesen.

– Dehogynem... megígérted Kálmánnak is...

Ez igaz. És akkor megírtam a kimaradt második napot; akkor és ott, abban a vadászházban, amelynek ma már nyoma sincs, mert a háború démona azt az erdőt is felszántotta, s a vadászházat lesöpörte az idő mélységébe az emberekkel együtt, akikből – a hatból – már csak ketten vagyunk.

Megírtam, és most boldog vagyok, hogy elővehetem, mert csak ránézek az elsárgult lapokra, és újra él minden és mindenki. Milyen boldogság! Címe: A király...

És így kezdődik:

„Hajnalodik. Az ablak üvegére ködös derengés kúszott, és a világossággal együtt nyílik mind tágra a szemem. Úgy érzem, ünnep van. Valami nagy ünnep. A fenyőgerendák gyantaszaga régi karácsonyokat juttat eszembe, és a félálom vakációs nyújtózkodása szétterül bennem, mint az erdőn a szabadság. Ha akarok, felkelek, ha nem akaroknem. Holnap is nap van, sőt aztán is. Az erdő ráér, az erdő az enyém! Persze nem úgy, hogy kivághatom felét, vagy akár egy fáját is, mert *az* az erdő – amit kívágnak – nem az enyém. Nem is kellene. Ha falum lenne, akkor sem a temetőt szeretném...

De az élő erdő az enyém! Levegője, gyalogútja, vadcsapása, vízmosása, szállongó levele, madárkiáltása, hava, jege, csillogó égboltja, minden kósza felhője, vadja, hala mind az enyém, ezért – titokban – igen nagy úrnak érzem magam, mint ahogy vagyok is! Ki parancsol nekem? Senki! Kivel cserélnék? Senkivel! Szívemre teszem a kezem, és magamba nézek:

– Igazán nem cserélnék senkivel?

– Nem!! – kiáltok magamban, és nézem ablakomon a reggel arcát. Nézzük egymást, egyszerre ébredünk, és szeretjük egymást nagyon.

– Gyere be! – hívom – itt minden a tied. A szoba melege, álmaim meséje, takaróm simogatása, sóhajtásom meglegedettsége – minden...

– Tudom – bólint –, azért a tied, mert nekem adod. Odakint most kel a nap.

– Hát felkeljek? – kérdem magamtól.

– Csak ne siessünk – válaszolok is mindjárt, és melengetem szívemben az ébredés boldogságának kék madarát.

Jó így egyedül!

Hiszen szeretem én barátaimat, de így mégis a legjobb. Király vagyok! Vagy császár, várúr, kóbor igric – minden, amit akarok.

– Felség, a miniszterek legkegyelmesebb megjelenésére várnak...

– Kamarás úr, rúgja ki őket!

Ezt egy király sem teheti meg, és én megteszem. Vagy: Bejön tornyszobámba az ügyeletes hajdú.

– Uram, vásáros szekerek zörögnek az országúton. Jó lenne középük csapni.

Ha bárkinek a hajszála meggörbül, karóba húzatlak benneteket! így a vásárosok békén mehetnek Viennába vagy Kecskemétre, ahogy várúri kedvemnek jólesik.

Vagy: Peng a kezemben a koboz, és arany floremis hullik a süvegembe...

– Még egyszer, diák!

És én belecsapok a húrok közé, és megsimogatom a lelkét a nótának.

Szinte hallom.

Hát ezért szeretek egyedül lenni.

Ma nem lesz napsütés, de ez nem baj. A reggel elácсорog még egy kicsit ablakom alatt, aztán benevet még egyszer, és porzik lába alatt a hó, ahogy leszalad a völgybe.

Fúj a szél.

Nem érzem, csak látom. A sombokrok vékony ágai itt suttyogatnak ablakom előtt, és néha cinkék szállnak rá, aztán elrepülnek.

Aztán a szél is megnyugszik.

Azon gondolkodom, hogy a király vagy a várúr szokott-e magának parancsolni. És ha szokott, milyen stílusban?

Mindenesetre legalább nyolc óra van, s ilyenkor illik felkelni.

– Mozgás, király úr!

– Na, na, fiam, hogy beszél maga egy királlyal?

– Semmi «hogyan beszél»! Mozgás!

Igen, most már fel kell kelni. Megdöngetem a királyi vár falát, mert ez itt így szokás. Hallom, csapódik az ajtó, és bejön János – azaz John –, a szolgálattevő kamarás. Most fővadászmesteri uniformisban van, rangrejtve.

– Milyen az idő? – kérdem, mintha nem látnám.

– Hó lesz – mondja –, jó lenne elindulni, csupa rókacsapa az erdő. Hozzak teát?

– Hagyja, majd megisszuk odakint, inkább rúgja ide azokat a bakancsokat.

Mit tagadjuk, vége a királyságnak. Igazi király csak egyedül tud lenni az ember. Felrángatok bakancsot, nadrágot, megiszom a teát, és nyakamba hajítom a puskát.

– Gyerünk!

A vadászház dombon áll, és – mint a gazda, ha elhagyja háza táját – körülnézek. Havas, csendes, fehér világ. A felhők lassan szállnak nehéz terhükkel, s az erdő néma, mint a gondolat.

A túlsó domboldalon egy róka egerészik. Jánosra nézek, aki úgy tudja gondolataimat, mint én az övét.

– Meg lehet próbálni!

A völgyben patak, jó sűrű fűzfabokrokkal, addig kell lecsúszni, aztán cincogni, mint az egér.

– Maradjon itt, János, aztán igazgasson.

Elnyel a sűrű fiatalos. A hó puha, mint a pehely. Tíz perc alatt a bokrok mellett vagyok. Innét, persze, nem látom a rókát, de látom Jánost, aki bólint, hogy rendben van a dolog.

Régen cincogtam már, egy fogam is hiányzik a megfelelő helyről, de amikor ajkam a fogamhoz szorítom, és szaggatottan megszívom a levegőt, elég élethűen hangzik; valódi «királyi» cincogás...

Közben nézem Jánost, aki mozdulatlanul áll a kis ház tornácán, s ebből tudom, hogy a róka jön...

Kedvenc csemegéje az egér, hát miért ne jöjjön?...

Már látom! A puska lassan megmozdul, vállamhoz támaszkodik, aztán végigcsattan a lövés a völgyön.

– Na!

Szép, nagy kan róka.

János meglendíti a kalapját, és most megint királynak érzem magam. János a «nép» s nekem most újveretű ezüstpénzt kellene «hintenem» a «tömegnek»... De hogy a fenébe hintsem, amikor János legalább kétszáz méterrel magasabban és egy kilométer messze van.

A róka «kabátját» hamarosan legomboltuk, és most már igazán elindulunk. Ezt a környéket már felverte a lövés, és messzebb kell menni. Itt hiába csalogatjuk a rókákat.

A mai napra ugyanis rókahívást írtunk elő, és ez a nap jól kezdődött.

Aztán szorgalmasan tapossuk a havat. Meg-megállunk, hallgatózunk, nézzük a fák sűrűjét, hogy nem mozdul-e valami.

Hallgat az erdő is. Várja a havat, állja a telet, nézi az időt.

A dombháton régi kunyhó maradványai. Régi napok, régi emberek, régi tűzrakások emléke. Most rom. A gerendák közt sarjak nőnek, az idő örli önmagát, s odalent a cinkék eszik a héját és a rókákat. Jól van ez nagyon.

– János, menjen le az oldalba negyven-ötven lépést, és hívjon nyúl-síróval. Én itt fenn maradok.

Szél nincs, a róka bárhonnan jöhet, ha én is lemegyek, nem látom meg, ha innét jön.

János lecsúszik, megáll, nézelődik. Vár. Meg tudnám mondani, melyik pillanatban veszi szájába a hívót, annyira egyformán gondolkodunk.

No, most!

Olyan élethűen sír fel a halálos veszedelemben vergődő nyúl, hogy megrándul kezemben a puska. Róka legyen a talpán, ha erre ide nem rohan osztzkodni.

A sírás elhallgatott, s a szemem úgy jár a dombhát és az oldal között, mint a vetélő.

Csend. Ág se rezdül. Mitől is rezdülne? Megállt az idő. Megálltak a felhők, dermedten hallgatnak a fák, a szél, isten tudja, hol kóborol, csak a szívem ver figyelő élénkséggel. Hallgatom a szívem, mintha nem is az enyém lenne. Nem tudom, mikor indult el, és nem tudom, mikor áll meg.

Hallgatom a szívem.

Ha majd egyszer megáll és elszakad a testemtől, az, ami én vagyok, lehajlok még egyszer, és megcsókolom a szívem; megcsókolom, mert szeretett engem, és szerette az egész világot.

Jól tudom, a fényt a szemem itta, a dalt a fülem fogta, a simogatást a kezem érezte, szép utakon a lábam vitt, és a gondolatok a fejemben születtek, mint az ég távoli villámai, de mindezt a szívem gyűjtötte össze, és belőle lett minden, ami Szeretet.

A túlsó domboldalon most mozdul valami. Messze van még, de – róka! Ügy jön felénk, mindig egy kis takarásban, mintha csak erre lenne dolga... de – siet! Irigy! A nyúl elhallgatott, és most az a másik róka már eszi a csemegét.

Jaj, csak János most meg ne mozduljon! Jaj, ha nem látja meg a rókát, és újra hív...

De nem! János is látja a rókát, és áll, mint a halvány.

Úgy érzem, idegeim már jobban nem feszülhetnek.

A havon simán csúszik a vörös árny, és – sajnos – Jánost előbb észreveszi majd, mint engem. És akkor elugrik jobbra vagy balra. Ezt a pillanatot kell elfogni...

Úgy jön a róka, mintha köves út vezetné, Jánoshoz. A végtelen finom rókafül nem téved egy millimétert sem, de a gyanú ott feszül a

levegőben, és megtorpan a róka János alatt, hogy semmiképpen nem lőhetek.

Aztán kiugrik balra.

Csattan a puska kétszer egymás után. A róka szinte röpül, aztán meglassúdik futása, tétova lesz, dülöngél és elfekszik.

János ismételten megemeli kalapját, és hasonlóan visszaintek. Ezt a rókát ő hívta be, fele érdem az övé, tehát ő is királynak képzelheti magát, aki a rókát ide parancsolta.

De ezen most nem vitatkozunk.

Uralkodók nem vitatkoznak, nem verekednek. Ha valami baj van, egymásra eresztik katonáikat, intézzék el azok. Én azonban nem küldök János ellen senkit, mert még egy kutyám sincs, amíg Jánosnak öt gyereke és négy tehene van, így nem kétséges, hogy ő győzne.

A róka a hátizsákba kerül, mi pedig rágyújtunk.

Száll a füst.

Jó nagy utat bejártunk, jólesik az ülés. A fákról néha hó szakad le, később pedig esni kezd.

– Talán elég is volna mára – mondom. János körülnéz:

– Nincs miért erőltetni. Esik is.

Esik. Száll némán, mint az álom. A kezünkön elolvad, a kucsmánkon megmarad.

Elindulunk hazafelé.

Házunkon füstöl még a kémény, ablakából ránk néz a csend. A nagy kulcs gorombán csikorog az ajtóban, de a kis szoba álmos melege körülvesz, mint az ölelés.

Tesztek-veszek öregesen, komótosan, amíg János odakint a második rókát «vetköztet». Múlik a téli nap. Az ablakot már a hamvas délután árnyai simogatják, a kályhában újra fellobog a tűz, és vörös villanásai kint játszanak a padlón.

Nézem őket, s a három rókára gondolok. A három életre, amelyet elloptam az erdőtől, a három bundára, amelyeket asszonyok sétáltatnak hideg és értelmetlen villanyfényben, és a kezemre nézek, nem véres-e.

Nem véres!

Járom az utamat, mert nincs más, és elveszem a rókától a bundáját, mert valaki nekem adta. Cserkészek a nagy erdőben, aminek élet a neve, és tudom, hogy rám is cserkésznek.

És egyszer majd felsír valahol egy róka... Hohó!... Az én rókám! És rohanok irigyen, nehogy másé legyen. Rohanok, mint ezek a rókák az

egércincogásra és nyúlsíráásra. S elsurran valahonnét egy nyíl, sötétség csordul a szememre, s eldőlk a hóban vagy a májusi réten.

És engem sem sajnál senki.

Miért is sajnálna?

Ami érték volt belőlem, az megmarad, a többi meg megeszik a cinkék, s én is eltűnök az Idő végtelen erdejében, mintha soha nem álmodtam, parancsoltam, uralkodtam volna.

Én! A Király!...” így volt!

Többet írhattam volna róla, de kevesebbet egy szóval sem. Húsz év múlt el azóta. S én akkor, amikor az utolsó szót leírtam, nagyon szomorú lettem, magam sem tudom, miért, de most már tudom. Éreztem, hogy végül egyedül maradok, és tudtam, hogy a holtak szemében a vidám emlékek sem nevetnek. Éreztem, hogy a ház egyszer majd összeomlik körülöttem, a tűz kialszik, a hamu összekeveredik a földdel, s az erdő visszaveszi azt, ami az erdőé. Így már jól van – gondoltam –, mert sem a ház, sem a tűz nem őrzi meg az ember emlékét, mert az életet csak az élet őrizheti meg nemzedékről nemzedékre.

A vén fenyő – ha ki is vágják – elhintette toboz-gyermekeit, az öreg tölgy – ha érdemesnek tartották kivágni – szétszórta már makkjait, és a csírákban is őrzi a legnagyobb magyar vadász, Kittenberger Kálmán emlékét.

Pontosan talán nem ezt gondoltam akkor, de az értelme ez volt. Hányszor gondoltam rá, amikor a Franklin Nyomda helyén felnéztem oda, ahol a negyedik emelet, a szerkesztőségi szoba volt. Most csak levegő van ott, és néha csókák szállnak a szomszéd ház párkányára.

– Emlékszel? – nézett fel néha Kálmán is, ha együtt voltunk. – Nem eshetett volna az a bomba a Károlyi-kertbe vagy a Dunába?

– Úgy látszik, nem eshetett, Kálmán...

– Mindenem elvész lassan...

– Nem vész el semmi, Kálmán. Az anyag elpusztulhat, a bőroket megeheti az idő, de a könyveid – s ami azokban van – szerte a világon nem pusztulhatnak el.

Ez a beszélgetés azonban sokkal később történt, és akkor még ilyesmire nem is gondolhattam. De nagyon elgondolkodó voltam, a jövő sötéten kavargóit bennem, és azon a napon nem is csináltam semmit. Kimentem, bejöttem, és egyáltalán nem értettem, hogy abban a csodálatos hóesésben hogy lehetek ilyen mélységesen elesett?

Most már tudom.

Másnapra északira fordult a szél. A hóesés elállt, de olyan orkán dühöngött, hogy egész hófalakat hajsolt végig a völgyön. A pataknak nyoma sem maradt, s a régi híd mellett akkora torlaszt rakott, mint egy emeletes ház.

A fákon nem maradt egy marék hó, és egy-egy szélrohamra nyögött az erdő.

A lódögön nem volt semmi, pedig most jobban hozzáférhettek volna a hollók, mert a szél a földig lesöpörte róla a havat, a kis ló egyik lába komikusan kinyúlt a levegőbe, mintha azért tartotta volna úgy, hogy vakarja meg valaki a talpát.

Ettem, ittam, s ebéd után olvasni akartam, de a harmadik oldalnál már elaludtam. Pedig vadászkönyv volt, amelyben a jeles vadász *hat-száz* lépésről lőtte meg a kapitális bikát...

– Az ángyod térdit! – mondtam magamban, és már aludtam is.

Arra ébredtem fel, hogy egyszerre csend szakadt a világra, s a cinkék nagy zenébonát csaptak az ablak alatt.

Elállt a szél.

Tágabb lett a világ, kiálltam hát az ajtóba, hogy talán látok valamit mozogni. Láttam is! A levegő kissé párás volt, de a völgy messze hajlásában a túlsó oldalról négy disznó ereszkedett lefelé. Ugrottam be a messzelátóért, mert nagyon messze voltak még, csak akkorák, mint egy-egy szarvasbogár, de ha betartják irányukat, esetleg elibük mehetnek az erdőben...

És ekkor megint meggyőződhettem a vaddisznók csodálatos hallásáról. Amikor sietve behajtottam magam mögött az ajtót, az valahogy megnyikkant, s a disznók azonnal megálltak. Ezt a kis zajt emberi fül nem hallja meg száz lépésről sem, a disznók pedig majd egy kilométerre olyan egyszerre álltak meg, mint a katonák az „állj” vezényszóra.

Álltak egy percig, forgatták fejüket, aztán újra megindultak egyenesen a nyárfáskatlan irányába.

Egészen kora délután volt még, és tiszta napsütés lett volna, ha a ragyogás el nem vész a ködlő párákban. De így még jobb! Hirtelen meghánytam magamban a disznók távolságát, menetsebességüket, az út hosszát, amelyen elébük vághatok, és összekapkodva a legszükségesebb holmit, telve reménnyel – nekivágtam az erdőnek.

Természetesen jól tudtam, hogy a lángoló remények valóságos esélye körülbelül egy az ötvenhez, de ez az Egy úgy uralkodott a vadász-lázzal aláfűtött optimizmusom egész végtelenségén, hogy mire az első kapaszkodóra felértem, az esélyek már kb. ötven az egyhez álltak.

Mindenesetre alaposan kimelekedtem, és amikor üres csuklómra néztem, amely semmiképpen nem mutathatta meg, hogy mennyi idő telt el indulásom óta, úgy éreztem, esélyeim erősen csökkentek, ami egészen értelmetlen érzés volt. Mert igaz ugyan, hogy órák a fiókban tartózkodik a fogatlan villa és a szolgálaton kívüli parafa dugó társaságában, de – végeredményben – a disznóknak sincs órájuk.

– Gyerünk!

A hóval azonban vigyázni kellett, mert általában ugyan laza volt, de néhol megnyomta a szél, és ezeken a helyeken ropogott. Most már tehát nemcsak előre kellett figyelnem, hanem a lábam alá is. Ha a disznók betartották az irányt, és ha nem álltak meg valahol, ha nem fordul meg a szél, és nem feküdtek le a katlan jobb oldali szederindásában, ha...

Egyszóval: nagyon sok volt a „ha”, és mennyi volt még, ami nem jutott eszembe...

Optimizmusom szárnyaló életkedve kezdett elszürkülni, és én kezdtem kifulladásra, amint végre megállhattam azon a helyen, ahol tegnapelőtt a süldőcskéket lőttem, a nagyot elhibáztam, s ahonnét azt az őszállatot láttam.

A nagy kráter mozdulatlan volt, és megnyugodtam, hogy a disznók – ha megtartották az irányt, még nem érhettek ide. A levegő enyhe mozgását az arcomban éreztem, ez is rendben van. Az erdőben tökéletes volt a csend, csak egy kis cinege jött később, és azt mondta, hogy: cicincserecsere...

– Jó, jó – intettem –, most nem barátkozom, azonkívül nem is tudom, hogy mit mondasz. A disznók esetleg félreértik...

És amint levettem szemem a kis madárról, megláttam a disznókat. Jöttek szépen, libasorban felém, de még messze, és ha tartják az irányt, akkor is szinte a golyólövés határán érik el a sűrűt. Mozdulnom pedig nem lehetett.

– Olyan ötven kiló körüli süldők – gondoltam –, valószínű egy alomból. Kicsit nagyobbak is lehetnének. – És ezt nem a húsról gondoltam, hanem a célgömb egészen eltakarta az elsőt, amikor megpróbáltam célózni.

De közeledtek még, a szívem is kezdett nyugtalankodni, mert az első már majdnem elérte a sűrűt.

– Nincs tovább!

A legutolsót céloztam meg, alaposan, kicsit elől, aztán a lövés dőreje teleordította a krátert, a disznók eltűntek, és pár másodperc múlva

már csak a szívem dobogott, mint egy igásló, amelyet kivételesen megnyergeltek, és most kedvetlenül üget a szomszéd faluba valami sürgönnyel.

Vártam, amíg lehiggadok, vártam, amíg lehetett, mert a gödörben már árnyékot ágyazott az alkony, de aztán nem várhattam, mert – ha megvan a disznó, és nem találom meg – az éjjel szétrágják a rókák.

Nem nyugtalankodtam, de nem is voltam biztos a dolgomban. Semmi jelzést nem láttam, az azonban bizonyos, hogy a lövés nem döntötte fel. A többi majd odalent kiderül.

– Előre, fiatal barátom! – vezényeltem magamnak, bár, ha tudtam volna, mi van előttem, kevesebb humorral virgonckodom.

A kráternek ezt az oldalát nem ismertem, s ezt az alkonyi ismerkedést soha nem felejttem el. Ami tuskében, tövisben, indában, iszalagban, szövevényes galagonyában, földiszederben van, az mind itt volt egyetlen nyílás nélkül; megkerülni ezt a sűrűséget pedig nem mertem, mert nem tudtam, mekkora, és rövid idő alatt csak akkor tudom meg, mi lett a disznóval, ha egyenest rámegyek a nyomokra.

– Gyerünk! – A kb. kétszáz métert talán húsz perc alatt tettem meg, agyontépve, szúrva, vágva és annyira kifulladásra, hogy alig álltam a lábamon, amikor kiértem a tisztásra. Arra, hogy mit csináljak a disznóval, egyelőre nem is mertem gondolni. A disznóval, amelynek még a nyomát sem láttam.

De aztán meglelt a nyom, és pár lépésre a sűrűben ott feküdt a disznó.

– Könnyű neked – gondoltam –, de hogy vigyelek haza? Mert hogy itt hagyjam, arról most már szó sem lehetett. Holnap is csak haza kell vinnem. De azért örültem a kis kannak; örültem a szép lövésnek, de tudtam, hogy az igazi öröm csak akkor terül majd szét bennem, ha behúzzom a tornácra. Van ez ötven kiló, van bizony! Majdnem azt mondtam, hogy – sajnos... És ezért enyhén szégyelltem magam.

Gyorsan terepszemlét tartottam, és találtam is valami régi fahordó utat, mert hogy arra húzzam fel a disznót, amerre jöttem, gondolni sem lehetett.

Felkantároztam tehát a süldőt, miközben úgy véltem, még sincs ötven kiló, csak úgy negyven körül. És később úgy *éreztem*, megközelíti a mázsát... Amikor pedig – talán fél óra múlva – felértem a tetőre, elhatároztam, hogy ezt a szörnyű igásállati munkát egyszer s mindenkorra kitörlöm emlékeimből.

Csak lerogytam egy tuskóra, és fülem mellett érezhetően – és hidegen – folyt a nyakamba a verejték. A szívem pedig most már nem ügett, mint egy söröslő, hanem vágta, mint egy harci paripa, amely a győzelem hírért viszi a vezérnek.

Megtöröltem a homlokom, kezem csupa elkent alvadt vér. Ez még a lemenés emléke volt... Aztán feltátorogtam, és újra nyakamba az igát, amely részint övemből, részint ötszörös vastag zsinegből volt összeállítva. Az övemre szükség volt, mert ezt jól becsatolhattam a kiskan szájába az agyar mögé, a zsineg pedig – szerencsére – sosem hiányzott hátizsákomból.

– Megfázik, fiatalember! – biztattam magam, mert ekkor már egész testemen éreztem a hűlő verítéket.

– Gyű! – és az indulásban már benne volt a győzelem érzése. Játék volt most már az iga, sőt vigyáznom kellett, nehogy a kanocska hamarabb érkezzen le, mint magam.

Ekkor már egészen ráült a téli derengő homály az erdőre. Egy macskabagoly rikoltzott utánam, és csak a hó ropogott néha. Az jutott eszembe, hogy ilyenkor – de csakis ilyenkor – jó lenne, ha valaki várna a vadászházban. Ez a valaki persze Kálmán lenne, aki nem jönne ki János nélkül; János kezelésbe venné a süldőt, és elvégezné helyettem a mészárosmunkát. Nem fáztam, de ha arra gondoltam, hogy a kant most ki kell vágnom, beleznem, a kezem már előre fázott.

– Gyerünk, barátom, a vadászat nemcsak lövöldözésből áll.

Ekkor értem a fordulóhoz. Itt nagyon meredek volt az út, a disznó meglódult, és majdnem levert a lábamról. De innét már leláttam a vadászházra, és amikor helyreállítva egyensúlyomat odanéztem, azt hittem, káprázik a szemem.

Az ablakok világosak!!!

A konyhaajtó is nyitva volt, és „oly hívogatólag sütött ki a sövényre”... tehát itt van János... és itt van nagybátyám.

Egyszerre otthon lettem. Egyelőre csak önmagamban, vidáman és büszkén, aztán tíz perc múlva csendesen, hogy ne vegyenek észre, valóságban is. A disznót az úton hagytam, és az ablakhoz lopózkodtam, de – fene azt a lámpát, mérgelődtem – úgy volt állítva, hogy nem láttam semmit.

A konyha is csendes.

Felsettenkedtem a tornácra, hallgatóztam: – semmi.

Nézek az ajtóra: nincs bezárva, még kilincsre sem – (ó, én Bimbó, honnan is sejthettem volna, hogy már egy órája várnak, és lesik min-

den mozdulatom...!) lassan tolom be az ajtót, bővül a szoba... senki? Hátha idegenek? – rebbentem meg – a puskám otthagytam a disznóra fektetve... de, amikor a padlón az ajtó mögött megláttam a két ismerős, ó, nagyon is ismerős! bakancsot, akkorát ordítottam, hogy majdnem elaludt a lámpa.

– Kálmán! Kálmánkám!...

Visszarántottam az ajtót, és alig tudtam szólani, úgy tele lett a szívem, hogy annak a pillanatnak áldott sugárzását most is érzem.

Ott állt az ajtó mögött Kálmán és János, a koma, mint két kis iskolás gyerek, és arcuk jobban ragyogott, mint a lámpa. De csak egy pillanatig.

– Mi történt veled? – fordított maga felé Kálmán. – Csupa alvadt vér vagy. A kezed is...

– Lőttem egy disznót!

– Jó, jó, de – megtámadott, vagy mi?

János pedig szó nélkül leakasztotta a tükröt, és elém tartotta.

Hát ha nem tudtam volna, hogy a tükörből visszanéző arc csak én lehetek, magam is elrémültem volna. A sok alattomos szúrás, karcolás, szakítás, vágás arcomon, nyakamon, kezemen észrevétlen mind vérezni kezdett, később pedig a verejtékkel szétkentem az egészet.

Eltoltam a tükröt:

– Csakhogy te itt vagy, Kálmán...!

– A disznót be kell hozni – mondta kitérően, de a kutató hideg szemek most perzselően melegek voltak, s arca mint egy zavarba ejtett gyermeké –, majd később megmosakodhatsz...

János már húzta is a disznót, és nagyon elismerően nyilatkozott teljesítményemről.

– Hiszen lefelé még csak, de hogy abban a bozótban hogy húzta fel?

Amikor végre felakasztottuk a kis kant a tornácon, és János elkezdte a bontókést köszörülni, Kálmán akkor jött ki a konyhából.

– Tettem fel vizet melegedni, mosakodj meg... hány kiló lehet, János? – és úgy nézett a disznóra, hogy ha most a meleg vizet megköszönöm, azonnal goromba lesz. Nem bírta a hálálkodást.

János elállt a kanocskától pár lépésre, mint a festő a modelltől, ha „távlatban” akarja látni. Kezében a kés, mint az ecset, egy szemvillanás Kálmánra, aztán vonogatni kezdte a vállát.

– Hát, ha jobban megnézi az ember... nem is kövér... úgy harminc-harmincöt kilót adnék neki...

– Én is adnék magának valamit – mérgelődtem, de Kálmán arca ragyogott, hogy János a szeme villanását is megértette.

– Mennyit bír el maga egyedül, János...? – néztem rá dühösen.

– Amíg fiatalabb voltam... – kezdte a koma, amire aztán Kálmán elnevette magát.

– Na, gyere mosakodni! Meglőtted, hazahoztad, ennél többet senki nem csinálhatott volna. A disznó egyébként felül van az ötvenen... elhiheted.

– Nem az a kutyaság benne – tette hozzá János –, hanem abban a sűrűben felhúzni! Marha nehéz lehetett.

Másnap arra ébredtem, hogy Kálmán az asztalon rakosgat.

– Aludj csak – legyintett –, nem lehet kimenni, úgy szakad a hó; hanem *igazán* megdicsérlek. Három szép rókabőr, két malac meg ez a kan... és még a cinkékre is gondoltál. Okosan tetted, hogy a héját megfőzted. Talán a rókákat is meg kellett volna...

– János már a héjáért is kiátkozott – mondtam –, hogy a lábas így bűdös meg úgy bűdös. Szerencsére nem mondtam meg neki, melyikben főztem, most sorra szorgolgtja a lábasokat.

Kálmán nevetett.

– Úgy van ezzel némely ember, mint a néger a davaállat húzával, vagy még rosszabbul. A néger lassan, néha apáról fiúra szokja meg, hogy bizonyos „családi állat” húzából nem szabad enni, és később valóban elundorodik tőle, míg nálunk ez az ellenszenv egyéni, ha néha valóban meg is betegszik tőle az illető. Ebben a tekintetben csak a kis őserdei négerrek voltak tökéletesen „mindenevők”, mert azok valóban megettek tücsköt, bogarat, kígyót, békát, csigát, tojást, mézet, magvakat, növényeket, sokszor nyersen, vagy éppen csak hogy megpörköltek.

– Mérges kígyót is?

– Persze! Csodás kis emberek voltak, és mindig jókedvűek. A „civilizált” néger hányingert kapott, amikor a kis pigmeusok a frissen lőtt antilop beleit azonnal melegében szétosztották maguk között, tessék-lássék kinyomták a „tartalmát”, és már nyelték is, mint az olasz a makarónit...

– Azt hiszem – tette hozzá –, hogy ezek között valóban akadt egy-két olyan ember, aki semmitől nem félt a világon. Megijedni talán megijedt néha, de félni – mint ahogy mi aggódunk előre valamiért – nemigen láttam őket. De ha János azoknak az edényeit, vagy enni látta

volna őket, hát az élete legrosszabb emlékei közé tartozna... Hol lőtted a héját?

– Az irtás szélén. Bejött a nyúlsíráásra, nem volt tudomány lelőni, nem is törődött velem.

– Őzhívóra is bejön – mondta.

– Tudom. A havason kettőt vagy hármat lőttem egymás után őzhívóval. De – láttad azt a nagy, szürke rókabőrt?

– Igen! Kár, hogy ilyenkor nincs az embernél mérleg. Nem szeretem, ha azután dobálóznak a kilókkal. Mit láttál még?

– Kálmánkám, azt hiszem, életem legnagyobb disznóját. Emlékszel a Totó bácsiéra? Hát ez hosszabb volt, és sokkal jobb húsban. Különb: látta János is.

– Mondta...

– János közelebből látta, de én gukkerral, és ezzel a bámészkodással eltoltam egy másik jó kant, és később, amikor már Lupi csatangolt előttem, és János is egész közel volt: még egy nagy szürke disznót, de erre már nem is volt időm löni...

– Előfordul... végeredményben nem panaszkodhatsz.

– Nem is panaszkodom. Te is megjöttél...

– Mást nem láttál? Csapat?

– Csapat semmit. Porhó, szél... azaz találtam egy lódögöt, és másnap láttam rajta – szarkákon és varjakon kívül – három hollót és egy kőszáli sast. Ha eláll a hó, lesöpröm újra a dögöt, és holnap az ablakból kényelmesen gukkerezheted őket.

Ekkor jött be János egy nagy bádögbögrével.

– Itt a tea! Mára aligha mehetünk valahova, nagyon betakaródzott az idő.

Kálmán kavargatta a teát. Valami gyógyszer is vett be és szörpölgette.

– Nem vagyok még egészen rendben – mondta –, de majd itt helyrejjövök.

Közben én is felkeltem, jöttem-mentem, mosakodtam, öltözködtem, Kálmán még egyre teázott. Nagyon szerette a teát, ez tehát nem tűnt fel, de később – János már a negyedik bögrével hozta – megcsapott a szegfűszeg szaga... ekkor kezdtem csak eszmélni...

Kimegyek a konyhába, hát persze! János szeme is „lázasan” csillog, s a lábas fenekén alig lötyög már egy kis forralt bor...

Beleszagoltam.

– Ezt már igyák meg maguk, most már elment a szaga... ebben a lábosban főztem a héját... A második főzetbe kevesebb szegfűszeget tegyen és kevesebb cukrot is.

Miután így öldöstük a bacilusokat, János fát hordott be, mi pedig Kálmánnal fűrészeltünk a tornácon, mélyeket lélegezve a hó üde és a fűrészpor fanyar illatából.

A hó szakadt, a táj összébb húzódott, az elfűrészelt tuskokat szépen rendbe raktuk, megbeszéltük az ebédet; az emberek, utak, posták és egyebek távolabbiak lettek, mint amilyen messze voltak, de a múlt és az emlékek közelebb jöttek, és – együtt voltunk.

Ennek az állapotnak akkor sem tudtam nevet adni, és most sem tudok. Több volt, mint a megelégedettség, és kevesebb volt, mint a boldogság. De tartósabb volt mindegyiknél, mert minden pillanatban újra és újra született. Én fenntartás nélkül szerettem és tiszteltem Kálmánt, s ő mindent megbocsátott nekem, mielőtt még lett volna mit megbocsátania.

Később – sokkal később –, amikor már nehezen mozgott, könnyen fáradt, és szó nélkül szenvedett, ezt a szenvedést magamban éreztem.

A Gellért fürdőjét és egyéb gyógykezelését ajánlották neki, hát bejött, és letotyogott az étterembe, ahol barátai várták, de már ezt is unta, mert rosszul hallott, és felét sem értette a diskurzusnak.

Ekkor megint felment a szobájába, és megint csak egyedül maradt. Ilyenkor szoktam meglátogatni, hogy megint együtt legyünk, és összeszorult a szívem a szállodai szoba téli háztetőkre néző rettenetes sivárságában.

Külföldi trópusi vadászlapokat forgatott, vagy más könyvet, de sosem feküdt le, és sosem fogadta el a meglevő kényelmet sem. A vadászházban sem és itt sem. Kemény székre ült és az asztal mellé. Ha elhallgattunk egy-egy percre, kinézett az ablakon, és sosem kérdeztem meg, hogy mire gondol, és a kis szoba központi fűtéses félkórház levegője mit juttat az eszébe. Nairobít, Mombasát, a Vörös-tenger áporodott lagúnáit vagy az őserdők enyészetszagát?

Féltem megbolygatni az emlékeket, felidézni az ifjúság hajlékonyságát, a kalandokat, a távolságokat, az embereket, akik lassan mind-mind elhullottak mellőle – hát inkább folytattuk a hétköznapi diskurzust, mintha azt akarta volna, hogy ne idézzük a múltat, amelyet talán nem akart roncsaiban idevonszolni az öregség hamvába hullt elesettségébe.

De ott, ott a vadászházban még másként voltunk együtt. János kést köszörült a konyhában, a lábosban sercegett a hús, és nagyon ritkán szállingózott már a hó.

– Kálmán, én most kimegyek, és lesöpöröm a pacit. Visszafelé még a nyomaimat is eltüntetem. Hollót ígértem és sasmadarat, hát ne múl-jék rajtam.

– Ne menjek én is?

– Ne! Nem vigyázhatok rád folytonosan...

Nevetett, hogy az övét ki kellett engednie, én pedig lesöpörtem a lovacskát, eltüntettem nyomaimat, sőt a kan belső részeiből is szét-szórtam pár darabot a dög körül, hogy terített asztal várja a vendégeket.

A hó közben teljesen elállt, a felhők elvékonyodtak, és mire vissza-értem, egészen kivilágosodott.

Hazafelé azonban azon tűnődtem, hogy Kálmán Afrikával kapcsolatban miért nem beszélt vagy írt hollókról. Megálltam, seprűvel a vá-lamon, térdig érő hóban – és vacogva kínlódtam, hogy van-e hát Afri-kában holló. De hiába idéztem magam elé Kálmán írásait, nem emlé-keztem egyetlen esetben sem, hogy hollóról írt volna. Pedig szívesen írt ő madarokról, sokszor írt a hullaeltakarító keselyűkről, marabukról, élősdikányákról, de hollóra nem emlékeztem. És csak álltam és bosz-szankodtam, hogy nem emlékszem, ahelyett, hogy sietnék haza és megkérdezném. De nem is kellett kérdezni.

– Rendesen megcsináltad, láttam, de minek ácsorogtál... elvesztet-tél valamit?

– Kálmánkám, igazán vízeszű vagyok! Azon törtem a fejem, Afri-kában van-e holló? Csak úgy eszembe jutott, és emlékezetből kutattam könyveidben, de mintha hollóról nem írtál volna...

És ott álltam a szobában, seprűvel a hónom alatt, cipőmről olvadni kezdett a hó, és súlyos hollógondok gyötörtek.

Kálmán végigmért.

– Elsősorban menj ki, és húzd le a cipődet; másodsorban add vissza a seprűt Jánosnak, mert már háromszor kereste, harmadsorban hozz be fát, negyedsorban...

– Van holló Afrikában, vagy nincs holló?!

– Majd ha az összes parancsokat teljesítetted, megmondom.

Persze hogy teljesítettem, hiszen ez a kötekedés, ez a hang, talán ez hiányzott legjobban az elmúlt napok tündöklő magányában.

Amikor visszajöttem, elfordult az ablaktól, mert a lódögöt gukkezte, amelyre nem jött még semmi.

– Akármibe fogadok, hogy egy órán belül lesz valami a dögön.

– A hollókról volt szó, ha elfelejtetted volna...

– Illene tudnod – de nem tudsz semmit –, hogy a holló, ez a mi hollónk, a *Corvus corax*, a *palearktikus* állatvidék lakója. Ez a terület Európa, Afrika északi szegélye, amiben benne van az Atlasz-hegység és a Szahara, Ázsia Arábiáig, Perzsiáig, a Himalájáig, Észak-Kína és Japán.

Az a vidék, ahol én vadásztam, az *etiópai* régió. Ebbe tartozik Afrika Szaharától délre eső része és Madagaszkár...

– Csodálatos előadás volt, Kálmán, de azt még mindig nem tudom, hogy nincs-e valami rendhagyó holló...

– Nincs! Azaz van... A holló az holló és nem ember... de ne vágj közbe, mert nem mondok semmit, pedig érdekes dolgok jutottak az eszembe. Mindjárt megjegyezheted azt is, hogy érdekes dolgok rendszeren papucsban jutnak az ember eszébe.

Afrikának ugyanis mégis van három hollóféle madara, amelyekből azonban csak az egyik rokon, vagy ha úgy tetszik, alfaj; ez a *sivatagi holló*. Abesszíniában a Danakilföldön találkoztam vele először. A Vörös-tenger partvidékén sem volt ritkaság. Dögevő, mint minden holló. A sirályok társaságában cserkésztek végig a tengerpartot, ahol mindig terített asztalt találtak a partra vetődött halakból és egyéb dögökből. Datolyaérés idején azonban rájárnak a datolyafürtökre is. Úgy láttam, mintha jobb repülő lett volna a mi hollónknál, kissé gyorsabb, igaz, valamivel kisebb is. A tollának van azonban valami barnás árnyalata, amit persze csak kézbe véve lát meg az ember.

A sivatagi holló tehát nemcsak alfaja a miénknek, de határ-holló is, mert a palearktikus zóna déli és az etiópai zóna északi részén is előfordul.

A második „holló” már nem is holló, csak az életmódja hasonló némileg, és inkább a mi szürkevarjúnkra hasonlít. Ez a *pajzsos varjú*. Majdnem akkora, mint a sivatagi holló. A Szaharától délre mindenütt sok van belőle. Hasa és háteleje a tarkónál fehér. Egyébként fekete. A néger faluk körül mindenütt láttam. Húsát nem eszik, tehát nem is bántják, így elég bizalmas.

A harmadik az *örvös holló*, de ez már egészen más faj. Jóval nagyobb a szürkevarjúnál. Csőre erősen hajlott, nagyobb a fejénél, és rendkívül vastag. Tolla fényesfekete, nyaka és melle ragyogó selyem-

fehér. A Kilimandzsáró környékén, Másszaföldön, a karámok és bómák (katonai telepek) mellett mindenütt ott kotnyeleskedett, akár nálunk a szarka. Felröppenésében, fehér tollának megvillanásában van is valami szarkaszerű.

Mosiban, amikor első utamban a maláriából lábadozva a faluban ténferegtem, mindig meglátogattam a nyersbőrkereskedőket, hogy nem látok-e a szárító deszkákon valami különlegességet. De ezek a látogatások egyúttal nyelvleckék is voltak, mert ott tanultam meg a különféle bőrök viselőinek kisuáhili és masszai neveit is. Itt láttam először az örvös hollót is. A kereskedők nagyon haragudtak rá, mert a szárításra kipeckelt bőrön maradt hús- és faggyúrészekkel együtt sokszor a bőrt is kiszakították.

Természetesen elsősorban dögre jár ez is, s ahol állattenyésztés van, ott mindenütt megtalálható, mert a beteg marhát egyszerűen pusztulni hagyják. De kisebb élő állatot is megtámad.

Ha pedig valami háborúság ütött ki a néger törzsek között – a masszaiak gyilkos kirándulásai napirenden voltak abban az időben –, hát az örvös holló ott is a helyén volt mint hullaeltakarító.

Néha nagy magasságokba is elkóborol. Amikor a Kilima-Ndzsárón gyűjtöttem az erikazóna fölött 4000 méter magasságban, ott is gyakran láttam örvös hollót.

Hát ez a három „hollója” van Afrikának, de sem éberségben, sem kiállásban, sem intelligenciában egyik sem közelíti meg a mi hollónkat. Még a hangjuk is egészen más: kárógó és semmitmondó. Valahogy – a mi hollóinkhoz képest – mintha félbemaradtak volna. Mert ott is voltak madarak, amiket megcsodált vagy megszeretett az ember, de azoknak egész lényükben benne volt maga Afrika.

– Például?

– Például ott volt a strucc... – Kálmán ekkor hunyorogva kinézett az ablakon, kissé ki is nyitotta, és felemelte a messzelátót.

– Fuccs a struccnak – gondoltam, és igazam is volt. A lódögön már ott ült egy holló, és a másik magasan körözve nézte végig még egyszer a vidéket, mielőtt leszállna.

– Látod ezt a stratégiát? Először ketten nézték meg a tájat felülről és valószínűleg messziről – most az egyik leszállt, csak ül, csak figyel, miközben a másik köröz, hogy nem változott-e valami most, hogy a párja már a földön van.

– Mindig vágytam, hogy hollóm legyen – mondtam –, és tavaly, amikor kínáltak egy fiókát, nem vettem meg, pedig pár fillérbe került volna. De aztán nagyon megbántam.

– Miért?

– Meg kellett volna vennem, már majdnem repült, és egy hét múlva nyugodtan elereszthettem volna. Ezért...

Kálmán nem vette le szeméről a gukkert, de tudtam, hogy most nem a hollókat nézi, hanem a gondolatokat, amit a kis hollóról mondtam.

– A struccról kérdeztél valamit? ... (ez volt a jutalom!)

– Azt mondtad, hogy az a nagy madár már valóban afrikai...

– Igen! Azok a rövidfüves, ernyőakáciás sztyeppék és szavannák üresek lennének a strucc nélkül, pedig amit látsz, az csak valami feketés vagy szürkés gömb... Nagyon óvatos madár. A nagy távolságból csak a testét látod. Lábát, nyakát, fejét nem. De ha közelebb lépsz, kivágnak a fehér szárnyak, és figyelmeztetik a veszélyre az egész környéket.

Rendesen zebra- és antilopcsapatok veszik körül, de ezek sokkal alacsonyabbak, és szűkebb terepet látnak be, mint a majd három méter magas strucc rendkívül éles szemei; viszont a legelésző állatok szaglásukkal szolgálják a közvédelmet, mert a szaglás nélküli madáróriást figyelmeztetik, ha olyan veszély közeledik, amelyet látni nem lehet, csak érezni.

Sok ellensége között persze legveszélyesebb az ember. Annak idején, 1902-1910 között, rengeteg első osztályú „strucctoll” vándorolt Európába (a repülésre alkalmatlan csökevény szárnyak pompás, laza tollai), úgyhogy a strucc lövését már 1903-ban részben betiltották, s azóta is – az angoloknál például – az évi vadászjegy egy strucckakas lelövését engedélyezi. De ennek a csodás tollnak viselését nem az európai női divat fedezte fel, mint „harcí dísz”, hanem a másszaiak, vagájak és a vakavirondák legénysége, akik sem véres kirándulásaiknál, sem harci parádéiknál el nem engedték a strucctoll-fejdísz.

Az emberen kívül sok fészken ülő struccot pusztítanak el a nagy-macskák és a kisebbek is, bár ezek inkább a csibékre spekulálnak. Ilyen küzdelemnek csak a nyomait láttam, de feltétlenül helytállónak tartom négereim megfigyeléseit, hogy a strucckakas, mondjuk, egy cibetmacskát, esetleg egy gepárdot is egyetlen rúgással összetörhet. A gyáva foltos hiéna nem is bocsátkozik soha harcba, de a kotlás kezdetén, amikor a tojásokat nem ülik a szülők, rendszeresen lopkodja azo-

kat... Azért mondom, hogy „szülők”, mert a tojások kiköltésében a kakas is részt vesz.

Oroszlán vagy leopárd támadása esetén persze alig van esélye szegény madárnak, már csak azért sem, mert ezek vagy a fészken szorítják meg, vagy lesből támadnak. Tekintve azonban a struccclábak rendkívüli erejét és kisportoltságát, egy jól irányzott rúgás még a leopárdot is harcképtelenné teheti.

Csak egyetlen félelmetes és majdnem mindig halálos ellenségük van ezeknek is, mint annyi más afrikai vadnak, és ezek a *hiénakutyák*. Érdekes, hogy amíg annyi minden más vadat láttam hiénakutyáktól üzni, struccot nem láttam, de találtam szétszórt maradványait, ahol – a nyomokból megállapítva – feltétlen ezek a „vadkutyák” voltak a tettesek. Ez az a ragadozója Afrikának, amely nem fél semmitől és senkitől. Természetesen nem támadja meg a zsiráfot és a bivalyt – erről nem is hallottam –, az elefántot, orrszarvút és a szárazföldön elkóborolt vízilovat, oroszlánt, de minden mást megtámad, és meg is öl. Ha meg lehetne őket szelídíteni, ezek lennének a világ legjobb hajtókutyái. Hogy mi a teljesítőképességük határa, nem tudom, de az bizonyos, hogy a vad – legyen az bármi, amit üldözőbe vettek – meg nem menekül. Ahol a hiénakutyák megjelennek, ott hamarosan elnéptelenedik a környék, és elhagyják még a nagy ragadozók is. A néger „mesemondók” szerint még az oroszlánt is megtámadják, de ezt nem hiszem. Valószínűbb az, hogy az oroszlán is elhagyja a hiénakutyák által agyonhajszolt és elnéptelenedett vidéket, mert elmegy az élelem után.

Nagyon sokat – több százat – lőttem belőlük, mindig bosszúval telve, de mindig bámulattal is azzal a könyörtelen kitartással és következetességgel szemben, amit nemcsak az üldözött vaddal, de saját magukkal szemben is követtek.

A hiénakutyák legtöbbször falkában vadásznak, de láttam magányosan hajtó vadkutyát is, amely már futtában ki-kiharapott egy-egy darab húst a menekülő üldözöttből. Láttam három-hat darabból álló falkát, de láttam, ahol többen voltak ötvennél is.

Az üldözés könyörtelen, szinte gépies tempóban folyik, nem gyorsul és nem lassul, s a megrémült vad hiába menekül az első kilométereken eszeveszett gyorsasággal, a vadkutyák nem gyorsítanak és nem lassítanak. A vezérkutya *szemmel* kíséri a vadat, s a messze elmaradt falka *szimat* után hajt, harmonikázó karéjban. És nincs előlük menekvés. A szerencsétlen áldozat átrohanhat vízen, sűrűsége, más vadfal-

kák összetaposott csapásain, vagy magukon a falkákon, a vadkutyák mennek azon az *egy* csapáson, amelyet a préda hagyott hátra.

Nem állnak meg, nem tétováznak soha és semmi körülmények között. Ha összetalálkoztam egy-egy ilyen falkával, persze szólt a puska, az iramot azonban ez sem állította meg, még kitérésre sem kényszerítette. A sebesülteket (volt úgy, hogy hetet is kilőttem egy csapatból) legfeljebb megtépték az utánuk jövők. Ilyenkor az volt az érzésem, mintha a csapatösztrön ellen vétőket büntették volna, mintha a gyűlöletüket fejezték volna ki a tehetetlenséggel szemben, mintha pusztítani akarták volna még a testvért is, ha az teher és akadály.

De ez csak egy pillanat volt.

Aztán hajrá!

Hangjukat ritkán hallottam. Ha a falka nagyon elmaradt, a vezérkutyá egy-egy csengő, félig ugatása, félig vonítása irányította őket, és ha a zsákmányt beérték – mert mindig beérték –, azonmód elevenen szedték szét.

Mondhatom, ez a kutya maga a végzet, a könyörtelenség és a kegyetlenség, ha egyáltalán lehet ezeket a jelzőket egy állatra alkalmazni; de olyan kiváló tulajdonságaik vannak, hogy soha nem tudtam *igazán* haragudni rájuk, mint pl. a krokodilra. Emberi szempontból ellenfelek voltak, de nem ellenségek. Irtották a vadat a maguk természetadta jogán, nem akarták megenni az elefántot, de a lehetőség legszélső határáig megtámadtak, megöltek és fel is faltak mindent.

Azt biztosan tudom, hogy az oroszlánt nem támadják meg, mert látam oroszlán elől menekülő hiénakutyákat, de ez csak az oroszlánra vonatkozik, míg pl. a leopárdot – hacsak nincs közelben fa – menthetetlenül szétszedik, tekintet nélkül arra, hogy ez a nagymacska hányat pofoz át a jobb vadászmezőkre.

A hiénakutyák bizonyították be azt is, hogy a *gepárd*, más néven vadászleopárd is tud fára mászni. A gepárd ugyan a macskafélékhez tartozik, de azoktól sokban különbözik, és hosszú, vékony lábai, karmai, amelyeket csak kicsit tud visszahúzni, egész testalkata inkább a kutyára emlékezteti.

Annyi bizonyos, hogy a hiénakutyák elől a gepárd a fára menekül – ha van erre ideje. De én is láttam száraz, kissé dőlt fatörzsön gepárdot sziesztázni, amit először nőstény oroszlánnak gondoltam.

Érdekes, hogy hány afrikai vadásszal történt meg ugyanez a tévedés. Magam is lőttem ilyen két „oroszlánt”, amelyekről kiderült, amikor közelebb mentünk, hogy gepárdok. Nyolcvan-száz lépésen túl már

nem látszanak bundájának kerek foltjai, és ez is egyik oka a csalódásnak.

A másik oka pedig az afrikai világítás, a fény és árny kemény el-
lentéte, amelyben csodálatosan eltűnik a zebra csíkozottsága, a leopárd fekete-sárga színezése is, nem is beszélve az oroszlán sötét, szalmasárga szőrééről.

Brehm, a nagy zoológus kétszer is tévedett a gepárdokkal kapcsolatban. Először, hogy nem tud fára mászni, másodszor, hogy az indiai gepárd nagyobb, mint az afrikai.

Az azonban bizonyos, hogy rövid távolságon belül földünk egyik leggyorsabb állata. Nem is igen leskelődik, mint az igazi macskák, hanem olyan közel csúszik a kiszemelt áldozathoz, amilyen közel lehet, aztán lerohanja.

Ez a fölényes gyorsaság azonban a hiénakutyákkal szemben mit sem használ. Nekik teljesen mindegy, hogy az első száz métert a kiszemelt vad milyen gyorsan teszi meg; ők ráérnek, és ha nincsen fa, amire a gepárd felmászhathatna, sorsa meg van pecsételve.

Kálmán ekkor újra felemelte a gukkert, és elmosolyodott. Az ablakot egy kicsit kinyitotta. Behallatszott a szarkák cserregése s a varjak méltatlankodó káromgása. A hollók már a fatetőn ültek, mert a dőghöz egy róka közeledett. Úgy látszik, a seprű és az én nyomaim mégis hagytak valami szimatot, mert a koma erősen szaglálódott, sőt egy helyen le is ült vakarózni.

– Lehet, hogy rühes – suttogott Kálmán –, János mondta, hogy lőtt már rühes rókát az idén.

A róka közben elindult, körülszaglászta a lovat is, mire a varjak éktelen lármát csaptak, sőt még az egyik holló is megszólalt irigy rosszallással.

– Látszik, hogy keveset jár erre ember – suttogott barátom –, a házat pedig megszokták. Mennyire lehetnek?

– Gondolom, a völgyet is beleszámítva...

– Nem! Légvonalban?

– Háromszázötven... négyszáz...

– Lépés?

– Méter. Inkább háromszázötven...

– Meg kellene löni...

Kálmán akkor hozott magával először egy nagyon kezes kis cseh gyártmányú karabélyt, amelyre távcső is volt szerelve. Két vagy há-

rom patront lőtt ki vele a lövöldében, és azt mondta, hogy a kis puska jónak mutatkozik, de meg kell szokni. Tétovázott.

– Ha nem vakarózott volna – mondta –, nem is gondolnék rá. Ilyen kilométer puskával... aztán a ház körül, tulajdonképpen nem is illik... de ha rühes, és meg tudnám löni, örülnék, mert sok szenvedéstől menteném meg.

Tekintettel a befejezetlen strucc-témára – amelytől szerencsésen elkalandozott a hiénakutyákra, sőt gepárdra is –, nem mertem kötekedni vele, hanem csak hoztam a kis karabélyt.

– Nem akarsz fogadni? – kérdeztem, mert minden fogadás azonnal felderítette. – Tíz pengőm van erre a célra. Egy az egyhez...

– Aljas vagy, mint egy görög hajótolvaj, de tízet adok harmincra.

Kinézttem az ablakon; a róka nagyon messze volt; a fekete lókadáver mellett nem is nagyon látszott. Ezt... innét meglőni? ...

– Tartom a fogadást. Sebzés nem számít...

– De utána kell menni, ha a sebzés olyannak látszik.

– Rendben. Itt a puskád.

Újra a szeméhez emelte a messzelátót.

– Majd ha kicsit oldalt kiáll; majd ha a hó lesz a háttér.

A rókának azonban nem volt fontos a háttér, így vártunk is vagy tíz percet. Akkor azonban oldalt fordult, és most már szabad szemmel is jól lehetett látni, bár nagyon kicsit mutatott.

Kálmán kézbe vette a puskát; feltámasztotta az ablakdeszkára, és nagyon gondosan célzott, aztán... azt hittem, menten leszakad a padlás, akkorát szólt az a nyavalyás karabély.

– Fene a dolgát! – mentegetőzött Kálmán – kicsit kijebb kellett volna dugni a csövet –, de ezt már Jánosnak magyarázta, aki a házrengető dörrenésre futva és feldúlva érkezett.

– Mi volt az?

– Róka – magyarázta barátom –, de megzavart ez a veszekedett durranás, és nem láttam a lövésből semmit. Úgy éreztem azonban: nagyon „együtt voltam vele”. Majd megnézzük.

– Megnézem én magam – mérgelődtem –, teljesen felesleges, hogy kimelegedj, és újra megfázz. János meg vigyázzon az ebédre.

A lövésre persze a madarak is világgá mentek, és a dögnél jól látszott a róka elugrásának nyoma...

– Elugrott – gondoltam a megnyert harminc pengőre –, jó nagyot ugrott... pedig ha jól meg lett volna löve... a fene egye meg: vágott szőr a havon... aztán vér. Nem sok, elég sötét... mentem a csapáson a

völgy felé. Itt már nem futott... A vér több, világosabb... a sűrűség előtt mintha ide-oda támolgott volna, és a sűrűben – a szélétől pár lépésre ott feküdt a róka.

Ha én lövöm, nem örültem volna neki ennyire.

Kicsit gondolkoztam, hogy mit lehetne vele csinálni; eldugni vagy valamit... de úgysem tudtam volna egy óráig sem magamban tartani, mert annyira akartam, hogy Kálmán is örüljön.

A róka nemhiába vakarózott.

Rühes volt.

Erre persze inni kellett; majd hatalmasan beebédeltünk, és utána elégettük a rókát. János ugyan el akarta ásni, mert a kályhában bűdös lesz – mondta –, de Jánosnak nem volt csákánya az ásáshoz és nem volt igaza sem, mert az óriási kályha kosárnyi élő parazsán (még tetünk rá fát is) fél óra alatt teljesen elhamvadt a koma, és kint szállt már az erdők fölött, mint része a borongó alkonyatnak. A rühatkák ott már valószínűleg nem bántották.

Délután újra nehéz felhők jöttek, de nem esett, a lámpát azonban meg kellett gyújtani. Kálmán odaült a lámpa mellé, de valahogy nem tetszett nekem. Látszott, hogy a könyvet is unottan forgatja, és szeme szokatlanul fényes volt.

– Kálmánkám, itt a hőmérő, dugd be, mert lázad van.

– Nincs lázam.

– Dugd be, mert goromba leszek, és „tettleg foglak bántalmazni...”

Nevetett, és azonnal betette a hőmérőt, de csak elismerésül, mert minden jóindulatú komiszkodás felvidámította.

– Fogadjunk, hogy nincs lázam.

– Nem fogadok! Dajkállak, és még a pénzem is elszeded. A méreg esz meg a harminc pengőért is... – Tudtam, hogy ez is tetszik neki. Nem a pénz, hanem hogy nyert, és én mérgelek. Arra persze nem gondolt, hogy:

– Ilyen messziről lőttél struccot is?

Egyszerre gyanakodva nézett rám, s ilyenkor néha nem segített más, mint a teljes őszinteség.

– Ne nézz úgy rám, mintha csapdát állítottam volna. Egy-két kérdésre pedig... de ha nem akarsz, hát ne válaszolj.

– Mit akarsz tudni?

– Milyen messziről lőtted struccaidat?

– Őszintén megmondom: nem tudom. Valamennyit messziről lőttem, úgy két-háromszáz méter körül, mert közelebb nem engedtek. De

gepárdot lőttem 460 lépésről is, ami kb. 350 méter. Persze, nem guk-keres puskával.

– A gepárd gyorsabb, mint a strucc?

– Sokkal; és a meglepetés előnye is neki segít. De ha egyszerre indulnának is, húsz-harminc méteren belül eléri. Mégis, öreg madarat, amit gepárd tépett szét, nem találtam, de strucc-csibét igen. Hiénakutyák által széttépett struccotjót kettőt láttam. A nagymacskák, orosz-lán, leopárd rendesen a fészken lepik meg a kotlási lázban kissé bódult tyúkot. Ilyen szétdúlt fészket többet láttam, de nem sokat. Úgy látszik, igazuk van azoknak, akik azt tartják, hogy a ragadozók a fészken kotló madarat csak véletlenül találják meg, mert a lázas madár elveszíti testének megszokott szagát, ami a ragadozókat már messziről a fészekhez vezetné. Ebben a feltevésben van valami igazság, hiszen ha a kotló madárnak olyan erős és ugyanolyan szimatja lenne, mint rendes állapotban, hát egyetlen fészkalja fogoly vagy fácán sem maradhatna meg olyan területen, amelyet a rókák, nyusztok, disznók, görények, menyétek naponként átfésülnek. Pedig megmarad, és ennek oka aligha lehet más.

Talán nem tévedek, ha azt hiszem, hogy a kotlós tyúkocskák dísztelen ruhája is ezt a védelmet szolgálja. Egy színpompás fácánkakas vagy egy siketfajdkakas semmiképpen nem kerülné el sem az ember, sem – különösen – a szárnyas ragadozók figyelmét. A szürkésbarna igénytelen tyúkokat azonban még az ő csodálatos szemük sem veszi észre.

Bizonyos távolságon belül – természetesen – már maga a kotló madár szaga is érvényesül, s ilyenkor nincs mentség.

Sokszor találtunk azonban olyan korai tojásokat, amelyeket a még nem fészkelő strucc tojt el, s ilyenkor remek rántottakat ettünk. Egy tojásból három ember is jóllakhatik.

– Három ember?

– Négy is! Egy tojás két kiló körül van, s ez 15–20 tyúktojásnak felel meg.

– A fenét – álmélkodtam –, rántott strucc-csirkecombot nem ettél? Ne haragudj, nem viccelni akarok, de nagyon csábítóak ezek az arányok, és én szeretem a rántott csirkét...

– Struccotjót és strucc-csirkét fehér vadász nem lő, hacsak nem múzeumi célra, vagy nem csirkefogó. De a strucckakas combja, a láb-szárral együtt lehet olyan 15–20 kiló. Egy kakas pedig teljes egészében – sosem mértem le ugyan – megközelíti a 70 kilót. Talán több is...

Egy kis csend szállt a szobára. Kálmán maga elé nézett, mintha emlékeiben kutatna, de én is hallgattam, mert mintha valamit elfelejtettem volna.

– A hőmérő! Ide a hőmérőt!

– Kár, hogy nem fogadtam – mondta Kálmán –, ugye nincs lázam?

– Kár, hogy én nem fogadtam. 37,8...

– Az nem láz! Egy kis hőemelkedés... Tudod te, hogy mi a láz? Szinte repül az ember... égve repül...

– Jó, hogy mondd; ezt még meg akartam kérdezni: – van olyan ragadozó madár, amely a struccot megtámadja?

– Nincs! Én ilyesmit nem láttam, és nem is hallottam. Hogy a strucc-csirke néha áldozatul esik valamelyik nagyobb ragadozó madárnak, ez valószínű, de hogy bármelyik sas a kifejlett struccot megtámadná, ez lehetetlen, hiszen – mondtam – még a leopárdra is veszélyes lehet. Az afrikai legnagyobb sasok súlya – bár nem mértem le egyet sem – öt-hat kiló lehet, s az óriás szürke uhué még ennyi sem, hiszen tudjuk, hogy a baglyokat tollazatuk teszi aránytalanul nagygyá. Már ez a nagy súlykülönbség is kizár minden olyan feltevést, hogy a struccnak madárellensége lehet.

– De egyébként ragadozó madár van bőven?

– Nem számítottam ki a ragadozó és nem ragadozó madarak arányát idehaza sem és Afrikában sem. Mindenesetre annyi van, amennyinek kell lenni, mert – amíg az ember meg nem bontja – a természet egyensúlya ebben is tökéletes. Afrikának ma – feltevésem szerint – három és fél ezer madárfajtája lehet az alfajokkal együtt, de a ragadozók száma ennek a mennyiségnek csak töredéke. Mindezt persze csak feltételesen mondom, mert – szerintem – még mindig vannak felfedezetlen madarak, különösen Kongó, részben még ismeretlen, őserdeiben. És ezek között lehetnek ragadozók is. Ilyen az 1936-ban felfedezett Kongó-páva is, ami elég nagy madár, felfedezése mégis ilyen sokáig váratott magára. Hát még mennyi lehet a járhatatlan sűrűségek apró kúszó bujkálói között...

Mindig oda vágytam, de amíg volt időm: nem volt rá pénzem, és amikor futotta volna a költségre: nem volt rá időm.

– Mennyi madarat gyűjtöttél összesen? Csak úgy körülbelül – tettem mindjárt hozzá, mert minden bizonytalanság feldühítette.

– Nem tudom! Öt-hatezret biztosan. Talán többet is, hiszen csak a Magyar Nemzeti Múzeumnak küldtem kétezer-ötszázon felül. És

mennyit kellett eladnom, hogy fenntarthassam magam, és mennyit koboztak el az angolok, amikor 1914-ben fogságba estem!!

Mennyit kerestem, kutattam, kínlódtam! Gyönyörűséggel, igaz, de – hiába!

Legyintett, mint ahogy sok mellőzött elődje legyintett az értelmetlenség nehezen virradó éjszakájában, és ezt a lemondó legyintést csak akkor láttam újra, és értettem meg tragikus nagyságában, amikor dr. Boros István múzeumi főigazgató „Kittenberger Kálmán emlékezete” c. nekrológját újra elolvastam.

„Még első elutazása előtt megállapodást kötött az Állattár akkori igazgatójával, dr. Horváth Gézával, melynek értelmében a Nemzeti Múzeum részére – megfelelő térítés ellenében, a tudományos követelményeknek megfelelően – állatokat gyűjt. És 1914-ig évenként néha nemegyszer hatalmas csomagokban érkezett is az anyag: szakszerűen kikészített emlős- és madárbőrök, de főként gerinctelen állatok: pókok, százlábúak, skorpiók, atkák, csigák stb. és a legkülönbébb rovarok. Emlős, mint a levelezés alapján és a leltárkönyvekből megállapítható, mindössze 213 darab került hozzánk, jóval kevesebb, mint amennyi térítékre került. A nagyvadak legnagyobb részét ugyanis – miután a Nemzeti Múzeum szegényes megváltási áraiból sem a költséges felszerelést beszerezni, sem az expedíció megszervezését és fenntartását fedezni nem tudtakülföldi, nagypénzű múzeumoknak, elsősorban a British Museumnak volt kénytelen eladni. Mint sokszor emlegette: minden jobb meggyőződése és szándéka ellenére.

A múzeum részére küldött emlőanyag azonban, melyben a kis rágcsálókon kívül hiénák, nagymacskák, antilopok, bivalyok, majmok és két csimpánz is szerepelnek, így is a legtekintélyesebb afrikai anyaga emlősgyűjteményünknek. Egy óriási varacskosdisznó zoológiai ritkaságnak is számítható közülük.

Madarakból 2500 darabbal gazdagította gyűjteményünket. Tudományos vizsgálatok céljaira kiválóan alkalmas rovarokat küldött. (A tudományos, latin nevek felsorolását mellőzöm, hiszen ez a könyv nem tudósoknak készült, s az átlagolvasónak nem is mondana semmit.)

Közülük *Madarász Gyula*, a Nemzeti Múzeum egyik század eleji ornitológusának megállapítása szerint több alak bizonyult a tudományra teljesen újnak, s mint a szakirodalomból is megállapítható, öt új alfaj az ő gyűjtései révén vált ismertté.

Közel ezerre rúg a gyűjtéseiből eredő kétéltűek és hüllők száma is, de sajnos az 1956-ban elpusztult raktárkönyvek nélkül pontosabb adatok nem voltak megállapíthatók. *Méhely Lajos* osteológiai vizsgálatához felhasználta ugyan az anyagot, de faunisztikai és szisztematikai vonatkozásban senki nem dolgozta fel. Bizonyos azonban, hogy a kelet-afrikai gazdag herpeto-fauna majd minden ismertebb képviselőjét begyűjtötte és hazaküldte.

Mint említettem, a múzeumtól kapott instrukcióknak megfelelően azonban főleg gerincteleneket gyűjtött. Legnagyobbrészt rovarokat, elsősorban bogarakat, mintegy 26 000 példányban; a legtöbbet a volt Német Kelet-Afrikából, kevesebbet Ugandából. Egy részüket szakemberek már régen feldolgozták, a Chrysomelidae-k jelenleg vannak feldolgozás alatt, a Curculionidae-k azonban még feldolgozatlanok. Az eddigi feldolgozott anyagból mintegy hatvan, a tudományra ismeretlen faj került elő, és jó néhány viseli közülük felfedezőjük: Kittenberger nevét.

Ugyancsak tekintélyes számban gyűjtött az általa felkeresett területekről poloskákat és kabócákat is, mintegy 12–13 000 példányt, amelynek nagyobbik része azonban – mintegy 7000 poloska és 1500 kabóca – még feldolgozatlan. 2000 példány jelenleg külföldi szakembereknél van közülük. A tudományra nézve új fajokat – mintegy 4500 – ezekből is leírtak.

Értékes, kb. 6600 darabból álló afrikai anyaggal gyarapította a Hymenoptera-gyűjteményünket is. Hazai és külföldi szerzők eddig megállapíthatóan nyolcvan új fajt írtak le belőlük.

Hozzájárult a múzeum léggyűjteményének jelentős szaporulatához is. Mintegy 7000 példányból álló értékes kelet-afrikai legyet juttatott el hozzánk, ebből azonban az 1956. évi ellenforradalom után – melynek többek között a léggyűjtemény is áldozatul esett – csupán mintegy 2500 darab – a szárnypikkely nélküli legyek – maradt meg. Közülük több mint 200 példány van meghatározva, ötszáz darab még feldolgozásra vár. Külföldi szerzők eddig négy új genust és harmincöt új fajt írtak le belőlük.

Feltűnő, hogy a kelet-afrikai Orthoptera-fauna rendkívüli gazdagsága ellenére ezekből az állatokból mindössze 445 darabot találunk feljegyzéseinkben elkönnyelve, mint Kittenberger gyűjtését. De miután ez a gyűjteményünk is elpusztult, egyéb vonatkozásokban csak annyi volt megállapítható, hogy Kuthy Dezső Annalesünk 191 l-es évfolyamában egy új fajt írt le belőlük.

Az általa gyűjtött lepkefajok száma kevesebb, mint az előbbieké. Mindössze kb. 600, legnagyobb részben a Kilima-Ndzsáró környékén és Ugandában gyűjtött s Afrikában elterjedt fajokat juttatott el hozzánk.

Az ízeltlábúak egyéb csoportjai köréből leltárkönyveink adatai szerint 2357 pók, 193 alskorpió, 539 atka, 42 százlábú és két rovarpók származik Kittenberger gyűjtéséből. Közülük két új genus és több mint hatvan, a tudományra nézve új faj került elő.

Kittenberger a valóságban sokkal többet gyűjtött, mint ami a fenti adatokból kiderült. Nagyon sok értékes anyaga ment tönkre a szállítás körülményességei és hosszadalmassága miatt, különösen 1912-ben és 1914-ben, internálása alkalmával, midőn teljes felszerelését és gyűjteményét – mint többször említette, a legértékesebbeket valamennyi között – az angol gyarmati hatóságok elkobozták. Nem utolsósorban veendő számításba az a körülmény is, hogy anyagának egy része – mint erre több helyütt utaltam – még feldolgozatlan, s arról sincs értesülésünk, hogy gyűjtéséből mi került külföldi múzeumokba.

De még így is, a hézagok ellenére is, azt hiszem, sikerült bemutatnom, hogy tevékenysége a Magyar Nemzeti Múzeum –Természet-tudományi Múzeum gyűjteményei részére nagyon komoly eredményeket jelentett, hogy 3713 gerinces és 57 000 gerinctelen állatot, összesen tehát több mint 60 000 példányból álló s fajokban is gazdag anyagot gyűjtött és juttatott múzeumunknak.

Minthogy azonban a gyűjtemény értékét nem egyedül az abban őrzött anyag mennyisége szabja meg, és így Kittenberger afrikai gyűjteményeinek eredményeit sem értékelhetjük csak ezek szerint, rá kell mutatnom arra is, hogy a tőle származó anyagból eddig mintegy 300 új, a tudományra ismeretlen állatfaj került elő. Ez jelenti valójában azok értékét és Kittenberger működésének igazi jelentőségét.

Ma, sokkal jelentősebb eredmények ismeretében s bizonyos történeti távlatból is, még inkább abban a helyzetben vagyunk, hogy megállapíthassuk működésének mértékét, s hogy ennek alapján kijelenthessük: nemcsak hazája, de a nemzetközi tudományos élet számára is értékes szolgálatokat tett. Afrikai vadászatai, kutatásai, megfigyelései a magyar s világviszonylatban az egyetemes kultúra értékálló gyarapodását is egyformán jelentik. Az a közel negyven állatfaj, amit róla neveztek el, méltán örökíti meg márványnál is maradandóbban nevét. Nemes egyszerűséget sugárzó, rokonszenves alakja végképp eltűnhetett körünkől, de természetszeretetének s példamutatásának, főként

azonban munkásságának emlékét sem a Múzeum, sem a tudomány nem feledheti el soha.”

Ezeket írja róla dr. Boros István, a tudósnak és kutatónak kijáró tisztelettel, s ennél többet nem adhatott, mint ahogy Kittenberger Kálmán nem is kívánt. Azaz: mégis! A megemlékezés utolsó soraiban már nemcsak elismerés van, hanem elcsukló búcsúzás, s ezekben a sorokban már nem a tudós beszél, hanem a barát, aki fájdalmas gesztussal int búcsút az Embernek, akit szeretett.

– Több mint húsz éve – gondolom, s bennem is szomorúan kavarnak az emlékek, és nehezen találok vissza abba a szamosudvarhelyi vadászházba, ahol mindent akartam tudni Afrikáról, de nehéz volt öreg barátom emlékeihez hozzányúlnom, mert nem szívesen beszélt, mintha emlékei inkább keserűek lettek volna, mint kedvesek.

– A körülmények! – mondta. Vagy: – Ha nekem akkor pénzem van! – Vagy: – Ha akkor segítettek volna... de az az idő már elmúlt. Szűz területen jártam, ahol előttem még nem járt fehér ember... A szafari emberanyaga kitűnő volt, értelmes, jól szervezett; mindenki tudta a dolgát és a fegyelem szinte magától alakult ki, mert az emberek rájöttek, hogy egy-két rendbontásnak az egész szafari látja a kárát: nincs ajándék, nincs áldomás, nincs semmi, a „Bvana Ndege”, a „Madarár úr” nem adhat, mert az elszalasztott állatért ő sem kapott – bak-sist...

Ez volt az első nevem, „Bvana Ndege”, mert elsősorban madarakat gyűjtöttem, s egy-egy ritka példányért még az oroszlánt is futni hagytam. Pláne nőstény oroszlánt már csak múzeumi célra lőttem, vagy ha megtámadott.

A néger mindig ad valami nevet a fehér embernek, de társainak is. Ezek a nevek többnyire találóak, és jellegzetesek. Van, aki élete végéig egy nevet visel, de nekem több is volt.

Később „Kofia-Baja” lettem – egy másik utam alkalmával, más szafárral –, s ez annyit jelent, hogy „Rossz kalap”. Eredete az, hogy rendesen dupla nemezkalapot viseltem, ami a trópusokon a parafa sisakot jól helyettesíti, és ez a dupla kalap valóban rossz volt. Csámpás és szakadt is, amivel nem is törődik az ember, különösen ha a legközelebbi kalapos háromszáz kilométerre van...

Ez azonban még nem lett volna ok az elnevezésre, ha ezzel a rossz kalappal nem történik valami. De történt! Az, hogy egy kényes lövésnél, a kapkodásnál visszacsapódó gally szememre nyomta a kalap pe-

remét, s ott álltam vakon, míg az óhajtott vad elrohant. A kalap tehát nemcsak állapotában volt rossz, de „szándékában” is, hiszen megakadályozott a lövésben... aminek azonban – a néger fantázia szerint – én is oka voltam. Én és a kalap most már egyet jelentettünk, és így lettem a „KofiaBaja”...

Ez ellen nincs apelláta!

De nincs egy későbbi név ellen sem, amelyet utolsó utam alkalmával hallottam egy sivár, esős hajnalon, amikor feketéim talán azt hitték, alszom.

– A „Bvana Mzé” – mondta egyik –, az „Öregúr”, nagyon mérges volt...

Érdekes, abban a pillanatban az a csodálatos sörényű egyetlen öreg oroszlánom jutott eszembe, amelyet magaslesről lőttem. Annak a neve volt „Bvana Mzé”... de kiről beszélnek ezek?

Későbbben aztán kiderült, hogy bizony – rólam!

Kavarognak az emlékek, és alig talállok vissza abba a vadászházba, amikor eltettem már a hőmérőt, és végigheveredtem a szénaágyon. Kálmán pedig ült az asztal mellett, mint egy fakír, holott le is feketett volna.

Az idő enyhén borús volt, de hó nem esett, és jól oda lehetett látni a döghez, amit Kálmán időnként messzelátóval is megnézett.

– Szeretném látni azt a bizonyos kőszáli sast – mondta –, hátha nem is az volt...

– Az volt – mérgelődtem először –, nem egyet láttam szabadon is, állatkertben is – de aztán mégiscsak örültem, mert ezt a sastémát vissza lehetett kapcsolni Afrikába. – És ha egyszer idejött, idejön máskor is – mondtam. – Én nem lövöldöztem mindenféle rühes rókára... pénzért... a barátom pénzéért...

– Fogadni csak nagyon okos embereknek szabad!... – nevetett – de fogadhatunk, hogy a sasod egy órán belül visszajön vagy nem jön vissza...

– Te mire fogadnál?

– Hogy nem jön vissza!

– Jó! Arra én is fogadok, hogy nem jön vissza... két pengőt teszek rá.

– Nem bánom – mosolygott –, hiszen szerencse dolga az egész...

– Nem fog visszajönni – erősködtem –, a szarkát már megette, a lódög meg olyan kemény, mint a vas. És nem is szereti a társaságot...

– Ha a szirtisas nem akar társaságot, hát szét is veri azt. Értve társaság alatt a varjakat, szarkákat, hollókat. Ha keselyűk jönnének – és éhes lenne –, nem törődne velük. Bár ezek a sasfélék valóban nem szeretik a társaságot. Afrikában is akárhányszor láttam, hogy a legszebbek és legnagyobbak is csak addig maradtak a dögön, amíg meg nem érkezett a keselyűk és marabuk légiója. A bukázósas egyébként is óvatos, de az apácasas is, amíg pár darab keselyű van a dögön, még csak kitart, aztán ott hagyja a marakodó társaságot.

Apácasast könnyebb löni, mert rendszeren vízparti vén fák száraz ágáról leskelődik, és annyira bizalmas, hogy maga alá ereszti a csónakot. Többet lőttem így – persze múzeumi célokra –, de azt sohasem láttam, hogy egy-egy földnyelven tollázkodó kacsaliba seregre odcsapott volna. Pedig ott lármáztak alatta, és rá se hederítettek a szép nagy ragadozóra. Valószínűleg halászik is – én ugyan ezt sem láttam –, és a rengeteg vízimadár valószínűleg tudja, hogy mikor támad és mikor nem. Olyan ez, mint a mi halaink között a ragadozó ön, ami főleg küszből él, de ha nem éhes, olyan békésen úszik a kis küszök között, mintha soha egyet meg nem evett volna közülük. És a kis küszhalak is tudják, hogy az ön mikor válik veszélyessé.

A bukázósast már nehezebb megszerezni. Nagyon óvatos, de alvófáját betartja, és onnan le lehet emelni.

Azután ott van még a bóbitás sas; nagyon szép madár, főleg a kukorica- és kölesföldek között levő magányos fákon leselkedik egerekre, gyíkokra, nagyobb rovarokra, de a négerek veszedelmes tyúktolvajnak is tartják, amit én soha nem láttam, és valószínűleg nem is igaz. Olyan lehet, mint nálunk az ölyv, melyet a falu népe hol a kányaival, hol a héjával téveszt össze és üldözi, pedig szobrot kellene neki állítani minden falu határában mint a legjelesebb, leghasznosabb egér-, rovar-, pocok- és ürgepusztítónak.

Ezzel a bóbitás sassal fordult elő az a mulatságos eset a vagáyák szultánjával, „Testvér-barátom”-mal. De ezt le is írtam.

– Olyan röviden írtad le, hogy elmondhatod... ha akarod...

Kicsit gondolkodott, mintha emlékei között kutatna, aztán kinézett az ablakon, elmosolyodott, és az asztalról felemelte a gukkert.

– Ide a két pengőt! Egy szót se többet, ide a két pengőt ; ott a sasod. Szép öreg madár. Óriás!

– Itt a két pengő, de most mondd el részletesen. Mi az, hogy „Testvér-barát”?

– Ezt „Katutu”, a szultán maga találta ki, akivel sokat kellett érintkeznem, mivel gyűjtő-campem a faluja mellett volt. Jóra való cimborá volt ez a barátom, aki erősen vonzódott a whiskyhez, de becsületére legyen mondva, sosem rúgott be, és kíséretének tagjait – a hölgyeket is whisky élvezetétől keményen eltiltotta. Mert – és ez sokszor baj volt – soha nem én mentem hozzá, hanem mindig ő jött, ha unatkozott, márpedig sokat unatkozott. Ilyenkor csak beállított a táborba – sajnos – népes kísérettel, rendesen öt-hat újabb és legújabb feleséggel.

A barátságot azonban ápolni kellett, mert – ha megszorultam – tőle szereztem fejőstehenet az antilopborjak és más békák táplálására, a magam számára pedig gyümölcsöt és tojást.

Egyik alkalommal is kértem, hogy küldene tojást, mire megígérte, hogy majd küld, bár tyúkjaik egy nagy madár dézsmálja.

– Huju! Huju! – kiáltott ekkor az egyik kísérő „méltóság”, akinek fülébe egy nagy biztosítótű volt akasztva, azon pedig egy kis kulcs fityegett. A „Huju” pedig körülbelül annyit jelentett, hogy „Ott van, ott van!”

Jó messze tőlünk egy magányos fán ült egy bóbitás sas.

– Lódd le, testvér-barátom – unszolt a szultán –, bár ez a gonosz madár még a te híres puskádnak is messze van... – és nevetett, mert tudta, hogy önérzetemben piszkál.

– Ötven tojásban fogadok – mondtam –, ha pedig nem találom el, fizetek hús rúpiát.

A néger él-hal minden ilyen látványosságért, és – őszintén szólva – már bántam, hogy belementem ilyen nagyon is bizonytalan fogadásba, de ki nem térhettem. A szultán légyecsapójával csendet parancsolt, én pedig letérdeltem, és nagyon gondosan megcéloztam a madarat, melyet a célgömb majdnem eltakart. Közel kétszáz lépésre lehetett.

A puska eldőrdült, és a szép madár szárnyát szétcsapva hullott a földre, a kíséret fiatal tagjai pedig ordítózva rohantak érte.

– Hát, Katutu, testvér-barátom – mondtam –, küldheted az ötven tojást...

Katutu azonban nemcsak jó szultán, hanem jó színész is volt. Szomorúan csóválta a fejét.

– Hát nem mondtam, testvér-barátom, hogy ez a rossz madár elhordta minden tyúkomat? Honnét adhatnék én neked ötven tojást?

– Ravasz néger – mondtam én nevetve.

– Igen – és erősen rám nézett –, ilyen testvér-barátaim vannak nekem...

– Guba a gubához – mondtam, és nevetve vártam, hogy mondja: – Jaj, de elszemtelenedtél!

És most – visszatekintve – úgy érzem: igaza is volt. Nem tudtam a tiszteletet annyira kimutatni, amennyire megérdemelte volna, de valahogy a tisztelet és az emberközel nagy szeretet nem fértek össze bennem, bár senki mástól nem türtem volna el – de ő sem! –, hogy úgy komizkodjék velem, mint én, vagy mint ő velem.

Ezek a csipkelődések azonban azonnal megszűntek, amint újra komolyra fordult a szó, azaz „szakmabeli” tárgyra, a természetre, vadra, halra, madárra. Ilyenkor igazán kisdiákos áhítattal hallgattam bolyongásainak vidám vagy hátborzongató részleteit, amelyeket minden sallang nélkül mondott el, akár véres tragédiáról, akár néger „esküvő”-ről volt szó. Erről jut eszembe az az eset is, amit egy olasz páter mondott el neki mint humoros néprajzi esetet.

A páternél egy pár jelentkezett esküvőre. A férfi kijelentette, hogy „rendezni” akarja eddigi rendezetlen házasságát, mivel úgy hallotta, hogy a katolikus az egyedül üdvözítő vallás.

A menyecske szerényen mosolyogva csak bólongatott, a páter pedig bizonyította, hogy ez így is van, és ha szándékuk komoly és törhetetlen, bizonyos előkészületek és egy kis katekizmus után ennek nincs is semmi akadálya.

Miután ezek az előkészületek és kioktatások megtörténtek, az esküvőt meg is tartották, de amikor vége volt a szertartásnak, s a páter áldását adta az új párra, azok még vártak.

A páter ezek után még gratulált is a „friss házásoknak” (csak négy gyerekük vett részt az esküvőn a rokonságon kívül), de a lakodalmi gyülekezet még mindig várt...

– Mire vártok? – kérdezte végül a páter.

– Hát a nászajándékra... – mondta a vőlegény, aki szemmel láthatólag csalódott volt.

– Az nálunk nincs, fiam – mondta a páter –, mert én magam is nagyon szegény vagyok.

– De azt mondtad, atyám, hogy ez az egyedül üdvözítő vallás... hát ez úgy látszik, nem igaz.

– Aztán miért nem igaz, te bozóti néger?

– Hát, páter, azért, mert én már megesküdtem a kálvinistáknál, a lutheránusoknál, a baptistáknál, az adventistáknál, sőt a presbiteriánusoknál is, és mindenütt adtak valamit... és te meg nem adsz semmit. Egy szavad sem igaz, páter, és ezt meg is mondom akárhol...

Ezzel a násznép leforrázva távozott.

Ez a páter egyébként kemény legény és jó vadász is volt, mert a misszióját ő látta el hússal, lőtt már leopárdot is, sőt – egy kis szerencséivel – a násznép egy egész rinocéroszból lakmározhatott volna. A rinocéroszt ugyanis az esküvő hajnalán sebezte meg a páter, de a lövés félrecsúszhatott, mert az állat kis sebzéssel távozott. Egy kis önzéssel mindig örültem a páter jövetelének, már csak azért is, mert a misszió kertjében pompás főzelékek, citrom és egyéb gyümölcsök teremtek, és az én olasz barátom sohasem jött üres kézzel. De a „Baja Ndege”-t, a rossz madarat ő sem szerette, mert valami sasféle a misszió baromfiait hordta. Biztatott is erősen, hogy lessem meg a madarat, mert az olyan nagy és szép, hogy bizonyosan hiányzik a gyűjteményemből; de én bivalyok és elefántok után jártam akkor, és nem volt időm a derék páter madarával foglalkozni. Persze ha én lőttem valamit, a missziót én láttam el bőségesen hússal.

Kálmán beszéd közben állandóan kinézett az ablakon, és egy-egy nagyobb károgó lármára elmosolyodott.

– A sas tépi a dögöt, és – ha kiszakít valamit – a varjakat eszi a fene az irigységtől. Miért nem vágta fel a hasát a lónak?

– Hát ezt bizony elmulasztottam – vallottam be őszintén.

– Pupák! Estefelé majd felvágjuk.

Ekkor odakint megint éktelen károgás, cserregés, korrogás hallatszott.

– Elment a sasod – mondta Kálmán –, úgy csavarodik felfelé, mintha szívna valami.

– Nem kétséges – mondtam –, hogy minden madár előtt a ragadozók tanárai a repülésnek...

Kálmán pislogott.

– Hát nem egészen így van, és ezt ne is mondd sehol, mert elárulod, hogy nem értesz hozzá.

– Nono!

– Nincs: nono! A lerohanásban, pedzésben, néha a hajszában is csodás dolgokat lehet a ragadozóktól látni, de a levegő a cséreknek, sirályoknak, szuláknak, albatroszoknak és mindenféle rokonságuknak az igazi otthona. Afrikába menet – már a Földközi-tengeren ők voltak az elsők, akik már a messzeséget jelentették, és hazafelé jövet ők voltak az utolsók, akiktől elbúcsúztunk a trieszti partraszállásnál. Sokszor órákig elnéztem súlytalan repülésüket, amelyből teljesen hiányzott a ragadozók erőteljes, de kötött repülése, és úgy éreztem, ezek már nem

is repülnek, mert nincs is súlyuk, és látszólag csak játékaik a levegőnek, amikor egy villanás, és a toronymagasságból levágott sirály csőrében már ott ficánkolt a hal, vagy ott volt a csőrében a hajókonyhából kiöntött hulladék.

Ezek a tengeri madarak egyszerűen nem fáradnak el. Száz és száz kilométeren követik a hajót, újak jönnek, régiek elmaradnak, és ha tojásaikat nem a szárazföldön költenék ki, a szárazföld majdnem felesleges volna számukra.

A szulákat például Adennél figyeltem meg először. A fekete sziklátat őrjöngve ostromló, vadul örvénylő hullámok emeletmagasságban torlódnak fel újra és újra, és ebbe a hullámtörésbe vágódnak bele a szulák. Az ember azt hinné, hogy abból a hideg, sötét pokolból ugyan elő nem jönnek, de a következő pillanatban már újra toronymagasan vannak, hiszen ők egyszerűen csak halásznak.

Ezt semmiféle ragadozó madár nem csinálhatná utánuk, nem is beszélve arról, hogy a távrepülésben annyira minden más madár előtt járnak, mint amennyivel nagyobbak a tengerek a szárazföldnél. Persze nem szabad elfelejteni azt sem, hogy nekik nem ellenségük a végtelen víz, hanem dajkájuk, mert – ha éppen el is fáradnának – egyszerűen ráülnek a hullámokra, amit a mi vonuló madaraink bizony nem tehetnek meg. Ilyen szulát kettőt küldtem a múzeumnak, mind a kettőt Asszabnál lőttem.

– Mi volt a legnagyobb madárritkaság, amit Afrikából küldtél?

– Papucscsőrű gólya, amit az arabok „Abu markub”-nak, a „Papucs apjá”-nak neveznek. Óriás madár, s abban az időben (1912) minden európai múzeum vágyálma volt. Különleges engedéllyel és igen nagy nehézségek között lőttem is először egyet, aztán négyet, és közvetlen az első világháború előtt küldtem el őket a Nemzeti Múzeumnak. Jól emlékszem, indiai hadifogságom idején hányszor jutott eszembe, hogy ezek a kincsek vajon megérkeztek-e Budapestre. De amikor ötévi hadifogság után hazaérkeztem, bizony keserűséggel töltött el, hogy a híres madárbőrök hiány nélkül megérkeztek ugyan, de a múzeumnak nem kellett, így aztán fájó szívvel, külföldi múzeumnak kellett a bőrt eladnom.

A papucscsőrű gólya kimondottan mocsármadár, és ma már tudjuk, hogy a Fehér-Nílus alig megközelíthető „sudd” (sűrűn benőtt, hínáros láp) vidékének jellegzetes madara. De akkor még nem tudtunk róla jóformán semmit. Egyesek azt állították, hogy a Viktória-tó papirusz mocsaraiban látták, de amikor ennek a fél Magyarország nagyságú tó-

és mocsárvilágnak délkeleti részét szorgalmasan átkutattam, nem láttam sehol, és nem tudtak róla a bennszülöttek sem, akik pedig jó megfigyelők. Egypár értelmesebb embernek meg is mutattam az „Abu markub” színes képét, de ezek egyhangúan azt állították, hogy ilyen madár az ő vidékükön nincs.

Csak a negyedik utam alkalmával sikerült végre az első papuccsőrű gólyát a Nílustól délre, a Kioga-tónál meglátnom, és ezt el is ejtettem.

A Kioga-tó úszó sziget- és mocsárbirodalmában azután többet is láttam, de megközelítésük még a legkönnyebb kenu és legügyesebb evezőssel is majdnem lehetetlen volt. Többet mentünk hátra, mint előre, mert a papirusszal átszőtt „sudd”-ot valósággal úgy kellett átvágni, és mire a kinézett helyre értünk, a kíváncsú madár persze már nem volt sehol... hiszen úgy törtük a 3-4 méter magas „nádat”, mint egy elefánt.

Később azután Lálénál, a Kioga-tó mellett mégis meglőttem a már említett múzeumi négyet, de mondhatom, életem legkeservesebb vadászata volt. Marékszám ettem a kinint, lázas is voltam, mert talán egész Afrikában nincs annyi „szúnyog”, mint ezen a vidéken. Ezeknek a vérszopóknak egész felhői szakadtak ránk minden mozdulatra, amint a csónak túrta a hínáros, iszapos vizet. Meleg volt, mint a pokolban, golyóval kellett lőnöm, mert az „Abu markub” nem várt be sörétlövés távolságba. Igen ám! De amint felemeltem a puskám, szemem, szám, puskacső fekete volt ezektől a kízó bestiáktól...

És amikor végre meglőttem a kívánt és engedélyezett negyediket is, azonnal szedtem a sátorfámat, és menekültem abból a pokolból.

A hajóállomásra tizenhat evezős, hatalmas kenuval mentem. Az út eltartott egy napig, de a nyílt vízen már nem üldöztek a moszkitók. Enyhe szél lengedezett, és végre kialudtam magam. Már maga az is gyönyörűség volt, hogy friss levegőt szívhattam, és nem a mocsár dögletesen bűdös, meleg kipárolgását.

A hajóállomáson várni kellett, tehát sátort ütöttem, és a gyűjtött madárbőröket nagy gyékényekre raktam ki, hogy száradjanak. Egy német vándorkereskedő jött éppen arra, csodálkozva nézegette a papírszalaggal átkötött madárbőröket, és a papuccsőrű hatalmas bőrökre mutatva megkérdezte, hogy miféle krokodilusok azok, és hol lőttem őket?

– Kész az ebéd – jelentette János, és mögötte feltűnt Lupi is, aki a szagokból, íz-illatokból, jövés-menésből pontosan tudta, hogy a felséges pillanat elérkezett... csak még az étkezés helye bizonytalan.

Kálmán mindig vidám lett, ha Lupira nézett, és a kutya talán megérezte ezt, mert ragyogott a szeme, lábait izgatottan emelgette, és farkát majd kicsóválta a helyéből.

– Kutya úr, hol eszünk?

Lupi erre valami kibírhatatlan gyönyörűséggel vakkantott kettőt-hármat, elrohant a konyháig, aztán vissza, és egész teste reszketett a vágytól, amint leült az ajtó előtt. Még ásított is, mintha izalmát akarná elfojtani, és ez az ásítás úgy végződött, hogy:

– Hááájuu...

– Rendben, kutya úr, a konyhában eszünk.

Ebéd után persze megint csak nem feküdt le. Egy darabig az asztal mellett darvadozott, aztán – már-már elhatározta magát a lefekvésre – bejött János, hogy a tüzet ellenőrizze, és csendesen kérdezett valamit, amire Kálmán csendesen válaszolt, és János már indult volna kifelé, amikor hallom:

– Üljön le, János... ráérünk... A méreg majd szétvetett.

– Nem beszélgethetnétek a konyhában?

Kálmán szeme azonnal csillogni kezdett, mint mindig, ha valamivel bosszanthatott.

– Te csak aludj nyugodtan... attól mi beszélgethetünk...

– A rosseb megette az ilyen néger illemtant – dühöngtem hazám, Somogyország nyelvén –, nem hagytok aludni; hát a felebaráti szeretet és a köteles tapintat, az kutya?

Lupi, úgy látszik, az ajtó előtt hallgatózhatott, mert a „kutya” szóra azonnal kaparni kezdte az ajtót.

– Eressze be, János!

– Vége! – gondoltam. – Vége itt minden alvásnak – és igazam is volt. A kutya úr olyan rajongó boldogsággal tette bozontos fejét Kálmán térdére, hogy ezek után csak a dicséretök özöne következhetett Lupi kiváló tulajdonságait illetően. Tulajdonképpen nem is dicséret-özön volt ez, hanem már-már szerelmi vallomás, amiben pedig a nagy Vadász – annak idején – ugyancsak fukarkodott. Az erre legilletékesebb elbeszélése és engedélye alapján megírhatom, hogy Kálmán minden előzetes „széptevés” nélkül egy szép napon szokatlan ünnepélyességgel jelent meg a szomszédból, Kovács Ödön kis házából a régi barát hűgánál, és egy hatalmas csokrot tartott a kezében mint más a kézigránátot. A csokor úgy látszik, zavarta hatalmas mondanivalójában, mert letette a székre, és megigazítva keménygallérját, azt mondta:

– Livia kérem, legyen a feleségem.

– És maga? – kérdeztem akkor özvegyét.

– Én? Úgy megijedtem, hogy azonnal igent mondtam, mert nem is tudtam volna mást mondani. Talán a ház dőlt volna össze, vagy a csokor robbant volna szét...! Nem, nem lehetett mást mondani, és – természetesen – ma sem mondanék mást.

Azon a csendes, hószagú, embertávol erdei délutánon azonban Kálmán úgy gügyögött Lupihoz, és a Kutya úr úgy megérezte a szeretetet, hogy borzongott a boldogságtól, és talán üvölni kezd, ha ezt illendőnek tartotta volna.

– Jól van, kutya úr, nagyon jól van, rettenetesen okos kutya, jó kis kutya, szép kis kutya... nem akar aludni, mint egyes trehányok... vadászni akar, ugye, vadászni akar, vadászni!

– Ujuju – vonított halkán Lupi, miközben Kálmán a kutya fülét dörzsölte. Fejét simogatta, megszorongatta izmos első lábait...

–... erős kutya, nagyon erős kutya! Bátor kutya, nekimegy a Nagy Kannak is... aztán micsoda orra van!... és nem alszik el soha hajtás közben, mint egyes „főtrehányok”...

Ekkor már kiment az álom a szememből, és nevettem, és nevetett János is, csak a két szerelmes nem nevetett, annyira egymásba voltak gyönyörödve.

– Na, most szépen csókolóddzatok össze – ajánlottam.

– Azt mi nem tesszük, ugye, Lupi – dörögött Kálmán –, mert mi férfiak vagyunk, nem álomszuszékok, de nem ám!

Nem tudom, meddig tartott volna ez az enyelgés, ha János nem kérdi:

– Afrikában is vannak ilyen kutyák?

– Ilyenek nincsenek; ilyen kutya csak még egy van a világon – maga most ne hallgasson ide, Lupika –, az én Szikrám, az örökös győztes és mindenütt első Szikra. Szikra még Lupinál is többet tud, mert nemcsak keres és apportíroz, hanem ha kell, gombázik, ha kell, postás, le-kísér az állomásra, a vonat érkezését jobban tudja, mint a vasutasok, és ott vár a délutáni vonathoz pontosan. De Szikra kosarat is visz, és jaj lenne, ha valaki kezét emelne rám.

– Hát ez igaz – mondtam, mert jól emlékeztem, amikor Kálmánnak valami sürgős üzennivalója volt feleségének, s ezt is Szikra intézte el gyorsabban és pontosabban, mint egy ember.

Kálmán megírta a levelet, és a Szikra orván levő kis erszénybe tette. A kutya toporzékolva várta a parancsot.

– Posta! Vidd, Szikra!

Akkor a kismarosi Rózsa-kunyhóban voltunk (amelynek ajtó feletti felírását valamelyik unatkozó vadásztársunk így javította ki: Rossz a kunyhó), Kittenbergerék lakásától 8-9 kilométerre, és egy jó óra múlva Szikra már ott volt a válasszal. Embernek ez az út négy-öt órába került volna.

De gombáztunk is Szikrával, „akinek” orra mondta meg, hol a gomba, de ha megtelt a kosár, haza is vitte, s az üres kosarat hűségesen hozta vissza. Ez a gombázás azonban közel, a ház feletti gesztenyésben történt.

Ott, ahol most egy nagy kő őrzi Szikra álmát, rajta az elmosódott írás:

A leghűségesebb a legjobb a bátor a szép örökös champion
SZIKRA

Akkor még a rettenetes kutyabetegségnek, a szopornyicának nem volt gyógyszere, és Kálmánnal hónapokig nem lehetett beszélni Szikra halála után, mintha tudta volna, hogy Szikra csak egy volt, csodája a magyar vizsláknak, és több nem lesz.

Nem is lett! A nagy Szikra utódai részben rossz és fékezhetetlen ebek lettek, és Kálmán nem is tartott meg belőlük többet. És Szikra után már nem jött más kutya. Talán már nem is kellett más, de jött helyettük a gyötrelmes háború és a mindjobban elhalkuló öregedés.

Utolsó két magyar vizslája Szidike volt, Szikra lánya és Szikra fia, a kis Szikra. Szidike jó kis kutya volt, közepes tehetségű, szófogadó, de nyomába sem léphetett nagyhírű apjának, míg a kis Szikra zabolátlan legény volt, akit még Kálmán sem tudott betörni. Keresett, ha akart, elhozta a vadat, ha kedve volt *hozzá*, és világgá ment a nyúl után, mint egy kopó. Pedig kitűnő orra volt, kedves volt, fáradhatatlan, de nem lehetett vele bírni. Ha ez a kutya húsz évvel előbb születik, Kálmán vagy kiirtja, vagy túlad rajta, de most már megtartotta mint az öreg Szikra emlékét, és minden hibája mellett is szerette, mint a vénülő apák későn született, hitvány fiaikat.

Aztán eljöttek az idők, amikor egyszer csak üres lett a ház, üresek a kennelek, amelyek még szaporodtak is, de most már nem kutyák voltak bennük, hanem görények, nyestek és nyusztok.

De ezek az idők akkor még, ott, a szamosudvarhelyi vadászházban, láthatatlanul és sejthetetlenül messze voltak, és csak most gondolok rá, hogy milyen jó: nem tudni előre az eseményeket, és nem gondolni semmire, amit az idő sodra már hoz valahol messze, s érzéketlen egy-

kedvüséggel és pontosan ott dobja értelmünk partjára örömnék vagy bánatnak, ahol az óra elkövetkezett.

Akkor még ott tartottunk, hogy Lupi végül is leheveredett a kályha mellé, János odacövekelte magát az ajtófélfához, és nem fogyott ki a kérdésekből. Kálmán pedig hűségesen, majdnem gyöngéden válaszolt, magyarázott olyan ritka odaadással, amit még én is kevésszer kaptam meg tőle.

Jellemző rá, hogy vadörökkel, hajtókkal, halászokkal, erdőjáró havasi emberekkel – ha csak lehetett – azonnal barátságot kötött; megnyílt a szíve és a szája, míg a kor kegyeltjeivel, potentátokkal, nagyképű, nagypénzű „főtanácsosokkal” és egyebekkel alig állt szóba, és sokszor volt velük nyers, sőt goromba.

Tudok egy esetről, amikor egy ilyen „nagy főnök” valami enyhe lenézéssel és kitüntetésképpen azt kérdezte tőle, hogyha az ember bemegy az elefántcsorda közepébe, azok valóban megtámadják? ... Mert ő ezt nem hiszi...

– Kérem – mondta Kálmán –, ezt közvetlenül is meg lehet tudni. Menjen le Afrikába, keressen egy elefántcsordát, bújjon közéjük, és pár percen belül megtudja, mert én nem vagyok jós, s ezt előre nem tudhatom...

De Jánosnak felelt, mint egy jó tanító, aki örül, ha taníthat. Így tudtam meg, hogy a négerek tartanak ugyan valamiféle sakálra emlékeztető kutyákat, de ez a „tartás” annyiból áll, hogy – akár a mi falusi népünk egy része – kiküldi a mezőre, hogy fogjon magának nyulat, ha enni akar. Hosszú afrikai bolyongásai alatt egyetlenegy öreg négert látott, aki kutyáját szeretettel gondozta, s akkor éppen a kullancsokat szedte ki belőle.

Pedig jó hajtó kutyáik is vannak, amelyeket valamelyik fa kérgéből főzött teával vadítanak meg, hogy még fogósabbak legyenek. Ilyenkor persze élelmet is adnak nekik, mert a kutya Afrikában sem teázik, de ezenkívül nemigen etetik. És a kutyák valóban jól hajtottak, csak este felé, hazamenet kellett vigyázni rájuk, mert örökké az emberek lába között bujkáltak, és inkább eltűrték a rúgásokat, mint hogy csak egy kissé is eltávolodva az emberektől, elkapja őket az örök ellenség, a leopárd. Az azután megint a kutyákra, még ezekre a félvad, elhanyagolt kutyákra is jellemző, hogy gazdáik védelmében még ennek a nagyon rettegett ellenségnek is nekimennek, pedig ez a biztos pusztulást jelenti.

– Komisz népség lehet – helyezkedett el János a bal lábáról a jobb lábára –, hogy mégsem becsülik meg őket...

Kálmán mosolygott.

– Tudja, János, úgy van az, hogy ott is sokféle az ember. A legvadabbak között is van rendes ember, és a legrendesebbek között is akad gazember. Akárcsak nálunk. Egyetlen népre, fajra vagy törzsre sem lehet azt mondani, hogy jó vagy rossz. Ez ostobaság lenne... talán csak – általánosságban – a dankáliakra merném azt mondani, hogy kivétel nélkül gyilkosok, mindig megbízhatatlanok, akiknél erény és dicsőség az emberölés.

– Ezek a népek hol laknak? – érdeklődött János.

– Abesszíniában.

– Ott is tetszett járni?

– Jártam, János, de mondhatom, nem sok örömem volt benne. A Vörös-tenger mellékére igyekeztem madarat gyűjteni, és nagyon szerettem volna vadszamarat löni.

– Vadszamarat? – álmélkodott János. – Azt hittem, azt csak úgy mondja az ember, ha mérges. A tanítónk is sokszor mondta.

– Nem, a vadszamar: valóságos szamar, és talán a föld legsivárabb vidékét lakja, a Dankáli-földet. Szörnyű vidék és szörnyű nép. A férfiak egyetlen foglalkozása a vadászat, elsősorban az embervadászat. A legény nem kap asszonyt, amíg embert nem ölt, és az öreg ember karján annyi karperecet hord ezüstből vagy elefántcsontból, ahány felebarátját átsegítette a túlvilágra. Akinek sok van, az a hős! Pedig nem bátrak. Mindig lesből, mindig fufanggal rohanják meg az áldozatot, vagy lövik le. Soványak, inasak, torokhangon beszélnek, sunyiak, tolakodók, s egy pillanat alatt kitör belőlük a vadállat és – ölnek. Mindegy, hogy kit. Szomszédot, abesszíniait, fehér embert vagy bárkit, ha férfi. Utánam járt egy expedíció azon a vidéken, amelynek egyik tagja vadászni ment egy dankáli suhancsal, aki addig nagyon jóindulatúnak látszott. Amikor egy kis patakhoz értek, a vadász – megfélelve az óvatosságról – hátranyújtotta fegyverét, hogy átugorja a patakot, s a suhanc azonnal fejbe lőtte, aztán megcsonkítva a holttestet, a puskával megszökött. Sose látták többet.

– A disznó! – méltatlankodott János – hát ember az ilyen? Ki kelle-ne irtani őket!

– Irtják azok szépen egymást is, de irtják az abesszinek is, akik – ha már sok van a dankáliak rovásán – valóságos bosszuló hadjáratokat vezetnek ellenük. Ilyenkor aztán nincs kegyelem. Egész falu férfila-

kosságát ölik meg, elhajtják marháikat, asszonyaikat, gyermekeiket, akiket éppen úgy hajtanak haza rabszolgának, mint az állatokat. Aki nem bírja, hát nem bírja. Ott marad az úton, aztán jönnek a keselyűk...

Főételük a köleslisztből készült kenyér, ami olyan, mint a vastag palacsinta. Ha van tűz, megpörkölik kicsit a nyers húst, ha nincs, megesszik nyersen. Néhol barlangokban laknak, másutt nagyon kezdetleges kunyhókban. Folyton vándorolnak, azon a borzalmas csupa kő, csupa homok vidéken, ahol csak a folyók mentén vannak erdőségek.

Engem nagyon csábított a vadszamár, Afrikának egyik legritkább vadja, de nem sokáig bírtam, pedig csak a peremét érintettem ennek a pokoli vidéknek. Napon nem ritkaság az 50–60 Celsius-fok meleg, ami már majdnem kibírhatatlan, és miután vadszamarat csak egyet hallottam kövecselni, amint megugrott, és szétrúgta a követ, hamarosan szedtem a sátorfámat, mert ha sokáig okoskodom, alighanem én is Abesszíniában temetkeztem volna, mint szegény sógorom, Kovács Ödön.

Abesszin vidékre érve sem állhattam meg, mert ott meg egy törzsfőnök tett nagyon megtisztelő ajánlatot, hogy – tekintettel csodás puszkáimra – támadjuk meg az egyik átvonuló karavánt, aztán megosztunk a zsákmányon. Szóval – abban az időben – az abesszíniai különféle színű, nyelvű, fajú törzsek sem voltak sokkal különbek, mint a dankáliak. Még angol területre is betörtek rabszolgavadászatra, könnyörtelenül legyilkolva a megtámadott néger faluk rabszolgának használhatatlan lakosságát. Ez a szokásuk – habár csak rossz emlékként – megvolt még 1928-ban is, mert amikor Brit Kelet-Afrikában megkérdeztem egy angol tisztől, hogy betörnek-e még Abesszíniából néger vadászatra, azt mondta, hogy ők ugyan bejönnek, egyre ritkábban, de ki aztán nem mennek, az bizonyos...

Azóta azonban sokat haladt a világ. Abesszínia is kiemelkedően van a sötétségből, de hogy a dankáliakat egyelőre nem tudják megváltoztatni, arra mérget veszek. Ezek soha nem dolgoztak, egy tenyérynyi földet soha meg nem műveltek, s ha a civilizáció eléri őket, kipusztulnak vagy beolvadnak.

Az abesszíniaiakat különben gyűlölik a négerék, és gyűlölik az arabok is. Általános az a közmondás, hogy „Ha találkozol egy mérges kígyóval és egy abesszíniaival, öld meg a «Habes»-t (abesszint), és hagyd elmenni a kígyót”.

Amikor utoljára voltam Afrikában, a négerek óriási haladását láttam a civilizálódás, sőt a kulturálódás útján, és nem hinném, hogy ugyanez ne történt volna meg Abesszíniában is.

Talán még az igazságszolgáltatásuk is megjavult, mert amikor ott jártam, az abesszin un. bíraskodás kizárólag hatalmi vagy pénzkérdés volt. Vagy – ha úgy tetszik – ököljog, ahol mindig az erősebbnek volt *igaza*. Zsarolt és megvesztegethető volt a négustól lefelé mindenki. Természetesen ott is voltak jóérzésű, intelligens, Európát megjárt emberek, akiknek azonban akkor még semmi befolyásuk nem volt, de nem is lehetett; hiszen nagyon kevesen voltak. Egy ilyennel nagyon összebarátkoztam, s ez mondta a következő, nagyon tanulságos mesét.

Két pávián megy az úton, és találnek egy kenyeret. Minthogy együtt találták, elfelezik szépen, de azután észreveszik, hogy az egyik majom kenyerén egy kis dudorodás van, s annyival nagyobb is. Ezen összevesznek, s végül is a páviánbíró elé viszik az ügyet, aki elismeri a panaszos igazságát, ezért leharapja a kérdéses dudort. Igen ám, de akkor meg a másik fele lett kisebb a kenyérnek. A bíró természetesen ebben is igazat ad, tehát a másik kenyérből harap le, most újra ez lesz kisebb, mint az előző. Ez az igazságszolgáltatás addig folyik, amíg a kenyér eltűnik a bíró pocakjában, aki végül is dühbe gurul, mert az egész kenyér nem volt nagy, és elzavarja a panaszosokat, mondván, hogy a kenyér olyan, hogy elfogy, míg ostoba panaszosra és okos bíróra mindig szükség van.

– Hát ez az abesszin igazságszolgáltatás – mondta abesszin barátom, s amit láttam, az tökéletesen igazolta ezt a páviánmesét.

Általában azonban a bírói gyakorlatban „a szemet szemért, fogat fogért” elv könyörtelensége érvényesült, s a bűnös cselekedetével már ki is mondta maga felett az ítéletet, ami azonban a helyi szokások szerint változhatott. A gyilkost pl. – ha elfogták – átadták a meggyilkolt családjának, s az – nagy nézőközönség jelenlétében, esetleg lelkes részvételével – ugyanúgy végzett a gyilkossal, mint a gyilkos áldozatával. Egyes helyeken ez kötelező is volt. Kovács Ödön mondta el, hogy egy ilyen „kivégzés” egy alkalommal nagyon vidáman fejeződött be.

Az történt ugyanis, hogy két férfi elment – ha jól emlékszem – kókuszdiót szedni. Az egyik dobálta le a gyümölcsöt, a másik pedig szedte össze, hogy aztán majd megfelezik. Aki fent volt a fán, egyszer csak megcsúszott, és elég magasról a nyaka közé zuhant társának, aki azonnal meghalt, mert kitörött a nyaka. A „gyilkos” nem is menekült,

így azután a bíró kezébe került, aki szokás szerint átadta az áldozat családjának, akik már fenték a késeket, lándzsákat...

– Hohó – mondta a bíró –, a gyilkos a tietek, de csak úgy ölhetitek meg, ahogy ez az ember megölte a másikat. Felmászhattok a fára, és esetek a nyakába...

A vérszomjas rokonság gyilkos haragja azonnal mérséklődött, mert a fa kellemetlenül magas volt... Egy-két rokoni suhanc ugyan felmászott, de aztán le is jött, mert felülről még magasabbnak látszott, és az eséssel nem is lehetett célózni. A nézőközönség röhögött, a „gyilkos” egykedvűen üldögélt a fa alatt, a bíró várta a hőst, és várta a nemes bosszú kielégítését, persze hiába.

Ezzel vége is lett a „kivégzésnek”. A cirkusz befejeződött, a publikum eloszlott, hazament a bíró, és hazakullogott a „gyilkos” is...

Kálmán elhallgatott, mintha kifáradt volna a szokatlan sok beszédben; János csak állt, még a lábváltásról is megfedkezett, én pedig kinéztem a havas erdőbe, de olyan melegem volt, mintha a szobába varázsolt Dankáli-föld hősege terjengett volna körülöttem.

– Ha lenne felesleges pénzem – szólalt meg újra Kálmán –, egy szóval sem mondom, hogy nem látogatnám meg Gajdács Mátyást. Ő már végleg ott maradt Addisz-Abeában, és küldött is nekem kávét... a négusnak dolgozik. Néha még ír is a Nimródnak. De haza már nem jön. Jómódú és megelégedett, már amennyire egy ember megelégedett lehet. De Kovács Ödön sírját azóta sem találták meg, bár ez most már nem is fontos.

– Na, és onnét hova mentél – kérdeztem –, amikor kifosztottátok azt a karavánt? ...

János ezen nagyon felmérgesedett.

– Azt nem mondta a szerkesztő úr! Azt igazán nem mondta!...

– János, maga nem ismeri a szerkesztő urat! Hát nem fosztogat engem is nap nap után? Akkor egy karavánt, ma egy ártatlan író... János, a szerkesztő úrnak vérében van a fosztogatás, ezt elhiheti nekem.

Erre már ő is elmosolyodott, mert Kálmán úgy nevetett, hogy a szemét törülgette.

– János – szólalt meg végül –, adok magának egy jó tanácsot. Ha találkozik egy íróval és egy viperával, üsse agyon az író, és hagyja békén a viperát.

Aznap már nem is mentünk sehova, csak én vettem vállamra a fejszét, hogy a hollók dolgát megkönnyítsem, és a kis lovat „feltárjam”. Az idő kissé mintha megereszkedett volna. Az ég újra befelhősödött,

és friss hósza volt az alkonyainak. De a felhők – ha mozogtak is – mintha álltak volna.

A kis ló azonban olyan kemény volt, hogy éppen csak hogy nem szikrázott. Sokáig vesződtem vele, amíg szétvágtam, amíg nyomaimat úgy-ahogy eltüntettem, de akkor aztán megleégedetten siettem haza, mert a lovacska most már valóban tálalva volt.

A domboldalról messze lehetett látni, de most már eltűnt a nappali fehér világ. A távoli hegyháton megültek a felhők, a völgyek ágyát betakarta a szürkület, s az erdők távoli szövevénye sötétén állta körül kis házunkat, ahol fellobbant most az ablak hazaváró, meleg világossága.

Kálmán meggyújtotta a lámpát – gondoltam, és ezzel a gondolattal tele lett a szívem.

A tornácon Lupi fogadott mérsékelt tisztelettel és olyan tessék-lássék farkcsóválással, amiből határozottan kiérezhető volt, hogy Lupi a jelenlevő három ember közül kétségtelenül a harmadik helyet biztosította a számomra. Ha itt lett volna gazdája, biztosan a negyedik helyre kerülök, és ha itt lenne nagybátyám, az ötödikre...

Pedig szeretem a kutyát, voltak is kutyáim, de igazán komolyan sosem vettek. Fene tudja, hogy van ez? Barátaim voltak mind, de egyenrangú barátok, akik engedelmeskedtek is, de látszott, hogy szívességből teszik. Mindig aggódtam értük, s ezért talán lenéztek, néha megfélelkeztem róluk, s akkor kissé elhidegültek. Nem voltam valódi „kutyás ember”, és ezt pontosan tudták rólam. Kivétel csak az öreg Mackó volt, óriás komondorunk, de ő már több volt a barátnál is. Mackó mindenekfelett szeretett, mint ahogy szerette az egész világot, de értem még ezt a szép világot is széttépte volna. Mackó csak a kéményseprőt utálta, a fináncot és a csendőrt. Ha ezek megjelentek, őrzöngött, sosem tudtam meg, miért. De félni csak a vihartól félt, a mennydörgéstől és a villámlástól. És ezeket a tulajdonságokat minden kölyke örökölte. Mackó a külső udvarban tanyázott, és – bár ki tudta nyitni az ajtót – sohasem jött a belső udvarba, csak ha vihar volt kilátásban vagy nyáron, ha vendégek érkeztek. Ilyenkor azonnal megjelent, rendszeren kölykeivel együtt, mert Mackónak minden évben voltak kölykei. Néha kilenc is. Ha vendégek voltak, és kissé jobban kihallatszott a beszélgetés, tovább fennmaradtunk a szokottnál, és nagyobb volt a világosság is, Mackó csak megjelent, úgy éjfél tájban, természetesen családostul. A kis ebek is farkcsóválva helyeselték a vidámságot, Mackó

is tudomásul vette a záróratúllépést, és hazaterelte gyermekeit, mintha azt mondta volna:

– Na, láttátok ezeket is, gyerünk aludni.

Ha azonban Mackó napközben jelent meg – persze családotul –, és a konyhába vonult be, vagy ajtaját kaparta éjjel, akkor tévedhetetlen bizonyossággal tudtuk, hogy egy-két órán belül ránk szakad az idő. A konyhában azonban rendesen nőszemélyek tartózkodtak, akiknek kedélye szintén időjárászerű, és nem mindig helyeselték Mackó családi bevonulását. Sőt akadt olyan is, aki seprűt fogott... de akkor Mackó „kimutatta foga fehérét”, s az illető hölgy belátta, hogy a terepet át kell engedni az időjós családnak.

Ezek jutottak eszembe ott a tornácon, Lupi mérsékelt üdvösválása közben. A fejszét a korlátnak támasztottam, és Lupi azonnal elkapta a fejsze fagyos, döghús szagát. Megszaglászta a fejszét, meg is nyalta, óvatosan ráállt a lábnyomomra, és figyelmesen rám nézett.

– Vissza! – sziszegtem rá és megfenyegettem, mire Lupi mélységes megvetéssel ment Jánoshoz a konyhába, és rám se nézett, jelezve, hogy meg van sértve, holott Jánossal akkor sem viselkedett volna így, ha oldalba rúgja.

Kálmán az okula fölött nézett rám.

– Szétvágta?

– Jól szétvágta, szét is húztam, nyomaimat elsepertem, bár úgy látom, felesleges volt. Reggelre itt a hó.

Igen, reggelre esett valami kis havacska, de alig egy-két ujjnyi. Ez azonban elég volt ahhoz, hogy eltüntesse a nyomokat, és megint érintetlenre simítsa az erdőt. De az idő változatlanul hallgatódzó és nyomott maradt. Szél nem járt, hang nem hallatszott. Madaraink nem jöttek a dögre, az ablak előtt még a cinkék is szótlanul csipkedték a rókahúst.

Kedvetlenek voltunk.

Végül is János húzott ki bennünket a nyomorúságos hangulatból.

– Fordul a szél – mondta –, alighanem keletire. Ez a déli szél sem mire sem jó. Még ha fújna! de csak ráfekszik az emberre.

– Milyen igaza van – mondta Kálmán később, de már jött is vissza János.

– Valaki jön.

– Nem hallok semmit – mondtam.

– Én sem – vallotta be János –, de Lupinak a híd felé áll a füle, és arra is néz.

Kiálltunk az ajtó elé, de beletelt még negyedóra, mire meghallottuk egy kis csengő elvesző cincogását.

János már elindult le a völgybe az útra – hátha csomagot hoz a vendég –, és mellette Lupi toporzékolt, mert látszólag unta a tétlenséget. Lupira nem volt hatással a déli légáramlat.

Nem láttuk, ki jön, mert a szánkó már messze behúzódott az erdős domb alá, de később hallottuk újra elfelé csengeni a kis csengőt és távoli beszédet is. Végül elővágtatott Lupi mint hírnök, és megérkezett a nagybátyám.

– Gondoltam, megnézek benneteket...

– Okosan, Anti, rettentő okosan – mondta Kálmán –, az öcséd állandóan kérdésekkel öl; most éppen Abesszíniát fejeztem be, általában úgy elszemtelenedett, hogy nem bírok vele.

– Úgy? Nem is az én fajtám! Mi valamennyien rendkívül szelíd, tekintélytisztelő, szorgalmas, jó kisfiúk voltunk... (Öt nagybátyám volt, válogatott apaszomorító, vásott csirkefogó...) De a kedvedért, Kálmán, azonnal megbüntetjük. Hoztam egy demizson „Küküllő menti” boroskát...

– Nem kap! – kiáltott Kálmán.

– Csodálatosan eltaláltad, látszik, hogy igazi „szafiri” vagy, nem ilyen zöldfülű pancser. Mit löttetek?

– Kint sem voltam – mondta Kálmán –, csak most kezdem magam jobban érezni. Pista lőtt mindent.

– Akkor talán mégis adhatunk neki egy pohárával?

– Adjunk neki, Anti.

– A szánkót beküldtem a faluba, de ebéd után értem jön. Nem vadászni jöttem, csak hogy lássalak benneteket. Ha erősebben elkezdene esni a hó, azonnal jön értem a szán, mert nem akarok itt szorulni.

– Gondolod, hogy előfordulhat?

– Igen, ismerem már az itteni időt. A hó megjön, de hogy mennyi lesz, azt majd a szél mondja meg. Ha északra fordul, kicsépli a felhőket, és a hídnál már most is nagy kerülőt kellett tenni. Reggel nem is akartam elindulni, de a Kismagyar (ez volt az öreg fuvaros) azt mondja, ma még nem lesz hó.

– A Kismagyar azt sem tudja, mikor van dél – szóltam közbe –, mert ha délre van rendelve, vagy itt van már reggel, vagy megjön délután, vagy egyáltalán meg se jön...

– Ne bántsd az öreget – intett bátyám –, én sem mondom, hogy pontos ember, de sok mindent tud, ami érthetetlen. Gyógyítani is jár...

és ha nehezen borjadzik a tehén, Kismagyar megsegíti, és ha kificomodik valakinek a lába, Kismagyar helyrehúzza, de törött csontokat is rakott már össze. Legérdekesebb azonban talán két hónapja történt. Ide jöttem ki, hogy az ünnepekre lőjek valamit. A faluban hetivásár volt, s amint eljövünk a vásártér mellett, meglátom a mészáros, és eszembe jutott, hogy egyik hízómat el kellene adni, mert rosszul eszik, és nem vesz fel semmit.

A mészáros – erős, negyven körüli ember – azt mondta, hogy most van disznója, de karácsony után szívesen jön. Ebben meg is állapodtunk.

Már a szomszéd faluban jártunk, amikor azt mondja az öreg:

– Ne tessék rosszat gondolni rólam, de a mészáros nem veszi meg a hízót.

– Miért ne venné meg? A disznó elég kövér, és a mészáros rendes ember.

– Az igaz, de mondanék én valamit, ha megígéri, hogy nem beszél róla.

– Itt a kezem! – arra gondoltam, hogy a mészáros talán csődbe jutott, és Kismagyar kihallgatta valamelyik utasát, mert az ilyen fuvarosnak mindig hátul a füle. Annál jobban megdöbbsentem, amikor azt mondta:

– Azért nem veszi meg, mert akkor már nem él!...

– Remélem – szoltam közbe –, a derék mészáros nem hallgatott erre a vén számárra...

– A mészáros – mondta bátyám nagyon komolyankarácsony másnapján temettük.

Elgondolkodó, nagy csend lett a szobában.

– Nyilván meglátszott rajta – akadékoskodtam.

– Semmi sem látszott rajta, nekem is van szemem. A veséjével volt valami súlyos baja, de ezt nem vette észre a doktor sem, pedig odajár húsért.

– Akkor nem értem...

Kálmán felkelt és kis aktatáskájából egy levelet vett elő.

– Persze hogy nem érted! Okosabb emberek sem értik. Mindjárt felolvasom ezt a levelet, de addig elmondok egy-két esetet ilyen titokzatos dolgokról, ami Afrikában történt velem. Ma már úgysem vadászunk...

Egyik reggel előáll a másodfegyverhordozóm, hogy engedjem haza, mert a kisfia nagyon beteg.

– Üzenetet kaptál?

– Nem kaptam, Bvana.

Najsebvára néztem, öreg munyamparámra, de az öreg is komoly volt.

– Hát akkor honnét tudod?

– Tudom, Bvana; ha a gyerek meggyógyul, visszajövök. Najsebva

– akire mindig hallgattam – bólintott, és én elengedtem azt az embert, de utána összeszidtam az öreget is.

– Hagyd, uram, ha a gyerek beteg, jobb, ha ott van az apja is.

– De hát honnét a pokolból tudta meg az apja, amikor kétnapi járóföldre van a falu, és senki nem hozott üzenetet?

– Tudta! Az ilyesmit megérezzük, és nem is merné mondani, hogy beteg, ha nem lenne az... Betegséget hazudni – rossz duma...

Mérges voltam, és faképnél hagytam az öreget. A fegyverhordozó nem volt nélkülözhetetlen. Abban azonban biztos voltam, hogy nem jön vissza.

Csalódtam! Az ember tíz nap múlva visszajött. A fiút valami kisebb kígyó marta meg, de a marás nem volt mély, és a „kígyó-fundi” kéznél volt. Amikor hazaérkezett, a gyerek még önkívületben volt.

Nem értettem, sehogy sem értettem, végül is kiráztam a fülemből az egész „mesét”. De a „kígyó-fundik” dolgán sokszor elgondolkodtam. Ilyeneket alkalmaztam is kígyófogáshoz, és mondhatom, ezek nem féltek semmiféle mérges kígyótól, de soha nem ölték meg őket. A néger falvakban is van ilyen kígyó-mester, s ha az asszonyok szájukat verve, sivítva trilláznak, ami mindig kígyóveszélyt jelent, azonnal megjelenik a fundi, és – természetesen nem ingyen – megfogja a kunyhóban alkalmatlankodó hüllőt, és kiviszi a bozótba elengedni. Sosem hallottam, hogy az ilyen mesternek valami baja esett volna. Nekem is volt egy időben ilyen kígyómesterem, aki ijesztő könnyelműséggel bánt a feltétlenül halálos marású kígyókkal is. Neki nem árt semmiféle kígyómarás – mondta –, és felajánlotta, hogy két rúpiáért előttem ezt be is bizonyítja. Valahogy nem vitt rá a lelkiismeret erre a halálos kísérletre, bár később olvastam egy könyvet, s abból kiderült, hogy a mutatványt nyugodtan megengedhettem volna, mert a fundi immúnis volt a kígyómarások ellen. Egy amerikai könyve volt ez, aki végtelen kitartással, pénzzel, titoktartási ígéretekkel végül is rávette a kígyó-fundi szektáját, hogy megismertessék a titkokkal, és kígyódok-

tornak felavassák, ígéretét meg is tartotta, és „mindent” nem árult el, de annyit igen, hogy semmi más ez, mint kígyóméreggel való fokozatos ősi immunizálás. Nagyjából ugyanaz, amit mi alkalmazunk a szérummal és a vírusokkal való szimultán oltásoknál. Ő volt az első fehér ember, aki ezt megkapta, de hónapokig szenvedett érte, mert – amint írja – olyan fejfájásai voltak, hogy néha közel volt a megőrüléshez.

– Minden kiderül végül is... – mondtam.

Kálmán úgy nézett rám, hogy további ellenvetéseim belém csuklottak.

– És honnan tudta az a néger, hogy a gyereke veszélyben van?

– Telepátia. Az orvostudomány ezt egyáltalán nem tagadja. Van olyan Nobel-díjas orvos, aki számol egy bizonyos hatodik érzékkel is. Ez persze nem általános, de van, és egyelőre megmagyarázhatatlan. Majd rájönnek erre is.

– És akkor tudomány lesz a babonából és kuruzslásból?

– Persze! Ez csak nem baj? De addig, amíg teljes fény nem derült az ilyen homályos és titkos tényekre, csak nem fogadhatják el tudománynak?...

– Jó! – mondta Kitty –, akkor most hallgassátok meg ezt a levelet. Tüköry Dénes barátom írja Nyasszaföldről, ahol már régen ültetvényes. Egyik könyvem küldtem el neki, s ezt köszöni meg a levélben. Ebben a könyvben megemlékeztem arról a babonáról, hogy egyes varázslók „fiszi”-vé, azaz hiénává tudják magukat varázsolni. Erről ír a barátom.

„Nagyon érdekes, amit a csodadoktorokról írsz, és ehhez hozzátehetem, amit itt az egyik missziós pátértől hallottam, aki különféle szíveségeket tett az egyik ilyen csodadoktornak. Ez azt állította, hogy ő hiénává tud változni, és egy éjszaka – mint hiéna – óriási területeket bejár.

A páter megbeszélte a dolgot egy kétszáz kilométerre lakó másik misszióssal, hogy levelet fog neki küldeni, amire levélben kér választ. A varázsló csak azt kötötte ki, hogy ő (mint fiszi) sötétben veszi át a levelet az ablakból (kinézni nem szabad), s a választ ugyancsak sötétben adja át.

A páter megírta a levelet, és amikor kapargálás hallatszott az ablakon, kitartotta a sötétségbe, s a levél eltűnt.

Reggel öt órakor újra zörgött a zsalus ablaktábla, s ott volt a válasz. Nyolc óra alatt kétszáz kilométerről. Semmiféle út nem volt közben,

csak bozót, erdő, elefántfű... ha lett volna út, ezt a távolságot annyi idő alatt autóval sem lehetett volna megjárni, tekintve az afrikai utakat.

A páter abszolút szavahihető, és azóta is csóválja a fejét, és keresi a megoldást, mert semmiféle babonában – természetesen – nem hisz.

De történt még más is!

Ez a varázsló – *kétszáz hívő jelenlétében* – három oroszánt «hívott be» a misszió kertjébe. A «doktor» csak azt kötötte ki, hogy az emberek erősítsék meg magukat, és ne féljenek. Hogy azután a hívők féltek vagy nem féltek, ezt nem tudom, de az oroszánok megjelentek, jöttek, mentek, ásítottak a kertben, végül fél óra után kiugráltak a kerítésen, és eltűntek.

Ilyesmit te biztosan hallottál Indiában a «shaduk»-ról. De volt itt egy angol hölgy, ismerősöm vendége, aki bármely vadállatot megsimogatta. Bement vad elefántcsordákba, vakargatta az óriásokat, miközben a fotográfust – aki erős teleobjektívvel lefotografálta ezeket a jeleneteket – a hideg rázta. Láttam egy oroszán mellett is lefénnyképezve.

Ez is azt mondta, hogy *nem szabad félni!* Ebben is lehet valami, mert magad is tudod, hogy a ló is csak azt az embert rúgja meg, aki félve és hátulról közeledik, és a kutya is azt harapja meg, aki fél tőle.”

Kálmán összehajtogatta a levelet, eltette levéltárcájába, és újra leült.

– Na! – mondta, de mi csak ültünk. Nem kételkedtem, de bosszantott, hogy Kálmán eddig sosem beszélt nekem ezekről a titokzatos dolgokról.

– Nem olvashatnám el azt a levelet? ... nem mintha kételkednék – mondtam ijedten, mert szikrázó haraggal nézett rám –, de szeretném még egyszer elolvasni...

Kálmán elém dobta a levelet.

– Itt van, de ha még egy szó megjegyzést fűzöl hozzá: kidoblak.

Bántott a dolog, mert úgy látszott, mintha én azokra a részletekre lennék kíváncsi, amit nem olvasott fel, vagy kételkednék... de ha már odaadta, el is olvastam, óvakodva, hogy arcom valami változást mutasson. Pedig ez nehezemre esett, mert a levél nagy része áradó dicséret volt Kálmán könyvéről, amit megküldött Tükörynek.

„Ez a könyv nem szorul dicséretre – írja –, de mondhatom, olyan élethűen van megírva, hogy én, a” i annyi ideje élek Afrikában, mint ha látnám és hallanám, szinte ott vagyok az eseményeknél.”

Hát ezért nem adta a levelet mindjárt kézbe, mert nem bírta el a magasztalást, és *ezért* nem volt szabad nekem se megjegyzést tennem, mert kétségtelenül kidobott volna.

Visszaadtam hát a levelet, de a hangulat elromlott, amit bátyám egy más kérdéssel akart békésebb vágányra terelni.

– És Abesszíniából hova mentél, Kitty? – kérdezte. Kálmán kérdéssel válaszolt.

– Él még ennek a gyerekek az apja? – nézett rám.

– Sajnos nem – mondta nagybátyám.

– Akkor te is nyakon verhetnéd, Anti. Legközelebb a szerelmes leveleimet is olvasni akarja... szerencsére nem írtam egyet sem.

– Írtam én helyetted is, Kálmánkám – legyintettem –, még versben is... szerencsére a többi elégettem, csak azok vannak meg, amiket feleségemmel írtunk egymásnak. Ha nézeteltérünk, és már haraggá fajulna a dolog, csak előveszek egyet leveleiből, és fetrengünk a nevetéstől... pedig szent és komoly érzések voltak ezek akkor, és ezek nélkül nem lenne semmi a világon.

– Fene tudja – mondta Kálmán –, ezek is olyan titokzatos dolgok, mint az afrikaiak. Néha oroszlán lesz az emberből, néha számár... hagyjuk. Abesszíniából a Vörös-tengerhez igyekeztem, mert madarakat akartam gyűjteni a tenger lagúnaiban. Fészkelés ideje volt, és persze a tojások is érdekelték.

– Az egész afrikai szafárit vitted magaddal?

– Nem, de nem is jöttek volna. Lehet, hogy az angolok sem engedték volna őket, ismervé a viszonyokat. 1906 nyarán hazajöttem, mert a malária és egyéb trópusi betegségek nagyon legyengítettek, de decemberben már mentem vissza, egyenest a Danakil-földre.

Mielőtt elindultam volna, meglátogattam Hermán Ottót, a Magyar Ornitológiai Központ vezetőjét, Európa egyik legnagyobb madártudósát; felajánlottam szolgálataimat és egyben-másban tanácsát is kértem. Hermán Ottó elsősorban a palearktikus madarak vonulási megfigyelését kérte, és ugyanezen madarak gyomortartalom-vizsgálatát. A madárvonulásokat 1907 tavaszán figyeltem meg, s erről az Ornitológiai Központ tudományos folyóiratában, az Aquilában számoltam be. Sajnos, a gyomortartalom-vizsgálatokban a szokásos lőszerhiány akadályozott meg.

De sem a dankáliaknál, sem a Vörös-tenger vidékén nem is volt szükség nagyobb szafárra. Ismerősök segítettek, és kölcsönrabszolgákkal mentem. Néha fizettem értük, néha nem.

– Ott még voltak rabszolgák?

– Vannak ma is, de fogynak lassan. Persze, ezt nem úgy kell felfogni, hogy verik vagy kínozzák őket – bár ilyesmi is előfordulhat. Ha rendes a gazda, a rabszolga a családhoz tartozik, sőt sokszor döntő szava van a család belső életében is. Hivatalosan nincs rabszolgaság, de ha törvény mondaná ki, hogy a rabszolgákat el kell bocsátani (és a törvényt be is tartanák), ez ellen a rabszolgák tiltakoznának elsősorban, hiszen az „utcára kerülnének”, ami ott egyenlő az éhenhalással. Szörnyű a rabszolga sorsa, amíg gazdára nem talál, amíg elfogják, és sokszor halálos menetelésben át nem kerül a határon. Addig: állat. Ha azonban már megvették: értékke válik, akire vigyázni kell. És ha idegen rabszolgát megöl valaki, bizony súlyos váltságot fizet, esetleg – hivatalosan vagy nem hivatalosan – kötelet kap a nyakába. Ez a tulajdonos hatalmától függ.

Nekem három ilyen teherhordóm volt, vidám, szolgálatkész legények, akik büszkék voltak gazdájukra, és semmi panaszom nem volt ellenük. Rabszolgák voltak – egyik földművelő néger törzsből –, később talán házasodhattak is, de az biztos, hogy megmaradtak, míg a dankáliak ki fognak pusztulni, pedig azok szabad emberek. Büszkék, szabadok, de sorsuk meg van pecsételve.

– Miért? – kérdezte bátyám, aki nem hallotta az előzményeket.

– Azért, Anti, mert azoknak egyetlen foglalkozásuk van, s ez a gyilkosság. Fehér ember, abesszíniai, néger, szomszéd, saját fajtája – mindegy. Gyilkol, rabol, fosztogat; ez az élete, és semmi más. Sokszor mentegtettem őket – úgy magamban –, mert mit is tehetnének? Egy-két marha vagy teve, kevés gyümölcs és kevés vad, hiszen az igazi Danakil-földön sem víz, sem erdő nincs. Én kb. száz kilométerre mentem be (az a rész lehet talán háromszáz kilométer széles), de ha rosszát álmodom, álmomban azon a vidéken járok. Holdbéli táj! Elrejtett vizes gödrök, kő- és homoksivatag, itt-ott csekély sivatagi növényzet. Nappal mozogni nem lehet, 50–60 fok meleg, a töredezett sziklák, mint a fekete üveg, és teljes ismeretlenség. Amikor én ott jártam – a danakilokon kívül –, még senki nem ment keresztül ezen a vidéken.

Egy nagy olasz katonai expedíció akart átvágni rajta Bianchi vezetésével (nem emlékszem pontosan, hányan voltak) 1884-ben, ezeket az utolsó szálig legyilkolták. De nem ők voltak az elsők. 1875-ben Munzinger Wernert küldte ki az egyiptomi khedive ennek a vidéknek a kikutatására, egyiptomi katonák kíséretében. Ez a szerencsétlen német kutató még feleségét és gyermekeit is magával vitte. Vala-

mennyiüket leöldösték. 1881-ben Giulietti és Biglieri kísérelte meg a felderítést abesszin vezetőkkel és tizennégy tengerész katonával. Ezekkel feleúton végeztek. Végül 1928-ban Nesbitt, egy angol, Pastori és Rosina, két olasz, mérhetetlen szenvedések árán keresztülvágtak ezen a poklon. Nekik is három emberüket gyilkolták le a danakilók, persze lesből...

– Tulajdonképpen miért mentél oda? – kérdezte bátyám.

– Érdekelt a madárvilága is, hiszen előttem nem gyűjtött ott senki, de – bevallom – elsősorban vadszamarat akartam lőni. Az angol és a két olasz azonban platinát keresett, és térképezett is. Valószínű egyéb megbízatásuk is volt... Amit véghezvittek, több mint hősiesség! Én azonban igyekeztem kitakarodni abból az elátkozott országból, és egy hónap múlva már egy gyöngyhalászhajón ladikáztam a Vörös-tengeren. Rabszolga kísérőimet bőségesen megjutalmaztam, s azok legalább olyan örömmel mentek haza, mint amilyen örömmel én fordítottam hátat Abesszíniának.

A tengerparton azután esetről esetre fogadtam fel egykét kísérőt, rendesen gyerekembert; barátságot kötöttem egy gyöngyhalászhajó gazdájával, magukkal a gyöngyhalászokkal is, gyakoroltam magam az arab nyelvben, bár a hajósgazda beszélt valamit angolul és olaszul is. Megértettük egymást. Ők elnézegették, amikor én madaraimat preparáltam, csomagoltam, tojásokat rendeztem, én pedig megfigyeltem a gyöngyhalászok nagyon nehéz munkáját, és sokszor azt hittem, már elpusztultak a víz alatt, olyan sokáig voltak lenn. Amikor aztán elegendő kagyló gyűlt össze a fedélzeten egy kupacba, kezdődött a mindig kicsit izgalmas nyitogatás. A gazda persze nem dolgozott. Ült egy karosszékekben, mint egy trónon, s a fürge kezeknek egyetlen mozdulata nem került el figyelmét. A lopás azon a vidéken nem az erkölcs kérdése, hanem az ügyességé, de hát a szegény halászok sehogy sem eshettek ebbe a bűnbe, mert a gazda volt köztük a legnagyobb tolvaj. Engem is megpróbált, amikor csak alkalom kínálkozott, meglopni vagy rászedni, de én már kijártam ezt a keleti iskolát, és nem is haragudtam érte. Nevettünk mind a ketten, s az arab karvalyszeme csillogott az elismeréstől.

De elismerésre méltó, különösebb nagyságú gyöngyöt, amíg velük voltam, nem találtak egy darabot sem, pedig sok ezer gyöngykagylót láttam felnyitni. Amikor aztán megbarátkoztunk, a gazda mutatott pár darabot, amelyek igazán csodások voltak. Mielőtt azonban eltette vol-

na a zacskót, amiben ezeket a kivételesen szép példányokat tartotta, udvariasan kiküldött a kajütből...

Nemsokára megérkezésem után azután egy hétig nagyon rossz napjaim voltak. Olasz tollkereskedők jöttek fölfogadott emberekkel, s a tengeri kiskócsagok között olyan pusztítást vittek véghez, hogy felfordult a gyomrom. Százszámra lödözték ezt a gyönyörű madarat, amelynek csak dísz tollai kellettek...

– Mindig az olaszok... – mondta bátyám.

– Általában a latin népek – tette hozzá Kálmán. – Volt esztendő, amikor a párizsi nagycsarnokban húszezer pacsirtát „mértek ki”, és olvastam francia vadászkönyvet, amely arra oktatta a „vadászokat”, hogy kell a pacsirtát tükörrel elvakítani és meglőni. Volt olyan hajó, amely félmillió fürjvel érkezett Marseille-be, amelyeket az arabok „söpörtek össze” a tengerparton, amikor ezek a kedves és nagyon hasznos, de nem kitartó repülő kis madarak holtfáradtan érkeztek, és dermedt szárnyakkal, mozgásra képtelenül ültek a parti homokon.

Nagyon érdekes egyébként, hogy a tengeri kis kócsagok rövid idő alatt megközelíthetetlenek lettek. Ha ugyanazon a mangrovefán vegyesen ültek szürke kócsagokkal, a kis kócsagok messze túl a sörétlövés határán már menekültek, míg a szürkék egész bizalmasan bevártak, mintha tudták volna, hogy nem az ő bőrükre megy ez az embertelen játék, mert nekik nincsenek dísz tollaik.

Az olaszok aztán eltűntek, pecéikkel együtt és jött helyettük a tavasz, a vonulás, s a mi hazafelé költöző kedves madaraink. Fecskék, gólyák, gémek, cankók, pólik, batlák... és órákig ültem és lestem messzelátóval az eget...

Közben bejött János, megnézte a tüzet, aztán azt mondta, hogy nem akar ugyan zavarni bennünket, de ha nem mondjuk meg, mi legyen az ebéd, hát nem lesz ebéd.

Egyszerre hazaérkeztünk a Vörös-tenger mellől, és Jánost szerettem volna kidobni. Tudtam ugyanis, hogy Kálmán milyen sokat ad a szakácstudományára, de tudtam azt is, hogy bátyámnak is megvannak a maga „ilyet még nem ettél” receptjei. És tudtam végül, hogy most a hagyma, bors, paprika, vízzel, borral, gőzölve, pirítva, kislángon, parázson, eleje, hátulja, combja, tarja stb. vita következik, mégpedig – sajnos – hosszú lére eresztve...

Aránylag elég hamar megegyeztek, már nem emlékszem, miben. Kálmán még csak öt cseresznyepaprikát kötött ki (de vágja ketté, Já-

nos, hogy nem penészes-e belül, mert akkor elrontja az egészet...), aztán megpróbáltam a témát felmelegíteni.

– Ott is magad főztél, Kálmán?

– Néha magam, néha az arabokkal ettem, néha csak teát és konzervet. Sok halat ettünk, mindenféle lepényeket vajjal, de ha vadrecét vagy libát vittem, abból alig evett valaki. Négy lábú vad ott nagyon kevés volt, de ebből sem ettek volna, mert a velem járó legénykék többnyire kopt vagy félvér keresztények voltak, akik nem végezhatték el az antilopon a kötelező rituális nyakelváágást. Éneikül pedig mohamedán nem eszik belőle.

– Hát ha agyonlőtted, minek kellett még a nyakát is elvágni? – kérdezte bátyám.

– Ez olyan kegyes csalás az egész, Anti. Tulajdonképpen ez a nyakelváágás az élő állatra vonatkozik, de ezen az én mohamedánjaim könnyen segítettek. Ha a meglőtt vad még élt egy kicsit, persze elvágták a nyakát, de ha nem élt, és többnyire nem élt, ezt is játszva „áthidalták”. Fenéken rúgták a fekvő vadat, mire az izmok játéka az áldozat kirúgott. – Allah! – mondta erre az ájtatos Ali vagy Mohamed – él még! – és elvágta a döglött jószág nyakát.

A későbbi időben, amikor a missziók is tért hódítottak Afrikában, éppen ezért rengeteg marakodás és veszekedés volt a szafárikban. Ha keresztény érintette a vadat, abból nem evett a mohamedán. Ha a mohamedán vágta el a nyakát, abból nem evett a keresztény. Ezenkívül mélyen lenézték egymást, és csak nagyon kemény kézzel lehetett közöttük fegyelmet tartani. Legjobb volt a kis őserdei vámbutikkal, nyamnyamokkal vadászni. Azok megettek mindent, akár keresztény lőtte vagy fogta, akár mohamedán, s a nagyképű, misszióbeli feketéket egyszerűen kutyába se vették. Ezek között voltak a legnagyobb csirkefogók; igaz, vadásztam egy-két ilyen misszióban nevelt néger vezetővel, akik fanatikus katolikusok voltak, tisztakezűek és végtelenül bátrak. Tehát általánosítani itt sem szabad.

De ott a kis gyöngyhalászhajón csak mohamedánok dolgoztak. Két arab és három néger-arab fél vér. Kemény emberek voltak, nagyon nehéz munkájuk volt, és sokszor az életükkel játszottak. Egyik társukat odaérkezésem előtt kapta el valami a víz alatt, de végeredményben nem derült ki, hogy mi. A cápahalászok – akiknek telepe ott volt a parton – valami szokatlanul nagy cápáról beszéltek, de a társa mintha egy óriási polip karjait látta volna a felkavarodott vízben. Akkor két napig mindenki a cápahalászoknak segített. Fogtak is kicsit-nagyot,

amelyeket bosszút lihegve bunkóztak agyon, és vágták fel hasukat, de az ember nem került elő. A kidobott belsőrészekről bűdös volt az egész környék. Volt is ott annyi fehér dögkeselyű, élősdikánya, amennyit sehol sem láttam egy csomóban.

– Ez az élősdikánya ugyanaz, ami Indiában van? – kérdeztem.

– Ugyanaz. Szueznél jelennek meg először. Felülnek az árbockötelekre, kísérik a hajót, és a konyhahulladékon a sirályokkal verekednek. Amikor én először lementem Afrikába, még sokkal több volt a vitorlás, mint a gőzhajó, s a vitorlás hajók kötélzetén akár végigkísérhették a hajót az egész Vörös-tengeren. Hihetetlenül erőszakos és szemtelen madár. Emlékszem a Ruvána-sztyeppen valami madarat nyúztam meg a sátor előtt az asztalon, s amint a bőrt félretettem, a madár testét a kezem alól vitte el egy élősdikánya. De előfordult ez Indiában is, a foglótáborban. A szakácsnak nagyon kellett vigyáznia a húsdarabolásnál, mert ha csak egy pillanatra félrenézett, már lecsapott valamelyik szemfüles madár, és vitte a húst.

– És a fehér dögkeselyűk?...

– Azok nem ilyenek. Abban az időben – talán még ma is – olyan bizalmasak voltak, akár a legszelídebb baromfi. A Vörös-tenger környékén a falvakban ő a köztisztasági tényező, s mint ilyen, rendkívül szükséges és hasznos. Persze, nem ezért nem bántják, hanem mert nincs olyan undorító dög vagy bármely ürülék, amit meg nem eszik. És azt talán nem kell mondanom, hogy azokban a falvakban a véce teljesen ismeretlen intézmény... Azt hiszem, nem csalódom, ha azt mondom, hogy e nélkül a dögkeselyű nélkül a járványok sokkal több embert pusztítottak volna el, mint amennyit időnként úgyis elpusztítottak.

Azt is megfigyeltem, hogy a dagályok után mindig pontosan megérkeztek, és eltakarították a döglött halat, csigákat és mindent, ami abban a hőségben percek alatt bomlásnak indult volna.

A Vörös-tengernek az a része – beleértve a lagúnákat, mangroveerdőket is – néha szinte hemzsegett a madártól, és talán nem mondom sokat, ha ezer meg ezer madár sivító, vijjogó, káromgó, fütttyögető lármájáról beszélek, különösen, ha a vízben nagy kiterjedésű, ezüstös foltok jelentek meg, amelyek milliárdnyi apró szardíniaszerű hal vonulását jelentették. Ilyenkor a különféle sirályok és halászkák hihetetlen tömegei lakmároztak a kis halakból. Köztük lócsér, ezüstsirály, sőt halászsas is. A fehér arcú halászkáknak a lakatlan Fathme-sziget volt a fészkelőhelyük. Tíz vagy tizenkét fészekalja tojást küldtem onnét haza

a múzeumnak, de amint összeszedtük és fészkenként megjelöltük a tojásokat, sürgősen otthagytuk a szigetet, mert dögletes bűdös volt a mindent befecskelő ürüléktől, és a fészkek ezrei olyan közel voltak egymáshoz, hogy lépni sem lehetett.

Pár hónapig voltam ott, s ezalatt begyűjtöttem mindent, amit ott láttam. Különleges ritkaságra itt nemigen számítottam, és nem is volt. Itt lőttem füleskeselyűt is, amit lőhettem volna már előbb is, de valahogy nem volt kedvem nyúzni, mert a keselyűk, amilyen csodásak repülés közben, olyan bűdösek, esetlenek és undorítók, ha meg kell nyúzni őket.

Közben lezajlott a tavaszi vonulás, és bizony, egy kis irigységgel néztem a pólik, cankók, gólyák, kanalasgémek, fenyérfuhók, lilék után, amint eltűntek észak felé, Magyarország irányában. Pedig szerettem Afrikát, mégis, ha arra került a sor, örömmel mentem hazafelé; de alighogy hazaértem, kifürdőztem magam a Rudasban, és megittam egy pohár kőbányai sört, már vágytam vissza...

Hát ilyen az ember...

Alig végeztünk az ebéddel, már kopogott János, hogy alighanem jön a szánkó, mert Lupi jelez valamit.

– Akkor készülünk – mondta bátyám –, mert az öreg nem szívesen ácsorog, és én is szeretnék már az úton lenni, mert hamar eltünteti a csapást a szél.

– A disznó felfér hátul? – kérdezte Kálmán.

– Persze. Eladom, aztán megy a közös kasszába.

– Lekísérünk, Anti – mondta Kálmán –, lehúzzuk a disznót, már nagyon rám fér egy kis mozgás. Jánosnak más dolga is van.

Mire leértünk, a szán már meg is fordult. Kismagyar kucsmája felé bökött, mintha azt akarta volna mutatni, hogy ilyen ocsmány vedlett kucsma nincs több a Szamos mentén. De a szemébe nézni óvakodtam, mert még kinézi belőlem, hogy egészen rövid idő múlva itt temetkezem valahol az erdőn... De ő se nagyon nézett ránk, csak akkor hallattott valami torokköszörülés-félét, amikor Kálmán azt mondta, hogy holnap majd lövünk egy-két nyulacskát testünk táplálására.

– Hónap?! – és kissé megfordult az ülésben. – Hónap jó lesz, ha az ajtót ki tudják nyitni. Mehetünk?

– Gyerünk! – bátyám megemelte a kalapját – ha meguntátok, gyertek be.

A szánkó ellódult, s a két kis mokány ló meglepő gyorsan tűnt el a hajlásban.

Kálmán körülnézett, szaglálódott, a szelet vizsgálta, de láthatólag semmi eredményre nem jutott.

– Csak nem hiszel ennek a vén szárnak?

– Hát – és haragosan nézett rám – elsősorban egy ilyen öregembert ne szamarazz le, mert ez nyegleség és hitványság!...

– Igazad van – szégyelltem el magam –, de unom már ezeket a vajkos jóslatokat...

– Másodsorban várd meg a holnapot, mert addig még azt sem mondhatod, hogy tévedett.

– Igazad van, már mondtam.

– Különben is reggelre kiderül, hogy ki a számár.

– Jó – mondtam dühösen –, kiderül, de most már kegyeskedj elindulni, mert fázom.

Látta, hogy mérges vagyok, azonnal jókedve lett.

– Nem kell sietni – fordult meg –, az ajtót csak „hónap” nem tudjuk kinyitni, az öreg úriember megmondta...

Másnapra azután valóban kiderült minden, csak az ég nem. És kedélyünk is csak később, pedig ugyancsak noszogattuk a Küküllő mentivel...

Azaz – pontosabban visszagondolva –, amikor felértünk a vadászházhoz, nem tudtunk magunkkal mit kezdeni. Jöttünk, mentünk, tetünk-vettünk, és határozottan untuk egymást.

Alkonyodott, de ezt alig lehetett észrevenni, mert már dél óta borús homály volt, és a szoba árnyéktalanul sötétedett. Én az ágy végén gubbasztottam. Kálmán – szokás szerint – az asztalra könyökölve kényelmetlenkedett.

– Nem gyújtasz lámpát? – mozdult meg.

– Gyújtsak?

– Nem muszáj.

És csak darvadoztunk. A kályhában már alig volt szeme a paráznak, de nem tettem rá, és az ablak négyszögére is mintha lassan fátyol borult volna.

– Hallod? – kérdezte később, és kifelé fülelt.

– Hallom, János horkol... A nagyon tisztelendő Kismagyar által beígért tájfun és blizzard majd csak később jön...

– Engem mindig ilyen szemtelen alakokkal hoz össze a sors... – kesergett.

– Valószínű megérdemled. Látod, én milyen férfiasan viselem társaságodat? Előző életemben valami óriási disznóságot csinálhattam.

– Azonnal gyújts lámpát! – kiáltott.

Odatapogatóztam az asztalhoz, és megszokott mozdulattal nyúltam a lámpaüveghez. Úgy látszik, kicsit mellé nyúltam, és csak meglöktem az üveget, amely: cslinkplink... reccs! A padlón... Akkora lett a csend, hogy János horkolása most erőteljesebben hallatszott.

Sziszegve átkozódtam, és kimentem Jánoshoz, aki az ajtónyitásra felébredt.

– Van másik üveg? – kérdeztem.

– Igen – ásított –, de a demizson is még... majdnem tele van...

– Lámpaüveg, János! Eltörtem.

– A lámpaüveget?

– Azt! De legyen szíves, és gyújtson gyufát, mert nekimegyek valaminek.

Visszamentem a szobába, és nem szóltunk egy szót sem, amíg János meg nem jelent saját lámpája fényességében, és egy új üveggel a mi lámpánkra. Aztán összesöpörte az üvegcserepeket.

– Azt hittem, a guta üt meg – mondtam, amikor a koma kiment, és csak akkor láttam, hogy Kálmánt majd szétveti az elfojtott nevetés.

Ezzel aztán fel is oldódott minden rosszkedvünk.

– Szerencséd, hogy neveltél – mondtam –, most akartalak feldarabolni...

Elalvás előtt még azt gondoltam, hogy – bocsánatot kérek – Kismagyar mégiscsak számár; úgy is mint fuvaros, és úgy is mint időjós.

Aztán – valamikor – felébredtem. Fázott az arcom. A ház – vastag tölgyszálfákból – néha mintha nyögött volna. A kályha időnként halalkan felvonított, mintha egy magányos farkas üvöltött volna valahol a hegytetőn.

– Mi ez? Kálmán, fent vagy?

– Egy órája. Nem néznéd meg, mi van odakint? Meggyújtottam a lámpát, de a gyufa majdnem elaludt.

Úgy látszik, az ablak nincs jól becsukva... Nézem, de be van csukva. A sarkában egy pókhálót lenget a szél... a fal mellett az egyik takarón, mint a porcukor – hó!!

A derékvastag tölgygerendák simán össze voltak ácsolva, és mindenütt mohával eltömködve. De talán mégsem mindenütt?

A tornác délre nézett, s amikor kinyitottam az ajtót, döbbenet álltam meg. A gyér lámpafényt mintha valami tejfehér áradat vitte volna a tornác előtt, s azon túl egy lépést sem lehetett látni. A hó nem kavar-

gott, nem „esett”, a hó vízszintesen folyt, és mögötte valahol valami félelmetes bugás orgonáit egyhangú, telt erővel.

– Érdemes kijönnöd, Kálmán, de végy fel valamit, és hozd a villanylámpádat.

Kicsoszogott rogyadozó pizsamájában, és amikor belevilágított abba az éjféli csodába, csillogni kezdett a szeme.

– Gyönyörű! Aztán csak álltunk.

A bugás nem erősödött, nem gyengült, a ház halkan nyögött, de mindezek felett valami tettekre kész vidámsággal lett tele szívem.

Kálmán ezt azonnal észrevette.

– Látod – mondta –, mégiscsak északi emberek vagyunk. Arcodra van írva.

– Igazad van! Én minden évszakot szerettem, de amikor elkezdett esni a hó, nem értem a bőrömben. Vadászat, kaland, behavazott utak, mámor, elfeledett arcok, távoli muzsikaszó, emberek, akiket szerettem, fülemben a szánkók gyöngyszavú, elérhetetlen csengője, és valahol várnak rám... gyere be, Kálmán, megfázol. Nem is tudom, miért mentél abba a pocsék, maláriás, lagúnaszagú Afrikába, és miért nem mentél Kanadába?

– Kanada és általában az Észak üres Afrikához képest. De az is igaz, hogy az afrikai felhőszakadásra, homokviharra sosem mondtam, hogy „gyönyörű”. Néha ijesztő volt, néha borzalmas, néha félelmetes... de még az éjszakai viharok dübörgő, nappali világosságban lángoló villámlásaira sem lehetett azt mondani, hogy: szép... pedig akár újságot olvashattál mellette.

A konyhában ekkor feljajdult Lupi, később János kopogott be, mögötte a kutya úrral... kezében a demizsonnal.

– Gondoltam, behozom, hátha megéheznek... ennek a szárnak meg ráléptem a lábára...

– Mennyi idő van?

– Hajnalodik, nemsokára fél három. Aludni meg úgysem tudunk. Melegíték valamit.

– Okosan. Lupika mutassa a lábát... ez fáj? Nahát... és még neki mondják, hogy számár, pedig ebben a házban csak egy számár van, és az bizony nem is olyan vén számár, mint az a Kismagyar nevű öreg úriember...

– Már kétszer visszavontam – mondtam –, és most harmadszor is visszavonom, de utoljára! Igaza volt az öregnek...

A reggeli korai volt, de a borsos és paprikás hús nagyon jólesett. Kimártogattuk még a lábost is, szorgalmasan öntözgettük a Küküllő menti itallal, s olyan virgoncak lettünk, mint tavasszal a kisborjú, pedig odakint valóban 'itéletidő' volt. János megrakta a kályhát, hogy az szinte hörgött a jólétől, és időnként kinyitottuk az ajtót, és megnéztük a külső világot.

– Ha valaki száz lépésre elmenne a háztól, aligha találna vissza – mondta János, aztán megkérdezte, hogy Afrikában soha sincs hó?

– Dehogy nincs! A Kilimandzsáró hatezer méter magas teteje például mindig havas vagy jeges.

– Abban a kánikulában?

– Ott fent nincs kánikula, János, hanem olyan hideg van, különösen éjszaka, hogy a farkasbunda is elkelne. Én párszor felmentem különféle ritka madarakért, de egykét napnál tovább nem bírtuk. Ez a gyönyörű hegység kétezer méterig teljesen trópusi, klímájában és növényzetében is. Kétezer méteren felül jön a köderdő. Gyérülő szubtrópusi növényzet, gomolygó ködfelhőkben, és négyezer méteren felül hideg, havas, jeges kővilág. Alul ködtenger, felül – ha éppen megmutatja magát – a Kilimandzsáró ragyogó, csupa jég csúcsa. Olyan látvány, amit sosem feledhet el az ember, de dermesztően hideg. Négereim ugyan akkora tüzeket raktak, hogy ökröt lehetett volna sütni, mégis dideregtek még pokrócban is, és fekete bőrük egészen megszőrkült a hidegtől. Iparkodtunk is aztán lefelé, amint meglőttem a kívánt madarakat. De abban bizonyos vagyok, hogy a négerék, ha ott lenne ilyen hóvihar – akkor is pontosan hazatalálnának. Olyan pontosan, mint fényes nappal. Sokszor ránk esteledett elefánt- vagy bivalyhajszában, sokszor olyan vihar csapott ránk, hogy egy-két lépésnél tovább nem lehetett látni, sokszor indultunk el éjszaka, hogy még napkelte előtt az este meglőtt vadnál lehessünk, hogy hátha van rajta valami nagyobb ragadozó, de a vezető majdnem soha nem tévedett.

A néger vadászok sokszor éjjel is követik az elefántokat, akár napi járóföldre. Ha elfáradtak, felmásznak valami alkalmas fára pihenni, és hajnalban folyik a hajsza tovább. A vadásztörzsek hihetetlenül vakmerők és fáradhatatlanok. A teherhordók képességei pedig egyenesen csodálatosak. Selous írja valamelyik könyvében, hogy egy teherhordója, egy cingár ember, több száz kilométeren vitt egy pár elefántagylát, amelyeknek súlya lehetett 60 kiló. És ragaszkodott hozzá, hogy ő vigye egész a tengerpartig. És ebben nem a súly az elviselhetetlen te-

her, hanem az agyar formája és súlyelosztása, amelyből sehogy sem lehet jól hordozható csomagot csinálni.

De nemcsak a férfiak ilyen kitartóak, hanem az asszonyok is. Azok – szegények – mindig terhet hordanak, még olyan törzseknél is, ahol a férfiak nem idegenkednek a teherhordástól. Az asszonyok hordják a vizet, a tüzelőt, az élelmet, s ha nincs más, kis porontyukat, aki félrebillent fejjel alszik a hálóban, vagy kosárban a hátukon. A ház körül az asszonyok csinálnak mindent, s a kis földeket – a sambákat – is ők művelik. Kivétel itt egy-két kimondottan földművelő törzs. A férfiak halásznak, vadásznak, de otthon vagy alusznak, vagy pipálnak a pombe-sörös fazekak körül. A szárított halat vagy vadhúst azonban már az asszonyok viszik a vásárba, vagy sóért cserébe sokszor ötvenhatvan kilométerre is. Lehet ugyan, hogy ez ma már nincs így, de tizenkét évvel ezelőtt még így volt.

A Viktória-tó mellett találkoztam ilyen asszonykaravánnal. Vidáman trécselve kapaszkodtak fel a meredek domboldalon, pedig a hátukon 15–20 kiló sót vittek, míg a férjek cigarettázva, egy szál lándzsával sétáltak mellettük. Sőt láttam, amikor az egyik férfi még a dohányzacskót is átnyújtotta feleségének, hogy sodorja meg a cigarettáját...

Az egyik asszony még egy kismacskát is vitt a karján, amit vagy cserélt, vagy „szerzett” a „városban”. Ekkor mondta el Paulo a néger mesét, hogy miért szereti a macska az asszonyt és az a macskát.

„Egy macska társat keresett a vándorláshoz és összeállt egy dik-dikkel, aki a legkisebb antilop a világon. Kedélyesen vándoroltak egy darabig, amíg a kis antilopot el nem kapta egy szervái. Mivel a dik-dik gyenge társnak bizonyult, a macska most már egy Thomson-gazellával társult, de ezt rövid idő múlva leütötte egy leopárd.

Erősebbet kell találnom – mérgelődött a macska, s végül is megálapodott az elefántnál, akinél erősebb barát már nem lehet a vadonban.

Igen ám! De az elefántot mérgezett nyíllal lenyilazta egy ember, s a macska azonnal hozzászegődött az emberhez, aki nyilván mindenkinél erősebb a pórban.

Követte tehát az embert a kunyhóig, ahonnét egy hosszú hajú nőtényember rontott elő rettenetes sivalkodással, hogy hol csavargóit a vadász, aki ész nélkül rohant az erdőbe, a macska pedig végleg megmaradt az asszony mellett, aki – ezek után nem kétséges – a legerősebb a világon...”

Egy kis csend maradt a szobában, míg végül is János megvakarta a fejét és azt mondta, hogy mesének mese, de – mondta mély meggyőződéssel – „sok igazság van benne”.

Összenéztünk Kálmánnal, s majd eldőlünk a nevetéstől.

Utána azonban felneszeltünk, mert időnként mintha lepedőt vágta volna az ablakhoz.

– Fordul a szél – mondta János –, és ahogy meggondolom, nem is lehet olyan rossz dolguk azoknak az embereknek Afrikában. Már úgy értem, a férfinépnek. Esznek, isznak, alusznak, vadásznak, pipálnak.

– Hát azért nem egészen így van – mondta Kálmán. – A kunyhót mindig a férfiak építik, fából, pálmalevelekből, pálmaháncsból, néhol agyagból és néhol kőből. Aztán a vadászat sem olyan mulatság, mint nálunk a körvadászat vagy erdei hajtás. Kemény és veszedelmes kenyérkereset az, ahol nem ártatlan nyulak szaladgálnak, és nem puska van a kézben, hanem csak lándzsa. Mégis meghajtják az oroszlánt is, és legtöbbször meg is ölik. Mit gondol, hány hajtót kapnánk itt, akik egy szál lándzsával eljönnének hajtani, ha ezekben az erdőkben elefánt, oroszlán, leopárd lenne.

– Azt hiszem, egyet sem – mondta János –, de... – tette hozzá – vadászt is alig.

– Bizony, igaza van! Az író úr például...

– Kálmánkám, ne személyeskedjünk. Aztán van magasles is a világon...

– Hohó – nevetett barátom –, olyan nincs! Nincs hősi magasles. Állsz a jó öreg anyaföldön, a négerek – ha félnek is – bemennek a sűrűbe, és te sem lehetsz gyáva, te, a fehér ember, a félisten, a kultúra és civilizáció magnum-istennyilájával a kezében, és lehet, hogy kidübörög az oroszlán vagy bivaly, és lehet, hogy nem támad, de ha támad...

Mert itthon nyugodt vagy; löni tudsz, és egyetlen célod: meglőni a vadat, de ott; mindenekelőtt megvédeni becses bőröd, szép, fehér bőröd... és ez a gondolat, ez a minden más érzést elsöprő idegfeszültség, mondhatom, nagyon károsan befolyásolja nyugalmad és – főleg – lövési tudományodat.

Itt, egészen bizonyos, hogy vadászat után hazamegyünk, vidám emlékekkel, ott néha sebesülteket visznek haza és néha halottakat.

Ne becsüljük hát le a fekete vadászokat, és ne ítéljük el ősi életrendjüket sem, hogy ők bizony nem dolgoznak. Persze: ahány ház, annyi szokás. Vannak halásztörzsek, földművelők, pásztorok és őser-

dei kis törpék is, akik csak vadásznak, halásznak, gyűjtögetnek, gyümölcsöt és mézet; csapdákat állítanak és hurkokat, és semmi mást nem tesznek a világon.

De ha kihagyjuk a támadó vadállatokat, még mindig ott vannak a kígyók, a krokodilok, a malária, az álomkór, a skorpiók és mindenféle férgek; láthatók és láthatatlanok. Ezekből sokat letört már a fehér ember tudománya, de nem mindent.

És ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy ezek a „nem dolgozó” vadászok fegyvereik nagy részét is maguk készítik csodálatos ügyességgel és néha művészettel. Elefántcsont, de más faragványok is sokszor magas művészi színvonalat árulnak el, és szövött, kötött, font gyékényszőnyegek, takarók, kosaraik néha bámulatosán szépek és tartósak. Sokan legyintenek, ha a négerekről van szó, „akik még embert esznek”, és azt hiszik, hogy száz év előtt őseik még a fákon mászkáltak, mint a majmok. Ostobaság! A négerek őseinek magas kultúrája most jön elő a föld alól, miután Frobenius nyomában megindultak az ásatások, amelyek szobrokat, ékszereket és házak alapjait hozták a napvilágra, abból az időből, amikor Róma helyén még mocsaras vadonság volt, esetleg egy-két kecskepásztorkunyhó. Ezek a szobrok döbbenetesen szépek, nagyon kifejezők, szinte mágikus hatással vannak a nézőre, egy olyan történelem előtti korból, amelyről végeredményben semmit sem tudunk.

Ami pedig az emberevést illeti, én már csak olyanokkal találkoztam, akik bevallották ugyan, hogy ők „valamikor” ettek emberhúst, de most már nem esznek, mert „nem szabad”... Nem azt mondták, hogy azért nem esznek, mert az bűn, vagy mert rájöttek, hogy az emberhús rossz, és embert enni gyalázatos dolog, hanem azért nem esznek, mert nem szabad... Azaz nem éri meg, hogy az angolok felhúzzák őket érte a legközelebbi fára.

William Seabrook Francia Guinea legelhagyottabb részén beférkőzött ilyen emberevő törzs bizalmába, részt vett titkos összejöveteleiken, és alaposan szólt a kérdéshez, mert maga is evett emberhúst, hogy beszámolhasson róla.

János erre kinyitotta az ajtót és kiköpött.

– A fene a gusztusát... felfordul a gyomrom...

– Ez igaz, János, de ha valaki írni akar arról, hogy milyen a majomhús vagy az elefántpacal, hát meg kell kóstolnia a majomhúst és az elefántpacalt.

– Kálmánkám, te elhiszed ezt?

– El kell hinnem, mert könyve a „Jungle Ways” 1930-ban jelent meg angolul, aztán a világ sok más nyelvén – magyarul is 1936-ban –, és eddig még senki sem cáfolta meg. Legalábbis én nem tudok róla.

A Gueré-törzsről van szó.

Seabrook azt mondja, hogy miután legyőzte ösztönös undorát, egy kb. harmincéves harcos húsából evett, s az olyan volt, mint a jó borjúhús.

Amikor pedig megkérdezte, hogy a szomszéd törzsek is megeszik-e a leolt ellenséget, azt mondták, hogy nem, de a guerék mindig is emberevők voltak.

Amikor pedig azt kérdezte, hogy milyen lehet egy lány vagy asszony húsa, mélységesen felháborodtak, és egyik öreg harcos a törzs jelmondatával válaszolt.

– Mi férfiak vagyunk, és férfiakat eszünk! Mi gueré harcosok vagyunk, és ha ilyen dolgokat hallasz – amelyek bizonyára megtörténtek –, keress valami asszonyt, aki közel van az éhhalálhoz, vagy valami gyilkost a francia börtönökben. Mi nem vagyunk gyilkosok!

Az öreg aztán megmagyarázta, hogy például megtámadnak és elfoglalnak egy falut, ami persze nem megy emberölés nélkül. Hosszú utat tettek meg, bátran harcoltak, s utána lakmározni akarnak. A meghódított faluban esetleg van birka, kecske, tyúk, esetleg nincs, de miért ölnék le azokat, amikor van már elegendő hús, a megölt ellenséges harcosok húsa. Hát van annak értelme, hogy leöljünk más állatokat, amikor azoknak a húsa semmivel sem jobb?

Ez az utazó fényképekkel igazolta, hogy valóban részt vett ilyen titkos szertartásokon, és nagyon gúnyosan nyilatkozott azokról a szobatudósokról, akik más szobatudósok könyveiből írnak szakműveket, de eszükbe sem jut odamenni és megnézni a valóságot. Ezek Párizsban tréfásan megbízták Seabrookot, hogy ha megtalálja azokat a bizonyos emberevőket, hozzon egy-két receptet az emberhús elkészítési módjáról. Nos, Seabrook egész csomó receptet hozott, amit a királyi főszakács diktált le neki, aki rendkívül mogorva egyéniség volt (ez látszik a fényképen is), és csak a király szigorú parancsára engedte magát lefényképezni.

– Ezek szerint kételkedni lehet, de ha meg akarod cáfolni, oda kell menned, meggyőződni a valóságról, és – azt hiszem, a könyv olvasása után – nagyobb felelőtlenség azt mondani, hogy nem igaz, mint azt mondani, hogy: hiszem. Én – elhiszem!

– De amerre a szerkesztő úr járt, ott nem voltak ilyenek?

– Nem, János! Pedig sok törzset ismertem. Olyanokat is, hol még nem járt fehér ember, de tudták róla, hogy van, és féltek tőle. Hallottak a villámról, amit a kezében tart, és messziről öl. Hallották, hogy nagy orvos és nagy varázsló. Néha jó, néha gonosz és kegyetlen (sok helyen az emberiség szemete járt Afrikában, és a rabszolgák egy részét is fehérek vették át), de ha aztán megjelent, egyszerre üres lett a falu. Legérdekesebb az, hogy a csont-bőr kutyák is halálos rémülettel menekültek a bozótba a fehér ember elől.

A legnagyobb részükkel azonban meg lehetett barátkozni, s akkor kiderült, hogy talán nagyon lemaradtak a civilizációban, de – végeredményben – olyan emberi emberek, mint mi.

– Csak azt szeretném tudni, hogy ez az emberevés végeredményben hogy kezdődött – szoltam közbe –, hiszen még a ragadozó vadállat sem eszi meg a saját fajtáját...

– Nem eszi meg, persze – *amíg nem éhes*. De az éhhalál szörnyű úr, és az életösztön mindennél erősebb. Erkölcsnél, vallásnál, nevelésnél – mindennél. Ma már rádió van, és a hajótörötteket pár napon belül többnyire kihalásszák, de bizony a múlt században az angol, francia, norvég stb. törvényszékek nem egy ítéletet hoztak, amikor a hetekig, sőt hónapokig hánykolódó matrózok megették elhalt társaikat, de néha agyon is verték, hogy megehessék. És történelmi tény, hogy a tatárjárás utáni éhínségben nálunk is ettek embereket, ami szintén a szenvedés örületébe esett ember utolsó felágaskodása volt az elmúlás ellen.

– János – mondtam –, megszomjaztam erre a sok emberhúsról... és hozzon magának is poharat.

János egy félliteres, kék bögrével tért vissza.

– Úgy látom, maga végképp megundorodott... – pislogott Kálmán a hatalmas edényre, de János nem értette el a célzást.

– Meg, kérem, szent igaz...

– Pedig látja, éppen olyan emberek a négerek is, mint mi. Jók, rosszak, bátrak, gyávák, szorgalmasak, lusták, piszkosak, tiszták, okosak, ostobák, jóindulatúak és csirkefogók. De általános a gyermekszeretet, s a csendes, álmodozó, kedves kis néger csemeték ezt meg is érdemlik. Sohasem lármások, soha nem tolakodók; nem is láttam soha, hogy néger gyereket megvertek volna. De nincs is miért megverni. Hogy a néger asszonyt elveri a férje, azon nem is ütközik meg senki. Megvette, az övé, s az asszony nyilván megérdemelte, de gyereket verni lehetetlenség. Persze én a „falusi” négerrel beszélek, mert a „városi” néger tele van a civilizáció minden áldásával és átkával.

– Milyen az idő odakint?

– Szakad! – mondta János. – Nem látni semmit, de a szél kicsit fordult, és a tornác fele már teli van. Csak meg ne forduljon egészen, mert visszahozza, amit lerakott, akkor aztán vagy gyalog megyünk a faluig, vagy sehogy; de gyalog sem lesz lakodalom...

– Én nem megyek! – mondta Kálmán.

– Élelem van elég – szóltam közbe –, ha a bor elfogy, olvasztasz havat... és megvárod a szalonkákat... nincs szebb az ilyen téli magánynál. Majd írok...

Kálmán rám nézett.

– Van egy néger közmondás: „Egy csutkát hiába éget az ember, abból nem lesz sohasem tűz, sem meleg, és akit csutkának teremtett az Isten, abból soha nem lesz sem hűséges barát, sem édes testvér.”

De a reggelt hiába vártuk. Később jajgatni kezdett a szél, kapkodó lökések rázták meg az ablakot, de csak nyolc óra után világosodott valamelyest, és tíz óra felé kezdett ritkulni a hó.

János már régebben kiment. Lupi a kályha mellett szuszogott, Kálmán egy asztalra könyökölve nézte az ablakot, én pedig óvatosan elaludtam.

Arra ébredtem fel, hogy a szél már nem az ablakot rázza, hanem az ajtót. Kálmán helye üres. Hát mégiscsak bement a kis szobába lefeküdni – gondoltam, és ennek örültem, mert mindig valami társtalan szomorúság volt körülötte, ha az asztalra könyökölve egy-egy percre elszundított...

Csendben pislogtam tehát, mint a mókus az odúban, ha árnyék esik a bejáróra... és gondolataimat összeszedve arra eszméltem, hogy valóban megfordult a szél, mert az ajtót rázza. Akkor pedig... és a Kis-magyarra gondoltam, a helybeli csodadoktorra, aki azt mondta, hogy... „...Hónap? Hónap jó lesz, ha az ajtót ki tudják nyitni.”

És gondolatban bocsánatot kértem a jeles fuvarostól. Nem tudtam, mennyi ideje aludtam – órám még mindig a fiókban tartózkodott –, de ha régen fordult meg a szél, akkor biztosan telerakta a tornácot. Mozdulni azonban nem mertem, mert barátom nem volt jó alvó (még feködni sem láttam úgy, hogy *igazán és* lusta kényelemben elhagyta volna magát), és ha felvertem, félreérthetetlen megjegyzéseket tett személyemet és nevelésemet illetőleg.

Lapultam tehát izgatottan, mint a húsvéti nyúl, hogy majd csak megtalálnak a gyerekek... de – úgy fél óra múlva – unni kezdtem a dolgot. A konyhából sem hallatszott semmi, ami azt jelentette, hogy

János is alszik, mert János, akár kellett, akár nem, mindig tudott aludni.

Ezek után nagyon óvatosan és szerényen sóhajtottam.

Semmi!

Megköszörültem a torkom, és azt mondtam: Hajaj...

Semmi!

Lerúgtam a pokrócot,

– Úgyis tudom, hogy nem alszol – és benéztem a szobába.

Senki!

Kissé bambán pislogtam Kálmán ágyára, de mintha nem is feküdt volna rajta.

Kilöktem az ajtót, azaz ki akarom lökni, de nem lehet ám! (süllyedjen el az a Kismagyar ott, ahol van) méteres hó a tornácon, világosság, ritkán esik a hó, de dél felől hordja, mintha megőrült volna.

A konyhaajtót csendesen kinyitom, János alszik, Lupi az ágy alól pislog. Visszahúztam az ajtót, és evett a méreg. Amint azonban vissza akarok bújni a szobába, a tornácról nagy, összefolyt nyomok vezetnek az erdő felé.

– Megőrült! Ebben az időben!!?

Aggódni kezdtem, mert Kálmán nem ismerte jól ezt az erdőt. Ott ugyan nem hordja úgy a havat a szél, mint itt a ház körül, de az út mellett is gödrök vannak, egy-két meredek szakadék is.

Rántom fel a bakancsot, és érzem már, hogy aggályoskodó természetem hogy kezdi építeni a legrosszabb lehetőségeket. Mindenre gondolok, csak arra nem, hogy megunta a tétlen gubbasztást, és kiment kicsit körülnézni.

– Körülnézni?... – mondja bennem énem borúsabbik fele – körülnézni... megcsúszik valamelyik meredek parton, némelyikben lehet négyméteres hó is... onnan ugyan ki nem mászik! Jó lesz sietni, ilyenkor minden perc drága...

Megyek a nyomokon, és néha megtámaszkodom a hosszú hegymászó botban, mert majd feldönt a szél. Amint beérek az öregerdőbe, a nyomok világosabbak lesznek, bár a porhó itt is úgy összefolyik, mint a porcukor. De itt már messzebb látni; aztán kanyarodik a szél, szembe fúj, és megint nem látok semmit.

A gödröknél, vízmosásoknál majd kinézem a szemem, de nincs baj. Kálmán az úton maradt. Itt fordul az út, két vízmosás közt alig méternyi átjárás. Jobbról a tölgymatuzsálem. Valahányszor elmentünk mellette, mindig tanakodtunk, mennyi idős lehet. Legalább háromszáz

éves... Öreg fa volt már, amikor az idősebb Wesselényi II. Józseffel összeütötte a löcsöt. De a Habsburg-löcs erősebb volt, s Wesselényi Kufsteinbe, vagy valamelyik osztrák börtönbe került évekre. Erre már pontosan nem emlékszem. De amikor a kalapos király rájött, hogy kicsit korán született, betegen és megundorodva mindentől, visszavonta rendeleteit, amelyeket senki nem értett meg, szabadon bocsátotta Wesselényit is, aki nem törött meg a rabságban sem. De megdöbbsent, mert az a halál küszöbén álló másik ember körülbelül azt mondta neki, hogy jó lesz, ha a továbbiakban vigyáz a fejére, mert akinek a jobbágyai állati sorban élnek, az nem lázadozhat a királya ellen, nem beszélhet sem jogról, sem szabadságról.

Igen, ez a fa már akkor is öreg volt, amikor az idősebb Wesselényi itt vadászott, és később az „Árvízi hajós” is, mert ez az erdő századokon át Wesselényi-birtok volt, mint ahogy jóval előttük a rómaiaké volt, amikor Erdélyt még Dáciának hívták. A Wesselényi-kastély egyik oldalfala végig beépített római sírkövekkel van kirakva... és néhol csodás, két-háromezer éves ékszereket, aranypénzeket fordít ki a földből az eke.

A vén fa történelemlátó múltja még ebben az ideges pillanatban is megérintett, de aztán loholtam tovább, mert a szél suhogva csapott le minden szélesebb nyílásra, és néhol már teljesen eltüntette a nyomokat.

Egyszer aztán: nem volt tovább. A nyomok egy nagyobb tisztáson teljesen elvesztek. Döbbsenten szaladtam körül. A szél vonított, lépteimre felkapta a havat, és saját nyomaim is pár perc múlva alig voltak láthatók...

Most már igazán aggódtam, s arra gondoltam, itt már csak Lupi segíthet. Lupi és János. Hajrá haza! Valahol az ágyak alatt mintha hótálpakat láttam volna, ezt nézem meg először, mert helyenként hasig ért a hó.

A szobában trópusi meleg, s akkor éreztem, hogy folyik rólam a víz. Amint indulnék az ágy alá, egy pillantást vetek a másik szobába, és akkor... igen, akkor kételkedni kezdtem józan eszemben, s abban is, amit látok.

Kálmán ott feküdt az ágyán, szépen, nyugodtan, zokniban, a fal felé fordulva. Tekerős lábszárvédője száraz, szabályosan összezsavarva a széken... megőrülök... de bakancsa... igen, a bakancsa mellett kis víztócsa.

Csak lerogytam, boldogan és dühöngve, mert akkor már láttam, hogy válla enyhén rázkódik a nevetéstől.

És akkor már úgy nevettünk, hogy a könnyünk potyogott.

– Hát most mondd el, mert agyonlőlek...

– Azon kezdődött, hogy rettenetesen horkoltál... valahányszor elbóbiskoltam, akkorákat horkantottál, majd leestem a székről. Tátott szájjal... ami látványnak sem szép... Nincs neked orrsövény-elferdülésed?

– Hagyjuk az orrsövényemet...

– Szóval: kiűztél. Csendesen felöltözködtem, bár tőled akár lődözhettem is volna. Gondoltam: kicsit körülnézek. Puskát nem is vittem. Itt bűdösödünk már napok óta, gondoltam, jót tesz egy kis levegő. Jót is tett; neked is, nem?

– Tovább!

– Elmentem a nagy tisztásig, ott nézelődtem egy kicsit, de a túlsó oldalon akkora a hófúvás, hogy abba már nem mentem bele. S akkor megláttalak téged... de csak egy pillanatra.

– Aggódtam, amit persze nem érdemelsz meg...

– Lehet, hogy aggódtál, de úgy rohantál felfelé, mint egy vakbogár. Kitűnő alkalom volt egy kis kioktatásra, mert erdön így nem jár az ember. Saját nyomaimba lépve gyorsan visszamentem a nagy fáig, s amögött meghúzódtam, s amikor elhagytál és elfordultál a kanyarban, újra a saját nyomaimon hazajöttem. Nem kellett félnem, hogy ezt meglátod, mert összevissza rúgtad a havat, ez már maga nagy hiba, mert a követett nyomot nem szabad elrontani – de a szél úgylis elrontotta. Ennyi az egész.

– Ennyi; én meg agyonaggódtam magam, hogy belecsúszol valamelyik ismeretlen vízmosásba, és most izzadt vagyok, mint egy ló. Még majd tüdőgyulladást kapok a végén.

– Ez ellen ajánlom: vetkőzz le, és a tornácon dörzsöld le magad hóval. De várd meg, amíg megszáradsz.

– Nem bolondultam meg – tiltakoztam a hideg ajánlat ellen, de amikor megszáradtam, minden pórusom kívánni kezdte a havat. Kirohantam hát, mint Ádám a paradicsomból, és dörzsölni kezdtem magam, ami persze nem ment némán. Erre megjelent Lupi, aki nem ismert meg majd negyvenéves hazai gyártmányú öltözetemben, pedig úgy állt rajtam, mintha „rám öntötték volna”...

Lupi tehát mérgesen megugatott, de amikor hangom megismerte, rohanni kezdett körülöttem, és üvöltött a boldogságtól, hogy ezzel a

bolonddal játszani is lehet. Erre elkaptam a lábát, és ledörzsöltem Lupit is, aki nem is nagyon tiltakozott, csak a hasát féltette, pedig a hóban kis mákszemek pattogtak, Lupi kivándorló bolhái. Amikor aztán bementem a szobába, úgy éreztem, lángot vet a bőröm.

– Kálmánkám, igazad volt! Nem akarsz birkózni?

Este azonban felvetődött a kérdés, hogy mit csináljunk. Vadászni nem lehet, hazamenni nem tudunk.

– Vannak itt órások – mondta János –, hajnalban elmegyek a hídig, megnézem, jártak-e már az úton. Ha van már csapás, lehetne a postáról telefonálni...

– Majd ha elállt a szél! – mondta Kálmán. – Amíg a szél hordja a havat, nincs értelme a telefonnak sem, mert a fuvaros is bizonytalan. De ráér, János, reggel is. Rendesen megreggelizünk, aztán mehet. Így is lett. Hajnalra már nagy csendre ébredtünk, s az ablak előtti fákon szikrázó holdfényben álltak a fák.

– Hazamenjünk? – kérdezte Kálmán.

– Csak rendelkez nyugodtan – mérgelődtem –, és ne told rám a felelősséget. Jól tudod, hogy haza kell mennünk.

– Egy-két napig azért maradhatnánk.

– Ha kedved van, én nem bánom.

– Igaz, nem sok értelme van – mondta.

– Semmi értelme nincs! Nem lehet mozogni az erdőn. Ha hideg lesz – márpedig hideg lesz –, ropog a hó, mintha lődöznének; de fel-támadhat a szél, kaphatunk még egy havat, és egy-két hétre itt rekedünk. Nézhetjük egymást, de ez nem szórakozás, és te – állítólag – valami szerkesztőféle vagy...

– Ott van Jánoska!

– De talán írni is akarsz valamit. Valami szép vezércikket.

– Ott van Sólyom.

– Esetleg egy szép kis elbeszélést... Ott van Csathó Kálmán.

Erre nevettem, mert Kálmán egyszer, nagy elbeszélésinségben felhívta Csathót.

– Te, Kálmán, igazán írhatnál a lapnak valami szép kis elbeszélést.

Csathó színdarabon dolgozott, és – nagyon érthetően – nem volt hajlandó novellával pepecselni, s ezt meg is mondta.

– Kálmánkám – csengett Kitty –, ígérek, amit akarsz... Csathó nagyot nevetett, és nem írt novellát.

Vele egyébként is egyszer nagyon megjártuk. Akkor vadásztam velük először Zebegényben. Csathónak valami érszükülete volt egyik lá-

bában, s azt mondta: ő bizony nem hajlandó rossz lábával ezeket a hegyeket megmászni, és másnapra lovat rendelt.

Összenéztünk Kittyvel, és másnap egy csomó rossz viccet gyártottunk előre a „lovas vadász” rovására, és epedve vártuk, hogy megjelenjék.

– Úgy fog ülni, mint macska a köszörűkövön... – vidámkodott Kitty, és én is mosolyogtam, de óvatosan, mert túlzott tetszésnyilvánítást nem tartottam ildomosnak.

Aztán leporoszkált Csathó, s a kis ló eltaposta összes reményeinket. Kissé bambán néztünk egymásra.

– Süsd meg a vicceidet – mérgelődtem –, hiszen ez úgy ül a lovon, mint egy huszár kapitány!

Kálmán legyintett.

– Azt még csak elviselném – suttogta –, de ez úgy ül a lovon, mint egy huszár őrmester...

Ráadásul hetven lépésről elhibáztam egy óriási kant, illetve rálőttem a kölcsönkapott drilling, sörétes csövével. A kan nagyot ugrott, aztán méltatlankodva eltűnt a sűrűben. Az történt ugyanis, hogy Kitty pompás drillingjén annyi csavar, gomb és mindenféle műtyürke volt, hogy az izgatott pillanatban sörétre váltottam. Így végződött a „lovas vadászat” Zebegényben.

Az előzményekből azonban kitűnik, hogy Kálmán „fő”szerkesztő volt, és inkább kritizált és rostált, mint írt. Igaz, olyan írógárda verődött össze a Nimród körül, ahol nemigen volt rostálnivaló, és a főszerkesztő inkább új tehetségekre vadászott, és ebben csálhatatlan jó szem volt.

János tehát szerkesztett, és Sólyom írta a vezércikket.

Sólyom!...

Sokáig nem tudtam, hogy kit takar az az írói név, s amikor Kálmánt kérdeztem, azt mondta: Sólyom a Nimród „szent embere”. Civilben: tanár...

Későbbben úgy éreztem, hogy Sólyom nem a lap „szent embere”, hanem a vadászat és vadászok lelkiismerete, bölcs tanítója és a vadászetika szelíd főpapja. Sohasem beszélt szószékről, sohasem beszélt „ex cathedra”, sohasem „nyilatkoztatott” ki semmit, sohasem csúszott le a gorombaság eleve hibás vagdosásába, és fékezte Kálmánt is, aki hajlamos volt erre. Sólyom mindig úgy írt, mintha erdei tűz mellett mondaná el, amit el kellett mondani süvölvény vadászinasoknak vagy

bővérű nagyfejűeknek, de soha nem akart megbántani senkit, amit Kálmán nem helyeselt.

– „Szent ember!”... – mondta Kitty, de ezt nem dicséretnek szánta...

Mégis, Sólyom maradt a mértékletesség, az egyenes út, a *Nívó*, amelyről soha nem tért le. Sólyom maradt a *Stílus* és a vadászpoltika mérlegtartója, a dolgok látója és tudója, az európai hang- és vadász-kultúra tévedhetetlen harcosa, aki úgy borított fel nagyhangú szövegeket, vadászati szélsőségeket, hogy egyetlen kemény szót nem használt, és írásában már eleve benne volt a megbocsátás.

Sólyom itt is tanár maradt, mint életében, itt is bosszankodhatott, akár a gimnáziumban, ahol elsősorban a magyar nyelvet tanította, és – nem tudom, de gondolomnála valószínűleg csak az bukott meg, aki mindenáron meg akart bukni.

A Magyar Vadászújság, a Nimród ellenlapja azt írta róla – többek között –, hogy katolikus pap... Ma sem tudom, hogy a papi hivatás mennyiben akadályoz meg valakit abban, hogy értsen a vadászathoz, és azt sem tudom, mennyiben megbecsztelenítő, ha egy vadász pap, vagy a pap vadászik, szerintem a rendkívül harcos újság, mint sok másban – ebben is tévedett.

Sólyom – Láng Rezső – főgimnáziumi tanár egyáltalán nem volt pap, és családi élete is olyan termékeny és derűsen bölcs volt, tele szeretettel, mint írásai.

Egyszer meghívott bennünket vadászni Magyaróvárra (Csathó Kálmánt, Kittyt és engem), s akkor is csak mosolygott, amikor – a vadászújság „leleplezése” nyomán „Laudetur”-ral köszöntöttük, s akkor is, amikor Kitty elhibázott egy-két foglyot, s mérgében az eget kezdte feszegetni...

A patronokat Sólyom szállította, s állítólag ezek a „fűrészporral” töltött patronok okozták a nevezetes hibázásokat. Az ebéd azonban – dinamitpapríkával és somlai borral elegyest – eloszlatta a felhőket, sőt megjavította a patronokat is, mert Kálmán délután már – a hajtók szerint – úgy lőtt, mint egy „angyal”... s mint ilyen, mereven ellenállt a kísértésnek, hogy este elmenjünk a „központiba” emlékeket keresni.

De hát Kálmán nem volt Óváron gazdász, és nem érezhette, hogy még a Lajtának is sörszaga volt, s a korzón régen elszakadt kis cipők kopogtak.

Csathó Kálmán nevetett, Sólyom mosolygott, és nem mentünk sehová.

Ma is sajnálom!

Sólyom azóta elmúlt nyolcvanéves. Unokák ugrándoznak körülötte, de azért pár éve még megírta a „Kezdő vadászok ábécéjé”-t, ami jó pár ezer példányban azonnal el is fogyott, és néha még írt az új Magyar Vadászba is.

Ma már csak nekem ír néha, és – gondolom – amennyire szívesen írt másokról, annyira nem szereti, ha róla írnak. De a Nimród „szent embere” ebből az írásból ki nem maradhatott, mert egyet jelentett Kálmánnal, egyet újságjával, és nélküle nem képzelhető el egyik sem.

Kálmánt tehát nem gyötörték a lap szerkesztésének gondjai, és ha az idő egy kicsit megembereli magát, és a hó csak egy kicsit kisebb, hát ökör se húzott volna bennünket azon a napon haza.

De az idő megint elködösödött, a szél feltámadt, és Jánost azzal engedték útnak, hogy délután jöhet a szán, ha tud.

Aztán már csak ténferegtünk, csomagoltunk, és megállapítottuk, hogy ez a legpocsékabb része a vadászatnak. Aztán már csak vártunk, s a vadászházban határozottan avas váróteremszag gomolygott.

– Lehet, hogy nem is tud jönni a szánkó – mondtam –, akkor mit csinálunk?

De a szánkó jött, sőt szánkók jöttek, igaz, csak úgy délfelé, amikor már reménységeink erősen megcsappantak, bár tudhattuk volna, hogy János még tiszteletünkre se repülhet.

Az első szánkó, pláne, nótaszóval érkezett. Még nem láttunk semmit, amikor valami dal született a völgyben, túl az erdőn és ködön, és éppen csak hogy felért hozzánk.

– Kinek van kedve *ilyenkor* dalolni? – mérgelődött öreg barátom, aki úgy érezte, az egész világnak méltányolnia kellene borongó lelkiállapotunkat.

– Mit tudom én?

Aztán feltűnt egy ember – mögötte Lupival –, s egy kis szánkót húzott vállára vetett istránggal. Ezekkel a kis szánokkal a hasábfát húzzák ki a favágók a kocsival járható útra, de a gyerekek is ezen szórakoznak, ha éppen nem kell az erdőn.

– Ez csak a sógor lehet – mondtam. Lupi ugyanis más emberrel nem szövetekezett – kivéve Jánost –, s a nóta is a sógorra vallott, aki – a sógorasszony nagy bánatára – erősen nótás természetű volt. – Majd meglátjuk.

A sógor fél óra múlva meg is érkezett, miközben Lupi olyan örömmel ugrált körülöttünk, mintha egy éve nem látott volna bennünket.

– János a telefontól vár – jelentette a sógor –, most a Kismagyart keresik.

– És ha nem találják meg? – aggályoskodott Kálmán.

– Miért ne találják meg? Két napja nem mehetett sehova. Örüljön, hogy fuvarot kap. De a hídnál olyan dombot rakott a hó, hogy a rétre már nem tud bejönni. Ezért küldött engem János. Kihúdom a csomagokat az útra. Ha ló nincs, a számár is jó...

– Nem iszik valamit, Gyuri?

– Ilyen ember ne inna? ...

Gyuri egészséges, téli optimizmusa azonnal szétverte kesergésünk beteges borulását. A csomagokat kihordtuk a szánkóra, Kálmán húst sütött, s úgy félóra múlva megérkezett János, aki elhűlve és mértéktartó rokoni irigységgel látta, hogy a fonott korsónak – amelyet pedig Kálmán neki ajándékozott – csak a fenekén lötyög valami.

– Kismagyar háromra a hídnál lesz – mondta János szárazon. – Indulhatsz, Gyuri.

– Indulok én parancs nélkül is – sértődött meg kicsit a sógor, de öt perc múlva már vidám danáját hozta a szél, miközben Jánost is kiengettük. Kálmán némely pénzeket adott át, és utasította, hogy két üveg bort vigyen haza a családnak.

Amikor a völgyből visszanéztünk, még enyhén füstölgőit a kémény, és mi nem néztünk egymásra, mert szégyelltük a kishitű kérdést, hogy: látjuk-e még valaha.

Mert akkor már – ha jól emlékszem, 1942 lehetett – ez a kérdés puhán és nyúlósan ott lapult gondolataink mélyén, és Kálmán is csak egyszer mondta ki.

Mire a hídhöz értünk – ahol a nyérc tanyázott –, ott várt már a kiváló fuvaros és jövődömondó. Gábor kis szánkóját a nem sokkal nagyobb lovas szánhoz kötötte, s amikor elindultunk, Gábor a szánkóval úgy lődörgött utánunk, mint amikor valami nagy kutya a farkát csóválja.

A faluvégen elbúcsúztunk, átraktuk a csomagokat, a fordulónál még meglengettük kucsmáinkat, aztán belesüppedtünk a kasba, amely mögött mint az árnyék loholt az aggodalom és a szorongás.

A vonat órás késéssel érkezett. Kálmán újságokat vett.

– Nem olvastál még elég hazugságot? – kérdeztem.

– Csak úgy szokásból vettem meg – mentegetőzött.

A fülkében egyedül voltunk, s amikor Kálmán fordított az újságon, elolvashattam az egyik főcímet.

„Tavasszal még több emberrel száll majd fegyverbe Magyarország.”

Kálmán olvasott, én az arcán olvastam. Nem is kellett elkérnem az újságot, de hiába is kértem volna, mert egyszer csak lerántotta az ablakot, és kivágta az ablakon az egész paksamétát. Aztán összeszorította száját, és behunyta a szemét, mintha aludni akart volna.

De nekem sem volt semmi beszélni való kedvem.

Tudtuk, amit tudunk.

Tudtuk, hogy körös-körül beborult az ég; tudtuk a borzalmakat, amelyek Lengyelországban történtek, és hallottunk valamit a koncentrációs táborok „kísérleteiről”, gázkamrákról, drótsövényekről, kínzókamrákról, amelyeket nem tudunk egészen elhinni, mert képtelenek voltunk felmérni az ember beteges elfajulásának sátáni mélységeit. Hiszen ha még egy emberről lett volna szó!, de a Sátán trónját milliók tartották, miközben a mi újságjaink is együtt üvöltöttek a farkasokkal, diadalt diadalra halmozva... De tudtuk azt is, hogy a világ gépezete megindult, a hurok szorul, s ebben a hurokban mi is benne vagyunk.

Fulladás és gyötrellem bontogatta felettünk denevérszárnyait, és nem értettünk semmit, hiszen akivel csak beszéltünk, mind ezt érezték, és mind tudta, hogy saját koporsónkat visszük megkötözött kezünkkel a hazugság és szégyen dögtemetőjébe.

Döcögött a vonat, mint a sors furgonja, és tudtuk, hogy mi már nem szállhatunk le róla.

Reggel értünk Pestre álmosan, összetörtén.

Nem is beszéltünk, mert mit is mondhattunk volna?

Kezet fogtunk és elváltunk. Az erdők, a havas, tiszta erdők messze maradtak mögöttünk, és ha nem is vallottuk be egymásnak, éreztük, hogy az időnek azokba az elmúlt erdeibe nem megyünk már vissza többé soha.

Aztán már gyorsan ment minden. Talán egyszer vadásztunk még együtt a nagymarosi „kertek alatt”, a Duna mellett. A nagy Szikra már nem élt, és csak a fia rontotta vadászatunkat. Minden nyúl után elrohant, mire Kálmán elverte, hogy üvöltését Visegrádon is hallották, aztán megrázta magát, és a következő nyúl után megint elrohant...

– Miért nem lövöd agyon? – kérdeztem.

– Minek?...

– Hát ez igaz. Nem mindegy már minden? Mi lesz velünk, Kálmánkám?

– Győzünk!! – mondta elkeseredetten.

Ezen aztán nevettünk, bár minden okunk megvolt a sírásra. Végül is nagy nehezen lőttünk egy nyulat és egy foglyot.

– Van itt vad... – mondta Kálmán keserűen, és megdicsérte a nagy Szikra haszontalan ivadékát, mert szépen elhozta a nyulat is meg a foglyot is.

A közös emlékek utolsó fellobbanása volt ez a vadászat, aztán már nemcsak beborult az ég – mintha soha többet nem lenne ünnep a világon –, de dörgött is, villámlott is, és elsüllyedt a múlt, amely – úgy látszik – megérett az elsüllyedésre. Azt azonban határozottan éreztük, hogy kissé csendesebben, ámde sokkal gyorsabban is süllyedhetett volna.

Akkoriban keveset találkoztunk, és ha találkoztunk, alig beszélünk, utcán pláne nem, mert:

–...gyere át a jobb oldalamra, mert a bal fülemmel nem hallok...

– Igen ám! – tiltakoztam – de én meg a bal szememmel nem látok, és még fellöklek...

Nevetett: van még humor a világon. Így aztán csak ballagtunk egymás mellett, és ha mondani akartunk valamit, meg kellett állnunk, hogy lássuk is és halljuk is egymást.

De a romok szépen tünedeztek, a háború odvas fogai töredezték, süllyedt az egész szörnyűség, az elmúlt fájdalom véres szakadékaiba, ahova most már besütött a nap, új magvakat hordott a szél és a gránát tépte sombokor ágán úgy fütyült a feketerigó, mintha semmi, de semmi nem történt volna.

A rigót a Hűvösvölgyben láttuk, és úgy megnéztük, mintha ez lenne az első rigó életünkben.

– Végre! – mondta Kálmán – csak hogy nem látom azokat a pocsék csonttollúakat.

1944 januárjában ugyanis olyan szokatlan tömegben érkezett a csonttollú madár, hogy még a Semmelweis utcai fákon is nyüzsögtek.

– Látod? – mondta. – Tudod, ez mit jelent?

– Hideget...

– A néphit szerint ez háborút és dögvészt jelent.

– Nincs hidegebb, mint tavaly – mondtam –, ki emlékszik a legutolsó csonttollú-invázióra!

– A nép emlékszik. Az egyes ember semmi, de a nép emlékezete szinte időtlen. Különben majd meglátjuk...

Aztán megláttuk... de 1946-ban erősen igyekeztünk elfelejteni.

Ez a beszélgetés 1946 tavaszán történt – ha jól emlékszem –, amikor az is feltűnő volt, hogy Kálmán hátizsákkal jelent meg. A hátizsák tüdővésziesen lapos volt, ezt szóvá is tettem.

– Húst viszek a „farmomnak”. Van már két nyestem és két nyusztom... örültem, hogy újra „szakmába vágó” tervei vannak, amelyek nagyon alkalmasak új tervek kibontakozására. Kálmánnak még a háború előtt is voltak nyusztjai és nyestjei, melyeket aztán odaajándékozott az állatkertnek. Az egész állomány tizenhat darab volt, s ezeket a megszükülte húsellátás mellett már nem tudta volna ellátni, de egy pillanatig sem gondolt értékesítésükre. Most azonban az Állami Erdészeti is támogatta, de friss húsért hetenként többször be kellett jönnie az állatkertbe. Szívesen vállalta ezt is, mint mindent a tudomány érdekében, és egy pillanatig sem gondolt arra, hogy ő – akit a világ nagy múzeumi Chicagótól Moszkváig számon tartottak, mint a kultúrvilág egyik legnagyobb természetvizsgáló vadászát – ne cipelhetne a hátán nyolc-tíz kiló húst a nyestjeinek és nyusztjainak. Talán ez az alázatos szolgálata a tudománynak és irtózás minden görögtűztől és nagydobtól volt az oka annak is, hogy Chicagótól Moszkváig jobban is ismerték és tisztelték, mint hazájában.

És ezt, hogy „Chicagótól Moszkváig”, nem a távolság és holt barátom érdemeinek nagyítására írom, amit mélyen szégyellenék is mint emlékéhez méltatlan nagyotmondást, ha nem tudnám, hogy a chicagói Field-múzeummal is összeköttetésben állott, a New York-i Rothschild-múzeummal levelezett, az angol British Museumban gyűjtése és személye jobban ismert volt, mint Budapesten. Moszkvát pedig – amit eddig nem tudtam – igazolja az alábbi történet.

Amikor még tartott a háború, Nagymaroson egy orosz őrnagyot kvártélyoztak be Kálmán egyik barátjához, Vadas Rezsőhöz. Az őrnagy beszédes ember lévén, egy alkalommal megkérdezte Vadast, hogy hova siet.

– Kittenbergerékhez.

Az orosz izgatottan kérdezte, hogy ez a Kittenberger rokona-e annak a „nagy tudósnek”, akinek madarait a moszkvai múzeumban látta?

– Nem rokona, hanem ez az a Kittenberger.

Az őrnagy úgy rángatta fel csizmáit, majd a lába törött bele.

– Azonnal vigyél hozzá!

És rohantak, mintha attól kellett volna tartani, hogy Kálmánt már nem találják életben, s az orosz olyan boldog örömmel rázta Kálmán kezét, és ölelgette, mintha valami régi vágyálma teljesült volna.

Akkor háború volt, s az őrnagy katona...

1947-ben már újra álltak a szobanagyságú ketrecek, Pepi és Muki – a két kis szelíd nyuszt – már újra kikutatták Kálmán zsebeit, és ha elfogyott a cukor, felmentek fejére is, hogy nincs-e a kalap alatt a kockás, fehér édesség.

Ezeket a nyesteket és nyusztokat azonban már nem ő fogta és vásárolta, a nyuszházakat nem ő építtette, és a nemesprém-farm kiadásait nem ő fizette, hanem az Állami Erdészet, a demokratikus kormányzatnak az a szerve, amely erre illetékes volt.

Ez a kormányzat fizette Kálmánt is, aki a múlt gazdátlansága, sok mellőzöttsége után egyre több jelét kapta a tudósnak, természetvizsgálónak és kutatónak kijáró megbecsülésnek.

Betetőzésül visszakapta a háború alatt beadott puskáját is, mégpedig olyan megtisztelő körülmények között, amelynél többet már nem kívánhatott, és nem is kívánt. A hadsereg tisztikara adta át a puskát az ország legnagyobb vadászának, és az öreg vadásznak ennél többet már nem adhatott senki.

A puskával azonban – sajnos – nem jött vissza valami; nem jött vissza a tervek ragyogása, az izmok rugalmassága, az élet horizontjának messzesége, a gondolatok fürgesége, az érzékszervek résenállása; sajnos, nem jött vissza – a fiatalság.

Kálmán elnehezedett, ami nem lett volna olyan nagy baj, hiszen senki sem ugrándozik hetvenéves korában, de messzenéző lett, tűnődő és sokszor még hallgatagabb, mint amilyen egész életében volt.

A végzetesen elmeszesedő csontok egyre nehezebben engedelmeskedtek, vonatra, villamosra már alig tudott felkapaszkodni, de soha nem panaszkodott. Elmondta a nehézségeket, a tüneteket, de úgy, mintha másról beszélne.

– Hát... megöregedtem – mondta.

De ennek az öregségnek voltak vidám és kedves percei is. A látogatókat általában nem szerette, akár rajongtak, akár úgy néztek rá, mint egy kihalni készülő ősbőlényre, s egy kis vállveregetéssel úgy szólították meg, hogy „kedves mester”... A látogatók között azonban – szerencsére! – gyerekek is akadtak, sőt gyerekcsoportok, s ezek mindig simogató vidámságot hagytak öreg szívében.

Egyik ilyen csoportnak, pláne „szónoka” is volt. Aki meghajtotta magát, és erősen elpirulva (a kortársak ádáz figyelése közben, hogy mikor sül bele a szónoklatba) azt mondta, hogy:

– Kedves Kálmán bácsi!...

Tovább azonban nem jutott, mert Kálmán magához ölelte a jövődő képviselőjelöltet, hatalmas barackot nyomott a feje búbjára, és azt kérdezte:

– Szeretitek a gesztenyét?

– Szeretjük! – üvöltöttek a jövődő Afrika-vadászok...

– Akkor menjetek, és szedjetek, amennyit tudtok, mondta –, mert a nagy kertben már érett a gesztenye.

Ebben persze egy kis félszegség is volt, mert Kálmán – ha erre sor került volna – jobban dadog és jobban elpirul, mint az a kis nebuló, hiszen maga is – a veszély és a kiállítás perceit kivéve – gyerek maradt egész életében.

Arról soha nem beszélt, ha hivatalos kitüntetés érte, országos vagy külföldi nagyságok és intézetek írásbeli elismerése érkezett, de mindig elmondta, ha gyerekek írtak neki, akiknek mindig válaszolt – pedig nagyon rossz levélíró volt –, sőt egyesekkel valósággal „levelezésben állott”.

– Ezekből lesz valami – mondta, és elgondolkozva nézett maga elé, mintha saját magát hasonlította volna össze, a lévai kisdíákot, ezzel a harmadik generációval.

Az idő azonban nem állt meg. A gesztenye lehullott a fákról, ki is virágzott újra, és a virágokra érkező milliárdnyi méh zsongása talán úgy hangzott már fülébe, mint a végtelen úton közeledő zsolozsma.

Ez időben már sokat beszélt a halálról, valami megnyugvó, mégis szomorú beletörődéssel, néha egy kis reménykedéssel is. Ilyenkor miről is beszélhettünk volna, mint – vadászatról.

– Csak gyertek, gyertek – mondta –, még egy kicsit elvadászgatunk... Ki tudja, nem utoljára jöttetek-e?

Ha hazament Nagymarosra, mindig ezzel búcsúzott:

– Nem tudom, látlak-e még benneteket...

– El fogsz temetni valamennyiünket – mondta egyszer Csathó Kálmán –, akkor aztán majd szégyelled magad...

– Nem szégyellős természetű – próbáltam megütni a régi hangot, de kevés eredménnyel, mert a környezet nem a mi világunk volt; az erőltetett humor lehullott a kórház gumipadlójára, és nem nyúlt érte senki.

– Kikísérlek benneteket – nyúlt a botja után –, elüldögélek a kertben, hátha jön még valaki... Zsámbor Ernő megígérte...

Akkor a reumakórházban volt. Sokat üldögélt az udvarban a platánok alatt, és mindig csak várt, várt, hogy majd csak jön valaki.

Zsámbor olyan önkéntes titkári szolgálatokat teljesített körülötte, és jött is hamarosan lihegve, hogy mit intézett el Kálmán helyett hivatalosan és nem hivatalosan.

Kálmán úgy ült a pesszimizmusban, mint más az iszapfürdőben, de jött Zsámbor az optimizmus tavaszi luftballonjaival, és – csodálatos! – a hírek színes kis játékgömbjei kiemelték a beteget az aggályosság jelenéből, és letették a holnap virágos rétjére, a gyógyulás patakja mellé.

Mert Zsámbornak kizárólag első osztályú jó hírei voltak. Olyan orvoságokról hozott hírt, amelyek után félhalottak futva mentek a legközelebbi italmérésbe egy pohár sörre, és olyan injekciói, amelyekből a harmadikat már nem is adták be...

Kálmán mosolygott; hitte is, nem is, de a tehetetlenség felhőit szét-szórta a reménység szele, és vidámabban fogadta látogatóit, akik bizony néha terhesen sokan voltak.

Aztán lejárt a kúra, és valami kis izgalommal készült a hazamene-telre, mintha a nagymarosi utcák hepehupája mondaná majd meg véglegesen: mennyit használt a kórház, és fürgébben mozognak-e az öreg lábak.

Erről azonban nem nyilatkozott, de örömmel mutogatta új bambuszbótját, amelynek gumivége megbízhatóan kapaszkodott a marosi kövekbe.

De ez a tavasz – az utolsó... – egyébként is szép volt. Halkan derűs, csendes, amiben már az ő gondolatai között is maradandó lett az a tudat, hogy nemcsak a család, a barátok, de az ország százezrei is korra, nemre, hivatásra való tekintet nélkül – tisztelik és szeretik.

A naptárok közben susogva lapozták az időt. Elfordították a tavaszt, el a nyarat, és amikor a visegrádi romokon ködöt álmódott már az ősz, Kálmán újra készülődött, hogy a Gellért-szálló gyógyvize és doktorai tegyenek hát csodát, ha ez lehetséges.

Az elmeszesedés nem állt meg, a járás már nagyon kínos lett, és bármennyire segített is a kitűnő bot, a lábak helyett nem járhatott. A függőny észrevétlenül kezdett leereszkedni...

Hiába látogattuk, hiába volt körülötte néha tíz ember is, Kálmán kezdett egyedül maradni, kezdett elkülönülni mindentől, ami volt. Nézte a nyüzsgő világot, hallgatta barátait, aztán felment szobájába, egyedül lenni...

Rendesen ilyenkor látogattam meg, és mindig a szomorúság vette markába szívem, mert ez már több volt, mint magány, több volt, mint várakozás a végtelenség előcsarnokában. Ez maga volt a lemondás

mindenről, ez mindig az utolsó vasárnap délután volt, mindig a legutolsó szál gyertya, amikor már úgysem jön senki, és hiába vannak a tárt kapuk és tárt szívek, úgysem lehet már menni sehova, mert a barátság és hűség, a szeretet és a részvét úgysem számítanak már semmit.

De szokásaiból még itt sem engedett, és tiszta emberi mivolta nem engedte megváltozni környezetét sem. Ágya gyűretlen, székek a helyükön, könyvei, újságjai rendben, a poharak csillogók, minden makulátlan tiszta, mintha most végezték volna be a takarítást, most borotválkozott volna, és most kötötte volna meg nyakkendőjét. Ismertem, szerettem és csodáltam, mert akkor is ilyen lett volna, ha Ő lett volna az utolsó Ember a Földön, amely jéggé dermedve kering tovább por-szemnyi nagyságában.

Aztán december lett és tél.

– Holnap hazamegyek – telefonálta. – Látni szeretnélek.

– Mikor indulsz, Kálmán?

– Gyere ide fél tizenegyre.

Alig késtem valamit, de elkéstem, és ezt nehezen bocsátom meg magamnak, mert végleg elkéstem, bár akkor nem gondoltam erre.

Karácsony előtt lett rosszul, de nem panaszkodott, mert sosem panaszkodott, nem feküdt le, bár olyan fejfájása volt, hogy a könnyei folytak.

Ettől kezdve már alig beszélt.

Az év utolsó napján jött a telefon: agyvérzés, de talán enyhe lefolyású, és 1958 első napján, hogy mindent megpróbálnak...

Másodikán utaztunk ki tele lemondással, de száz hasonló esetet meséltünk el egymásnak, amikor „felszívódott” az a pár csepp vér, és a beteg még tíz-húsz évet élt utána jó egészségben...

A ház tele látogatóval és tele suttogó csennddel.

Tele barátaival, a faluból, Pestről, ismerősök és ismeretlenek. Pár napja még hangosak voltak a részvétkedő asszonyok, Kálmán is élénkebb volt még, s akkor azt mondta feleségének:

– Dobja ki őket!...

Most már nem mondott semmit. Maga elé nézett valami rettenetes messzeségbe, és amikor egyedül maradtunk, elesett kezére tettem a kezem.

– Kálmánkám – mondtam –, itt vagyunk mind, és holnap is kijövünk, csak most az a fontos, hogy ne izgasd magad. Érted?

Láttam, hogy megértett, mert szeme elkönyyesedett.

– Most hazamegyünk, de holnap újra kijövünk. – Megsimogattam homlokát, kezét... – ...és meggyógyulsz... Szervusz...

– Szer... – suttogta.

És másnap meghalt. Olyan csendesen, hogy a felesége és húga sem vették észre, akik mellette ültek. Olyan csendesen, mint ahogy élt. Reggel még jött a hír, hogy jobban van, és délután ugyanaz a telefon azt mondta: meghalt.

És este azt mondta a rádió is.

És amikor kijöttünk, itt feküdt ravatalán, ahol most írok, s egyre jobban érzem, hogy alig írtam meg róla valamit. Itt feküdt fekete ruhában, amiben soha nem láttam, kicsit szigorúan, összeszorított szájjal, végtelen magányosan és érthetetlen messzeségben.

– Téged nagyon szeretett – mondta Csathó Kálmán, és elcsuklott a hangja, mintha megérezte volna vergődésében a némaság néma kérdését, hogy miért kell meghalni az embereknek, hogy tisztán lássa őket a másik ember.

1958. január 8.

Hideg, szeles reggel, napsugaras délelőtt, koszorúk, gyertyák és emberek, emberek, emberek. Százak, ezrek, az egész ország! Vadászok, minisztériumok, tudósok, múzeumok, erdőőrök, diákok... most mind-mind barátok és emberek.

És beszédek, amelyeket elkapkodott a szél, és nem értettem egy szót sem, mert közel sem értem a sírhoz. Nem baj! Meleg emberi hangok voltak, amelyek elszálltak és megmaradtak.

Aztán operaházi barátai, vadásztársai megfűjták a kürtöket, amelyek olyan lágyan szóltak, mint a simogatás, és elhangzott a dal:

A halálnak éjszakája vissza őt nem adja már,

Mert a sírok éjszakája át nem léphető határ.

Lengjen hát sírodon béke,

Bárha düljön a világ,

Semmiségek éjjelére

Jó barátid hű emléke

Halhatatlan mécsvilág.

Aztán dübörögni kezdtek a fagyos hantok, s ez már nem ránk tartozott. Ez a sírásók dolga, nem az enyém és nem a barátomé. – Kálmán-kám, azt hiszem, hazamehetünk...